

JERNEY JÁNOS'
KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ŐSHELVEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN,
A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETŰIVEL.

TÁRGYMUTATÓ.

II. LEBEDIAI UT.

Lebedia' folyama és fekvése. 3. 1. Neszterfejérvár. Liman 6. 1. Német gyarmatok. 8. 1. Ovidiopol. 9. 1. Odessa. Eredete 10. 1. Történet- és régiségi társulat 12. 1. Museum. Kőszobor. 13. 1. Magyar képrajzok. Könyvtár. 15. 1. Kazar régiségek. 16. 1. Nyilvános helyek. 18. 1. Magyarok. 20. 1. Jaczvingok. 21. 1. Reminiscentiák. Limánok 23. 1. Besenyő-kúnok. 26. 1. Nikolajev. 28. 1. Kherzon. 29. 1. Steppék' eredete. 31. 1. Bugkörüli hal-mok. 33. 1. Beriszlava. Madzsar kocsik. 36. 1. Svéd, német és zsidó gyarmatok. 37. 1. Nagy-Kakovka. 38. 1. Dneper folyó. 39. 1. Kievi ma-gyar mart. 40. 1. A' Dneper' vizeséseinek nevei magyar értelműek. 41. 1. Magyar-oroszok. 43. 1. Kair, azaz Kóér. Kőszobrok' sokasága. 45. 1. Ha-raszta. 46. 1. Nagy-Lepedika és lepedikai steppék. Orosz foglalás. 47. 1. Ruhacsek 48. 1. Nagy-Bilizerka. Mihalovka. Molocsnai német gyarma-tok. 49. 1. Molocsna vagy Prisep. Duchoborczy kisorosz falvak. 50. 1. Chingylus vagy Csinhulviz. 52. 1. Mennonita német gyarmatok. 54. 1. A' régi Cumania. 56. 1. Takmak város, folyam és halom. 57. 1. Bresztova. Berdafolyó. Görög gyarmatok. Mangus. 61. 1. Czigányok. 62. 1. Mariopol és Kalmius folyó. Kalkafolyó. Kőszobrok. 63. 1. Kvasz-ital. 64. 1. Bestas vagy Ötkő hegy. 66. 1. Elancsikviz és Platovfalu. 68. 1. Mius folyó és Szemensz-ka vár. Taganrog. 69. 1. Kőszobrok. 70. 1. Don folyó. 73. 1. Dneper- és Denközti folyamok. 74. 1. Lebedin és Lebedian városok. Lebadha város. 76. 1. Chelandia mi? 78. 1. Lebedia föld' értelmezése. 79. 1. Sarkel vár. 82. 1. Kazarokkali viszonyok. 83. 1. Boëbod czim' értelme. 85. 1. Árpád' vér-teni fölemeltetése. 86. 1. Szövetkezési szertartás. 88. 1. Sírhalomok és kő-szobrok. 90. 1. Kik által és mivégre emeltettek? 91. 1. Kőszobrok' vidéke. 95. 1. Minő nemzettől maradtak el a' szobrok? 96. 1. Hún-scytha és így magyar fajú népektől maradtak. 98. 1. A' magyaroknál is léteztek kőszob-rok. 100. 1. Mind írás nélküliek. Hún sajátírás' nyomai. 106. 1. A' kúnok és besenyők megégették halottaikat. 109. 1. Hasonlókép a' magyarok is. 110. 1. A' kőszobrok' részletes ismertetése. 112. 1. A' bejárt föld' távulsági mértéke. Steppei utvonalak. 118. 1. Azovitenger. 120. 1. Berdiánszk. 123. 1. Nogaicz és a' nogai tatárok. 124. 1. Nogai tatárfalvak' nevei. 125. 1. Ke-genes historiai név. 126. 1. Lingva franca. Raguzaiak' magyar eredete. 130. 1. Tengeri betegség. 131. 1. Kercs. 132. 1. Régiségek. 133. 1. Theodosia vagy

Kaffa. 141. l. Német gyarmatok. 143. l. Szudag vagy Soldaia. Gothia, Gothok. 144. l. Jalta. 147. l. Krimben nem léteznek magyar falvak. 148. l. A' karaimok nem kazar ivadékok. 151. l. Gabnakereskedés a' Feketetengeren. 153. l. Odessa. 154. l. Német gyarmatok. 156. l. Tyraspol. Eredmények. 157. l.

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyarok parthus eredetűek. 163. l. 2. §. Parthus név' jelentése. 165. l. Arsakes név' jelentése. 166. l. Parthus királynevek' jelentése. 168. l. 3. §. Hivatalnevek' jelentése. 171. l. Személynevek. 172. l. 4. §. A' persiai helynevek magyar hangzatuak. 173. l. 5. §. Parz maradványok nyelvünkben. 175. l. 6. §. Magyar-persa szók. 179. l. 7. §. Régi persa nyelv-sajátság. 180. l. 8. §. Parihus nyelvemlék. 181. l. 9. §. Parthus és pehlvi nyelv. 184. l. 10. §. Parthusok' őshelye. 187. l. Daravárróli adatok. 191. l. 11. §. Zaportenon és Dara holléte. 192. l. 12. §. Daravár' sorsa. 195. l. 13. §. Magyarok' vára. 196. l. 14. §. Magyar név' emlékei Persiában. 200. l. 15. §. Nem magyarokra vonatkozó hasonnevek. 204. l. 16. §. Makar nép Persia körül az őskorban. 205. l. 17. §. A' Parthusbirodalom' számtalan helynevei hazánkban. 207. l. 18. §. A' barkó, matyó és tahó magyar népfelkezetek' nyoma Persiában. 222. l. 19. §. A' magyarok' régibb lakhelyei. 226. l. Savartoeasphali név. 227. l. 20. §. Savartoeasphali név Persiába vezet. 229. l. 21. §. Parthiából kiöltözés. 234. l. 22. §. Húnok' neve alatt élése a' magyaroknak. 237. l. 23. §. Hún-Sabarok. 241. l. 24. §. Chioniták vagy kúnok, 's temetési szertartásaik. 246. l. A' húnok' bálványai mik voltak? 250. l. 25. §. Sapard vagy Sabar nép az előkorban. 253. l. 26. §. Éjszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak. 255. l. 27. §. Persia' vidékén maradt magyarok. 259. l. 28. §. Parthus rokonságot bizonyító közös jellemek' párhuzamai. Nyilazás előre és hátra. 272. l. 29. §. Hátranyilazó magyar, emlékművön, 266. l. 30. §. Parthus és magyar lándzsa. 272. l. 31. §. Hadi öltözet. 174. l. Népöltözet. 275. l. 32. §. Parthus süveg. 280. l. 33. §. Hajviselés. 282. l. 34. §. Lovaglás és kardviselés. 283. l. 35. §. Alkotmányi szerkezet. 287. l. 36. §. Parthus hitvallás. 288. l. Frigykötési és szövetségi szertartás. 291. l. 37. §. Családi életmód. Kenyér- és kalácsütés. 292. l. Szakácskodás. Borivás. 293. l. Tánctolás. 294. Zene. Büszkeség. 295. l. 38. §. Bórkészítés. 295. l. 39. §. A' kúnok' parthus neve. 298. l. 40. §. A' parthus' és magyar' közös scytha eredete, 's a' scytha név' jelentése. 300. l.

FÜGGELEK.

A' parthusok' történetének korszaki vázlata. 305. l. Kőnyomatok' magyarázata. 316. l.

II.
LEBEDIAI UT.

II. LEBEDIAI UT.

A' Dneszterfolyón átköltözéssel bucsút veendek Etelköztől. Minő irányban intézendem azután utamat Lebediát fölkeresendő? hol igénylendnek leginkább argusi szemeket púhatolásim, ha majd Odessa hátam mögött maradand? — a' Dneperen innen-e túl-e? illy gondolat többször foglalkoztatá elmémet Akkerman' szürke váránáli sétatéren, hol a' limánt hasító gőzös' ovidiopolbai átszállongása a' nézőknek kellemes látványt nyujt. Constantinus Porphyrogenitus' e' célra egyedüli utmutató irata veendő itt kézbe, hogy a' kérdéses föld' hol fektét ha nem egész bizonyossággal is, de legalább közelítőleg meghatározhassam eleve. Valójában, ha józan magyarázat alá kerülnek sorai, úgy hiszem, nem tévedhetek annyi távulságra egykori fekvésétől, hogy a' helyszíne körül remélhetőkép fölmerülendő emlékek a' véleményt bizonyosság' színvonalára ne emeljék. Halljuk tehát a' nagy hitelű császárt mindenek előtt, azután haladjunk kalauzolásánál fogva belebb kelet felé.

Két fejezetet találhatni Constantinusnál e' rejtelyes hazának kimutatá-
sára vonatkozót, mellynek egyike közvetlen, masika közvetve tárgyalja. Lebedia' fo-
lyama és fekvése.
A' magyarokról mondatik ugyan is: „*Turcarum gens nūm prope Chazariam habitabat, in loco cui nomen LEBEDIAS a primo ipsorum boëbodo, qui nomine quidem Lebedias appellatur, dignitate vero, quemadmodum reliqui eius successores boëbodus vocabatur. In hoc igitur loco in praedicta LEBEDIA, fluit amnis CHIDMAS, qui etiam CHINGYLUS cognominatur*“¹⁾.

A' mi Lebedia tartomány' nevét 's jelentését illeti: arról majd alább a' helyszínen kell bővebben nyomozódnom; most csak fekvése 's határának kijelölésére szorítkozunk. Az érthető világosan a' főnebbi sorokból, hogy Chazaria mellett létezett Lebedia, és hogy ezen Lebediában Chidmas viz foly, melly Chingylus-nak is neveztetik.

A' kazar nemzet' birtoka, már a' IX-dik században messzi elnyúlt a' Fekete- és Azovitenger fölött, sőt a' Don és Volga' torkolatainál: de a'

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus, De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. Bonnae, 1840. pag. 168.

tartomány, mely tulajdonkép Chazaria néven hivaték a' XI- és XII-dik században, nem egyéb vala a' Chersonesus Taurica vagyis a' mai krimeai félszigetnél; eziránt egyenlő értelemben vannak a' történetbuvárok. Rubruquis Vilmos IX. Lajos francia királynak a' mongoloknál 1254-ben járt követé írja e' félszigetről: „*Provincia quaedam, que nunc dicitur a Latinis Gazaria, a Graecis vero, qui inhabitant eam super littus maris, dicitur Caesaria, hoc est Caesarea*“¹⁾. A' Chazaria' közeldében levő LEBEDIA-nak tehát szükségkép a' krimeai félszigeten fölül kellett elterülnie; de a' Dneper folyón túl-e vagy innen? az már azon fontos kérdés, mit a' Lebediában folydogáló Chidmas vagy Chingylus dönthetne el egyedül; illy nevű vizet azonban eddigelő nem ismernek a' kutatók. A' magyar ős helyek' nyomozói majd egyről egyig az Ingul folyóra magyarázták ezen vizet, mely innen esik a' Dneperen és Nikolajew városnál a' Bug folyóval azonos egy torkolatot vagyis limánt alkotva ömlik a' Feketetengerbe. Illy véleményben voltak Pray, Katona, Engel, Fessler, Bulgarin, Budai, 's több mások, sőt maga Horvát István is; kedvezvén véleményüknek a' jekaterinoszlávi kormánymegyében létező, egykor Lebedyn nevet viselt erdőség. Éu a' lebediai Chingylus-viz' Ingulra vitelét nagy erőtetésnek hiszem, annál fogva Lebediát a' Dneperen innen létezettnek meg nem engedhetem, azon természetes oknál fogva is, hogy a' magyarok onnani kinyomatása előbb történt, mintsem Kievnél átkeltek a' Dneperen. Mi szükség lett volna a' besenyőktől nyugot felé úzótt magyaroknak kelet felé visszatérni a' Dneperen és úgy Kievnél újrolag átszálva vonulni nyugotra? Kénszerülve külöz népségnél ez olly csudálatos keringelés, mit józanul föltenni lehetetlen, de nem is hihető, ha földképet véve kezünkbe teszünk mélyebb vizsgálódást. Nestor írja a' Kievnél megjelent magyarokról, hogy keletről jövének „*Sie waren von Orient hergekommen*.“ Ha tehát Ingul vizénél volt az eddigi vélemények szerint Lebedia: úgy délről egyenesen éjszakkak tartva kellett volna Kievhez jutniok, 's a' Dneperen sem menének vala át, oda érkezendők; minthogy a' folyamnak épen nyugoti partján fekszik Kiev. Úgy hiszem, ezen oknál fogva, túl a' Dneperen intézendő nyomozásom. Megerősít gondolatomban Constantinusnak egy másik helye, hol a' feketetengermelléki tartományok' földrajzát adva ekkép szól: „*A Danubio autem*

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. Tom. IV. Vol. II. pag. 260.

*flumine ad urbem laudatum Sarcel usque iter est dierum sexaginta: interiacent vero complures fluvii, quorum maximi duo, Danastris, et Danapris; reliqui sunt SYNGUL, Hybul, Almatæ, Cuphis, Bogu, aliique quamplurimi*¹⁾. Itt a' Duna és Don, vagyis inkább Kis-Don (Donecz) közti vidék egész Sarkel (Szárhely) várig, melly a' Donecznél létezett, kiterjedőleg hatván napi utat magában foglaló távulság ismertetik meg; világosan mondatván, miszerint a' Duna és Don között számos folyók találtnak (természetesen a' Feketetengerbe ömlők); és ezek között legnagyobb a' Dnester és Dneper; a' többiek imezek: Syngul, Hybul, Almata, Cuphis, Bogu, és több meg nem nevezettek. Ha már ez elszámítottak között az ismeretes Bug viz helyzete után a' természetes rendet akarjuk kitalálni, észrevehetjük ezen folyók' kelet felől nyugotra sorozását; melly sorozatban legelőbb áll: Syngul, mit a' Chingylus-sal egynek lenni senki sem kétli; ennek tehát épen a' Don és Dneper köztisége már csak ez által is bizonyossá válik; miből önkint foly Lebediának is e' két nagy folyam közti térségeken Krimea fölötti volta. Helyesli e' véleményt az élesítéletű Schlözernek Constantin' sorozatára tett azon fontos észrevétele, melly szerint a' Hybul vagy Ybul (Öböl?) és Syngul vizeket inkább a' Don felé helyezendőeknek nyilvánítja következő sorában: „*Nächst vor den Kuphis setzt Constantinus Almatæ: (Almata) dieser Fluss, sagt Delisle, heisst itzo noch Alma. Da nun der Bog, Kuphis und Alma hier in ihrer natürlichen Ordnung stehen; so muss unter den nun folgenden Υβλ (so hat Bandurians einer Handschrift das Υβλ des Meursius verbessert) und Συγγλ (Syngul), der letztere der nächste am Don seyn*“²⁾. Illy elmékedések után meggyőződtem a' fölött: hogy a' Dneszter és Dneper közti földeken teendő utazásom egyedül átmeneti vonalúl szolgálánd a' Dniperen túl keresendő lebediai őshonba eljuthatásra, hol a' Chingylus vagy Syngul máskép Chidmas és Almata (Alma) folyókra hihetőkép rátalálándok.

Tekintsünk itt vissza szíves olvasó a' hajdanibb korra is; emlékezzünk meg, hogy Kisztus sz. e. majd 500 évvel a' történetírás' ósatya Herodotus ezen részeket, jelesen a' Duna' torkolatától egész a' Don vizéig Scythiának nevezi, Strabo pedig, az I. század elein, épazon vidéket, hol most állunk, a' Dneszter' környékét Geták' kietlenének (Solitudo Getarum,

¹⁾ Const. Porphy. De administ. Imperii. cap. Ed. Bon. pag. 179.

²⁾ Schlözer Aug. Lud. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771, in 4. §. 526.

ἡτῶν Γετῶν ἐρημια); azon túl a' Dneper körül helyezvén a' Túrigetákat (Tyrigetae).

Neszterfeje-
vár.

Neszterfejérvárott (magyarul nevezem őseink' példájára a' lakosság által „Akkerman“ török néven hívott, középkorban pedig az olaszoktól „Mon castro“ és „Mauro castro“ névvel illetett várost), július 1. napján korán reggel szállásomról kiindulván, a' Limánparthoz siettem, hol gőzöshöz kapcsolt széles kompokon vonatnak át az utasok. Előbb, hogysem a' limánnon általkelnék, e' szónak értelmezését szükség adnom. Midőn Akkermanba jöttemkor még mintegy jó fél órányi távolságra valék, különös, eddig éltemben soha nem érzett szag csapott meg. Ezt én megütközés nélkül tengeri levegőnek hittem, jól tudván tengeren már utazott barátimtól annak a' continensitöli különböző voltát. A' már főnebb említett vittembergi ezermester- Weihengerrel első találkozásommal legott beszéd tárgya lón a' Limán is; tudakozván tőle, mi okozná tulajdonkép azon különös, érzéki-
ség után kószéninek mondható nagy szagot, mellyel e' városhoz közelítő annyira illettetik? A' lehmann, felelé. Tehát mi a' „lehmann“ és mit jelent neve? A' „lehmann“ mondá tovább, azon álló viz, melly a' Dneszter torkolatánál a' tenger' vizéig elterjed; és e' név tiszta német, valamint Akkermann városé is; a' mi bizonyítja, így okoskodék, hogy a' régi időkben már laktak itt németek, kikről e' nevezetek hárulnak. Ki hitte volna, gondolám, hogy a' szorgalmas német kézmives még a' philológiában és etymológiában is olly gyárilag jártas, mint némi tudós társasági tag. Nem sokat vesződtem a' jó ember' boldog hiedelmének elűzésével; mert úgy sem sokat veszt vele a' tudományosság, ha a' colonista nem érti, miszerint a' k e r m a n perzsa-török szó, 's várat jelent, a k pedig fejéret; 's innen, valamint ez A k k e r m a n, úgy vannak K a r a - k e r m a n, K i z i l - k e r m a n, S a r i - k e r m a n azaz: fekete vár, kesely vagy vörös vár, sárga vár 'stb. nevű helyek. Mitután a' limánt közelebből megismertem 's a' Feketetenger' partján több viztorkolatoknál e' névnek közhasználatát tapasztalván, értelme meghatározását legrövidebben im ezekben adhatom: folyam' torkolatának a' tengerbe ömlésénél tószzerű elterjedése; mihezképest az illy torkolatok rendesen kisebb vagy nagyobb terjedelmű álló vizet szoktak képezni, mellyek helylyel közzel sásos, mocsáros és iszapokkal tölt tavakká változnak. Honnan ered tulajdonkép e' név, 's mit jelent szó szerint? a' nép ismerete és előadása után nem lehet tisztába hozni. Hogy nem orosz, az kétségen kívüli; né-

Limán.

némellyek török szónak, tengeröblét jelentőnek mondák lenni; de ezen származtatásban kevésbé nyugodhatom meg, miután a' byzanci íróknál, jelesen Anna Comnenánál is előfordul a' limán „*Ozolimna*“ szóban. Ez írja: „*Quae nunc a nobis Ozolimna nominatur, palus amplissima.*“ Alább: „*Ozolimnae nomen non ex eo cepit, quod malum pestilentemque emittat halitum; verum cum Hunnorum aliquando exercitus ad lacum pervenisset, (hi autem Hunni vulgari lingua Ouzi appellantur,) positis ibidem castris, Ouzolimnam lacum nuncuparunt, addita nimirum littera vocali*“ ¹⁾. Ezekből érthetőleg a' kúnok' úz nevű felekezetétől neveztetett némi nagy tó Úz-limnának, vagy limánnak. Hogy pedig nem más, mint régi görög nevezet, bizonyítja a' λιμνων és λιμνη, melly tisztán tavat, mocsárt (palus) jelent. Hibázott azért Demidoff, bármi híven leírja is az Odessa és Dneper közti limánok' természetét, midőn török szónak hirdeti nevét, imígy értekezvén: „*On nomme tous ces lac limanes, d'un mot emprunté à la langue turque et qui signifie un port de mer. Ce même nom s'applique aussi aux embouchures des grands fleuves qui peuvent recevoir des navires*“ ²⁾. Világosan mondja Pomponius Mela a' Maeotistóról beszéltében: „*Super eos sinus portuosus, et ideo Καλὸς λιμὴν appellatus, promontoriis duobus includitur*“ ³⁾. A' torkolat, öböl, tóyszerű terjedelme a' folyamnak hivatik tehát széltiben limánnak a' görög földleírásban.

A' Dneszter' limánja, melly Akkermant Ovidiopol városkától választja, hosszaságban 5 mélföldnyi, szélessége pedig 10 verszt, azaz 1¼ mélföldnyinek tartatik, mélysége 2—1 öl, magáé a' folyamé 40 láb. Télen rendszerint befagy, kivevén a' folyó' középtájoni vonalát; akkor terhes kocsikkal is járhatni rajta. Vize iható, midőn éjszaki vagy nyugoti szél fú, ellenben, ha déli háborgatja a' tenger felől, élvezhetlen.

Hosszas ideig várakoztunk míg az összegyűlt kocsik mind behuzattak a' lapos dereglyébe, számszerint kettőbe. Csak 6¼ órákor kezdé meg a' vonó gőzös működését. Haladása szokottnál lassúbb lón a' délkeleti szél miatt, 's 8½ órákor, tehát 1½ óra alatt jutánk az ovidiopoli hídfőhöz. A' kompon egy különös jelenet úzte el unalmamat. Mig én kocsimban nyugalmasan

¹⁾ Annae Comnenae Alexiadis Lib. VII. Ed. Bonn. vol. I. pag. 353. 354.

²⁾ Demidoff Anatole, Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée. Executé en 1837. Paris, 1841. in 8. mai. pag. 414.

³⁾ Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II. cap. 1.

Német
gyarmatok.

ülék, legényem az utasok közé vegyülve társalgott. Egyszer csak megjelenik vele előttem némi kék dolmányos, porcelán német pipából dohányzó alacsony ember, ki hozzám így szóla: „*Kut maring man her, i pin á a ungar.*“ Elfogadván köszöntését, épen nem nehéz rejtély vala legott kitálálnom német gyarmatosok közöli voltát: de, hogy magát magyarnak mondá, figyelmessé 's kandivá tón mód nélkül. Miként lehet az, hogy ön magyar? kérdezém nyomban. Erre elmondá, miszerint neve Anders Gotlib, ennek-előtte 30 évvel Bácsvármegyéből Cservenről költözött szülőivel és még más 300 családdal Oroszhonba, 's Odessa körül Alexander nevű faluban telepedének meg, hol szinte 10 német gyarmat létezik maiglan, nevük: Liebenenthal, Alexander, Neuburg, Marienthal, Josephsthal, Franzfeld, Petersthal, Freudenthal, Kleinliebenthal, Mannheim; vallásukra nézve katolikusok és ágostaiak. Ő most Beszarábiából jó, hol az elköltöző gyarmatosok földeiket eladogatván, magának 2000 rubelen igen szép birtokot szerzett. Nemcsak Enders, hanem a' Cservenről költözött alexanderi gyarmatosok általában magyaroknak hivatják magukat; 's e' néven ismerik őket azon oroszok is, kiknek a' német- és magyarnyelv közti különbségről fogalmuk nincs. Miért van ez így? ekkép értesültem: A' Magyarhonból költözöttek büszkék arra, hogy nem német földről inség által úzettek Oroszországba, hanem olyan országból jövének, hol szinte tej és méz folydogál. Ebben mi rejlik? kiki észreveheti, eltalálhatja az oroszokban e' gyarmatosok irányában lappangó véleményt. Más részről, az alexanderiak nagyobb része még Magyarorszáiban született, tehát joguk van a' magyar névhez.

Néhány év óta nagy mozgalom uralkodik a' déli oroszországi német gyarmatosok között, különösen kik Beszarábiában telepedtek meg. Olly ajánlatok mellett történt eredeti beköltözésük, hogy a' koronai földeket mivelvén, bizonyos pénzdán kivül a' többi közterhektől mentek maradnának. Most midőn a' jóllét- és vagyonosság' szembetünő fokára emelkedtek szorgalmuk után, katonáskodásra is szorítatnak ukázi rendeletek által. E' gyarmatosok nem érezvén magukban hivatást a' zajos életre, privilegiumukhoz ragaszkodva vonakodnak a' „gleichberechtigung“ kívánatát betölteni, azt hivén erősen, hogy földmivelő értelmiségükkel eléggé boldogítják a' vadon országot, ha bár vért nem áldoznának is. A' bekövetkezendő szolgálati időszakot kikerülendők, számtalanok eladogáták, 's mondhatni el-

vesztegeték már concurrentia hiányában virágzó gazdaságaikat, más boldogabb honba költözendők. Karavánokként járták végig a' Pruth' partjait, de nem sikerült kibújniok a' kalitkából; Pétertől Pálhoz utasítottak; míg végre a' sok várakozás, ide oda járás kelés közben szép összeg pénzeiket elköltve, azon módon üres erszénnyel kelhetnek át a' Pruthon, mint egykor berohantak a' czár' birtokába. Szegény gyarmatosak, rajtatok is beteltyesedett az irás' szava, melly szerint könnyű a' bemenet, de nehéz a' kijövet. Mindezen akadályzások daczára számosan költöztek már ki. Moldva' fővárosában csoportonként inség- és nyomortól leveretten lehetett őket szemlélni. Közölük többeket némelly ügyesen számító boerek fogadának jószágaikba. Sokan, mint híre volt, Sztambul felé vették utukat, a' török vendégszeretetnél keresendők menedéket, minthogy a' moldva- és oláhországi kormányok az orosztoili tartozkodás miatt őket gyarmatosokul befogadni nem bátorkodtak.

Ovidiopolda a' limán' magos partjáról fölkapaszkodva jutván, egy Ovidiopoli. óráig késtem itt, hogy ezen új városnak külszínével is közelebb megismerkedhessem, és már a' görög-scytha hajdanban nevezetes tájéket körültekinthessem. E' város azon véletlennek tulajdonítja Ovidra kereszteltetését, hogy alapítása helyén (si fabula vera est) Ovidnak mellszobra találtatott. Azonban, megczáfolhatni ezen orosz mondát Bronioviusból, kinél 1579-ben Vidovó és Obidovótó néven említetik a' neszterfejevári limán, minek csupamérő átalakítása pol (város) hozzátétellel az Ovidio-pol. Lakosinak száma 3000-re tétetik, utczái szélesek, de házai jelentéktelenek. Újdon temploma az egyetlen szemrevaló. Inneni kiindulással nem sokára egy nagyszerű kurgán vagy halom tűnt föl az ut' balfelén, és két kőoszlop, épen ollyas alakú, minőkről Budzsákban adtam bővebb tudósítást. 10 órakor már több halmok mutatkoztak keleti irányban. Általában azt vevén észre, hogy már e' vidékeken számosak és sűrűbbek a' halmozatok mint Beszarábiában és Moldvában; hazánk e' részben, hol főleg túl a' Dunán az érdieket vagy száz-halmot kivéve, ritkán tűnnek föl, nemis hasonlítható a' Neszter' térségeével. 11½ órakor értem Grosz Lilienthal német faluba, Ovidiopoltól számítva 16- és 17-dik verszt között; mert itt már faoszlopok által hivelben jegyezvék utazók' nagy hasznára a' versztek' száma (7 verszt = 1 németföld). Fekszik ezen falu völgyben; a' vidék különben egész Odeszáig sík mezőség. Csinos házai és gyümölcsös kertei a' német szorgalmat

árulják el; mezőterményi bőség szerte, minden egyéb jelenségeivel együtt. E' faluból kimenve, fás, veteményes és szénával gazdagon megrakott kerektek vonják magukra az átmenő figyelmét. 1 órakor T a t á r k a orosz falun hajtánk keresztül, melynek külseje nagy ellentétben mutatkozik az előbbivel; valódi szegény tatár. 2 óra volt épen, midőn a' szélső sorompóhoz, majd reá 2 órára a' pálinkavizsgáló házhoz jutottunk, onnan ügetvén a' világhírű terjedelmes O d e s s a városába.

Odessa.

Odessát nyug- és néhánynapig tartozkodásom helyéül választám, miután akkermani ismerősim által olly német lakosokhoz valék utasítva, kiknél tisztességes szállást mindenkor találhatnék illendő áron, mert itt drágaságban a' londonival vetélkedőnek bizvást mondhatni az élelmet és lakást; nem annyira gazdálkodási szempontból mégis, mint azon kilátásért, hogy az illy alkalmazás által első beléptemmel könnyebben megismerhetem biztos emberek' utasításánál fogva a' városi körülményeket, mintha fogadóban idegen vezetőkre bízandom ügyemet; magánszállást kerestem még az napon, rögtön kényszerülve is levén erre, minthogy a' fogadóban, hová kocsisom vive, üres szobát semmi áron sem kaphattam éjszakára. Hasonló sors érte a' velem együtt egy időben érkezőket. Legényem elküldém egy adressedal, 's nem sokára olly öröndetes üzenet érkezett bizonyos Herzog nevű cipőgyárostól, hogy a' város' 3-dik negyedében Kuznezka utczában (Kuzneczká ulicza, Strada Cuznezca) 5-dik szám alatti házában jelennen három üres szoba léteznék az emeleten, melyet elfoglalhatok itt tartozkodásom alatt jutalmas árért, a' szükséges bútorokat is ő adván hozzá. Nem késtem az oda hurczolkodással. Helyre vergődven a' hátralevő időt ez nap írományim' rendbeszedésével töltöttem.

Tizenöt napig élvezém ezen alkalommal az Odessábani tartozkodást. Elég, de épen nem sok idő arra, hogy e' várost és a' czélomra vonatkozó tárgyakat tökéletesen megismerjem. Odessa azon hely, melyből egész déli Oroszországra minden kifelé, és onnan ismét ide vissza sugárzik. A' történet- és régiségtudománynak itt mivelői léteznek, kikkeli érintkezést mulasztanom nem szabad. Hosszas lennék a' napi események' sorozatos előadása által; mennyire csak lehet, rövid rendszerbe vonva adandom elő az érdekesb tárgyak' ismertetését, tanulásom eredményét.

Eredete.

Azon terjedelmes sík föld a' Dneszteren túl Bug folyamig, mellyen Odessa is fekszik 's a' kherzoni kormánymegyének egy részit alkotja, II.

Katalin czárnő alatt 1791—93-dikban jött az oroszok birtokába, 's e' ponton, hová a' város épült, 1793-ki jun. 10-kén hányatá Szuvarov Rimniskoi orosz tábornok azon sánczot, mellyből a' Chadzsi- vagy Hadzsibey nevű még most is álló, de már csak a' veszteglőintézetre (Lazareth) alkalmazott török erőséget bevette. 1794-ben aug. 22-dikén De Ribas admirál és Gábiel érsek szentelék föl e' városnak kimért földet; és imé most már egy világhírű ékes város, melly nagyságára Oroszbirodalomban a' harmadik osztály rendet méltán foglalja el; 's Újoroszország- 's Beszarábia' kormányzójának székhelye, hadi kormányal és a' kherzon-tauriai érsekséggel; 1819-dik óta szabad kikövel 's 60000-re menő népességgel bir. Van 16 temploma, 4542 kőháza, 23 tanintézete, mik között a' Richelieu lyceum: nemes ifjak' nevelő intézetével és keleti nyelviskolával említendő; létezik továbbá 1 gymnasium, egy nőnevelő intézet nemes származásu leányoknak, 1 világi és papi iskola lelkészek, 3 pedig a' vidékbeliek számára; 1 kézmesterségi intézet, 1 heber tanóda, 1 bürze és bazar, 1 színház, 1 mineralogiai és 1 régiségi gyűjtemény, 1 városi könyvtár, 1 kereskedői bank, könyvnyomdája és árukereskedése, számos gyára, végre van császári nyilvános kerte és Richelieunak emelt ércszobra. Előbb, hogysem mindezekről részenként ismertetést adnék, a' város' nagygyá teremtőjéről, De Ribas, és Richelieu' személyességeikről adandok rövid rajzot. Don Jose de Ribas Nápolyban született, politicalai körülményektől kényszerítve elhagyván hazáját 1769-ben az orosz tengerészethez állott, hol magát kitüntetvén, admirálisságra emelkedék. Midőn a' tengerparti város' alapításával bizaték meg, Hadzsi beynél, merőben 2300 férfi és 1600 nő, nyereszkeséssel foglalkozó görög zsidó és bulgár, nyomorult gunyhókban tanyázó lakosok találtattak. A' czárnő megkérdezettvén Ribastól a' város nevének elkeresztelése iránt, ez a' pétervári academia' véleményéhez képest a' hajdankorban e' vidéken már létezett Odyssos görög város' emlékére a' trójai hadból fönmaradt történet-költői Odessa nevet szentesíté meg. 1796-ban már megalakult e' város; és sokféle elemű népe vagyonban emelkedvén, azon évszak alatt 90 hajó kötött ki öblében; miknek kereskedelmi alkalmazása iránt De Ribas czélszerű rendelkezést téve, legott szükséges épületeket hozá létre. Ettől fogva léptenkint emelkedett a' város vagyonosságában; majdan később egy nagy hírnű kormányzója lépett föl, kinek a' város szerencsáját köszöni. Richelieu Armand Emmanuel herczeg, francia kiköltöző volt ez, ki előbb II. József

alatt vón hadi szolgálatot, mit később az oroszéval váltta föl. A' törökökkel harczokban kitűnése közelebb hozá őt a' czárhoz; kitől végre Odessa' kormányzatával bízott meg. Tizenegy évi kormányzás után 1814-ben hagyta el Odessát, 's a' régi monarchismusnak Franciaországban helyre állásával hazájába tére vissza; örök hála-emléket biztosítva magának a' Pontusnál. Odessa' lakosi a' tenger partnáli városrész' legszebbikében emelt colossalis ércszoborral örökíték nevét. Ott áll nagyszerű stylben, kezével a' tenger felé mutatva, mellyel tudatni látszik, hogy az Océánon érkező roppant kincseket e' városnak ő szerzé meg. Alatta a' város' emelkedett téről meredek esésen 200 gránitkő lépcsőkből szerkezett szinte annyi ül hosszaságú széles járda vezet le a' tenger' lapályos partjához, honnan a' hajógáthoz 's rakodó gályák' sokaságához legkönnyebb a' hozzáférés. Ez nem elég: a' lycaeum és a' városnak legszebb utcája nevét viseli ekkoriglan.

Történet- és
régiségi tár-
sulat.

Mindenekfölött a' történet- és régiségtudományi társulat, meg annak használatára alapított nyilvános gyűjtemény valának vonzalmam 's fő gondom' tárgyai. A' társaság programja, mellé még 1839-ben helybenhagyást nyert az illető ministertől, illy czimű két ívnyi könyvecskében van letéve: „*Règlement de la société Odessienne d' Histoire et d' Antiquités. Odessa, 1842. in 8.*“ Szerinte a' munkálodási kör kiterjed egész déli, de főleg Új-oroszország- és Beszarábia' történetére meg régiségeire; gyűjt, megőröz, és leir mindent, mi e' czélra vonatkozik, 's nyomozó működésinek eredményit koronként nyilvánosságra is bocsatván. Áll valóságos, tiszteleti, és levelező tagokból, kikhez a' vetélkedők, vagyis olly egyének járulnak, kik a' társaságot anyagi jóllétben ajándékaikkal előmozdítják. Választásai titkos szavazattal történnek. Működő személyzete: az alelnök, titoknak, könyv- és pénztárnok. Választ tiszteleti elölülőt is a' tekintélyes nagyok közül. Ülései rendesek vagy ünnepélyesek. Amabban az értekezések olvastatnak föl, ebben, évenként egyszer tartandóban, a' társaság állapotáról és működéséről tudósítás terjesztetik elő. Végül mint alapítók ezek neveztetnek meg: Sturdza Sándor titkos tanácsnok, Kniazevits Demeter, u. a. Fabr András álladalmi tanácsnok, Kiriakov Mibály collegiumi ülnök, Murzakevitsch Miklós Richelieu lyceumi tanár.

Jászvásárból Kotzebue orosz consultól ajánló levéllel birván doctor Andreyoffskyhoz, miután ettől pár ízben szives fogadtatást nyertem, célzatimról értesülvén, azon barátságos tettel örvendeztetett meg, hogy Mur-

zakevitsch Miklósnál, a' régiségi társolat titoknoka-, muzeumi és könyvtár-
 őrnél mutatna be. Idegen utazóra jótékonyan ható legjobb korbéli, művelt,
 's közlékenységi hajlammal bíró becsületes férfiú ez. Többször jelenvén meg
 nála, előmutatta a' társaság' eddigi munkálódásának eredményit, elő azon
 ritka gyűjteményt, melly a' pontusmelléki óskori görög városok' mint
 Chersonesus, Panticapaeum, Olbia vagy Olbiopolis, Calla-
 tia, Istrus, Marcianopolis, Tomi, Anchialus, Odessus, Phi-
 lippopolis 'stb. fönmaradt pénzeiből alakítatott, vétel és ajándékozások ut-
 ján, miknek csak némi töredékei szemlélhetők a' nyugot-európai pénzgyűj-
 teményekben. E' társaságban és gyűjtemény körül seregelnék együvé a'
 tudós munkálódók, időnként becses értekezések és czikkek írásával lépven
 föl. Ő maga is, latinul, ámbár velem e' nyelven éppen nem 's egyedül csak
 francziául társalgott, már bocsáta világ elé egy jeles értekezést, illy czim
 alatt: „*Descriptio Musei publici Odessani. Pars I, continens Numophylacium
 Odessanum. Odessae, 1841. in 4.*“ A' társaság évkönyveinek (orosz nyelven)
 két vastag kötete számos rajzokkal rövid időn napvilágot látandnak. Mun-
 kás tagai főleg a' Richelieu Lyceneum' tanári, 's közülök egy, nyelvünket
 is érti. Nadasdin tanár, a' főnebb mult 1842-dik évben Herodotus' Sky-
 thiáját (Herodotova Skithia) fordítván oroszra, bő és becses világosítások-
 kal tette közzé. A' Museum, 1825-ben hozaték létre 's a' város keleti, ten-
 gerfeléi részében némi igénytelen de czélszerű alacsony épületben foglal
 helyet. Ezt vágytam minél előbb megsemlélni, olly reménytől éllesztve,
 miszerint a' régi Scythiában a' Feketetenger fölötti vidékeken taláztatot'
 emlékeket is látandok ott. Megjött három napi itt létem után a' kedves
 pillanat. Az előterembe léptemmel, balra a' szegletben legott szemembe öt-
 lék egy oda támasztva álló kőszobor, melly körülbelöl 1½ öl magosságának
 mérethetik szemmel a' faragvány alsó talapzati részét is hozzá véve. Meg-
 állottam e' mű előtt, mély gondolatokba, ősvilági képzelődésekbe merülve,
 vizsgálám végig. Alig titkolhatám el a' benyomást, mellyel rám a' kő ha-
 tott; 's ha magam nem tartóztatom, térdre hullva csókkal illetem a' külö-
 nös alakot. Néma merevséggel fekvék a' szobor, de az én lelkemben bá-
 mulat, öröm és sok szép remények' sajgó érzelmei hullámnának. Nem, ó
 nem lehet ez egyéb scythia-magyar hős' szobránál! lett legyen bár kún, jász,
 besenyő, vagy akarmellyik vérségi felekezethől az ábrázolt harczfi; őseink-
 ról háruló, ezer év előtti szent erekljét foglal magában e' mű. Ha tündér

Museum.

Kőszobor.

hatalommal megajándékozva varázsveszővel csak egy szót bővílhetnék is le ajkidról o te nagyszerű maradvány! bizonynyára nem szólnál más mint imádott nemzetem' nyelvén. Üdvözlek őskori szent emlék! légy megismerve és tisztelve a' hő keblű igaz maradék által. Illy érzelmek- 's gondolatokba süllyedve alig válhattam meg szemléletétől, míg nem tőle távozva, miután Murzakevitsch ur tapasztalá a' műre fordított különös figyelmem; és el is mondtam néki, hogy az efféle kőszobrok már ismeretesek előtttem Pallas, Leon de Waxel és Dubois' munkáikhoz mellékelt rajzokból, de ez legyen első és egyetlen, mit valóságban láthatok és pedig nagy örömemre, mint-hogy a' történeti szövétnékek világánál scytha népek', különösen besenyőkúnok maradványinak tartván, nyomozásim egyik tárgyául e' kőszobrokat is választám. Ő e' darabra, és általában a' Délíoroszországban létező e' fajta szobrokra nézve ekkép nyilatkozott: Egyetlen példánya ez itt a' déli tartományokban találtató azon régi kőszobroknak, mik a' nép által „*hameni baba*“ azaz kőbanya néven hivatnak, 's eredetikép a' kurgán-okon vagyis csudálatos nagyságu sírhalmokon földbe állítvák. Hozatott a' jekaterinoszláv-környéki kurgánokról, a' Dneperen szállítva. Ezen csudálatos művek' kiállításáról nincs meghatározott vélemény; annyi bizonyos, miszerint a' mongol és tatár népektől nem eredtek, hanem régebben kellett készíttetniök a' scytha népek által. Ő a' patzinákoktól (mi besenyőknek nevezzük) gondolja származni, minthogy azok uralkodtak a' mongolok előtt több századokig a' mostani Délíoroszország' tartományain. Előmutatott ekkor több rajzokat, mellyek orosz tudósok, u. m. Sztemfkovszky, 's egyebek által vétettek a' steppékben találtató szobrokról; ezek között néhányat a' Dubois által közlöttekkel hasonlókát találván, figyelmeztetém őt reájuk, melly észrevételemlere olly megjegyzést tőn: hogy Dubois, munkájában kiadott darabokat itt másolá a' már meglevő rajzokról, nem pedig a' steppékben. Az előmutatottak meggyőzőének a' valóságról, meg arról, hogy Dubois franczia könyvelmüséggel járt el ez ügyben, odessai kutforrását elhalgatva, de azt sem jelentve ki, miszerint nem saját szorgalma után élő szemcivel látott szobrokról gyűjté a' rajzokat. Különben, legszebb szobor rajza az nála, mit Pallas és Leon de Waxel munkájából véve, nagyobb alakzatban ad ¹⁾. Szives kész-

¹⁾ Dubois de Montpéroux Fréd. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Cholchide, en Georgie, en Crimée etc. Paris, 1839. Atlas. IV. Série Archeolog. Pl. XXXI. fig. 8.

séggel ajánlván Murzakevitsch a' szobor lerajzolásai engedelmet, megigérém, hogy e' még közzé nem tett alak' rajzát kiadandom munkámban; valamint az I. táblán látható is; bővebb ismertetését e' tárgynak azonban alantabbra halasztom, hol az illynemű szobrok- és kúnhalmokról különös nyomozó érrekezéssel járulandok, lebediai utazásomban tett kutatások' egyik nevezeteseb eredménye gyanánt. A' rajzolással Borel francia művészt bízam meg olly meghagyással, miszerint nem homlok-irányban (en face) hanem a' menynyire a' helyzet engedi, két oldalvást mintegy profilban tegye másolatát, miáltal a' ruházaton két felül jelölt fegyverneműek kitetszők legyenek.

E' gyűjteményben chersoni, olbiai 's egyéb görög fölíratú kövek, úgy a' sírhalmokban talált pogány isteni ércszobrocskák a' legbecsesb óságok; de vannak aegyptomiak is. A' mi különösen meglepett, az a' falazaton díszelgő két olajfestvényű arczkép vala. Egyiknek öltözete zöld dolmány, mente és vörös nadrág aranyra, fejében azon ószerű fekete kalap, mit pofoncsapottnak szoktuuk nevezni, alatta bajuszos arcz; valóságos magyar tábornok M. Therezia korából. A' másik szinte magyar, sötét színű öltözetben, hasonlóképen aranyra. Kérdezésekre ezen két kép iránt illyen világosítást nyertem: az első Horváth nevű magyar tábornok képe, ki legelső hoza Magyarországból Újoroszországba gyarmatokat. Ennek maradékai még most is élnek e' kormánymegyében gazdag birtokkal ellátva; de már oroszok. A' másik Simonics szinte magyarhoni szerb. Csudálatos véletlen, mikép az odessai museum két ritka képe, miknek sorában semmi nemű más rajzot észre nem vehetni, merőben magyar viseletet állít elő. E' kutatás után a' városi könyvtárt vizsgáltam meg. Szinte új intézet lévén ez, ritkaság- és számra nézve nevezetesnek épen nem mondható, de annál hasznosb szolgálatra ajánlkozik az ismeretek után sovárgónak, minthogy egyetlen nyilvános könyvtár Europa' déli részein Erdély' havasaitól fogva a' Volga' torkolatáig. Én magam is használtam több napokon utamra vonatkozó adatok' szerzésénél. Nem halgathatom el azon buzgalmat, melly a' tanuló zsenge ifjúságban, ámbár iskolai szünidők valának ép ekkor, az olvasgatás körül tapasztaltam. Odessa' népessége különböző elemből, sőt kereskedés végett itt tartozkodó sok külföldiekből áll: ezeknek, vagy valódi oroszoknak voltak-e tulajdonkép gyermekei a' szép számmal bejárók? megmondani nem tudom. Akármint legyen: az illy nemes élvezet által terjedő szellemi világosság elhat a' nép alsóbb rétegeire is, csálthatatlanúl.

Magyar
képrajzok.

Könyvtár.

Kazar
régiségek.

Még utra kelésem előtt értesülve valék Reguly Antal kazáni leveléből a' kherzoni vagy krimi félszigetben történt tudományos kutatásokról. A' zsidó vallásnak némi szakadékat követő és k a r a i m oknak nevezett ottani népnél találtattak ugyanis régi vallásos könyvek és iratok, mellyekben a' XII-dik és előbbi századra vonatkozó kazar dolgokróli jegyzeteket létezni állíták. Ennek nyomán néhány tudósok rendeltettek a' régiségek iránt fölvilágosítást adandók. Tudakozódásim folytán értesemre jöve, miszerint a' működő tudósok egyike a' helybeli heber tanóda' igazgatója Stern Vazul volt. Vágyva vágytam e' férfinak ismeretségebe jutni, tőle az eredményekről bővebb tudomány nyerendő: bizton reménylővén általuk a' kazar vagyis kún történetekre némi világító fény' derültét. Engedve vonzalmamnak fölkeresém, és váratlan örömemre benne egy szilárd jellemű, a' classica literaturában úgy, mint a' hajdani, jelesen keleti történetekben nagy jártasságu egyénre találtam, kit az orosz autocrator tudományos érdemei tekintetéből maradékaira is háruló kiváltsággal ajándékoza meg. Rokonszeme- és kedves tárgyaink csakhamar közel hozának egymáshoz; 's késő éjjel, mint már jó barátok válánk el egymástól, ismételt viszonzlátás- és tudományos szövetségünkkel szentesítvén az új ismeretséget. Stern, mint az említett codexek' commutátora, bizonyossá tőn a' fölfedezések által a' kazar történetekre csak annyi világosság derültéről, mikint azok' némi felekezete valójában a' zsidóvallást követé, föltaláltnak mondván azon egyén' sírkövéit is, ki Mozes' vallását a' kazarok közt elhinté régi iratok' útmutatásánál fogva. Ezekből következtetve, távul sem koholymány a' „*Liber Corsi*“-ban foglalt kazar-zsidó ügy előadása, mit különben arab írók is igazolnak; egyedül az imént mondott könyv' előterjesztési modorának eddigelő helyes föl nem fogása tevé gyanusá léteget. Németül írott, de saját ügyelete alatt oroszra fordítandó kazar dolgokróli munkája a' történeti társulat' emlékiratában jelenend meg. Ő a' kazarokat török-tatár nyelvű népnek tartja, tehát lényegesen eltér azon új iskolától, mellyben finn ágazatú népnek tartatnak; el saját hiedelmemtől is, ki a' kazarokat kúnoknak, következőkép magyar nyelvet némi dialectusi különbséggel beszélte nemzetnek állitom. Győző okait sem időm sem akaratom nem vala rendre kihalászni; valamint megczáfolni sem: azon főpontoknál mindazáltal, miket beszélgetés közben hallott, diadalt remélni e' kérdésben neki távulsem lehet. Hogy a' régi iratok közt Krimben, hol már hajdanidők alatt valának tatárok, azok nyelvén

és zsidó betűkkel irtt oklevél is találtatik: az által véleményem szerint távulsem a' kazarok' tatár nyelvüségé, hanem csak annyi bizonyul be, hogy a' kazar-kúnok között éltek, úgy ott, valamint a' besenyőktől elfoglalt Etelközben sőt Magyarhonban is tatárok; mindig megkülönböztetve amazoktól, elég világosságot terjesztvén erre etelközi nyomozásom, és ahhoz kapcsolt IV-dik bizonyítvány. Kevesbé valának eddigelő a' külföldi, főleg orosz tudósok az iránt értesülve, mikép a' kazarok' egyik felekezete, melly még Árpád' korában a' magyarokhoz csatlakozott, 's krónikáinkban kún népnek hirdettetik, maiglan él országunkban palócz nevezet alatt: csuda-e azért, hogy az orosz pétervári academia erről ismerettel nem bírva, Klaproth Gyulának utasítást adott 1807-ben az iránt, hogy az orosz történetekben több századon át fényes szerepet játszott a palócz (polovczi) nemzet' maradékait nyomozná ki kaukaszusi utjában? ¹⁾ Midőn ezeket és több hasonló tárgyakat fölhozván beszédközben Stern előtt, vallomást tőn a' régi orosz történeteknek a' magyarokéval összefüggéséről, sok homályos dolgoknak ez utóbbiakat illető emlékek' szorgalmasb kutatása általi fölvilágosíthatásáról. Úgy van; hiányos nem csak a' régi orosz historia, sőt maga a' világtörténet is. Világ híré's nagy befolyású népek valának a' húnok vagy kúnok, kazarok, besenyők és palóczok: mégis mi bizonytalanságban, minő nagy homályban botorkál nyelvük és vérségük' kérdése körül a' külföldi író-sereg? Mindezen, egymástól csak névben különböző népek' maradékait hazánkban lehet egyedül föltalálni, bizonyára nem más, mint magyar nyelvű népsokaság közt. De mikor jövend el az idő, hogy a' külföldi tudósok magyar buvárkodók' fáradalmas munkálódásainak eredményeit megismerjék, méltányolják, és a' világtörténeti homályos kérdések' eldöntésénél híven alkalmazzák is? Mióta a' világ áll, a' balvélemények ármánya legyőzhetetlenül harczol a' világosság nemtője ellen; csak időnkint sikerülemennek jelentékenyebb tért birtokába foglalnia. Olly közel áll sokszor a' halandó az elleplezett igazsághoz, hogy egy méltánylott lelebbentés, 's a' régi balvélemény' megtagadása, minden kétséget eloszlatni képes leendene. Bizzuk tehát a' jövendősegre, mit korunkban általános elismerést koszoruba fűző diadallal ki nem vihatunk. A' kazar nyelvet illetőleg még csak azt jegyzem föl, mikép híven megkülönböztetett az mindenkor a' tatárokétól. Rab-

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 28. 58. ff.

bi Petachia 1173-dik év körül Kazariában, a' mai Krimeában is utazott re-gensburgi zsidó így emlékezik: „*Atque addendum: Gazariae habitatores, alio, itemque in Turcomannia degentes, alio uti idiomate, et tributum utrosque pendere Regi Graecorum, quin et Tartaros propriam habere Linguam*“ ¹⁾. A' chersonesusi kazarok nyelvének a' tatároké-től különbözéséről világosb bizonyítvány ennél alig kívánható. Még ekkor nem tatárok, hanem kazarok azaz kúnok voltak a' tauriai félszigetnek urai, olyanokat helyez oda Cinnamus is 1161-dik évre tartozó ime soraiban: „*Unnos qui Tauro-Scythicam accolunt, aggrederentur*“ ²⁾. Ezen kérdés iránt fölmerülő nehézségek azonban már etelközi utamnál legyőzet-vék, olvasóimat az ott fölfordottakra, különösen a' kún nyelv körül forgó vitatásokra utasítom.

A' Richelieu Lyceum igazgatása mindig nagy tekintélyű személyre bi-zatik, minthogy Dél-Országnak kormányzata is attól függ. Előbb Orlai János ungvármegyei születésű hazánkfi foglalta el e' helyet; ennek kimultával Kniezevich Demeter horvátországi származású, excellen-tiás czimmel fölruházott ur viseli a' diszes hivatalt, ki egyszersmind az ar-chaeologiai társulat' előülője. Hozzá, mint legfőbb tudós tekintélyhez szinte vala ajánló jegyem Kotzebutól Jászvásárból. Nem lévén ő ekkor Odessá-ban, találkozásom akkorra maradt, ha majd a' jó sors ismét ide vezérlend.

A' város tulajdonához tartozó nyomdában már húsz év óta nagy élénk-ség mutatkozik, több földrajzi, utazási és statistikai franczia munkák is jelennek meg benne ³⁾.

Nyilvános
helyek.

Megemliténdő nyilvános mulató helyei közt a' Boulevard, Palais Royal, színház és tengerfürdő. Az első félkörben keríti körül a' várost, és két fe-

¹⁾ Wagenseilii Chr. Exercitationes sex. Altdorfii Nor. 1687. in 4. pag. 170.

²⁾ Cinnami, Historiarum Libri VI. Parisiis, 1670. in fol. pag. 152.

³⁾ Néhányat elszámolni nem leendő érdek- és haszonnélkül, illyenek:

Serristori L. Notes sur les provinces russes au-delà du Caucase. 1329. 8-o.

Taitbout de Marigni, Portulan de la Mer Noire et de la Mer d' Azov ou description des côtes de ces deux Mers a l' usage des navigateurs. 1830. 8-o et atlas.

Hagemeister J. Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Molda-vie et de Valachie. avec 13. pl. 1835. in 8-o.

Lagorio F. Histoire de la Tauride. 8-o.

Toitbout de Marigni, Voyages en Circassie. Avec Vues, Costumes etc. 1836. 8-o.

Skalkofsky Odessa' leirása orosz nyelven jelent meg.

Könyvtárus bolt Mieville' a' leghiresb, van neki egyszer'smind Simpheropolban Krimea' félszigetén áru rakhelye és olvasó Cabinetje.

lül fákkal beültetett sétatér gyanánt szolgál. A' Palais Royal, melly tulajdonkép ragadt, de már egész divatra kapott név, a' város legdiszesb részén négy szögben épült elég tágas alacsony ház, mind külső mind belső részében mindennemű drága árúkkal ellátott boltokkal; téres udvara virágokkal beültetve. Itt jó össze rendesen sétálásra az odessai nagy világ, 's hetenkint kétszer a' hangászkar' zenéjével magát mulatandó. Ezen épület a' kereskedői társaság' Woronzow kormányzó' terve szerint készült sajátja. Van benne ét- és kávéház; ebben találtatók a' kül- és belföldi hirlapok, mint a' párizsi Journal des Débats, az augsburgi Allgemeine Zeitung, az orosz Invalid, Journal de St. Petersburg, és a' helybeli franczia újság. Gyakrabban megfordulván itt, kíváncsilag olvasám az augsburgiban hazámról közlött némi, ámbár silány cikkeket; még kíváncsibbau keresém a' tartalomban jelölt egy német utazónak kaukazu sróli közleményeit, minthogy Schamil cserkesz hadvezérnek előhaladásáról sok híreket lehetett alattomban hallani: de keresésem hiába vala. A' közleményt tartalmazó levelek a' számokban épen nem találtattak, néhol kivágásokat is lehetett észre venni, miről később fölvilágosítottam, hogy e' herélések a' Censura' művei. Oroszországban a' külföldi hirlapokból, ha saját dolgait érdeklik, a' nem kedvező cikkek kimetszetnek, vagy ha csak némely sorok íteltetnek kárhozatra, sajtóban feketével bemázolva bocsátatnak szét. És ez a' Censura áldása! Itt az orosz ügyekről legkevesebbet tudhatni meg. Így van a' könyvekkel is. A' melly külföldi munkákban valami nem kedvező cikk fordul elő Oroszországról, azok kimetszésével vagy bemázolásával adatnak a' megrendelő kezébe, minthogy a' könyvekhez csak annak átvizsgálása után juthatni. A' Censura hivattal nekem is levén dolgom, e' véletlen által kedves ismeretségnek lettem részesévé, ezennel annál is inkább el nem hallgathatónak, minthogy odessai tartozkodásom alatt jótékonyan hatott reám a' belőle keletkező viszony.

Oroszföldré léptemmel a' szkulenyi vámháznál könyveim elvételén, bepecsételtettek 's olly utasítás mellett adattak vissza, miszerint Odessában a' censurahivatalnál bemutassam sértetlenül a' csomót. Ide érkezésemmel, könyveimet bilincseiből fölszabadítandó, első gondom vala a' censornál megjelenni. Tudakozni ennek hollétéről, véletlenül egy gyógyszerárba mentem be. Az orvosságvegyítő legényhez előbb francziául, azután németül szólva intéztem tudakozódásomat, de ő egy kukkot sem válaszolva, egész

Magyarok.

tisztelet-bókkal a' mellékszoba' ajtájához vezetett; minek szárnyát kinyitván két fiatal jó képű egyént találtam együtt. Nem tudván kik legyenek, legbiztosbnak véltem francziául tenni tudakozódásomat a' censurahivatal iránt. Az egyik nyomban nyilvánítá annak épen közeldében létét és szinte odamenő szándékát, ajánlván tüstént odavezettetése. A' két fiatal ur ekkor egymástól válandó, hallám miként németül beszélnének egymással. Legott közbeszólék azon nyelven, 's alig ejtettem néhány szót, az egyik ekkép kiáltott föl: „Mein Herr! Sie sind ja ein Ungar!“ Igent felelvén, rögtön nyilvánítá nagy öröm közt, hogy ők is magyarok. Ekkor az indulást maradás váltá föl, és lón beszélgetéseknek beszélgetése. Elmondám röviden utam' czélzatát; el ők is Erdélyből származásukat. A' miveltebbnek látszó beszédesb egyén neve Melzer, brassoi fi, amaz sógora és e' gyógyszerertárban, melly Schmidt nevezetű szinte erdélyi származásu gazdag urnak a' szép nagy házzal együtt tulajdona, jelennen provisor. E' kedves véletlen által a' censurahivatalhoz menetelünket máskorra halasztván, élénken folyt társalgásunk, mi között belépett egy vidám képű élemedett férfit is. Ez, így szóla Melzer, apósom, Unger ur, szinte erdélyi, neje kolosvári igazi magyar nő, még most is jól tudja a' magyar nyelvet, de fájdalom, már mi feledjük. A' barátságos öreg találkozásunkról értesülve, nagy örömét fejezé ki nemcsak, hanem, a' mi Oroszhonban szokatlan, legott a' közelgő déli ebédre is magához meghítt, de azt épen sürgetősb dolgaimnak végeztéig el nem fogadhatám. Tellyes mértékben érezteté szives részvételét asztalánál és esteli társalgásokon; ő egykor zene tanító lévén, a' városbani több műkedvelők nála sereglének többizben össze: így Pachman, Fentz, Haas, 'stb. tanárokat is találtam ott pár izben. Leginkább az emelé lelkemet ezen jó urakkali társalgás' közepette, hogy ők nem német vagy szász, hanem magyar eredetűeknek vallák 's tartaták magukat: miből csak azon örvedetes eredményt vonám le, miszerint fajunk a' külföld' ezen messzi vidékin némi nemesb jellemről ismertetik, mellyhez tisztelet és vonzalom kapcsolvák.

Még egy másik találkozásom sem vala érdek nélküli. Melzertől értve ittlételmet bizonyos Dzsiday János ifju, megkeresett szállásomon. Ez, mint mondá, magyar atyától 's lengyel anyától született Lengyelországban, azoni örömeben, hogy magyart láthat, kihez vérség és kiirthatlan vágyak által kapcsoltatik, járula hozzám. Most ő itt magánnevelő némi orosz családnál.

Úgy vélem, inkább Zsidaynak nevezteték atyja, minthogy illy nevűek léteznek hazánkban. Figyelmetes levén az ifju mindenre, mi atyja' édes honát érdekli, a' lengyel történetekben ismeretes podlachiai jászokra vagy Jáczvingok. jazvingokra nézve, kiket én már eleve Henning Ernő' illy czimű 's gyűjteményemben meg is levő munkáskájából ismertem: „*De rebus Jazygum sive Jazuingorum ex Asia in Ungariam et Poloniam transgressorum, in Prussia extirpatorum. Regiomonti, 1812. in 8.*“ némi észrevételeket terjesztett elő beszélgetés közben; szerinte most már csekély számuk van fön osztrák Sileziában, a' Kárpáthokon, jelesen Jablonkában, a' tesini uttól délnek, Magyarország határánál, 's magukat jazvig, többes számban jazigovi nevezvén. Divatozik náluk egy ének, melly magyarul így hangzanék:

Jablunkában vannak a' jászok,
Minden nyelvet értenek,
Hadakoznak a' magyarokkal és törökökkel,
Sokszor voltak vitában a' poroszokkal.

A' magyar, török, és porosz nevek az eredeti versben: vengr, turki és brandeburki. Allítása szerint ezen jászokról Heinrich tanár Teschinben kiadott illy czimű munkájában: „*Historische Versuch über Schlesiens Geschichte*“ nyomosan beszél.

A' lengyelországi azaz podlachiai jászoknak a' pontusmelléki sarmata jászokkal, kik a' classicus írók szerint a' metanaszta jászoknak vérrokonai voltak, valamint a' Moldvában egykor éltekkel, úgy hazánkban most is virágzókkal azonegy nemzetbeliségét még nem világosították föl a' tudósok; pedig ha valamely nemzetnév nem csaló kling-klang, mint némelyek kifejezni szokták, bizonyára a' JÁSZ név az, melly eredeti értelmét 's hangját még a' görög és római íróknál sem veszítve, mindig egy nemzetre vonatkozólag hozzánk jutott. Jól tudjuk, hogy a' szlavisták, és Schaffarik zászlója alá sereglett majmolók szláv népnek tanítják, a' jazik, nyelvet jelentő szláv szóból kiindulva. De hol létezett a' kerek földön szlávnyelvű jásznép? A' lengyel jászokról tudatik hajdan lengyelekétől különböző nyelvűsége, a' magyar honiak pedig, mióta e' földet lakják, szinte azon egynyelvűek vélünk; hasonlókép a' moldvai jászvásáriak is magyarok közé számítandók: minek már etelközi utamban elég tanulságára találhatni ¹⁾.

¹⁾ A' lengyelországi jáczvingok vagy jászok' magyar nyelvűségéről alapos eszméket rakott le Horvát István Tud. Gyűjt. 1829. VIII. Köt. és 45—59. lap. 1833. XII. Köt. 96. lap.

Ezeket, és két asztalos legényen meg egy vízfordó székelyen kívül több magyarokra itt nem találtam. Orlay János fia hadi szolgálatban levő már oroszokká vált egyének.

A' nyár' korszakában legjótékonyabban hat Odessa lakosira a' tengeri fürdés. Látni és élvezni kívánván hasonlókép Unger és Melzer urakkal együtt elmenénk. Minő meglepő és visszataszító vala látnom, hogy a' fürdők' örege és fiatala egész kényelemmel és közönyösséggel minden takaró nélkül járnak föl a' tenger vizéből: le nem írhatom. Ezen paradicsomi divattal meg nem barátkozhattam, 's most is a' keleti vonás legélesbikének vallom; mi olly művelt városban, minőnek Odessát kellene tartani, habár az orosz fő elem adná is a' hangulatot, semmikép meg nem bocsátatható. Odessa pompás utcái, melyeknek néhány épen ekkor rakaték ki, a' vidékeken nem található alkalmas kövezeti anyag helyett kockázott fadarabokkal, úgy csinos épületei, mik a' fűrésszel könnyen metzhető lágy kőanyagból hirtelen emelkednek, de épen nem tartósok, a' vagyonosság' legelevenebb bizonyosságai; létezik azonban két czikk, miben fölötte szűkölködik; ez a' víz és tűzi fa. Amannak hiányát a' város' nyugoti részén levő kutakból, tehát elég távulról, költségesen hordatás pótolja; emez szén- és tőzek által mérsékeltek, mind főzés- mind fűtésnél. Midőn Besearábia' erdősb részeiben halad az utas, találkozik számtalan magos kasokkal tornyozott szekerekkel, mikben szén hordatik Odessa' piaczára; a' tőzeket épen olly módon készítik marha gájából, mint hazánk' alsó vidékein. E' város külső részei térségein nem ritkaság látni efféle tőzek' négyszegű darabjainak nagy gondal és takarékos-sággal alakítását és szárítását.

Azon német gyarmatok között, melyek Odessa közeldében lévén, annak élelemszeri piaczat bőségessé tetszik, leginkább Groszlilienthal, Alexanderhild és Neuenburg, úgy a' várostól délnek a' Feketeten-ger' partján fekvő szép falu Lusztdorf. Ennek közeldében a' tenger' mentén a' meredek kőpartok alatt terjednek el a' városhoz tartozó gyönyörű villák is, vidító berkes és szőlő- meg veteményes kertekkel gazdagon elborítva.

Remélve e' városnak még ismét láthatását, utamat igyekeztem minél előbb folytatni; néhány napot azonban az utlevél szerzésére kellett szentelnem. Nagy nehézségekkel jár ez az Oroszbirodalomban, úgy bel- mint külföldre nézve. Hasztalan vala Tom osztrák consulhoz járulásom. A' fön

álló rendeletek szerint a' külföldinek is orosz utlevelet kell váltania, és pedig minden guberniumban újat, természetesen jó nagy adag taksáért. Ezen bajokon is átesve, Kherzonig kocsist fogadtam, néhány óra múlva e' várost elhagyandó.

Másodszori élvezete az utazónak a' visszaemlékezés: legyen az édes vagy keserű, mindig táplálékot ad a' léleknek. Nekem a' reminiscenciákra lapokat áldozni czélon kívüli lenne: azon visszaemlékezést azonban, melly naplóm' II-dik füzeté' 41-dik lapján áll, Odessából távozásomkori érzelmim' hív tükrözéseért ide iktatnom legyen szabad. Ez áll ott; „Tizenöt napot tölték Odessában jót rosszal elegyest, mint az életben lenni szokott: nyomozásim eredményére nézve azonban nem hasztalanul. Ez volt pontom, mellyből hazámba vissza-vissza tekinték, és számlálám a' teendők sorát. Reményim épen nem csillogók, sőt kislelkűség nélkül bevallva, visszarez-zentők. Egy illy vállalatnak, minő enyim, sikerreli végbevitelle közpárto-lást, segédkezek' közremunkálását igényli, sőt föltételezi. Én egyedül ma-gamra hagyva, habár anyagilag megbirom is, a' kívánt adatok' megszerzé-sére, a' dolgok' minden oldalrol ismeretébe hatásra gyöngé 's elégtelen vagyok: lelkem azonban elég erős, hogy mindent, mindent megkisértsek. Bizom azért dolgomat az Isten' vezető kezére, nemzetem' szent ügyétől ih-letve megyek, meddig erőm 's inaim vihetnek, 's a' sok viszás körülmé-mények engedendik.“

Reminiscen-
tiák.

Julius 15-dik én délután 1 órakor indultam ki. Fél óráig tartott a' vizsgáló sorompóhoz jutás, hol mindenem darabról darabra megmotoz-tatván, széttúrva, némi ruhanemű' hiányával szedhetém össze a' tolongás közt holmieimet. Ez történt a' többi utasokkal is kimélet nélkül. Megsza-badulva a' kellemetlen műtételtől a' sorompón kívül éjszak-nyugotnak tar-tánk; haladva az odessai limán töltésén, mellynek lapályából 3 órakor hajtottunk föl a' magas tér' partjaira, hol éjszak-keletfelé vezet tenger martján az ut, jobbra maradván a' parti órhelyek, mikben kozákok hajtják végre a' szolgálatot. Elterjednek ezen bizonyos távulságra fölállított órta-nyák az egész tengerparton. A' cordon első pontjánál 9-dik verszt' oszlópa áll. Most már előttünk és éjszakra nem vala egyéb látható sikságnál, jobbra pedig a' tengervíznél. 4 órakor ismét limán álla előttünk, mellynek lapá-lyába leereszkedésünk alkalmával alig szabadulánk ki a' borzasztó szeren-csétlenség torkából, minek könnyen áldozatai leendettünk vala, ha kocsink

Lituánok.

némi árokpartban meg nem akad. Krimeai tatárok levén kieresztve, azok kétpúpú három tevéje legelészett utvonalkunk körül, mellyek' látásán az egyik ló annyira megijedt, hogy bőszerűen kocsinkat elragadná. Az előtünk álló limánba vesztéstől tartva, bizonyosan kiugrálandunk a' kocsiból, ha ezt lehetetlenné nem teszi a' földött butka' szerkezete, minőt itt az utazásra szélitiben használnak. Ez alacsony, előre horpadt mély öblü ernyős kocsi; belőle kimászni inkább mint kilépni lehet csak. A' gondviselés elhárított minden veszélyt. Ettőli menekvésünk' helyét az uttól jobbra, némi partozaton álló nagy kőkeresztek teszik előttem emlékezetessé. Nem lehetvén senkitől a' sírkeresztek iránt világosítást nyernem, azon hiedelemben vagyok, miszerint a' limánba vesztett egyének' emlékei. Kocsisom beszélé a' limánon átkelésünk alkalmával, hogy ekkor és ekkor veszték el közelebb is utasok. Odessa és Kherson között több illy limánok léteznek, jelesen a' Tiligul (törökül: Deli-göl) Kigul és az Oczakovi, melly hihetőleg egy az oroszok Berezanjával. Ez utóbbival azonban nem jó érintkezésbe az utas. A' iróknál e' limánok egyre tavaknak neveztetnek: Plinius írja a' Dneperről's limánjáról: „*Flumen Borysthenes lacusque et gens eodem nomine et oppidum a mari recedens quindecim millibus pass. Olbiopolis et Miletopolis antiquis nominibus*“ ¹⁾. Martianus Capella: „*Nec procul fluvius, lacus, oppidum sub uno cuncta nomine Borysthenis propter Achilles insulam eius sepulchro celebratam*“ ²⁾. Világosabbá lesz ezek által azon főnebbi állításom is, melly szerint a' limán nevét a' görög λιμνη tavat jelentő szóból állítám eredőnek. Nyomorult fahidon történt átmenetelünk, 's 4 órakor már a' völgyből magos partozatra hajtánk föl, Dekvínke pósta-állomосnál, hol a' 20-đik versztet mutatja az oszlop. 5 órakor Rihorífkí falut találók, majd egy harmadik limánt, minél balfelé először tűnt föl a' halmok' (kurgánok) új rendszere. Ezen limán fél órányi szélességű, de most kiapadt, és kákával fűvel borított; ezen is fahid vezetete keresztül: Éjszak felé kanyarodva menet, 3 nagy halom tűnt föl, bozonyos jeléül a' nyomban következő völgynek, mit 5 órakor Szucsavka nagy faluban el is értük a' kőhid- és póstaállomосnál, hol egy óráig pihentetés lőn. Ezután fél órát haladva, roppant nagy kurgán tűnt szem elé a' tenger-

¹⁾ Plinii Histor. Natur. Lib. IV. Cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Martiani Satyricon Lib. IV.

partnál, az őrtanyák közeldében. Most fél órányi szélességű kiszáradt limán következett. E' zöldellő síkságnak földje fekete, de agyagos. 8 órakor egy limán közepén vizes ér' hidján menők, a' völgy' kövér fűvein legeltetve szemeinket, honnan balra irányunkban partról néz le Koblin falu. A' völgyben éjszának fordulván, fölhajtánk a' partoson, 's balra maradt egy nagy tó. 10 óra vala, midőn Baratin faluba értünk, az egyetlen zsidó fogadóban éjjeli szállást veendők.

Julius 16-kán csak 6 órakor indulhattunk innen ki a' fogadósnő' legényem' irányában támasztott némi helytelen követeléséből származott vil-longás miatt, mitől egyedül erszénybe nyulás menthetett föl. Holmi követeléseket, bár minő alaptalanok, maga a' fogadás teszen nyomatékokossá az által, hogy lakatot vet kapujára midőn már indulóban van az utas. Menj 's keress birót: azon napon bizonyára újbán ott ér a' sötét éjszaka; a' mi százszerorta nagyobb veszteség lenne az igazságtalan kívánság' lerovásánál. Fél órai haladás után az etelközi utban megismertetett kőoszlopokhoz hasonló ötlött föl, ezen túl egy magos kurgán, majd az ötödik kőoszlop mit megolvashattam; megint 3 halom éjszaki irányban. Egy órai haladás közben tiz kőoszlopot számláltam meg, helyenkint több leromboltakat. 7 órakor Kraszná postaállomást értük a' 21-dik versztnél, hol szinte egy kőoszlop, majdan Girzan patak és völgye, kőhiddal ellátva. A' föld itt is merő fekete, erdőtlen; ekkor épen sűrű buzakeresztekkel elborítva a' nagy síkság. Balra irányunkban ismét halmok, jobbra a' kozák-őrtanyák. 8½ órakor újabb halomrendszert értünk, melly éjszak-déli irányban hasítja a' kietlent. 9 órakor kis lapálnál és álló viznél fekvő Kozlov faluhoz jutánk; a' fogadóban kieresztvén. Szép új temploma és uraságháza tünt föl előttem e' helynek. Itt a' fogadónál összeseregelt környékbeli zsidóktól tudakozódván az imént látott kőoszlopok rendeltetése iránt, egyszájjal távulsági jeleknek, és minden versztnél négy ilyen oszlop' közben létét állíták; hozzátevé: hogy Nikolejevtől Kherzonig szemlélhetők lennének; de orosz mű legyen-e? arra bizonyossággal felelni nem tudtak. Mindenesetre régiebbek az orosz' itteni uralmánál. Látszik ezekből is, mennyire tévedett Sulzer, midőn hún-avar maradványoknak mondá. Még visszatérendünk e' tárgyhoz. Ezen helységből 11 órakor távoztunkkal mindig egyformaság környezé utamat, míg 2½ órakor a' Bug folyót pillantók meg, számtalan halmok jelölván irányát; 3 órakor pedig már limánja szélén állánk, honnan

Besenyő-
kúnok.

az átkelés Nikolejev városba történik. Kötetekre menő munkát kellene irnom, ha e' Scythiának nevezett föld' Herodotus korabeli lakosaival, és általa, úgy Strabo, Plinius és több classicus írótól e' vidékekre tűzött helyek és folyamok' nevének meghatározásával akarnám olvasóimat meglepni. Sok kétség és vastag homály uralg ekkoriglan a' hajdani tárgyak' mostaniakkali összekötésében. Így, a' Bug vizet némellyek az őskori Hypanissal vélik egynek, mások ellenben tagadják azonságát. Minket főleg a' magyar korbéli dolgok érdekelvén, e' tekintetből nem mellőzhető az Axiaces fo'yó. E' régi név hogy épen a' Dnester- és Dneper-közötti valamelyik folyamra vonatkozzék, kétséget nem szenved. Vannak, kik egyenesen a' Bugot értik alatta, 's a k-szu, fejez vizet jelentő török- tatár szóra ismernek benne. Mi, azért emeljük ki, mivel a' XV-dik században még laktak ennek tulsó részén besenyők és kúnok, kik is Bonfin' hiteles előadása szerint Mátyás kir. korában hihetőleg a' tatár népek által szorongattatva, hazánkban, nevezetesen a' Duna' szigetén telepedtek meg. Bonfin ekkép írja az esetet: „*Ultra Axiacem fluvium Peucini, Carpiani, Basternae sunt, et Chuni, qui natali solo ejecti in Ungariam venerunt, et a Divo Matthia Danubii insulam impetrarunt. Pauco post tempore sponte se orthodoxa fide nostra initiarunt*“¹⁾. A' csallóközi, sz. endrei vagy Csepel sziget volt-e megszálló helyük? elhatározni nem könnyű; 's különös helybeli kutatások által lehetne végre járni. Az elsőben már árpádházi királyok alatt kúnok laktának találhatni nyomára. Bonfinnak ezen tanuadása több tekintetből nem vonható kétségbe, valamint a' Peucini és Chuni neveknek besenyők- és kúnokra vonatkozása. Velünk rokon népfajnak, jelesen pogány kúnoknak még a' XV-dik század végével ezen vidékeken tartózkodását bizonyítja az Erdélyben, Udvarhelyszékekben helyezett atyai minorita conventban tartatott 1499-dik évi Capitulumnak következő XII-dik czikkelye, melly a' térítésekről szól: „*Circa hoc statutum est, quod in quolibet Capitulo declaretur, quantum bonum foret, et Deo gratum, fratribus nostrae familiae ire ad infideles fratres nostros Hunnos, Scythas, et eosdem ad veri Dei cultum reducere*“²⁾. Világosan rokonoknak mondatnak ezekben a' magyar minorita szerzetesek által a' kúnok (hunni) és

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. I. Lib. I. ed. Colonien. 1690. in fol. pag. 4.

²⁾ Batthanyi Ign. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli, 1827. fol. Tom. III. pag. 634.

besenyők (scythae); miből már magából nyilván következik magyar nyelvűségük. Ezen korra, sőt hihetőleg azonos tárgyra és helyre vonatkozik Aeneas Silviusnak azon tanutétele, melly szerint némi veronai eredetű embertől hallottnak írja a' Don körül magyar nyelvet beszélő népnek fönlétét: „*Nos allocuti sumus (úgy mond) hominem Verona oriundum, qui per Poloniam et Litvaniam ad fontes Tanais se pervenisse affirmavit, eosque transcendisse, et omnem illam Barbariae oram borealem perscrutatum; is retulit populos in Asiatica Scythia non longe a Tanai sedes habere, rudes homines, et idolorum cultores, quorum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus*“ ¹⁾. Aeneas Silviusnak, később II. Pius név alatt római pápának ezen bizonyágtételét már Turóczi ismervén, e' tárgyról imilyen nyilatkozatot tőn: „*Pius etiam Romanus Pontifex, in suis historiis, Hunnos Meotide palude transmissa, in Europam migrasse, omnemque barbariam, inter Tanaim et Danubium, occupasse tradit. Et rursus idem dicit, se hominem Verona ortum, qui hoc nostro aeco Scythicas lustrasset partes, allocutum fuisse, illumque sibi affirmasse, quod in Asiatica Scythia, ad ortum Tanais amnis homines eiusdem linguae cum Hungaris Pannoniam incolentibus, invenisset, tandemque rediens cum plerisque Sacraepaginae professoribus, viris religiosis de ordine Sancti Francisci, qui linguam illorum novissent, illac proficisci, et sanctum Christi evangelium, (cum idololatriae essent dediti) praedicare voluisset: sed Dominus de Momqua (Mozqua), qui Graecae perfidiae subditus est, Asiaticos Hungaros, Romanae coniungi ecclesiae, ac sacris imbui ritibus aegre ferens, ipsos illac transire prohibuisset*“ ²⁾. Mindezek' egybevetéséből annyi elvitázhatlan marad, miszerint Mátyás korában még valának e' tájékokon magyar nyelvű népmaradványok, kik közül némi csapatot chunus név alatt a' Duna szigetén megtelepedettnek állit Bonfinius. A' veronai férfi által elhíresztelt dónmelléki magyarokról is értesit Bonfinius mindjárt munkája elein, állitván azoknak Mátyás kir. által honunkba szállítási szándékát, eképp: „*Divus quoque Matthias noster, huius rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat, legatos illic et exploratores misit, quibus cognatam gentem si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud*

¹⁾ Aeneae Silvii Historia Asiae, cap. 9. Cf. Commentarii rerum memorabilium Pii II. Pontif. Romae, 1581. — Kaprinai Steph. Supplementum Hungariae Diplom. pag. 558.

²⁾ M. Jo. de Thurocz Chronica Hungarorum, Part. I. cap. IX. Apud Schwandt. ed. Lips. T. I. pag. 55.

parum ex haustam alliceret: quod si hactenus assequi nequivit, si vixerit tamen, fortasse praestabit“¹⁾. De, hogy épen egyek voltak-e ezek az Axios vizen tulról beköltözöttekkel? állítani nem merem.

Nikolajev.

A' Bug viz itt épen Nikolajev város alatt egyesül az Ingullal, 's összefolyásuknál már jó széles limánt alkotnak a' tengerbe ömlésig. A' viz Nikolajevbe átkelésnél szinte limán természetű és elannyira széles, hogy vitorlás kompunk, mellybe 3 kocsi fért, $\frac{3}{4}$ óra alatt eszközölheté az átvitelt. Mélysége csak egy ölnyi, de alább már nagy hajók vitelére is alkalmas. Az Ingul folyó, mellynek a' Constantinus Chingylusávali egysége iránt annyira tévednek történetbuváraink, a' tatár időkben úgy látszik más néven ismertetett. Broniovius írja 1579-ben: „*Certe hunc majorem rivum, Capcacleium arcem collapsam seu ruinosam, ac ubi Capcacleius fluvius Bogum influit, plurimosque lacus habet*“²⁾.

Nikolajev kikötővel bíró terjedelmes új város, tág utcákkal, ízléses épületekkel és számos kertekkel. Népesége 30,000-re mén. Fontos hely az Oroszbirodalomban uem annyira kereskedés, mint hajóépítés (arsenal) és tengerészet tekintetéből, itt levén a' déli admirálságnak széke. Száraz, vagyis keleti oldalán magos fallal környeztetik. Van 9 temploma, 2 jótévő intézete, kerületi és hajózási iskolája, nevelőháza, 27 különféle gyára, szép sétatére. A' limán parton levő építőhelyén jelenleg is két tengeri nagy hajó vala munkában. Pár órai körülvizsgálás után $7\frac{1}{2}$ órakor tovább hajtottunk, 's majd egész egy órába telt, míg a' város falainak kivüle juthatánk. Még a' falon belül észrevevék a' többször érdekltettem kőoszlopok' egy példányát, kívül pedig sorban egymásután többet. A' város alatt szinte nagyobb számú halmok tűnnek föl. Elsötétedvén az idő, $10\frac{1}{2}$ órakor 20-dik versztnél Volochoszki korcsmába tértünk be.

Más napon 5 órai elindulásunkkor már tikkasztó meleg tölté be a' léget; a' messzi síkságon búzakeresztek-, kazalok- és a' mondott kőoszlopoknál egyéb nem vala látható, 's helylyellközzel némi major, mit már itt gutor- vagy kuter-nak neveznek, tűnedezett föl. A' kőoszlopok közeit lépéssel újbán megmérvén, mindenik közibe 275 lépés, azaz 136 ölnyi távolság jutott, 's e' szerint egy versztre 4 oszlop. Alakja és anyaga a' beszarabiaiakkali azonegy koruságát árulja el. 6 órakor Kopani faluhoz értünk;

¹⁾ Bonfinii Hist. Regni Hungariae. ed. Poson. 1744. in fol. Dec. I. Lib. II. pag. 30.

²⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum. Tom. I. pag. 819.

majd kőhid és postaállomás lón utunkban. Itt egy kis óráig tartózkodásunk után folytatván utunkat, 10 órakor már a' Dneper' limánja lett kitetsző az annak megfelelő óriási halmokkal; ezután egy fűzes lapályon túl haladván, 11 órakor Kherszon híres város utczaí közt valánk, hol alkalmas szállódát keresve végre is zsidó fogadósnál találtam kedvem szerinti tiszta szobát.

Kherszon a' hasonlónevű kormánymegye' fővárosa 's a' polgári igazgatás' Kherszon. székhelye; fekszik a' Dneper' jobb partján, annak a' Feketetengerbe ömlésétől 3 mélföldnyire. Alapítatott Patemkin orosz hadvezér által 1778-ban; számlál 20,000 lakost. Van 10 temploma, 4 jótévéintézete, admiraltássa, továbbá papnöveldeje, gymnasiuma, világi és papi kerületi tanódája és egy különös a' helybeliek' számára. Létezik kereskedelmi hajózás-iskolája is; 11 különféle gyára; Potemkin hg emlékére 1837-ben emelt szobra, valamint Howard philanthrop' nevét hirdető. Görög nevét e' város a' khersoni félsziget' illy nevű városa' emlékéül nyerte; jelent pedig „*khersos*“ kietlent, vadont, pusztaságot. A' folyam, mellynél elterül, Herodotusnál és a' messzi hajdanban Borysthenes, később Danapris néven fordul elő; a' törökök Őz-i-szu-j azaz Őz-viznek hívják, közhiedelem szerint a' kún nép' úz nevű felekezetétől. Délioroszország' egyik nevezeteseb pontja ez a' kereskedelemre nézve is; házait mindazáltal szépségben a' nikolajeviekkel egy karba tenni nem lehet. Sok időt nem akartam itt tölteni, azért még ez napon mindent szemügyre vevék. Andrejewsky tanácsos urnak, kihez testvérétől Odessából ajánlatom vala, látogatására is elmentem, tőle némi föld- és népismereti utasításokat, különösen a' Dneperen túli vidékek' magánszorgalommal rajzolt térképéből vont becses értesítéseket nyereendő. Tőle távoztommal keresni menék azon kőszobrot (kameni baba), mellyet egyetlen példányban itt lenni némi zsidó rabbitól érttettem; nyugtalanul vágyván látni annál is inkább, mivel innen a' Dneperen, gondos fürkészésem mellett sem juthattam ollyannak látásához, kivévén az odeszait. Az értesítő véleménye szerint távulból kerülhetett ide; bizonyossá tón arról is a' rabbi, hogy Krimeában nem, 's csak a' dneperentúli vidékeken találtnának nagy számmal. Midőn ebbeli vágyamat betöltendő, a' város' több utczaín elhaladtam — egyszerre nagy orkán és olly sűrű porfelleg kekedett, hogy szemeimmel nem láthatván, magamat némi ház előtt vontam meg. Fél óra mulva csendesedett le a' zivatar, de egyszer'smind sötétz az alkonyodott már az idő; ezéomat ekként nem érhetve, sőt tájékozásomat

is elvesztve, jutalomért vezettettem szállásomra már későded egy zsidó suhanczár által. Más napon utam' minő irányban tétele fölött készítettem tervet; melly szerint a' dneperentúli steppéket valék megjárandó; ehhez képest tehát nyomban alkalmas kocsisról is kellett gondoskodnom. Itt mást, mint zsidót e' célra nem kaphatni. Megalkudtam napszám szerint eggyel olly módon, hogy a' steppékben, általam kitűzendő pontokra, 's végül Taganrogha legyen köteles vinni. Írásba tétetett kívánságához képest az alku; hihetőleg attól tartván, hogy időzésem alatt más olcsóbbat találандok és fogadok. Ez meglevén, még azon napi indulásra tűzém ki az időt; délután azonban, midőn már indulandó valék, hozzám jó kocsi nélkül 's kinyilatkoztatja, hogy a' kikötött bérért nem jövend, adott foglalmat is visszahozván. Efféle keserű tapasztalásokban nem részesültnék fogalma is alig lehet ezen néposztálynak, főkép az idegenek irányában gyakorolni szokott csalfa fogásairól. Kezemben a' szerződés és ime nincs kocsisom! Legényemet tüstént Andrejefsky urhoz küldém tanácsadásaért, kitől olly izenetet nyertem, hogy alkudjak újlag a' kocsissal, mert írásban adandó panaszra több napok mulva alig nyerendek birói eligazítást. Így vagyunk! Mit volt tenni? hogy a' drága időt el ne veszitem, hajolnom kelle az álnok zsaroló' kívánságára; neve Mer Solidor, különben ügyes fiu, kivel a' messzi kietlenekeket bekalandozám.

Julius 18-dikán esti 7 órakor indultam ki Kherzonból éjszak-keletnek irányozva utamat, hol jobbra a' Dneper melletti kreposzt vagy erősség elmarad. Föltűnő vala e' város szélén a' tömérdek sokaságu szélmalom, majd az éjszagnak vonuló halmok' sorozata, úgy a' versztoszlopok közt a' bucsákiaktól semmiben sem különböző kőoszlopok' négy négy szám-mali állása. Két órai haladás után Inguletz folyót értük el parti 3 nagy halmával, mellette találván fél óra alatt Darievka falut, pósta- és uraságházzal birót, melly Kherzontól épen 21 verszt azaz 3 mföld távolságra fekszik. Itt a' lankasztó hőségben némi nyugalmat keresendő, elég tiszta szobára találtam a' zsidófogadóban. Ez azon nevezetes vidék, mellyen eddigelő történetbuváraink Lebediát lenni vélték, a' Bugvizzel egy torkolatba ömlő Ingul és ezen Inguletz folyam' nevének Constantinus Chyngilusáhozi hasonlatossága miatt; minek azonban e' vizekre vonatkozása már főnebb megczáfoltaték. Némellyek az Inguletzet tartják a' régiek' Panticapes vizének, de Plinius' e' részbeni nyilatkozata igen kétséges midőn így ír: „Qui-

dam Panticapen confluere infra Olbiam cum Borysthene tradunt; diligentiores Hypanin“¹⁾. A' régi Olbia vagy Olbiopolis emlékét ma a' Bugmentin ananjevi kerületben létező Olviopol kis város neve tartja fön, de a' régi sokkal alább feküdt, tenger' közelében a' Dnepernél, 's azonegy vala, mint főnebb már Pliniusból láttuk, a' későbbi Borysthene városal. Broniovius épen Oczakovra alkalmazá: „*Oczacovia* (úgy mond), *quae Olbia, Olbis, et Borysthene Olbiopolis, quasi beata civitas a Ptolomaeo et Plinio dicitur, ad Borysthene Carcinum fluvium seu sinum sita est, ac in eum sinum mari Euxino vicinum, Borysthene ibidem exoneratur: quam a Milesiis conditam esse, et amplum emporium habuisse, Strabo refert*“²⁾. A' Borystheneről nevezett scythák miveltségéről fontos bizonytságot tartott fön Herodotus midőn elbeszéli, hogy Skyles scytha király falakkal és templommal ékesített városában nagy terjedelmű pompás házat épített, melly körül fejér kőből sphinxeket és griffeket rakata, abban töltvén Dyonisos vagy Bachus' ünnepét³⁾. Mellesleg említem föl, hogy Olbio- vagy Olviopolis ős scytha városnak pénzein ily v szemléltetik. Valljon nem innen származott-e görögösített neve? Az orosz tudósok' újabbkori vizsgálódása szerint azon földterületen létezett Olvio város, hol most a' Besborodko grófi családhoz tartozó Eliinszk vagy Eliinka falu fekszik, melly véleményt erősítő, romokból keletkezett halmok a' nép által Szto-mohil azaz százhalomnak hívatnak, de az OABIH és OABIO föliratu pénzek is leginkább ott kerülnek napfényre. A' bugkörnyéki kietlen (steppe) terjedelme a' Dneperig 50 mföldnyinek tartatik 's most a' katona gyarmat kerületét foglalja magában jobbra Novimirgorod, Jeliszetvograd és Olviopol városokkal, az elsőbiknél folyván a' Viz magyar nevű patak; vannak azonban e' környéken német gyarmatok is, jelesen Jeliszetvogradtól 1½ mföldnyire az úgy nevezett danczigiai Szuraklei folyó' mentin, 1787-ben telepítettek. A' Szuraklei folyót vélem Broniovius által Sauran névvel illetett viznek, mellékét a' saurani pusztaságnak.

Ezen kietlen síkságnak 's általában a' feketetengerföldről steppéknek erdőtlensége iránt némi hypothesisekkel léptek elő az oroszországi természetvizsgálók, állítván annak hajdankorban fákkal gazdagon viritó és számos patakoktól nedvesített voltát: azonban történeti bizonyítvánnyal tá-

Steppék'
eredete.

¹⁾ Plinii, Natur. Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduin.

²⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwandner. SS. Rer. Hung. Tom. I. ed. cit. pag. 816.

³⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 79.

mogatni valamint nem lehet, úgy merőben alaptalannak látszik vitatásuk. Efféle állításra találhatni következő értekezésben: „*Examen geologique d'une partie du gouvernement de Kherson, située entre le Boug et Dniestre*“ hol az modatik, miszerint a' régi görög gyarmatok korában hihetőleg ezen földrész erdőkkel borítatott, és mostan is látható száraz mély árkaiban patakok csörgedeztek; melly erdők később, a' pásztornépek által kiirtattak; a' minemű pusztítás a' patakok' kiszáradását is maga után húzá. Adom e' fontos kérdésre vonatkozó cikket egész terjedelmében már csak azért is, mivel a' vidéket saját tapasztalás után nem ismerő tudósok erős Achillest vélnek rejleni a' valószínűség' fokára sem emelt állításban. „*Il est très-probable qu' au temps de colonies grecques qui s' étaient établies sur les rives septentrionales de la mer Noire, lorsque la Russie meridionale était couverte de forêts, les ravins secs qu' on y voit de nos jours roulaient dans leur rives des eaux impétueuses. Mais lorsque les villes grecques furent remplacées par des camps nomades de peuples pasteurs, fléaux de forêts, celles-ci furent peu à peu détruites. Les exhalaisons marines planant sur ses steppes déboisées ne se dissipaient que sur les pentes des monts Carpathes, ou dans les épaisses forêts de la Russie centrale. Les cours d'eau du midi diminuant en raison de la destruction des forêts, finirent par devenir des ravons d' écoulement pour la fonte des neiges. Lorsque ces ravins étaient constamment arrosés, le courant s' opposait sans relâche aux invasions du sable de mer et empêchait la formation d' isthmes. Il est très- possible qu' alors chaque embouchure, chaque baie formât un port. Les géographes anciens nous donnent peu de renseignements sur cette époque, et Strabon, ainsi que Pomponius Mela, connaissent si peu la topographie des bords septentrionaux de la mer Noire, que ne saurait détruire cette assertion*“¹⁾. Abbeli észrevételemet sem fojthatom el e' sorok fölött, hogy, habár Strabo és P. Mela Kr. u. I. és II-dik században élt földírók nem ismerték is eléggé a' Pontus fölötti tartományokat: ismerte Herodotus Kr. e. 500 évvel saját tapasztalásából; annak hű rajzolatiból azonban e' hypothesisre kedvező gyámokokat legkevesebbé vonhatni nemcsak, hanem Darius' scythák elleni hadviteléről szólóban nyilván és világosan fejezi ki magát, hogy hét napi járásra terjedt a' Pontus fölötti kietlen; a' sauromaták' Maeotistól éjszaknak kinyúló fátlan vidékét pedig tizenöt napi terjedelműnek állítja²⁾. Miért tartják Krimea' déli részeit az

¹⁾ Annuaire du Journal des Mines de Russie an. 1837. St. Petersburg, 1840. pag. 150—151.

²⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 21.

oroszlányok paradicsomnak? miért tenyészik ott vadon is a jó fajta déli gyümölcs? hiszen azt is nomád népek lakták sok századokon által? azért, mondjuk, mivel déli oldalain számtalan nedves völgyek, bent pedig magas hegyek' védállásai teszik termékenyét, nem sorvaszthatván ki helyzeténél fogva az üvöltő vad szelek' tűzfullánkja a föld' terményeit. Erdőtlen pusztaság vala e' földrész, mióta isten megteremté; 's ezt nemcsak fekvése, hanem a' földnek felső rétege és belső minősége bizonyítja. Fölülete általában magas róna lévén, a' szikkasztó szelek' dülésének minden oldalról martalékkul téve, erdő termésre alkalmatlanná válik; belseje pedig a' termő földbőrön vagyis felső rétegen alól, minthogy anyaga majd mindenütt kagylós vastag mészkő rétegekből alakult, szántásra vesésre ambárképesse teszi a' kövér fölület, de a' fák' mélyen ható gyökereinek a' messzes anyag épen nem kedvez, sőt irtólag árt. Innen van, hogy a' patakok' mély völgyü árkaival mindenütt lelhetni fűzes berkes helyeket, de nem a' magas téren. Ez saját nézetem. Ne képzelje senki a' feketetengermelléki steppéket sívány homok- 's kopár rónáknak, mert ott a' fű és másegyéb veteményi növények a' legbujábban diszlenek. Flora honos, egyedül Pomona száműzött. Herodotus és a' Periplus írója, úgy Plinius meg Mela tanutétele szerint létezett erdőség is európai Scythiában. Az első scythák' erdő-országáról (Regio Hylea, Lib. IV.) emlékezik. Plinius írja: „*Inde silvestris regio Hylaeum mare, quo alluitur, cognominavit*“¹⁾. Hasonlót mond Mela: „*Siluae deinde sunt, quas maximas hae terrae ferunt, et Panticapes, qui Nomadas Georgosque disternit*“²⁾; de ezen értesítések bizonyára messzibb éjszak felé a' Dnepervidék' Jekaterinoszláv- és Pultava körüli részeire vonatkoznak, hol maiglan találhatik erdőség, nem pedig a' Feketetenger' közelébe.

A' Bugnál létező halmok észrevehetőkép nagyobbyszerűek a' Dneszter mellékieknél. E' vidék halmairól jegyzé meg már 1579-ben Broniovius, mikép az általános hiedelem szerint a' harcokban elesett emberek- és jelles férfiaknak lennének sirjai: „*Colles (a' „Cozles“ nyomtatási hiba) seu tumuli vulgo Mogilii dicti, altissimi maximorum et cruentissimorum, ut pluri mi asserunt, ac verisimile rationique consonum videtur, quondam bellorum*

Bugkörüli
halmok.

¹⁾ Plinii Natur. Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Pomponius Mela De Situ orbis. Lib. II. cap. I.

certissima signa; seu illustrium virorum sepulturae conspiciuntur“¹⁾. Igaza volt a' figyelmes írónak, és azon alaposság, melyet soraiból levonnunk, hogy ő a' lengyel királynak a' tatár fejdelem udvaránál huzamos ideig követe léte az azon nemzet' sajátjának épen nem vallja, kedvez alább előadandó véleményünknek; abbeli értesítése által is gyámolítatván, miszerint a' halmoktól megkülönböztetve némi tatár- és török síremlékeknek fönlétüket megemlíti így írván: „*Cercicesseniam Turcae; Getricessenia vulgo dicitur, illa cujusdam Tartari vel Turcae locupletioris mercatoris sepultura fuisse perhibetur, ac ex lapide caeso et polito, ac sumtuoso opere in Mahometicum cultum facta erectaque, nunc etiam a viatoribus conspicitur*“²⁾. Ezen, már romladozott síremlékek' rajzait és némi fönmarad kőműveit, melyek gondosan összeszedettek, láttam is Odessában. Semmi részben nem azonosíthatók a' halmokról került kőszobrokkal. A' mongol-tatár emlékek, ha voltak is, már elenyésztek, helyeik is alig ismertetik. Hol állott egykor a' Dneper melletti Ma d s c h a w i r á n tatár város, melyben Kuthlugh Timurnak a' genuaiakkali szerződése kelt: ki mondja meg?

Julius 19-dikén 4 órakor indultam el Darievkából; egy óranegyed alatt a' nádas mocsár közt vivő, fűzzel beültetett töltésen az Inguletzen járó komphoz jutván. Várás lón korai indulásom jutalma, mert 5 óránál előbb nem kelhettem át. Szomorú látvány gördüle itt előmbe. Fegyveres kíséret mellet 32 szökevény katona vitetett ekkor épen át; kik mind egymáshoz sorba lánczolva lévén, hajadon fővel, a' legnyomorultabb tekintettel lézengtek, 's közölük majd egyik majd másik el-elbugdácsolt a' be- és kiszállításnál. Néger rabszolgák lánczra fűzött csoportozatát tünteté elő híven 's élénken. A' folyam' martjáról magos kópart közt hajtánk föl a' térségen álló korcsmaházhoz, honnan szinte a' bucsákihoz hasonló kőoszlopokkal ellátott póstauton haladtunk tovább, nem látva egyebet halmok sokaságánál e' magos sikságon, hellyel-közzel gazdag vetéseket. 6 órakor némi száraz árkon vezetete vala keresztül az ut, hol már vonalunk iránya keletnek fordula, és fél órai haladás után a' Dnepervölgy' nyílásocskáján átmenve a' 11-dik versztnél talált, jobbra fekvő Argyelu nevű faluhoz tartozó korcsmában egy órát késvén, tovább haladtunk; majd a' halmok' új és szinte éjszakra vonuló sorozata föltűntével nem sokára Kurnat ne-

¹⁾ Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Scriptores Rer. Hung. ed. cit. Tom. I. pag. 819.

²⁾ Descriptio Tartariae loco cit. pag. 814.

vű patakon tölttést és hidat értünk, mellynek partján T y e h n k a falu fekszik, 18-dik verszttel jelölve. Utunktól jobbra mindig a' Dneper látszik, az utvonal azonban néha egyenest éjszaknak kanyarodik. E' falunál pósta-ház is létezik magas halmoktól környezve a' 19-dik versztnél. A' póstaállomáson túl 10-dik versztnél hajtánk 10 órakor, hol szinte korcsma, jobbra pedig a' Dneperviz, mellette számtalan nagy halmok sorozata élőfa és kut nélküli egyenlő térségen, mellynek távolában újabb még újabb halomsorozatok váltják föl egymást. Fél óra mult 12-re, midőn a' 20-dik versztnél épen utvonalunk mellett jobbra a' Dneper felé egy roppant nagy halom áll ellőttem. Leszállék az óriási művet szemlelendő. Alul szabatos kereksege, csúcsoldalának sima arányossága 's mintegy 25 ölnyi magosságba merülése emberi kezeztől hányatását hirdetik. Merő nagy és apró kövekből, mint labanál látható némi vájásokból kitetszik, összehordott, földdel borított és az idő által gyepesített nagyszerű halomalkotvány, oly sima meredek oldalú, hogy kapaszkodva nehezen juthaték tetejére. Kéttelenül sírhalomnak emeltetik a' hajdanban. Keresve kerestem rajta a' már érdeklett kőszobor' némi maradványát: de hasztalanul. Bámolni kell, minő nagy fáradsággal gyűjtethetik egyrakásba annyi kő. Illy munkát valóban csak tömérdek emberkéz hajthatott végre, annálisinkább, mivel másunnan, mint a' Dneper' szirtes partjáról nem hordathattak, ez pedig innen délkeletfelé egy órányira foly Ezen egyes halomnak nem felel meg más; sok helyütt észrevehető bizonyos sorozat; azonban a' Dneperparton két, sőt bárom illy óriási halom látszik közel egymáshoz. E' halomtól távozva, némi comicus jelenet szakítá félbe a' hajdani idők' e' mohos maradványiróli komoly emelkedésemet, melly nevetséges történet kocsisomnak Mer Szolidornak vitéz bátorságát ismerteté meg egyszersmind velem. Némi völgyszakadathál korcsmát és kútat érvén, minthogy e' vidéken igen gyérek a' kútak, ő lovait megitatá; ezen élvezetért a' korcsmából nyomban ott termő izraelita gyerkőcze fizetést kíván. Szolidor megtagadja; mire tüstént másik suhanczár is oda érkezik, 's a' lovat kantárnál megragadva követeli a' bért; de ő megcsapkodva kemény száju erős lovait, elhajt. A' siheder velünk fut mindenütt a' ló mellett, gátolandó a' haladást: azonban helyéről ustor távolítá el; minek daczára mindenütt futva követ. Szemközt jó ekkor lóháton egy orosz, ki a' futó' intetére utunkba áll 's megragadja a' gyeplőszárt. Erre Szolidor újban lovait megcsapkodva neki tör, 's elhajt nyargalva. Győzelem és hahota.

Midőn vissza nézék, az orosz távolban ácsorogva 's utánnunk bámulni láttam. Így járt a' méltatlanul zsarolni akaró. Ezután szép kőhid mellett hajtánk el némi lapályban, minthogy száraz időben fölösleges a' rajta menés. Innen gátot érve, a' magos téren már kopár mező látszik. Fél óra mulva ismét völgyszakadatba jutánk, hol hasonló hid vala munkálatban. Buzakeresztek adák itt tudtomra valamelly helység' közellétét. A' 28-dik verszt ágasnál csakugyan Beriszlava város külső hazait értük, honnan hosszú kőhiden átmenve 1 órakor beértem a' város' főutcájába, némi zsidó, de fölötte tiszta fogadóba szálván.

Beriszlava.

Beriszlava koronai mezőváros, fekszik a' Dnepernél a' kherzoni kormánymegye- és hasonnevű kerületben, mintegy 5000 orosz és zsidó lakossal. Van 2 temploma és elemi iskolája. Széles utczái újdonságára mutatnak. Keletkezése Katalin czárnő korába esik, azelőtt Kiszi-l-kerman azaz Vörösvár volt az itteni posta- és kelő tatár neve, hihetőleg a' Dneper partjánál meredek vonalban látszó kőrétegek' vörnyeges színétől. Több órai itt mulatásom és a' város' megjárása közben a' Dneper' partja körül némi ernyős kocsikat vettem észre, millyenek egész utam alatt nem voltak láthatók: legott tudakozódám egy kereskedőtől a' szegedi ernyős kocsikhoz igen hasonló készségek' miféle voltak iránt. „*Madzsarok*“ lőn a' felelet. Micsoda madzsarok? Krimeai tatár fuvarosok' szekerei, mondá tovább. Ekkor jövék tisztába, minthogy eleve olvastam már utazók' leírásában a' madzsar nevű tatár szekerekről. Színről színre még egyet sem látván, hogy tehát közelebb megvizsgálhassam, hozzájuk ballagék. Hat tatár fuvaros és egy fiúcska ült a' szekerek mellett körös körben, pipázgatva kurtaszárú kupakotlan vörös cserép picziny pipáikból. Piszkosak ugyan bőrükön és ruházatukon, de arcvonásaik jól kifejtett, inkább görög mint mongol képet mutatva; egynek különösen szembetűnő volt fejrő bőre és finom vonású deli képe. Szekereik, a' madzsar nevet viselő, egyről egyig hárs-héj hasítványból és teveszörből szőtt ponyvával beborított magos ernyővel ellátvák, odalaik pedig kassal birtak; szóval úgy megvédvük alul és fölül, hogy szél sem férkezhethék belsejükbe. A' keréktalpak egy darabból készültek, 's az összeeresztésnél iszkárával erősítettek, mint az oroszoknál is szokás; különben sem teugelyén sem oldalán bár minő vasmű nem vala észrevehető. A' kerekek nagysága és oldalak szélessége okozza, hogy a' szegedi ernyős kocsiknál jóval magosbak, máskint mindenben hasonló. Fogatuk

Madzsar kocsik.

egy szekérben 3 és 4 erős fajú de purzsa lovakból áll, melyek a' két rudason kívül nem ustorhegyre, hanem lógóra alkalmaztatvák, valamint hazánkban a' Tisza mellékin szokás. Ezen madzsarok bőrrel valónak megterhelve, pultavai kormánymegyében fekvő Román nevű iparos városba vitel végett. Alkalmam levén a' fuvarosokkal néhány szót váltani stambuli török dialectuson, nemcsak jól megértettem általuk, hanem az ő kiejtésüket is könnyen fölfoghatám; mi elég meggyőződésemmre szolgált a' tatár nyelvnek a' törökétől csak dialectusban különböző voltáról. A' szekérnemről beszélnek az utazók, különösen Besse hazánkfia, hogy a' krimi tatárok előadása szerint azok' használata a' magyaroktól kölcsönöztetett általuk¹⁾. Valójában igazuknak kell lenni mind a' név' nyomán, mind pedig azért, mivel különben a' tatárok általánfogva kétkerekű taligát (araba) használnak; az oroszok kocsija és fogata szinte lényegesen különbözik ezen divattól. Méltó megemlitenünk, mint köti össze hg. Demidoff ezen madzsarokat a' scythák szekereivel. Így ír ő: „*La forme sévère et primitive de ce simple chariot (magdiar) porte à croire qu' il est d' une antiquité reculée et qu' il a pu être emprunté aux Scythes nomades qui en faisaient leurs demeures, maisons errantes, quorum plaustra vagas rite trahunt domos, dit Horace. Aujourd'hui encore cela arrive aux Nogais, qui, dans leur vie vagabonde, préfèrent le toit du magdiar à l'abri permanent d' une maison*“²⁾. Igenis, ilyen szekereik valónak a' scytháknak, 's azért nevezteték egy felekezetük a' görög írók által *szekeres scytháknak* (Scythae Hamaxobii); és hogy ezen scythák valóságos magyar néptörzsekből állottak, eléggé bizonyítja a' tatároknál a' szekér' „magyar“ nevezetének örök emlékezetben maradása. E' divat és név' átkölcsönzése bizonyára már a' legrégibb korban, eleink' Ázsiában lakása alkalmával történt: mert hogy a' mostani Magyarországból vitték volna a' tatár népek, józanul gondolni sem lehet.

Beriszlávot a' Krimből Kiev felé utazók átvonulása teszi főleg élénké, itt levén a' Dneperen egyik leggyakorlottabb átkelés. Két mföldnyire Svéd, német és zsidó gyarmatok. töle léteznek a' svéd gyarmatok. Ezek 1787-ben szállották meg először e' környéket, 's leginkább a' Dago nevű svéd szigetből költözött földmivesek; telepük önkint Oroszországban maradott némi svéd hadi foglyokkal gyara-

¹⁾ Besse J. Voyage en Crimée, en Cavcase, en Géorgie en Arménie, en Asie-mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l' Histoire de Hongrie. A Paris, 1838. in 8. Ch. 3.

²⁾ Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. pag. 465, 466.

pult 1790-ben. Szomszédságukba helyeztettek a' Klosterdorf, Schlängendorf és Mühlhausendorf nevű német szállítványok szinte a' Dneper mellett 1804- és 1805-dik évben. Hasonlóul e' megyében és ezen folyam körül létezik három zsidó gyarmat, melynek egyike Izraëlovka nevet visel.

Megértvén a' Dneperen átkelésnek húzamos időbe telését, hogy még ez napon a' túlparton fekvő Kakovkába eljuthassak, 5 óra tájban elindulánk a' komphoz, mihez a' város' déli részén keresztül vonulva, a' magos martról keletre fordul, és meredek szirtfal alá a' folyam' lapályába vezet az ut, hol az átkelendők várni szoktak. Másfél órai időzés után indult meg iszapágyából kompunk, miután a' kákával 's náddal töltött ingovány-bejárón nagy bajjal az evezős hidasba vonattak a' szekerek; 's 5 óra negyedbe telt az átelezés, midőn Kis-Kakovka falu mellett a' homokos nagy porond-szigeten füzesek közt és a' Dneper ága-bogán magos kőpart mellett hajtván, elvégre 8 órakor Nagy-Kakovkába értünk be, már a' Dneperen túli helyezett tauriai kormánymegyébe; 's minthogy a' fogadóban szállást nem kaphattam, egy órai ide 's tova járás után némi orosz magánlakban bérleltem szobát.

Nagy
Kakovka.

Nagy-Kakovka koronai mezőváros, fekszik a' folyam' partjánál magos térségen, a' felsőbb erdős részekről ide szállított fanemüek' különösen deszkakereskedéséről híres; széles, hosszan nyúló de kevés utcákkal; népessége alig mén 2000-nél többre. Miután a' következő napon szombatot ülénk, kocsisomat szokás és kikötött alku szerint nyugodni hagyám. Olly nagy vala épekkor a' hőség, hogy inkább négy fal közti nyugvás mint tovább haladás vala tanácsos egészség tekintetéből is. Reám ugyan nem hatott annyira a' forró lég, de a' szegény pára lovak a' hőségben kevés haladás után annyira eltikkadtak, hogy következő napokon közben talált utasokat gyakorta lehetett szemlélni kieresztve 's elkábult lovaikat gyámolítva az éjjeli hőség és kinosan mardosó szúnyogok tömérdeksége háborítanak egyedül, alig nyugodhatván ki magam annyi törődés után. Nem vala itti semmi vizsgálódásom tárgyául szolgáló, az időt ennél fogva leginkább szállásomon töltém jegyezgetéssel foglalkozva, 's tudakozásokat téve az úgynevezett kameni babák vagy sírhalmi kőszobrok'hol és melly részeken találataása iránt; valamint bővebb értesülést szerzendő a' dnepermelletti Kis- és Nagy-Lepedikáról, miket legközelebbi utam czélául tűztem ki. Szobro-

kat illetőleg annyit tanultam, hogy itt ugyan nem, de már Lapedika körül nagy sokaságban találtatnak. Az efféle értesülések, leginkább „Lapedika“ neve, dús kárpótlásáért kezeskedtek eddigi sanyaraimnak. Vágyam is jött már valahára magyarosan készült étekkel magam fölfrissítenem. Legényemmel juhúst, (mert itt marhahús, bár mennyire kedvez a' tág és buja mezőség a' gulyák és csordák' tartásainak, épen nem kapható) hozattam megfőzendőül, paprikás helyett borsosnak, miután szinte használat kívüli itt a' paprika. Elkészült a' zarándok-lakoma, kedvem szerint hozzá egy palaczk krimi fehér bor, mit ivóviznek a' steppékben ritkasága vagy ártalmas volta miatt Beriszlavban szükségpótló gyanánt a' vizital' megszegésével vásárlottam; megújítottak erőmben 's működési kedvemben.

A' Dneperparton jártomban elég tág mező nyílt historiai elmélkedésekre, időm is vala az anyagok és adatok' megkutatására. Nevezetes folyam ez a' magyar költözés' történetében; méltó, hogy közelebbről megismerjük 's elődink' rajtai átkelésére vonatkozó eseményeket is megérintsük. A' legrégibb írók Borysthene's néven adják, a' tatárok és törökök Uzu és Özíszuj-nak nevezik, melly a' tudósok véleménye szerint az Uz nevű kín népfelkezeztől hárult reá. A' latin írók Danaprisnak írják. II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél „Deneper“ formában jó elő; most az oroszok Dniper, Dnyipr változatos kiejtéssel mondják. Ered a' szmolenszki kormánymegyében az alauni hegyek' déli ágából a' Volga és Duna' forrásai között, honnan nyugotfelé a' mohilevi kor. megyébe foly, onnan pedig déli irányban haladva a' minszki meg kievi kor. megyének keleti, csernigovi és pultavainak pedig nyugoti határvonalát képezi, aztán ívalakban kanyarodva délnek, a' jekaterinoszlávi kor. megyében mint határfolyó a' kherzoni és trauriai kormánymegyék között, 1500 verszt = 214 mföld haladás után a' Feketetengerbe ömlik. Nyugoti oldalán ime vizeket veszi magába: Berезина, Тетерев, Rosz és Inguletz; keleti részén: Viaszma, Szosz, Dezna, Trubes és Vorszkla. Délibb részen mind két felül vannak számos mély száraz árkok, mellyek ámbár nem állandóan, de mégis főleg tavaszkor nagy mennyiségű vizet bocsátanak belé. Mi reánk legemlékezetesb a' nyugoti oldalánál fekvő Kievváros, hol, mind hazai, mind az orosz krónikák szerint átvonultak őseink. E' pontra nézve a' névtelen jegyző ekkép fejezi ki magát: „*Dum per civitatem Kyeu transissent, fluvium Deneper transnavigando.*“ (Cap. VIII.), bőven le is irván a' város' maga megadását. Nestor, az

orosz krónikások atyja, halgat ugyan a' város' bevételeéről, de topographiai tekintetből 's a' magyarok' utvonálára nézve ad fontos tudósítást, melyet is, minthogy eddigelő homályosnak tartatott, sőt maga Schlözer sem értvén, hibásan fordított, föl kell világositanom. Így szól Schlözer fordítása szerint a' krónikairól: „*Im Jahre 898 zogen die Ungern von Kiev vorbei, über einen Berg, der nun der Ungarische genannt wird. Sie kamen an der Dnepr, und standen hier in Weshen, den sie marschirten wie die Polozzer. Sie waren von Orient hergekommen, und stürzten durch hohe Berge, die Ugrischen Berge genant werden; und fingen an die dort wohnenden Vlach und Slaven zubeziehen*“ 'stb. (Nestor. III. 108). Minthogy Kievnél hegyek nem léteznek, mellyek magyarokról nevezetethetnének, ezen fordítás sok tépelődésre 's kétes értelmezésre nyújtott alkalmat: de miután a' már elhunyt Krug Fülöp sz. pétervári orosz academicus a' régi szláv nyelv' valódi értelmébe hatva, némi értekezésében megmutatta Schlözer' tévedését, valamint az is: hogy nem hegyet, hanem magos martot, minő Kievnél a' Dneperé, kell érteni, történeti bizonyítványokkal is támogatván magyarozatát; ehhezképest így hangzik a' helyes fordítás: „*Jahr 6406 (898). Es gingen die Ungern zu Lande (oder längst dem hohen Ufer) Kiev vorüber, und als sie da, wo es nun das Ungrische heisst, zum Dneper kamen, standen sie in Kibikten, denn Sie waren nomaden, gleich den Polozern, und drängen durch grosse Gebirge, welche die Ugrischen Bergen genannt wurden*“ 'stb. ¹⁾). Tehát Kievnél a' mart, távolabb a' megtelepedés körül a' Karpáthok hivattak magyarokról. Csak annyit kell még itt emlékeztetbe hoznom, hogy Nestor nem a' kievnéli átvonulás, hanem a' Pannóniában megtelepedés' évét adja, egybe húzván az előbbi eseményeket a' történet' befejezésével. Még egy más nevezetességre, a' Dneper' eséseire kívánom ez uttal hazámfiainkat figyelmeztetni, mellyeknek orosz- és szlávnyelvi neveiket Constantin császár tartotta fön. Tudják azt az értelmes történetbuvárok, valamint az orosz szlávok előtt is ismeretes, miszerint a' régi oroszok, kik közül a' mostani Oroszbirodalom' első alapítói Rurik, Szineus és Truvor eredtek, nem voltak szláv nyelvűek; és hogy ezen orosz uralkodóikról hárult az éjszaki szlávokra az orosz név; de tudják azt is, hogy a' Feketetenger mellékén lakott a' VIII- és IX-dik századok alatt a'

Kievi magyar
mart.

¹⁾ Krug Ph. Forschungen in den ältern Geschichte Russlands. St. Petersburg, 1848. in 8. II. Th. S. 366—378.

szlávoktól mindenben különböző azon hatalmas népség, mely a' byzantiak által Ros, Rhros és Rus néven hivatott. Hogy ez kazar-kún vagyis magyar nyelvű nép volt legyen: itt mutogatni nem czélom: azt mindazáltal el nem halgathatom, hogy a' Dneper' szakadásának orosz nevei nyelvünk-ből helyesen megfejtethők. Miután a' tudós császár bőven előadná a' melléknévvel Szombatnak (Σαμβατάς) nevezett Kiev városi (Κιοόβα) oroszoknak (Ρώς) a' Dneperen (Δανάριος) dereglyéken junius hónapban leeresz-<sup>A' Dneper' viz-
eséseinek ne-
vei magyar ér-
telmiek.</sup> kedésüket és a' Feketetengerre hajózásukat, elszámítja a' Kieven aluli, most Jekaterinoszlav' vidékén találtató hét vizesést orosz és szláv nyelven; értelmezésének görög hozzáadásával. Az 1-sőt nevezi mind két nyelven: Essupe, igazabban Nesuppe; értelmezése: „non dormire“; szerintem magyarul: NE SZUNYJ-EL. — 2-dik oroszul Ulborsi; értelmezése: „insula loci praerupti“ „locus fluminis praeruptus“; magyarul: AL-BÉRCZ. — 3-dik Gelandri, melyet csak szláv nevezetnek mond, azonban az értelmezés: „sonus loci praerupti“; magyarul: JEL-ADÓ szóval tétethetik ki. — 4-dik oroszul Aiphar, a' pelikánok' ott fészkelésétől; magyarul: HINÁR, vagy mint néhol neveztetik: hejnár. — 5-dik oroszul Baruphoros; értelmezése: „quod paludem magnam efficiat“; magyarul: MERŐ FORRÁS. — 6-dik oroszul Leanti; értelmezése: „aquae scaturigo“; magyarul: LE-ÖNTŐ. — Valamint a' skandináviai eredetért küzdő iskolának, jelesen Lehrberg, Karamsin, Durich, Bulgarin' 'stb. eróttetett fejtegetései, úgy Ewers' nézetei 's Boltin' magyar értelmezése, mint kiki láthatja, nem vétetett itt segédül. Magyarázatom független állásu és magából a' dologból meritetett. Orosz tudósok önkint vallják be a' X-dik századi kievi fejedelmektől fönmaradt több rendbeli nevezeteknek épen nem szláv eredetűségét; ilyen többi közt Constantinus' imezen kitételében előforduló: „Ineunte Novembri mense quam primum eorum principes cum universa Russorum gente egrediuntur Ciabo et in oppida proficiscuntur, quae Gyr a appellantur, aut in sclavica loca — qui Russis tributarii sunt“ ¹⁾. E' „Gyra“ szót Eichwald Byr a-nak olvassa és igazolja következő alapos észrevételében: „Das Wort Гѣра scheint offenbar dadurch entstanden zu seyn, dass der Abschreiber den Buchstaben B (in Бѣра) nicht deutlich ausdrückte, oder beim Drucke des Wortes ein G statt eines B genommen ward. Wir a d. i. Wehrgeld ist das Wort, das so heufig in den russischen Rechtswerken vorkommt und allgemein

¹⁾ Const. Porphy. De Administr. Imperio. Cap. 9. ed. cit. pag. 79.

bekannt ist. Die Fürsten begeben sich jährlich in die ihnen untergebenen Städte, um die Wira einzusammeln, und gerade dies ist wo von Constantinus erzählt“¹⁾. Köszönjük Eichwaldnak az oktatást, és kölcsön fejében tudatjuk vele, miszerint a' bira tisztádon tiszta magyar szó, minek gyöke bir, származékai pedig bíró, birság, birtok, bíralom 'stb. Az ezzel rokon bér azaz adó is csak ebből eredhetett. Constantinus szerint tehát a' szláv városokból álló birtokaikba menének telelni a' kievi orosz főnökök Hasonlóul magyar szó a' Пocsajна (pocsolyás viz' neve), melly Kievnél a' Dneperlapályában létezett még Olga hercegnő korában; úgy több számtalanok: mikből nyilvánossá válik, minő stadiumában van még a' régi oroszok' skandináviai germán eredetének világhírű kérdése mindazon általános törekedés daczára, melly Oroszhon' újabkori történetvizsgálóit visszatekintés nélkül Skandinávia felé rohanva ragadja. A' Pontusmellékén és Kievben lakott oroszok bizonyára nem voltak német, annál kevésbé szláv eredetűek. Saxo Grammaticus írja: „*Frotho — praefecit — Oneum Conogardiae*“²⁾. Helmoldusnál olvassuk: „*Russia autem vocatur a Danis Ostrogard, eo quod in Oriente positus omnibus abundet bonis. Haec etiam Chunigard dicitur, eo, quod ibi sedes Hunnorum primo fuerit*“³⁾. Nestor mondja 876-dik évre: „*Ein Nation, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonte*“. — Ismét: „*Ein Volk, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonten*“⁴⁾. Már Ammianus Marcellinus több ízben emleget e' vidékre tűzve Greuthung népet; így: „*Greuthungos, bellicosam gentem*“. Ismét: „*Hunni peruasias Alanorum regionibus, quos Greuthungis confines Tanaitas consuetudo nominavit*“. Tovább: „*Castris denique prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius opportune metatis*“. — Végre: „*Vithericus Greuthungorum rex*“⁵⁾. Valljon nem róthúnok azaz orosz kúnok értetnek-e ezek alatt? Idatius Greuthing, Claudianus Gothunn, Zozimus Prothing néven emliti őket. Akarmint legyen a' dolog: annyi bizonyos, hogy a' Pontusmellékin élt egykor a' szlávoktól nyelvben különböző, a' hún vagy kún törzsokhöz tartozó orosz (Rus) nevű népség. Neumannak azon megjegyzése, minélfogva Nestor' főnebbi

¹⁾ Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 158. Cf. Dorpater Jahrbücher. Bd. III., Heft 3. 1834. S. 197.

²⁾ Saxonis Grammatici Danorum Historiae Lib. V. ed Basilae 1534. fol. 45. c.

³⁾ Helmoldi Chronica Slavorum. Lib. I. c. 1. Cf. Schlözer's Nord. Gesch. S. 501.

⁴⁾ Nestor. Russische Annalen. Übers. von A. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 241.

⁵⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXVIII. XXXI. c. 3, 4.

nyilatkozatát csudálatos tudatlansági pótléknak nevezi, saját személyére esik vissza. Azon oroszokról is, kik Árpád korában és Kálmán király alatt Magyarországon letelepedtek, inkább magyar mint szláv nyelvűséget lehet bebizonyítani. A' híres úgy, mint nagy fontosságú orosz kérdés' megvizsgálása- és eldöntésénél nem csekély nyomatékkal bír a' magyar-oroszok körüli kutatás: méltó azért, hogy rövid vázlatban elmondjuk. II. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli azon oroszokról, kik Kievvárosnál a' magyarokhoz csatlakozván, szerinte Almussal Pannoniába jövének, hogy Zoltán fejedelem alatt a' német határszéleknél Lajtha folyó körül telepedtek meg és várat építettek: „*Ex parte Teothonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo, in Pannoniam venerant*“ ¹⁾. Hogy a' Mosonvármegyében kebeleztetett mai Oroszvár volt ezen oroszok által építetett vár, aziránt senki sem kételkedik. Első királyunk korában az oroszok által birt ezen Duna- és Lajtha közti vidék orosz herczegség (Ducatus Ruizorum) nevet nyert és viselte a' XIII-dik század végéig, azért olvassuk sz. Imre herczegről, sz. István kir. fiáról, hogy az oroszoknak volt vezére (Dux Ruizorum) ²⁾. Ugyan ezen részekén létezett a' benczéseknek sz. Máriáról czimzett monostora, mellynek apátja 1242-ben a' hiberniai benczékhez irván, e' monostort rusciainak nevezi („*De clauistro S. Mariae in Ruscia*“) ³⁾. A' Kálmán kir. idétt 1100 körül beköltözött oroszokról (Rutheni) elég világosan szól Istvánfy és Oláh Miklós, állitva, miként ezek Vizsegrad körül Oroszfalván telepedvén le, a' magyar királyok' udvarában ajtonállói szolgálat-kötelessége lön reájuk mérve ⁴⁾. Ezekről szélteben nyilatkoznak régiségeink, 's fő fészük a' Kis oroszai nevű falu volt, tőlük neveztetvén szinte a' szentendrei sziget törvényeinkben Ros- azaz orosz szigetnek (Insula Ros). Mindezen régi orosz telepeknek szláv nyelvűségét kimutatni valamint lehetetlen, úgy másrésről azt, hogy a' miként most magyar nyelvvel élnek, a' legrégibb korban is ép azon beszéltek: igazolják a' történeti nyomozások. A' hajdúvárosi és több szomszéd megyében, jelesen Szabolcsban kebeleztetett Aranyos,

¹⁾ Anonymi Belae R. Nat. De Gestis Hungarorum. Cap. LVII. ed. Viennae, 1827. in 8. pag. 200.

²⁾ Engel Geschichte von Serbien u. Bosn. Halle, 1801. in 4. S. 184. — Tud. Gyűjt. 1834.I., 87. l.

³⁾ Math. Paris, Historia Maj. pag. 1150. Cf. Codex Diplomat. Hungariae Eccl. et Civilis. T. IV. v. I. pag. 235.

⁴⁾ Istvanfi Nic. Regni Hungar. Historia. Lib. XVI. ed. Colon. 1724. pag. 168. — Oláh Nic. Hung. Cap. X. In Bel Mat. Adparatu ad Hist. Hung. pag. 20, 21.

Búđ, Hugya, Kárász, Nagykálló, Napkor, Oros, Pazony, Tass, Újfejtő 'stb. közönségek' magyar-orosz lakosi, hogy valaha szlávok voltak volna: megmutatni senki sem képes. Oda vezetnek tehát mindezen nyomozások, hogy lakott a' Pontusnál és Dneper körül egy olly orosz névvel illetett népesség, mellynek nyelve a' magyaréval egyenlő vala, és épen ezeknek utódai közül szivárgottak számosan honunkba, maiglan föntartván ősi nem szláv nyelvüket. Ezekről mondja Cedrenus: „*Rossi gens est Scythica, ad septentrionalem incolens Taurum, fera atque immanis*“¹⁾. De tudnak-e az effélékről a' skandináviai orosz kérdést vitató külföldi írók valamit? Bizony kevésnél is kevesebbet.

Mielőtt a' Dneperfolyótól messzibb távoznék még azt kell róla megjegyeznem, miszerint Constantin császár korában jóval mélyebb medrű és bővebb vizű vala, minthogy akkor csak 7 eséssel birt, most már azonban 14-re emelkedett azok száma; és az úgy nevezett Podol Kievnél azidétt erdős, meg mocsáros fészekből állott, ma pedig városrész Bulgarin előadása szerint.

Julius 21-dikán 4 órakor sok szép remények közt indultam el Kakovkából, a' Dneper mellett éjszakra tartva, annak sokfelé oszló ágaboga, szigetei, fűzes és nádas porondai adván egyedül a' szemnek két magos partú széles völgyében változékony látványt. Hasonló fővénysziget vagy porond, nem nagy terjedelmű ugyan de magos, mintha mesterségesen készült volna, létezik Kakovkánál is. Utam kissé nyugot felé fordulván, előbb szép magos, azután lapos halmot értem; majd ismét a' folyamtól távolabb hármat: mellyeken túl a' völgyben és partoldalon Ludimovka és Gozova-Balk falu fekszik. Ettől délkeletnek kanyarodva 5 órakor már mindenfelé elszórt halmok' tömérdeksége lepott meg. Ezek közül néhányat meg is szemléltem, valljon nem találhatnék-e rajtuk szobrok' maradványit. Mind emberi kezek általal hányt kerekded alaku, simán lefolyó, földdel és pázsittal borított kőrakások. 6 óra tájban balra egy roppant nagy halom álla szemem előtt, tetején kőtől fejrő; túl a' Dneperen némi falu irányomban. Ettől távolabb haladva már szűnni kezd a' halomsokaság, 's a' folyamnak irányzott néhány völgyszakadat mérsékli a' róna' egyformaságát. Több völgységen keresztül hajtva 7 órakor ismét 2 nagy halom közé értünk, mellytől keletnek 6 létezik egymásmellett. Ezekből

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Im. Bekkero suppletus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 173.

észrevehető a' halomsor' bizonyos irány- és távolságban egymásután folyásának megszünése, helyzetüknek tárgy sem felelvén meg; miből is az ilyenek' valójában sír voltukat következtethetni. E' hat halmot szemügyre véve, egyen kőrakásokat láték; melyre legott fölmenvén, egy kőszobor' alsó, a' köldökön alul térdig terjedő, 's így fölsejétől megfosztott részét találtam még eredeti helyén leásva. Ez 3 arasztot mér, a' földben erősen álló térden aluli rész szinte annyi lehet. Hát része sima, a' faragott rész napkeletnek fordítva. Körötte a' halomnak sok kő- és szobor töredékek elszórvák, valamint a' többieken is vájott güdrök és kődarabok, világos jeléül annak, hogy az egykor fűnállott szobrok kiásván elvitettek. Ha amaz ép és egész, hasonlóul már gazdára fogott találni. Megválva innen, nem sokára újlag tömérdek halom fekvék előttünk, valamint 7 órakor a' Dnepertől félóranyira. 8 órakor nagy völgyszakadathoz jutánk, hol a' folyam felé kanyarodván, a' völgy' oldalán sziklakő darabok csucsallának ki, mellynél ismét 6 halom egy csoportban, balra pedig 2; reá Kaira falu következett a' Dneper' Kairka nevet viselő holt ágánál, azon völgyszakadatra kinyulva, mely keleti részén a' Dneperig terjed és kiálló granitkő ormokban bővelkedik, csalhatatlan bizonyosságát nyujtva az orosz nyelven jelentéssel nem bíró helyneve' nem más, mint KŐÉR értelmének. Milly öröm: a' Dneperen átkelve már is elődink' emlékeire bukkanni! Meggyőződtem az iránt igenis, hogy e' hely csak magyar nyelvű néptől nyerhette nevezetét; magából a' természet-billegette helyzetből vonatván le. Öröm-élvezetimhez még az is járult, hogy olly nagy számmal tűntek itt föl a' kőszobrok, miszerint hat órai huzamos vizsgálódás után sem valék képes a' folyam mellett messzi nyuló faluban mind egyről egyig megsejlelni; csak a' nyilvánosb helyeken fűtűnő 's hozzáférhetőbbeket rajzolgatám le vázolatban. Ilyenek: A) a' közönségháznál némi istállószinben jászolynak alkalmazva találtam 3 nagyot. 1-ső női szobor, 1 öl hosszú 1½ láb széles; 2-dik férfié, 4 láb magos, 2 láb széles, de már fej nélkül. 3-dik szinte férfit ábrázol, 5 láb magos, 2 láb széles, ismét fej nélkül. B) Dividenko házánál a' falu' déli részében, 3 darab. 1-ső háza falának tövéhez ásva az ereszet alatt épen a' pitvarnál, sárga agyaggal betapasztva; colossalis nagyságu lehetett, minthogy a' köldökön fölüli kilátszó rész maga 4 lábnyi. 2-dik a' szín' sarkánál gerendák közt, 4½ lábnyi lapos durva mű. 3-dik a' ház előtti kapunál földszint fekszik, szinte durvább mű. Dividenko előadása szerint mindezek még atyja idejében ho-

Kair azaz
Kőér.

Kőszobrok
sokasága.

zattak a' mohillákról (halmokról). Két legnagyobb ép szobrot 15 év előtt elvittek tőle az akkor épült templom' alapjába; az 1-ső szám alattinak alsó része is eltörtvén, oda alkalmaztaték. C) Szmatenkó Antalné házánál Dividenkónak majd átellenében 2 példánynak jöttem nyomára. 1-ső a' kapufalához leásva, fejnélkül, majd térdig látható, 2 lányi darab. 2-dik a' kapunál falba rakva sima háttal kifelé, szinte 2 lábnyit mutat, szélességben pedig 1½ láb. Ehhez tartozónak mondatott egy fej, melly a' kapu ágasan cifraság gyanánt áll. Ezen ép kerek művet, mellyen az orr és szemek csak harczolt vonásokkal jelölvék, megvevén az özvegytől, magamnal hoztam a' magyar academiának elküldés végett. Az ehhez tartozó derék' része hasonlól a' falba rakottnak állitaték. — Ezen falut kétféle oroszok lakják, u. m. valódiak (szakálosak) és kakholok (szakállatlanok). Az utóbbiak az orosz nyelv' rontott dialectusát beszélik, 's hihetőleg más szláv felekezetből vagy idegen elemből fajultak oroszokká. Abbeli tudakozódásimra: honnan kerültek tulajdonkép ezen kőszobrok? „A' steppékből, a' mohillákról“ lón egyhangulag válaszuk. Mi-voltuk iránt pedig ekkép fejezék ki magukat: hogy azok vétkéikért lakoló kővé vált emberek lennének. Dividenkó különösen azt adá elő, hogy a' pitvaránál levőnek betapasztása után a' mázoló leánya e' kameni-babától megrontatván, sok ideig kézfájásban szenvedett. Ez, és hasonló babonás véleményeken kívül róluk mit sem tudtak mondani; de nem is csuda, minthogy ők e' földnek új lakosai. Délutáni 2 óra multával hagytam el Kairt, éjszának mindig a' Dneper mentin irányozva utamat. Fél óra mulva már Haraszta, ismét magyar hangzatu koronai faluba értem. Itt a' községhez előtt megállván, annak udvarában kerítés gyanánt leásva állított 5 darab fejnélküli nagy szobrot méregetni 's rajszolgatni kezdém: de csak hamar ott teremvén két szakállas pór, papírajaimat elragadva, szidalmak és „spion“ nevezés közt magukkal a' faluházába hurczolának. Én orosz utlevelem és Kotzebue jászvásári orosz főconsultól birt orosz nyelvű ajánlólevelet előmutatván, a' secretár- vagyis helységjegyzőjéhez vezettetésemet kértem. Ők, miokból? nem tudom, ahoz nem vivének, hanem írásomat, miután bele bele tekingettek, de hihetőleg olvasni sem tudák, vissza kézbesítették; és olly durva fenyegetés között, hogy valamit írni vagy rajzolni ne merésznének, végre elbocsátottak. Itt tehát a' bővebbi nyomozást nem tartván tanácsosnak, 4 óra tájban tovább hajtottam, mindig a' sok szigetű Dneper mellett. E' szép nagy síkságon Kair-

Haraszta.

tól fogva halmokat nem találhatni, vagy talán a' magos tér' alsó széliben vezető völgyi mély utam gátlá a' láthatást. Ebből azonban magosra érve, majd partos és völgyes valódi kavillás uton némi patakocskánál a' völgyben fekvő Z a v a d o v faluba jutottam; innen száraz mélységen keresztül, füzes völgyön töltést, attól balra némi nagy szeszgyárt értem. E' mélyesekből fölhajtvá a' magos partra, ismét sikon haladtam 5 óra tájban P á n s z k i - K a i r hosszú falun keresztül, mellyen túl némi száraz ér' hidját meghaladván, 6 órakor 12 szép nagy halom tűnt föl. Innen sietve hajtottam be egy Nagy L e p e d i k a nevű faluba, minek léteztét mióta megtudtam, sovárgó vágyak közt ohajtam látni 's megismerni; mert erősen hívé, hogy benne lebediai hazánk' emlékét találandom föl.

Ezen koronai nagy falu, valamint az éjszak felé hozzá legközelebb fekvő K i s L e p e d i k a is 30 év előtt ide költözött oroszoktól lakatik; már akkor meg volt oroszban jelentéssel nem bíró neve. Tőle neveztetik az alatta levő Dneper ág L e p e d i e c s k á n a k, valamint azon átláthatlan pusztaság, melly északra Nagy - Z n a m e n k a, keletre M o l o c s n a, délre az Azovitenger által határoztatik — L e p e d i k a S t e p p é n e k. Kis Lepedika ennek megtelepítéskor már népesített vala, most azonban jóval kissébb.

Nagy Lepedika és lepedikai steppék.

Hogy ezen steppék- 's általában Délioroszország' népesítése koráról az olvasónak tiszta fogalma legyen, rövid áttekintését kell adnom ezen vidékeken, — mellyek leghajdanibb korban scythá népségtől, aztán a' besenyők- és kúnoktól, szlávok' elnevezése szerint: polovczoktól; majd a' mongol hódítás után tatár népektől lakattak: az orosz hatalom' terjeszkedése' korszakának. II. Katalin czárnő szerzé meg ezeket leginkább. 1772-ben a' sz. pétervári szerződés által Lengyelországtól elsajátítá egész Fejéroroszországot. 1774-ben a' kücsük-kajnardzsii békekötés által a' törököktől Kinburnt, Kercset, Jenikálét, Azovot és a' Don- meg Bugfolyam közötti steppéket. 1783-ban az egész krimi félszigetet és a' kubáni tartományt. 1785-ben az eleutokat. 1786-ban éjszaki Daghesztánnak egy részét. 1791-ben a' jászvásári frigy által a' törököktől Oczakovot a' Bug és Dneszter-közi földekkel. 1793-ban a' grodnói szerződés által Lengyelországtól Podoliát, Volhiniának egy részét és a' minszki kormánymegyét. 1794-ben Lithvániát és Volhiniának többi részét. Látható immár ezekből: hogy a' Dneper és Don-közi, egész az Azovitengerig nyúló kietlenek 1774-ben már orosz birtokká váltak; népesítésük azonban csak lassankint halada előre; ugyanazért maiglan terjedelmes pusztaságokat, s t e p p é k n e k nevezetteket foglal magában.

Orosz foglalt.

Nagy Lapedika' keleti oldalát számtalan nagy halmok környezik, melyeken az itteni lakosok' mondása szerint egykor tömérdek kameni-babák azaz kőszobrok léteztek, de már mind elhordattak onnan. Hir szerint 1 mföldnyire létező némi kurgán mellett fekszik még egy roppant nagyságú szobor, mely a' halomról kiásatván 's lehengetetvén, bizonyára a' legelső jó szánut' alkalmával el fog valaki által vitetni, gazdasági épülethez alkalmazandó. Ekkint fosztatnak meg a' sírhalmok sok száz sőt ezer éves emlékeik- 's diszjeleiktől. A' faluban találtatók között megvizsgáltam és lerajzoltam Ruzano Jakab pajtájában, meg egy másik háznál találtató 2 példányt. Egyik férfi másik női alak; ez kapuágasnak alkalmazva, amaz fektetve hever. Minthogy Kis Lapedika régibb gyarmat, ott tömérdekek az első szállók által behordott szobrok. Innen a' lepedikai steppékbe határozám irányozni utamat, egyenesen keletnek Moľocsna folyóhoz, melyet némelyek Herodotus' Gerhoszának tartanak.

Julius 22-dikén 8 óra tájban indultam ki Lapedikából; már fél órai haladás után némi kisebbszerű halmozat közt vonultam el; attól 1 órányira magános nagy halom létezik az uttól balra; 10 órakor ismét 2, jobbra és balra; 11 órakor szinte balra irányomban egy magos; majd reá Ruhacsek. 12 kisebb és nagyobb; 12 órakor végre Ruhacsek nevű helység fekvék előtttem a' legbujábbban termő fekete földi sikságon. Itt kieresztvén, rövid ebédemet végezve, tüstént kőszobrok' keresése után láttam. E' roppant hosszú falut némi szűk völgy hasítja át; minek délkeleti irányában Dimko nevű lakos' sövénykerítésénél négy darab hever. Az 1-ső, mely kapuágasul használtatik, 's földszinen fölül 5 lábnyi, mészköből simán faragott ritka szépségű mű, rajta a' fegyverneműk, mint görbe kard, púzdra és kézijj, úgy jobbfelül a' tegez, benne tartalmazott nyilakkal, domborulag faragvák. Rajzát a' II. táb. 1. száma adja. 2-dik nőszobor, fej nélkül, a' sövény' támaszául szolgál, minek dereka, magosságban és szélességben 2 lábnyi. 3-dik férfi szobor' alsó része, 3 láb hossz. 2 láb szél. 4-dik előfelével támasztva a' sövényhez, földből kiálló része 4, szélességben 1½ lábnyit mér. Ezeken kül a' kapunál egy rongált fejű találtatik. Mindezek a' tulajdonos állítása szerint a' lepedikai steppékből hozattak. Pár órai itt mulatás után folytatván utamat keleti irányban, mindig a' legjobb minéműségű fekete térföldön haladva. 6 óra tájban tünt föl balra mintegy 10 különféle nagyságú halomcsaport; de már ezeken sem vala észrevehető szobormaradvány. 7 órakor

két nagy halom közt haladók el, majd egy kis órányira újbán 8 halom csoport áll, mellynek ketteje épen az utnál egymásmellett; ezektől jobbra ismét kettő. E' terjedelmes síkságról lapályosba menők le, elérvén 9 órakor Nagy-Bilizerka orosz falut; 's minthogy itt a' korcsmának kerítése hiányzott, egy lakos' udvarába menők szállásolni, a' csendes éjszakát, mint már több ízben, szabad ég alatt kihuzandók. Ezen falu roppant hosszúságára és völgyalaku hasadatban fekvésére nézve igen hasonlít a' többiekhez; a' minemű eszélyes helyzés valamennyire védi a' steppekben uralkodó szélfergeteg' dulongásai ellen szalma- és kórózsúpokkal borított házait. Itt szobrok nem léteznek, lihetőleg újabbkori szállítvány volta miatt.

Nagy-Bilizerka.

Julius 23-dikán 5 órakor indulánk el innen, és még nem hagyók el a' falut, midőn fél óráig tartó iszonyú zápor tartoztata vissza; minek szüntével tovább haladva, 7 órakor 3 közepszerű halmot értünk az uttól jobbra, aztán 8 órakor Kis-Bilizerkán menénk keresztül, hol újbán esső által akadályoztatva fél órai késedelem után haladánk tovább; 11 órakor Mihalka szinte orosz falut érvén, folytonos essőben ereszténk ki. Itt a' kőszobrok iránt tudakozódva, az orosz korcsmáros által bizonyos Paszkó Péterhez utasítottam, kinél csakugyan 5 példányt találék, de mind fej nélkül. Az 1-ső női, 1 öl, a' többi 5 láb magosságú, 's pajtájánál támasz gyanánt szolgálnak; egy azonban vályúnak kivájva feküdt az udvaron. Egyik szobor kitűnőbb mű 's a' görbe kardot, meg kezijjat táskástól híven ábrázolja. Paszkó ezeket a' házzal együtt vette. Bizonyossá tőn a' mondott korcsmáros az iránt, mikép létezett e' faluban 5 darab igen nagy és szép szobor, de azokat Vanenko, innen nyugotnak 30 versztnyi távolságra fekvő falu' gazdatisztje megvásárolván, háza előtti fölállitás végett elvitette. Tehát már vásároltatnak is házékességül az épségben megmaradott szobrok miveltebb oroszok által. — Azon rónaság, mellyet ez napon meghaladtam, jobbra Popov grófi családnak birtokához tartozik. Délután 4 órakor mozdultam ki Mihalkából, és már egy órai haladás után német gyarmatosokat szemlélék a' gazdagon termett mezőföldön munkálódni, jelenségéül, hogy már a' molocsnai német gyarmatok határába léptem; reá fél órára a' szélső német faluba, Friedrichsfeld vagy Krivoi Nemer nevűbe hajték be, mellynek egyformára jól épült, 's kertekkel ellátott csinos házai, vörös-sárgára festett kerítései, új életet lehellő hatással voltak reám. Bir e' falu 65 házat, 319 lélekkel és templommal. Ettől keletnek és délnek a' gyönyörű

Mihalka.

Molocsnai
német
gyarmatok.

térsegen néhány halom vala észrevehető. Hogy a' colonistákkal némi érintkezési tárgyunk legyen, tőlük tiszta búzaliszthól készült és szépen sült kenyeret vettünk. Innen távozva 6½ órakor Rosenthal majd Monthal falu lőn látható balra éjszakfelé irányunkban, mintegy kis órányira. 7½ órakor ép az ut mellett 2 kis halom, előttünk pedig utirányában 6 vagy 7 látszék, miket elérvén, körötte megszámithatlan sokaságú apró hantocskákat vevék észre, bizonyos kimért távulságra egymástól, messzibb ismét csoportozata a' nagy halmoknak, melyek már éjszaki vonalban fél-fél versztnyire egymástól látszottak a' távulban elenyészni. A' föld mindenütt legjobb fekete. Lefelé süllyede már a' magas térség a' közelgő Molocsna patak völgyére, mellynek az apró hantok ezerei sajátyszerű tekintetet adnak, 's egy különös, eddigelő ilyes művekben nem mutatkozott tájék' elérését tanusíták. Délnek kanyarodván itt, leereszkedénk a' völgybe, hol is 8 órakor Molocsna vagy Prisep (Prischep) német faluban szinte német fogadónál száltunk meg.

Molocsna
vagy Prisep.

Ezen falu a' Molocsna folyam' jobb felén levő gyarmatok' fő helye. Régi Prisep neve zsványfészket jelent, minek valójában a' gyarmatítás előtt lenni mondatik. Im ezen 22 helység tartozik hozzá: Heidelberg, kath. templommal, Hoffenthal, Alt-Nassau, Weinau, Durlach, Karlsruh, Reichenfeld, Kostheim, Leitershausen, Wasserau, Neu-Nassau, Hochstädt parochiával, Friedensfeld, Rosenthal, Neu-Monthal, Grünenthal, Blumenenthal, Diefenbrunn, Walldorf, Alt-Monthal, Neudorf, Kronthal. Van ezeknek községi birkászatuk, növény-kertük és faiskolájuk a' Molocsnánál. A' népesség' összes száma 6,700-ra mén; részint protestansok részint katolikusok. Eredetükre nézve bádeniak, nassauiak és würtembergi svábok, kik 1802- és 1806-ban telepedtek le. Kövér, soha trágyát nem szomjazó rónáikon magánszorgalmuk által a' jóllét- és vagyonság' jelentékeny fokára jutvák. Iparuk' legnagyobb ostora a' gyakran megjelenni szokott sáska. Kezdetben minden települő 60, 65 deszetina = 250 hold földet nyert a' kormánytól. Az elsorolt falvak a' Molocsna' jobb felén egyhuzomban levén, alattuk délfele szintazon folyó' jobb részén léteznek a' duchoborcok és kis- vagy ó-oroszok' falvai egész le a' Molocsnatóig. A' duchoborcok falvai: Bogdanovka, Troyczky, Terpeni, Tambovka, Radovonovka, a' Molocsnató' fülső végénél; Ochrinovka 1-ső és 2-dik, már a' Molocsnató' dereka mellett, Havrilovka 1-ső

Duchoborczy
és kisorosz
falvak.

a' tó' alsó végén, és 2-dik már az Azovi tenger' martján, Feodato va szigetnek átellenében. A' kisoroszok (malorusszi) szinte a' Molocsna viz' jobb partján terülnek el illy nevű szabad helységeken: Nova Alexandrovka, Zemenovka, Apolonszky, Tarnabarsky, Beszruk, és még egy nemes faluban. Meg kell a' duchoborczyiakról jegyeznem, miszerint nevük lelkest vagy lélektől eredőt jelent, és tulajdonkép az orosz egyháztól elvált felekezeteknek az egész birodalomból ide gyűlt özszvegét alkotják, miután büntetések és törvényes üldözés' daczára új tanukkal föl nem hagytak, e' vidék mutattatván ki nekik lakóul. Templomaik és papjaik nincsenek, 's gyülekezeteikben a' czerimoniákat mellőzve zsoltárokat imádkoznak; különben szorgalmas igyekező nép, a' földmivelés- és baromtenyésztésben tüntetvén ki leginkább magát. Deli termetük és csinos ruházatuk által is különböznek a' többi oroszoktól.

Prisepben két, u. m. kath. és evang. egyház létezik, van iskolája is. Kitűnő házai és kertei épen a' Molocsnaparton fekszenek. Ezen folyó neve orosz, 's a' m o l o k tejet jelentő szótól származik. Épen ezt értelmezve nevezik a' tatárok Szűt, azaz tejviz néven. Mint már főnebb emlitem, egynek tartják sokan ezen folyót Herodotus' Gerhoszával; melly véleménnyel mindazáltal Eichwald meg nem barátkozhatik, állítván, hogy a' Gerhosz inkább a' Dneperbe folyó Desna legyen ¹⁾. Nem is lehet Herodotusból Gerhoszra magyarázni, mivel világosan Hypacyrisba ömleni mondja; a' mi ha Hypanis vagy a' mai Bug lenne, nem másra, mint az Ingulra alkalmazható. A' Gerhosznál temetkeztek szerinte a' scytha királyok: „*Sepulchra Regum (úgy mond) in Gerrhis sunt eo loco, quousque adverso Borysthene navigari potest. Ibi quando Rex Scytharum e vivis decessit, ingentem fossam fodiunt quadratam*“ ²⁾. Plinius ellenben a' Moeotistó' Buges nevű részébe, (most Sivasch, mitől az olaszok Zabache-ja) mellyet Ptolomaeus Bukos tónak (*Βύκη λίμνη*) hí, ömlőnek állítja Gerhust, így irván: „*A tergo lacus Buges fossa emissus in mare. Ipse Buges a Coreto, Maeotis lacus sinu, petroso discluditur dorso. Recipit amnem Bugem, Gerrhum, Hypanim, ex diverso venientes tractu. Nam Gerrhus Basilidas et Nomades separat. Hypanis per Nomadas et Hylaeos fluit manu facto alveo in Bugen, naturali in*

¹⁾ Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 306.

²⁾ Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 71.

Coretum“¹⁾. Megegyez Pliniussal Pomponius Mela, oly különbséggel még is, hogy a’ Hypanis nála Hypacarisnak neveztetik: „*Vrbs Carcine: quam duo flumina, Gerrhos et Hypacaris, vno ostio effluentia attingunt; verum diversis fontibus, et aliunde delapsi. Nam Gerrhos inter Basilidas et Nomadas, Hypacaris per Nomadas euoluitur*“²⁾. Illy homályos és ellenkező adatok nyomán a’ régi Scythia’ ezen vidékének folyamit a’ maiakkal egybevetőleg meghatározni kevesbé sikerül annálisinkább, minthogy tömérdek száraz árkok léteznek a’ Dneper és Molocsna körül, mellyek hajdankorban szinte nevezetes folyamok lehettek. Csak arra akarom itt figyelmessé tenni olvasóimat, miszerint a’ classicus íróknál e’ vidékre helyezett Basilida vagy Basilaus és Hylaeus scythia nép’ neve köznépünknel a’ bászli és hüle most már gúnyossá vált nevezetekben élten él, oly forma eszmét fejezve ki, minő a’ barkó, matyó és palócz nevek’ fogalmával jár.

A’ Molocsna vagy tatárosan Szüt viz’ neve újabbkori, ’s hihetőleg a’ mongol-tatár időkben keletkezett. Azon vizeket, mellyekből alakul, Pri-sep körül, főleg a’ Takmak is Csinhul patakok képezik, amaz keletfelől, ez éjszakkeletről folyván, egyesülésük után veszi föl a’ Molocsna nevet, és szinte olyan nevű, az Azovitengertől keskeny mart által választott tóba foly. Minthogy itt tűnnek föl legelőszőr a’ Constantin császártól Lebediába helyezett Chingylus viz; ezen bámulatosan hasonló név’ nyomán a’ helyszínét kívántam szemügyre venni; mielőtt azonban ezt tenném, a’ kőszobrok iránt szereztem értesítést. E’ helységben egynél több most nem találtató, az is Siefert német gyarmatos’ háza előtt küszöblépcső gyanánt faragványával lefelé fordítva létezik.

Chingylus
vagy
Csinhul viz.

Julius 24-dikén 5 órakor elindulván, a’ falu’ éjszaki végének tartottam, ’s nem sokára a’ CSINHUL patakhoz juték, mellynek dobogó fahidján áthajtva állottam meg. A’ patak ekkor nem egészen kiszáradt ugyan, de sással és mocsárral tölt vala. Túl rajta akarám tenni a’ tájék’ megvizsgálását, azonban egy kis órapegyednyi keletfelé lassu haladás után oly sűrű köd borította el a’ léget, hogy az utat sem valánk képessek látni, annál kevesbé magunkat tájékozni, ’s az irányunkban közel eső Takmak folyót és várost épen nem szemlélheténk. Nyilván állithatom, miszerint éltében illy kümeri éjjel vetélkedő vastag ködhomályt nem tapasztaltam, ’s lehe-

¹⁾ C. Plinii S. Naturalis Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.

²⁾ Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II. cap. 1.

tőnek sem képzeltem. A' környék' terjedelmes látása nélkül kellett visszafordulnom azon törekedve, hogy az utat netalán tévesztve valamely szárazárokba dőlés által életünket is veszélyeztessük. Szinte azon nyomon nagy bajjal megfordulva, és újbán a' Csinhul' hidján áthajtva, 7 órakor Prisepbe jövénk vissza. Ezen patak innenső vagy is jobb oldalán három falu létezik egymáshoz közel és hasonló távulságra, t. i. Neudorf, Alt-Monthal és Walldorf, ez utóbbi híven megfelelővén helyzetének, mint-hogy ott a' Csinhul valódi mély árokszerű száraz patak, egyedül esőzés- meg hóolvadáskor vízzel megtelő; terjed pedig árkozata éjszakfelé mintegy 4 órányira, keleti oldalánál esvén Otscheretovát orosz falu. A' Takmak folyó, melly keletről csörgedezve egyesül vele, bővebb vizű ugyan, de nem mély's épen Takmakvárosnál nyaratszaka hidas nélkül hajthatni benne keresztül. A' Molocsna' újabbkori neve azon meggyőződésre birt vala, miszerint a' folyam egész kiterjedésben az azt befogadó nagy tóval együtt vissele Constantinus' korában Chingylus nevet, és minthogy két patakból, u. m. Takmak- és Csinhulból keletkezék, szinte két néven vala ismeretes előtte, t. i. Chidmas és Chingylus nevezet alatt („*In praediica Lebedia, fluit amnis Chidmas, qui etiam Chingylus nominatur*“). Ezen, akkoriban nevezetes folyam azon számosak közé tartozik, mellyek idő jártával vizükben megfogyván, csak régi nevük marada fön: ugyanazért földképeken és írók által eddigelő sehol említve nem találhatik. Nevezi a' nép Kurkulaknak is, a' mi úgy látszik, a' tatároktól származott, 's kiaszó tulajdonságáról vonaték. A' Molocsna viz sokaknál maiglan Takmak nevet visel; ekkép nevezi Demidoff orosz hg is Krimből a' nogaiak földére rajta átkelése alkalmával: „*Après avoir traversé la Tokmak, petite riviere qui vient perdre ses eaux dans le lac de Molotchnoïé, nous ne tardâmes point à arriver sur le territoire de Nogaïsk*“¹⁾). Ezeket tudva, méltán kérdezzük, valljon a' Chingylusnak másik azaz Chidmas neve nem lappang-e a' Molocsna' ezen másik vagy is Takmak nevében? Ha Constantinusnak az idegen neveknél szélteben használt metatheticus modorát figyelembe vesszük, csudálatra méltókép fejlik ki egy hasonló név. Im lássuk. Chidmas; olvassuk: Kidmas; a' görög s rag nélkül Kidma. Ha ennek első tag-betűit visszafordítjuk leszen Dikma, melly az orosz végbetűjű Takma-k-hoz olly közel áll, hogy azonságát megismerni igen könnyű. Ki kételkedik immár

¹⁾ Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. pag. 316.

aziránt, hogy a' CHINGYLus ugyanaz a' mostani CSINHUL viz' nevével, bele értvén a' Molocsnáinak alsóbb részét is? Megfelel ugyanis LEBEDIA földnek a' LEPEDIKA nevű pusztaság, mely a' Dnepertől két napi távolságra terjedve a' Molocsnáig vonul épen a' krimeai félszigetnek vagy a' régi Khazáriának fölötté éjszaki irányban.

Égre emelve szemeim, áldom a' gondviselést, hogy nekem hagyta megismerni e' folyamat, melynek neve után Lebedia' helyzetét immár biztosan meghatározhatom. Örömkönnyekben úszó szemekkel áldom a' gondviselést fáradozásom e' dús jutalmáért, 's újult erővel vitorán haladok tovább, hogy a' helyzet' ugyanazonságát a' még fölmerülő számosb emlékekkel is bizonyíthassam, ez óshazának' holfeke iránt mindenkit fölvilágosítva meggyőzhessenek.

Prisepből a' Molocsna vizen átkelendő, a' falu' déli részénél állomásozó komphoz hajtottam. Medre ennek szabályos, szélessége mintegy 10 ölnyi. A' kis komp csak hamar átúszott, 's a' túl-partnál lefelé tartva legott Halbstadtban a' mennonita német gyarmatok' főhelyében valánk, mely a' Molocsna' mentin hosszant terül el, 37 udvart, 163 lelket számitván. Megálltam a' faluban, állapotuk fölött a' gyarmatosokkal értekezendő. A' mennoniták sajátyszerű hitfelekezetheliségüktől hivatnak ekkép. Legelőször 1784-ben költöztek Oroszországba, 's a' jekaterinoszlávi kor. megyében telepedtek meg. 1804-ben újabb beköltözésük következett, melynek épen itt a' Molocsna' bal részén a' nogai tatárok' szomszédságában tauriai kormánymegyében juta hely. 1820-ban nevezetesen gyarapnlt ez és növekedik napról napra. Jelennen 43 faluban, öszveséggel 9,600 lelket számlál. Ezen nép, ügyessége, szorgalma és példátlan erkölcsü életmoda által tünteti ki magát; minélfogva vagyonosság tekintetében a' többi német gyarmatoknak jóval fölötté áll. Áldott földü egyvégti bő határukat nyugotra a' Molocsna, éjszakra a' Takmak, délre a' Judzsanlu patakok mossák, melyek' közében több száraz erek léteznek. Faluik im ezek: Halbstadt, a' kerület' tisztségével, Petershagen imaházzal, Ladekop, Fürstenau, Schönsee, Liebenau, Wernersdorf, Felsenthal, Montau, Tiegengagen, Schönau, Fischau, Lindenau, Lichtenau imaházzal, Blumenstein, Münsterberg, Altenau vagy Altona, Orlfimaázzal és tanódával, Tiege, Blumenort, Rosenort, Tiegerweide, Rückenau, Fürstenwerder, Alexanderwohl imaházzal,

Mennonita
német
gyarmatok.

Gnadenheim, Friedensdorf, Morgenau, Lichtfeld, Neukirch, Prangenau, Steinbach, Elisabeththal, Alexanderthal, Schordau, Pordenau, Marienthal, ez utobbi 5 a' Judzsanlupatak' déli oldalán; Rudnerweid imaházzal, Groszweid, Pasztva, Frantzthal. 1828-ban ezekhez csatlakozott még 2 új szállítvány, mely tulajdonkép hutteni vallásfelekezetbeliekből alakult. Méltó, hogy ez ipar- és szorgalomban virágzó mennonitáknak Pál czár által 1800-ban adott kiváltságaikat rövid kivonatbau megismertessem. Következő pontokból állnak: 1) Vallásukat szabadon gyakorolhatják, 's azonkívül szertartásaikhoz képest előforduló esetekben a' törvény előtt eskütétel helyett szóbeli igen vagy nem mondásuk mindig érvényesnek vétetik. 2) Minden családnak 65 deszetina haszonvehető föld adatik örökbirtokul, mit azonban az illető előljárók engedelmével elidegeníteni senkinek sem szabad. 3) Minden, már beköltözött, vagy ennektánna letelepülő mennonitának szabad a' birodalom városaiban gyárakat állítani 's gyártmányaikat tetszésük szerint elárulni. 4) Mint vagyon tulajdonosoknak szabadságukban áll földeiket minden hasznos célú 's vállalatú mívelésre fordítani, halászatot gyakorolni, sört és eczetet főzni, úgy saját szükségekre mint eladás végett birtokukon pálinkát égetni. 5) A' mennoniták földén tilos idegeneknek pálinkaházakat építeni, azokban árulni, hacsak ők maguk haszonbérloknek nem engedik át. 6) Senki a' mennoniták közül maradékaikra is kiterjedőleg önkedve 's akarata nélkül hadi vagy polgári szolgálatra nem kényszeríthetik. 7) Szabadok és menttek a' kotonaszállásolástól, kivéven ha kommandók vonulnának földükön át, mely esetben az előfogatási szolgálatoktól is szabadok: azonban az utakat tartoznak jó karban tartani 's a' posta közlekedés' pontosságára közre munkálni. 8) Saját szerzeményeikkel szabadon rendelkezhetnek, tőkepénzeiket attól járó három évi adónak lerovása mellett külföldre vihetik. 9) Minden letelepülő mennonita 10 évig mentt az adótól, annakutánna a' 65 deszetina földtől 15 kopeket fizetnek, szabadok levén mindenegyéb koronai adózástól. 10) Ezen jogok megtartása ígértetvén, sértése mindenkinek tiltatik.

A' mennonita gyarmatoktól délkeletnek néhány órai távulságra szinte a' nogai tatárok fölött a' Berda és Abitosna folyók körül létezik württembergi 3 sváb gyarmat Neu h o f f n u n g s t h a l, R o s e n f e l d és N e u h o f n u n g nevű falukban, mindössze 500 lakossal, kik separatistáknak hivat-

nak. A' mennoniták és nogai tatárok között találtnak szinte 3 faluban az úgy nevezett *m o l o k á n o k* azaz tejevő orosz gyarmatosak, a' duchoborcokhoz némi részben hasonló vallásfelekezetbeliek, 's böjti napokon egyedül tejből álló eledelükről így nevezettek.

Halbstadtban, hogy c' nép' gazdaszati szorgalmának gyümölcsét élvezhessem, írósvajat és sajtot vásárlottam; melly utóbbi finom jósága- 's izére nézve az olasz- és svajczival vetélkedik. Az utcán végig jártomban némi udvarban a' pajta előtt egy kőszobrot pillanték meg fölállítva, mit körül szemlélendő, tüstént ott termettem. A' ház tulajdonosa Nikel, Takmakban vette egy ottani orosztól. Anyaga ennek gránitkő, műve jól kivitt; a' mellvasas és sisakos harczfi oldalán szépen kivehető a' púzdrában álló kéziíjj és függő bárd, ezek alatt keresztben a' görbe kard; jobbon a' tegez, és némi rojtalakú eszköz. Ezen egyetlen az, mellynek hátulsó, alantrészi sima lapján eddigelő szemlélttem némi ábrázolást. Két szarvas ugyanis egymásnak szemközt ágaskodva vésetett, mellettük némi hosszú zekés férfi állván.

A' régi
Cumania.

Molocsna' vidéke azon föld, melly a' mongol hódítás után, ámbár kún lakosi, mint a' történetből tudatik, az aldunai tartományokba és honunkba költöztek, a' középkori, főleg olasz földírók által sok ideig „Cumania“nak neveztetett. E' divatra nem árt rövid pillanatot vetnünk, miután a' XIV-, XV- és XVI-dik századból fennmaradt földképek állítják előnkbe. Így, Vesconte de Janua (genuai) Péterén 1318-ból: *C o m a n i a*; Parmai Pizziganién 1367-ből: *C o m a n i a*; Pasqualinién 1408-ból: *C h u m a n i a*; Anconai Benincasaén 1480-ból: *C h u m a n i a*; Anconai Hoctomanén 1487-ből: *C h u m a n i a*; Diego Homemén 1561-ből: *C u m a n y a*; Messinai Martinezén 1570-ből: *C o m a n j a*; mindig a' Gazariának jelölt krími félsziget fölé téve ¹⁾; miből azonban egyebet következtetni nem lehet, mint azt, hogy a' mongol-tatár uralom' korában, jelesen 1266-ban Kaffa, majd Kercs és Tana városokban meg Soldayaban magukat megfészkelte genuaiak a' tartományra azon régi neveket ruházzák, mellyekkel hajdani lakosi billegeztettek. Ekként, az általuk Gazariának nevezett Krim már akkor nem vala kazar birtok, még is így használák közirományaikban. Találunk a' mondott földképeken „Varangolimana, Varangolime, Uarangico, Varangido“ változó nevet, melly nemegyéb a' most Segalcsuk öbölnek ne-

¹⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1834. I. St. Bd. LXV. S. 8, 9. Cf. Klaproth, Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 277.

vezett jász-limánnál; továbbá: „Jachavia, Cacaria, Zacharia, Jacharia, Varangido agaria, Tocharia“ vidéknév szemléltető, a' mi ismét csak Jasovia azaz jászföld' neve. Van rajtuk „Bacinachi, Babinaco, Paping, Pacinachi, Bacynachi, Basinaque“ a' besenyőket előállító nevezet; merné-e azért valaki állítani, hogy a' XVI-dik században még léteztek a' Feketetenger' mart-jainál kazarok, kúnok, jászok és besenyők mint önálló nemzet? Mindezek egyebet nem bizonyítanak annál, hogy ezen vidékeken ill' nevű felekezetek tanyáztak, általános néven a' mongol becsapás előtt kúnok (Cumani) és palóczok' neve alatt ismeretesek. Igenis, ez volt a' nagy terjedelmű Cumania, mellynek a' XI-dik század elein élt arab Edrisi több nevezetes városokat tulajdonit, minők: Kirah, Narusz, Nusi és Kiniov, ekkép irván le: „*On range au nombre des villes de la Comanie ou pays des Comans: Kirah, Narous, Nouchi et Kiniow. Nouchi environnée de cultures arrosées par une riviere, est située à 50 milles au nord de Comania la blanche. De là à Kiniow, ville considerable au pied d' une haute montagne, en se dirigeant vers le nord-est, 4 journées ou 100 milles*“¹⁾). Hasonlókat beszélnek az orosz évkönyvek a' palóczokról, a' kúnokkal azonegy nemzetről, több városaikat megemlítvén a' Don körül, például: Csavsljuev, Szugrov, Balin, 'stb. miket csak eltorzítottaknak mondhatunk.

Halbstadtból kijövet keletfelé tartva már póstauton versztoszlopok mellett haladtam, miknek minden negyedike faragott kővel, az ut pedig korlátok közti élő fákkal van ékesítve. Kis fél óra alatt a' 30 házból és 90 lélekből álló Petershagen gyönyörű falucskába juték, honnan száraz-árok mellett hajtván, ismét fél óra alatt Ladekop, 27 udvarban 111 lakost számító falu következett, mellyen túl némi két ölyni magosságu, az ut mellett diszelgő vörös márványgulánál, min két összefogódzó kéz, meg a' mennoniták' itteni határát kifejező aranyozott orosz és német irás áll, megszűnik a' mennonita föld. Fél órai hajtás után a' Takmakfolyó' hidjára, 's onnan a' hasonnevű orosz mezővárosba értem, hol csak huzamosb keresés folytán némi görög fogadóban találtam alkalmas tiszta szobát.

Takmak orosz lakosú jelentéktelen mezőváros a' hasonnevű patak' éjszaki, egyrészben déli partján; a' melitopoli kerületben; napontai emelkedése azonban szemmel látható. Van bazarja, azaz számos kereskedő-bol-

Takmak város, folyam és halom.

¹⁾ Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Am. Jaubert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 401.

tokkal ellátott házsora, de jeles épület hiányzik, templomai is kisszerűek. Tőle keletfelé négy órányira létezik a' roppant magosságú hires **T a k m a k M o h i l l a** nagy halom, a' mi távulsem emberi mű, hanem a' síkságon föl-emelkedett halomszerű magános hegy, lábainál nevezetes kőbányával. Hi-hetőleg ennek gyomrából vájattak ki a' vidéki szobrok' anyagai. Fő gondot fordíték itt az értesülés nyomán találtató számos szobrok' megtekintése- 's fölkeresésére, következő eredménnyel. A) Letvenak István udvarában a' város' délkeleti részén van. 3 darab. 1-ször egy merőben tábla alak, minőt még eddig nem láttam; hosszaságban 5, szélességben $1\frac{1}{2}$ láb. Egyik lapján középtájon görbe kard, annak keresztben helyezve kézijj, mellette tegez nyilakkal töltve. Ezek fölött a' tábla' végén olly forma vésések, mint rendszeren a' szobrok' hátulján szoktak lenni, a' mellvas' keresztbe kötött szíjjait ábrázolva. Másik lapja a' táblának szinte simára faragott némi cifraságokkal. 2-dik és 3-dik női szobor, 5 láb hosszaságú. B) Letvenaknak átellenében némi sarokháznál kapuoszlopul állitva 1 férfi szobor, 3 láb nagys. $1\frac{1}{2}$ láb széles. C) Kacsics Ludovi házánál a' város' nyugoti részében 2 példány. 1-ső férfikép, 4 láb magos. 2-dik női, szintolly nagyságú. D) Kacsics' sorában némi ház' kapujánál 3 férfi szobor. 1-ső talapzatig $4\frac{1}{2}$ láb magos, $1\frac{1}{2}$ láb széles, sisakos és mellvasas szép példány. 2-dik szinte olly fegyverzetű, barna granitkőből; keze csak könyökig előállitva; talapzatig, melly a' földben rejlik, $3\frac{1}{2}$ láb, szélességben 2 láb. A' 3-dik szinte $3\frac{1}{2}$ lábnyi magos. E) Feder Misko házánál a' város' északi részében egy női szobor köldökírányig látszva, $3\frac{1}{2}$ láb magos, 2 láb széles. F) Kucsubaj Amalko házánál 4 darab; az 1-ső férfié, vállban letörve, dolmánya jobb oldalán buzogány, tör és még valami ismeretlen eszköz látható, 3 lábnyit mér. 2-dik fej nélküli férfi ábra, térdig $4\frac{1}{2}$ láb, hátrészen a' mellvas' köteléki láthatók. Kettő női, szinte fej nélkül, lefüggő emlékkal. G) Szamilika özvegynél a' város' nyugoti részében a' főutczában egy szobor valyúnak alkalmazva. H) Szinte azon utczában egy ház' kapujánál ágaskép köldökig leásva 3 lábnyira kiálló férfi szobor sisakban, mellvassal, hátul leeresztett három ágban font és a' mellvas' kötelékinél szépen látszó hajjal. Meg kell itt jegyezmem, hogy Dubois franczia utazó' archaeologiai táblájának 3-dik száma alatt a' mine-mű colossalis nagyságú jeles szobor közöltetik, minek holtaláltatásáról már megrovott könnyelműségnél fogva halgat, Odessában velem közölt, 1820-ban Stenkovszki által vett rajz' utmutatása szerint az Takmaktól egy kis

mélfölnyire fekvő Konszkije-Razdori faluban némi ház' kapujánál találattik. A' rajzoló orosz tudósnak nem levén fogalma a' zeke' két oldalára vésett fegyverneműekről, a' jobb oldali nyíllal tölt tegzet és baloldali púzdrába tett kézijjat, ruhaékesség gyanánt látszatik előtüntetni. A' mellvas és karperecz hiven rajzolják az eredeti szép példány után.

Hű részletekben adom a' szobrok fölötti vizsgálódásom rendét 's létéhelyük' elsorolását, leginkább azért, hogy tapasztalásim után ha majd egykor honfiaink közül valaki újabb nyomozás végett ezen vidékekre utazandik, magát minden részben tájékozhassa, 's a' föl kutatás és tudakozódás' idővesztő úgy, valamint kellemetlen foglalatosságától föl legyen mentve. Erősen hiszem, eljövend az idő, midőn az őskornak e' bámulandó művei a' tudós vizsgálódók által élénkebb figyelemre méltatva, a' scytha-magyar néplelekezetek' vallásos úgy, mint műveszi maradványai gyanánt fognak tiszteltetni. A' szobrok' eredete 's mivolta fölötti kérdéseimre az itteni nép is, egy szájjal a' kurgánokróli hozatásukat és kővé vált régi emberek' tartalmazását vallá; melly utóbbi babonás hiedelmüket gyakorta olytén balga kérdéssel adák elő: valljon mit vétkezhetek ezen szerencsétlenek?

Julius 25-dikén 4 órakor indultam el Takmakból, hidat mellőzve hajtván át a' patakon. Délnek vett irányomban nem sokára egy magos halom körül tömérdek hantok tűnének föl. Fél óra múltával már Fürstenauban valék, mindig a' Takmak' völgyében haladva 5 órakor Kuter t (tanya, szállás vagy major neve) érének, hol üveggyár is létezik, majd gyümölcsös nagy kert; 5½ órakor szinte völgyben fekvő Schöensee faluban hajtánk keresztül. Ezen mennonita helységek mind egymáshoz hasonló típusuak. Széles utcza, házakkörüli veteményes- és gyümölcsöskert, sárgavörösre festett szép kerítés ismertető jelük, mindenütt bőség és vagyonság ipar- és szorgalommal párosítva mutatkozván, melly a' steppék' eszméjével ellentétben e' környéket paradicsommá varázsolja. Milly nyereség, minő áldás ez a' 'czár' óriási nagyságú de polgárisodásban gyermekkoru birodalmára! kiki bámulattal szemlélheti. Az utóbb nevezett faluban 20 ház 121 lélek. Egy óranegyedre ismét Liebenau következett, 24 ház- és 82 lélekkel, majd Wernersdorf, hol 30 ház 's 93 lélek. Mindezen falvak a' Takmak' völgyében fekszenek. Reggelizés végett megállítván ennél, ¼ órai késedelem után keletnek tovább haladva, e' falu körül újbán tömérdek hantokat képző apró halmocskák mutatkoztak. Az aggkornak ezen

rejtélyes művei épen olyanok itt is, mint Prisepuél, meg Beszarábiában 's több már följegyzett helyeken. Távulabb e' halmocskáktól quartzkő rakás épen a' szárazér mellett. 7¼ órakor utunktól jobbra megint két kisebb halmot találtam, majd reá ezer meg ezer aprócskát, egész le a' völgyig balra terjedő csoportban, mintha temető helyi sírhantok volnának kerek alakban. Ezután ¼ órai távulságra baloldalon kuterek a' szűk völgy' köves szakadatánál, jobbra mégis halmocskák' sokasága. A' föld' felső rétege itt már fekete homok, alul, a' partok' megszakadásiból kivehetőleg kősziklás. 7¾ órakor le a' köves patak' völgyébe, majd a' folyón hajtánk keresztül, hol már nem valánk többé a' mennoniták' határában. E' részen is láthatók még dombocskák, közben néhol kőszikla ormok. 8 órakor két kuter tűnt elő a' pataknál, míg reá egész hosszú sora a' mondott kutereknek. 9 órakor leszálván kocsimról az előttünk fekvő C s e r n i o v k a falu' szélén egy nagy halomnál, azt, és netalán a' házaknál levő szobrokat kipuhatolandó. Keresésem eredménye ez lón: A) Matyusevics Fülöp házánál a' főútszában kapuoszlopul áll némi ékes mű a' fegyver darabokat domborúlag előadó, jobb oldalon ugyanis tegez vagy nyíltartó, és fésű alakú eszköz, balon: kézijj, kard, két ágban lelógó szarszám, hihetőleg korbács. Nagysága térdhajlatig 1 öl, szélessége 1½ láb; kemény sziklaanyag. B) Noczius Iván' amannak általellení udvarában, nőtábor, barna kemény kőből, szinte 1 öl magos, 2 láb széles. E' hosszú falut, mely a' Takmak nagy halom' tövétől délnek fekszik, délutáni 2 órakor elhagyván, mindjárt újabb halmot értem, 1 óra múlva ismét 6-ot közöttök aprócskákat, kuterekkel megrakott völgynek közeldében. Nem tartóztathatám magamat ezek' vizsgálatától, de sajnálkozásomra egyebet rakásba hányt köveknél nem találtam rajtuk. 4 órakor Versina Takmak nevű patak irányában húzódó völgyben Cserniovkahoz tartozó számtalan kuterek sorozata került előnkbe, miknek egyikénél a' garád-akol közepén 6 lábnyinál magosabb fejnélküli, barnás granitkőből faragott férfi szobor vala fölállítva, mely a' marhák' gyakori hozzá dörgölődésük miatt fénylő simaságban tűnt elő. Innen a' patak' fás völgyén, hol két ér szabad egybe, keresztül hajtánk, menendők Popilka szinte hosszú völgyi falu alatt jobbra, találkozá e' már ismét fekete földü térségen számos, jelesen 9 csoportí halmokkal. 7 óra tájban egyik lovunknak baja támadván, szüntelen lépve haladtunk előre esteli 10 óráig, midőn is B r e s z t o v a falut értük a' B e r d a-Bresztovai folyó' völgyében.

Julius 26-dik án korán reggel, míg kocsisom a' ló'orvoslásával ve- Bresztova.
szüdek, bejártam Bresztova' utcáit a' már e' vidéken nagy számmal talál-
tató szobrok' föl kutatása végett. Itt találtam A) Brokchim Bokhimics házá-
nál a' falu' középtáján kapuoszlopul némi szépen formált sisakos, szem,
orr- és bajuszban jól kifejtett művü szobrot, melynek hátul három üstök-
ben hosszan lefolyó haja élénken állitatik elő. A' földből kilátszó része en-
nek köldökig $2\frac{1}{2}$ láb, szélessége $1\frac{1}{2}$ láb. 2-dik szinte szép granitkő férfi
szobor, $4\frac{1}{2}$ láb magas. A' 3-dik és negyedik női, mind kettő $4\frac{1}{2}$ láb nagy-
ságban. B) Sustag Iván házánál a' falu' szélén, kapuoszlopul egy darab,
mellyen azonban a' sisakos fejen kívül egyéb nem vala kifaragva, 's így
merőben táblát ábrázola. A' földbe eresztett részig 4 láb. szél. $1\frac{1}{2}$ láb. va-
stags. 9 hivelk. 2-dik férfi szobor fej nélkül. Az itteni lakosoktól értém,
miszerint a' Berda folyó mellett alább $1\frac{1}{2}$ mföldnyire fekvő Nikolaevka
faluban épen a' nogaiak határszélén, Mariopolból Krimbe vezető ország-
uton több százra menő szobrok léteznének. Innen 9 óra tájban távoztunk
el délnek, mindjárt kiindulásunkkal halomcsoportozat tűnik föl, rea pedig
a' hantok' ezernyi sokasága következett, közben a' Berda folyótól keletnek
irányzott nagy halmokkal. Egy órai haladás után 3 nagyszerűt értem, majd
reá ismét 4 következett. 11 órakor a' Berda folyamon hajtottunk át. Ez Berda folyó
itt szélesen terült medrű, allja kövecses, színe kristály tisztaságú. Átke-
lésünk után jártút nélkül haladván egyenesen délfelé, célunkat annyiban
veszténk, hogy alkalmas nyug- és eresztő pontra nem juthattunk, míg nem
delutáni 1 órakor a' jaltai görög gyarmatosok kuterénél, melly Kasova-
ta nevű tóalaku pataknál fekszik, kiereszténk. Ezen tanyának garádak-
lainál legott szemembe tűnt egy sögléttámaszul alkalmazott 6 lábnyi nagy-
ságú szobor. A' majoros értesite, hogy mind Jaltában, mind Mangusban és
a' többi szomszéd 24 görög-arnaut (albániai) gyarmatokban tömérdek szob-
rok találtatnának. Ezen görög gyarmatokról meg kell jegyeznem, misze-
rint Mariopol körül Kalcsik és Badui patakok közt az Azovitengerig
nyúló termékeny térséget birják; vallásukra nézve görögök 's magukat is
annak vallják, de nyelvük ozmanli török. Rumeliából költöztek 1779
körül.

Görög
gyarmatok.

A' jaltai kutertől d. u. 3 órakor Mangus felé vettem utamat kelet-
nek tartva; nem sokára itt is keleti irányban vonuló halmok mutatkoz-
tak, majd némi száraz patak' völgyéhöz értem, hol az országotat verszt-

Mangus.

ágasok- és a' már tudva levő kőoszlopokkal ellátva tapasztaltam, 1½ óra alatt oda el is jutván. Itt a' szállóda' udvarában azonnal szemembe tűnt egy vályúnak alkalmazott férfi szobor, durva mű ugyan, de kemény granitkőből; úgy az átellenben levő ház' kapuoszlopául állitva egy másik. E' marhatenyésztő nép' közepette tejet vásárlandó, néhány házhoz menék be, főleg azon célból, hogy nyelvük iránt, miről már eleve értesültem, tapasztalást szerezzek. Valójában ozmanli nyelvet beszélőknek találtam őket. Arczvonalak és természetük valódi görög eredetet tanusít, nyelvük azonban megczáfolja az illy származást. Egykoron Albániában laktuk és óhitük vonhatta magaután a' görög nevet. A' kérdés mindazáltal huzamos kutatások következtében dönthető el. Valamint az oroszok, úgy ezen nép is a' tejfölnek vajjá készítését nem értik 's nem gyakorolják, azért a' nagy mennyiségben gyűjtött tejet fölöstől költik el, vagy megforralva beoltván, turót készítenek belőle, sajt csináláshoz sem bírván ügyességgel, melly iparágat kizárólag a' szomszéd német gyarmatosak űzik nagy haszonnal. E' városkának tatár eredetű neve jegyzendő még meg. Ugyanis azok egyik felekezezte hivatott *m a n g u c s*, *m a n g u t* vagy *m a n g u p* nak. Most is ekkép nevezik a' kalmuk-mongolok a' tatárokat. A' krimi félsziget' egy része nevezeték egykor Mangopiának.

Czigányok.

Az e' táji faluknál elvonultomban uton utfélen többizben láttam cigány csoportokról teendek már egypár szót. Ezek szakasztott olly típusak 's életmóduak itt is, mint hazánkban. A' férfiak általában lókupeczok 's ha szerit tehetik, harácsolók; kolompár és kovács-mesterséget űzők. Neik jósolás- meg varázsolással csalják a' tudatlan népet, vagy érczkeverékből gyűrű 's egyéb csecse-becse műveket árulgatnak igaz anyag helyett; sőt a' nogai tatár falukban dudu, dob, síp, cimbalom zeneeszközökkel ide 's tova kelve, a' nők látványszerű tánczokat járnak csekély adományért. Gyermekeik itt is meztelen purdék. Vallásukat a' körülményekhez alkalmazva nyilvánítják; oroszok közt óhitűek, a' tatároknál izlam követői. Egymás-közt hindu eredetű jargon nyelvüket beszélnek.

Mangusból 6 óra tájban kiindulván, a' tengerpart' irányában haladva, jobbra 's balra halmok' területe között póstauton vala menetelünk, mellynél a' verszteket jelölő karók közt helyenkint régi kőoszlopok is szemléltetnek. Több dombos és völgyes részen vitt keresztül utunk, 's a' föld, merre csak szem lát, fátlan és buján termű fekete, de már nem olly róna,

mint főleg a' Dnepertől fogva meghaladott. Két órai hajtás után balra és jobbra, éjszaktól délnek egész a' tengerpartig vonuló halmok' sorát értem, majd utamtól jobbra egy dombhasadatnál szépen látszék a' tenger' síkján úszkáló hajó mintegy óranegyednyi távulságra. Midőn jobbra és balra két halmot hagytam el, 8 órakor Mariopolba hajtéék be.

Mariopol az Azovitenger martján Kalcsik kis, és Kalmius nagyobb folyamnak abbai szakadásánál görögök által 1779-ben épített város, mintegy 4000 lakost magában foglalva. Kereskedése, ámbár nem olly élénk és nevezetes, mint a' többi tengerparti városoké, a' steppei gyarmatokra, mellyek terményeiket jobbára ide hordják, jótévéleg hat, mert olasz- és dalmátországi hajók itt számosak rakodnak gabonával. A' tőle keletre tengerbe folyó most emlitem Kalcik viz azon történetileg nagy nevezetességu patak, mellynek közelében 1225-ben az oroszokkal együtt harczoló kúnok-, vagy orosz és lengyelkrónikák szerint palóczok' táborát legyőzvé, egész Magyarorszáig futamíták a' mongolok. Kaleznak is mondatik; és minthogy az érintett krónikákban Kalka néven fordul elő, sokat tépelődtek az írók ezen folyam' hol létén, nem tudván meghatározni. A' sz. pétervári academia' Klaproth részére 1807-ben adott utasításának palóczokról értekezésében áll: „*Endlich gingen die Verbundeten (Russen und Polowzer) über den Fluss Kalka, dessen Lage nicht mehr bekannt ist, und es kam am 16. July 1225 zu einer Schlacht, in welcher die Mongolen Sieger blieben*“¹⁾. Dlugossnál Kulozanak mondatik, mi már a' Kalcsik névhez közelebb vezet. Hammer helyesen határzá meg, midőn ekkép nyilatkozik: „*Fluss Kalka, itzt Kaleza in der Statthalterschaft Ekaterinoslaw, nicht ferne von Mariopol*“²⁾. Ezen viznek csak árka nagy, de nyaratszaka úgy kiaszik, hogy néhol száraz lábbal is átgázolhatni. Hosszasága alig terjed három mfölnyire.

E' városban szobrok' kutatása alkalmával bámulva látám azokat földbe sárba süllyedve utcán heverni. Föltűnt A) a' tengerpartnál álló makarónigyár' kapuja elé illesztett két példány. Egyik férfi szobor, 5 láb, másik női 4½ láb magosságú, a' leásott talapzaton ül. Emennek orra helyén valaki által pajkosságból lyuk vésetvén, elcsúfítatott; amannak feje' előrése némi erőszak által hihetőkép nem régiben letöretvén, ez elvált da-

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle, 1812. in 8. 1. Bd. S. 57.

²⁾ Hammer-Purgstall, Gegsch. der gol. Horde in Kiptschak. Wieu, 1840. in 8. S. 88.

rab még akkor is ott hevert. A' bajuszos szép példány türedéket kendőbe takargatva legényemmel szálásomra vitettem, Kairban szerzett egész fejfel együtt hazámba, az academiának küldendőül. Kaukaszi alkat, arányos vonások és bajusz tűnek föl rajta. Ezt rajzban is láthatja az olvasó. B) Ugyanazon tengermelletti utczában beljebb a' városban nyugotfelé némi ház' szegletén kívül fekszik egy női szobor feketés granitkőből, 5 láb nagyságú. C) Tovább menve a' déli vagy tenger melléki végsoron, egy szinte olly nagyságú. D) Beljebb éjszakfelé némi alacsony ház' szögletén csonkitott férfi szobor. E) Amattól nyugotra fekszik egy másik, talapzattal együtt 1 öl hosszaságban. F) Külebb ettől 3 lábnyi férfi szobor. G) A' város' nyugoti részén levő templomnak átellenében házsögletnél fővel lefelé ásva, $3\frac{1}{4}$ lábnyi, melly annyiból kitűnő: hogy dolmánya nem hosszú, mint rendesen a' többinek. Mindezek a' legkeményebb quartzkőbőliek, 's elárulják a' dnepermellékiektől bányájukra nézve különböző voltukat; némellyek sárga és vörös színt játszanak, holott amazok általában fehéres azaz mészkőből készülvők. Fölötte nagy számban tűnven föl márcsak az utcákon is e' csudálatos régiségek, benn az udvarokban és kinél létük iránti kutatással 's rajzolgatásukkal fölhagytam, ha csak valami szokatlan nem fordult rajtuk elő. Meggyőződtem itt arról is, hogy ezerekre mehetnek e' környékeken a' megmaradtak száma. A' mi leginkább búsitott, az vala: hogy egyen sem találhattam bár minő írásjellemet; és mindazok, kik efféléket állítólag ezer számu példányban is láttak, valamelly betű' nyomát rajtuk szemlélni tagadák. Már ezután csak arra terjesztém ki különösen figyelmem, hogy meddig terjed el a' szobrok' valódi hazája. E' kérdést illetőleg mindenhol gondosan beszédtem a' jártas-keltes egyének' értesítését. Itt aziránt nyertem világosítást, mikép a' környéken levő kurgánokról hozattak be, leginkább e' város' megtelepítése alkalmával, mellyeken, mint eredeti helyükön én már egyet sem találtam épségben és sértetlenül. Azon szomorító hirt is ismételve hallám e' városban, hogy a' nagyobb épületek alapjaihoz illy szobrok, ha kisebbek vagy könnyen törhetők voltak, szél-tiben használtattak ekkoriglan.

Kvasz ital.

A nép' élésmódja közt igen föltűnő itt az úgynevelt kvasz-ital' áru-lása. Ez nem egyéb cziberenemű, kovással vagy kenyérrel savanyforrásba hozott viznél, mellyet az oroszok szomjuság- és nyári tikkasztó hőség' enyhítésére inni szoktak. Megkóstolám, de bizony ízét és szagát olly csics-

csedtnek találám, hogy e' kóstolón túl soha kedvem nem kerekedett belőle részt venni. Kalandozásimban többször ötlött szemembe a' nőknél föltötte divatos arc- és hajfestés. Olly pirosak, mint rózsa, olly fekete hajúk, mint bogár, ha sápadt bőr és vörös haj lappang is a' máz alatt. Görögöktől szivárgott bizonyára ezen, az orosz fajú népeknél nem tapasztalható, de az oláhoknál is kelendő alakossági hiu divat.

Nyomozódásim közben olly örvendetes tudósítás lepett meg, miszerint e' várostól 40 versztnyre (6 mföld) levő Bestas (ötkő) néven ismert magos ormok' tetején némi olvashatlan Írás legyen a' sziklába vésvé, melyet senki olvasni 's megfejteni nem tudott eddigelő. Mindazért, hogy a' természet' e' vulcanicus művét, miről még utazóknál nem olvastam, de az itteni lakosok csudálatos alakjáról sokat beszéltek, láthassam, mind pedig főleg az olvashatlan írás' lemásolása okáért elhatározám magam oda kirándulást tenni, egy napi fáradsággal azt végbevihetőnek értvén. A' steppei népnek ezen hires öt orma (b e s: öt, t a s: kő, török-tatárul) fekszik a' Kalcsik és Berda folyam közt, mintegy középtájon, a' Mariopolból Jekaterinoszlávba vivő országutól egy órányira.

Julius 28-dikán reggeli 8 óra tájban lón indulásom. Egyenesen északnak tartva, nem sokára jobb felől egész halomvilág, 3 nagy és több kisebb bekből álló, északnak területen vala előtttem. 9 órakor ismét 4 szép kerek halom egymás mellett, majd ismét annyi a' boldog fekete földű messzi térségen. 10 órakor nyugot felé vonuló némi halomsort, 11 tájban pedig Kalcsik orosz falut értük el az ollyan nevű patak' egyik árkanáli völgyben, mellynek töltésén átkelve a' szemközt talált porosz gyarmatosaktól e' vidékről bővebb ismertetést szereztem. Ép ezen tájon ugyanis 25 német, úgynevezett porosz- és mennonita faluk léteznek, mellyek közül 12 órakor a' mennonitáktól lakott Bergthal nevűt értük, csinos hiddal ellátott zárgát föltötti magosb téren. Elhagyván ezt, a' már többször említett kisszerű halmocskák' ezredeit találók, mindig a' legjobb fekete földű, gazdag buza- kalászhokkal borított térségen haladva, egyenesen az előttünk büszkén emelkedő öt sziklaorom felé hajtván, minek aljához ezernyi apró és egymáshoz egyenlő távulságra fekvő halmocskák között az orom lábánál kigyózó Badui patak' egyik ága mellett d. u. 2 órakor álltunk meg. Kieresztvén kocsisom a' szabad mezőben, én legényemmel az ormok' keleti lábánál csergedező patak' mélyes árkan leereszkedtem, onnan nézvén föl a'

Hestas vagy
Ötkő hegy.

borzasztón szép sziklák sziklájának tetejére, mely a' sík magányból távolabb, ámbar csak öt darab kőnek látszik, valósággal azonban hegyi nagyságú, őskori vulcanicus eredetű meredek szikla torlasz olyatén alkatással, mint Beszarábiában a' Duna' síkjánál, jelesen azon folyam melletti Reni nevű város közelében találhatik, mely szinte rónából mereven emelkedett, de ezeknél jóval kisebb, mert 10 ölet magosságban és 40—50 ölet átmerőben alig halad meg. Valójában öt különbözőnek látszik ugyan távolról ez, de közlelről némellyike, különösen a' két keletiebb azon egy alapzatú 's csak csúcsában elvált. E' sziklatorlaszokat megjárni, gondolám, nem kis munkába telendik. Legyen meg, csak az emléket szerencsésen föl találhassam. A' patak' legkeskenyebb részét fölkeresve legényemmel rajta át lépdelvén, őt a' hegy' menedékes déli oldalánál vesztegleni parancsolám, honnan engem a' tetőkön munkálódót láthasson, és jeladásomra közelítsen hozzám. Zajgó érzelmek súlyai nyugtalaníták keblemet e' pusztá magány' közepette, megvallom; mert legényem már Odessában gyanussá vált előttem, 's hűtlenségétől méltán tarthattam. A' gondviselésbe bízva, mindazáltal hozzákezdettem a' meredek' mászásához. Három oromnak járam már össze csudálatos torlasztással egymásra fektetett szikláit, miknek némellyei oly rendesen boritvák, oly szabályszerűen helyezvék össze, mintha emberi kezek sírkő gyanánt halmozták volna egybe valamely óriási hős' teteminek fedezéséül. Festő és költő jöjjön ide e' művek' borzalmas szépségét a' képzeletnek elevenen átadandók. Én mindezekhez nem értek, csak a' régi emléket iratával sovárgom kifürkészni. Elvégre a' negyedik nem legnagyobb oromtetőn egy magánálló kerekded nagy szirt oldalon, midőn már az idő alkonyodék 's a' pernyedezni kezdett eső pedig nyári ültönyömet csajhossá áztatá, rábukkantam némi bevéselt írásra, de fájdalom és csalódás, első tekintetre legott kyrill betűkből szerkezettnék találám, annál fogva orosz nyelven készültnek, miről a' mellette véselt 1828-dik évszám csak hamar megis győzött. Hogy pusztá kézzel innen ne távozzam, sőt bizonyos jelét bírassam az ormokon, melyeket nyugoti utazó alig ha még lábaival tapodott, kutatási működésemmek, az öt sorból álló iratot híven lemásoltam, később Taganrogbán és Odessában orosz tudósokkal közöltem is. Tartalma Gábiel nevű, némi orosz püspök' ott megfordultát nyilvánítja. Az évszám azonban későbbi. Fáradozásomnak azonban a' topographiára nevezetes eredménye lőn az által, hogy az orosz krónikákban emlegetett, de eddig-

elő holfektéről nem ismert kipszáki *Beschdesch* nevű régi tatár városnak épen e' ponton léteztét meghatározhattam. Az orosz évkönyvek tanítják 1346-dik évre, miként a' cholera nevű mirigyhalál, melly később fekete halál név alatt egész Európában dúllongott, Kipszáknak Asztrakán, Szerai, Ormacs és *Besdes* nevű városait elpusztítá. Hammer ezt, Karamsinnak (IV., not. 238. S. 147.) véleményére támaszkodva, valószínűkép (*wahrscheinlich*) de hibásan a' Volga' ágazatánál levő *Wesedew* nevű Jenotaewsk alatti falura tűzi ¹⁾. A' név maga, és az ötkő mellett keletre elterülő ezernyi halmocskák világosan beszélnek e' helyen egykor terjedelmes tatár ülés (Ulus) voltaért. Hét óra hosszáig tartott keresketésim után a' jöveteli uton vissza térve, 11 órakor ismét Mariopolban voltam. Fölséges látvánnyal gyönyörködtete az épekkor teli holdnak a' csendes tenger vizén végetlen messziségben visszatükrözött tűzszlopa, midőn már közeledtem a' város' környékéhez; oly lélekemelő bűvös jelenet ez, minőt festői ecset, költői toll érzelminkben előidézni nem képes, mellyről fogalmat adni emberi mű elégtelen.

Julius 29-dikén Mariopolból reggeli 7 órakor indultam el éjszaka tartva, hol a' város' kül részén a' nagy templomnak mintegy átellenében jobbra némi nagy halom áll. Fél óra multával már a' Kalmus vagy Kalmius éjszokról egyenesen a' tengerbe folyó vízhez értem. E' folyamnál legott Constantinustól a' besenyők' Don- és Dneperközti folyóinak sorában megemlített *Almata* viz, mellynek csak elrontása lehet a' Kalmus, *Almus* vagy *Almás* levén véleményem szerint eredeti neve. Ennek kompján Akker József schweitzzi fival találkozám, egy jártas keltés gépészszel, ki a' túlparton fekvő Kazeratyina nevű kozák faluban tartózkodik, jelennen az itt igen kelendő asztalos mesterséget gyakorolván. Meghívását örömetst elfogadtam, hogy tőle ismeretimet e' vidékről gyarapithassam. Rövid idő alatt partra érven, 's onnan egyenest keletnek tartva, 8½ órakor *Kazeratyinába* jutók. Kőszobrok után tudakozódván, épen Akker' lakásánál, melly az uraságháza' irányában éjszaki sarkon esik, a' kapuoszlop mellett áll a' czombig leásva egy bajuszos szép szobor, mellvassal ábrázolva. Ezt is lerajzolám. Továbbá ennek átellenébeni ház' ereszete alatt arczal földre boritva egy másik. Akker állítá némi házudvarán 4 példánynak létét,

¹⁾ Hammer, Geschichte der Gold. Horde in Kipsak. S. 305.

valamint azt is, hogy a' Taganrogba vivő ut mellett jobbra 12 versztnyire van egy mohilla, hol Kirtz, hannoveri származásu tábornok' sirja szemlélhető, azon szinte 8 jeles szobor találtatik, ha még el nem vitték. E' helység' nevérol eszembe jutván a' kazarok, úgy vélem, nem ok nélkül gyanakszom, hogy róluk maradt elnevezése, miután ezen vidékek egykor nekik hódolának. Megválni akarván a' becsületes schweitzitől, még azon meglepő különös szivességgel viseltetéik irántam, miszerint a' rövidebb mellékut' kimutatása végett fölülván kocsimra, jó távulda kisérőm lón. 10 óraker történt elindulásunk, és nem sokára a' tengerpartnál hajtván, a' póstautat félre hagyók. Egy órai haladás után Dolenszka nevű kutert értük el; 12-kor Kirpicsova falut, melly a' tengernél némi völgy' keleti részin fekszik, Mariopoltól 30 versztnyire (4 mfd). Itt is, mint értesültem, az uraság' udvarában a' steppékből hozott négy szobor van fölállitva. A' halmok ezen környéken már ritkábbak. 2 óraker Piszmenova szinte tengerparti faluhoz jutánk, hol kieresztvén, a' rettentő hőséget három órai húzamos vesztegléssel kerültük ki. Már itt szobroknak nem találtam nyomára, valamint az innen félórányira fekvő Csipletkova faluban sem, ambár két nagy halom áll mellette. 6 óra tájban jobbra és balra halom, utánna a' tengerig terjedt sásos mezejű nagy völgyet értük, mellynek mocsarán nagy bajjal gázolhatánk át. Innen szabadulván, a' tengert kissé félre hagyók, a' közben levő nagy lapályon vivén keresztül az ut, ép a' tengernél fekvő I. Platova kis faluig. Ezután is mindig a' tenger mellett haladva, 's néhány érszakadatot, lapályos, majd partos helyeket érve, de halmokat épen nem látva, 8 óra tájban egy nagy térű völgyön hajtok keresztül, hol merő vadúröm 3 lábnyi magosságra nőtt, boritá a' tenger mellékét; aztán egy nagyobb térséget értünk, mellytől balra emelkedett föld látszik. Majd reá a' tengerbe ömlő Elancsik folyó' hídja következett, azon túl a' hires Platov tábornok' családi jószága Platov falu, hol kitünő urilak és kert díszesiti a' helységet. A' fogadóba betérvén, tüstént nyomozódtam a' vidéken levő kőszobrok iránt; válaszul azonban olly világositást adának, hogy e' helyütt épen nem, csak egyedül a' görög gyarmatokban fordulnának elő legszámosbak, minthogy azok régebben itt települván, a' kurgánokról nagyobb részint behordák. Tehát a' mivelt görög nemzet ivadékanak vandalsága pusztitá el főleg azon őskori emlékeket, mellyek annyi barbár népek' uralma alatt épségben megmaradának isten szabad ege alatt! Nem; ezek, mint már mondók, nem valódi görög származásuak.

Elancsik viz
és
Platov falu.

Julius 30-dikán Platovból reggeli 5 órakor kiindulván, mindjárt halomsorozatra bukkantam, majd reá fél órányira 4 kisebbre, a' tengerpartig vezetőre. Egy órai haladás után a' számos halásztanyáig terjedő porondos-sásos térségbe érünk, mellyen keresztül jutván, homoktengert kelle lábolnunk, aztán értük a' völgyön átfolyó Mius vizet. Ezen folyó elég széles, 's két kötélről vezetett komp viszen rajta át, melly kelőtől balra Vavaczav falu esik. Hosszudag várás után 7½ órakor indult meg az uszó híd, és egy óranegyedbe telt parthoz jutása. A' folyó' torkánál tulsó részen látható némi elhagyatott Szemenszka nevű török erősség négyszegű földsánczal, a' folyóban pedig szigetecske. Innen völgybe lejtven, 8½ órakor Varvaczev falut találtuk, kieresztésünk helyét, hasonlólú kőszobrok nélkülít; honnan 2 órai késedelem után elindulván, 12 órakor jobbra és balra kuterek (tanyák) tűntek föl a' sikon; utánnuk éjszakra vonuló halmok ismételve; reá következett Berindatyin falu, ezután szinte olyan nevű 2-dik. 1 órakor Pacsmanova, majd Mitratyina, a' tengerparton pedig halásztanyák sokasága, mik már sűrűbben a' fás vidéken mutatkoztak, továbbra pedig kertek valának láthatók. A' tengerparti halászgunyhók nem sokára sorházakká alakulván, midőn már szélalmokkal is ötlének föl, végre terjedelmesb kertek között elhaladva 3 órakor a' történeti nevezetességű Taganroghban valánk. Az ó piaczon vagy bazároni görög szállódában foglalék helyet, c' rekkenő meleg napot mind végig honoltván.

Mius folyó
és
Szemenszka
vár.

Taganrog híres kereskedő város az Azovitenger' éjszak-keleti végénél a' Don' torkolatán innen. Számlál 13,000 lakost; van 7 orosz és 1 kath. temploma, gymnasiuma és kerületi tanódája, 44 gyára, színháza és nőnevelő intézete, 2 nyilvános kerte. Lakosi közt számos görög és zsidó. Mindezek' úgy a' város környékének átszemlélését és a' régiségek' nyomozását más napon nem késtem munkába venni. Legelőbb is Draskovich osztrák vice-consult kerestem meg ut- és ajánló levelemet bemutatandó. Ez egy becsületes dalmata Raguzából, ki maga is gabnakereskedésben élénk részt veszen. Általa, úgy segéde Lazarovich János, egy tudományosan mivelt fiatal dalmata által szíves résztvétellel fogadtatván, irántami különös figyelmük hálás visszaemlékezés' nyilvánítására köteleznek. Náluk, mint a' többi azovitengermelléki consuloknál is a' hivatalos nyelv olasz, de a' francziában is alkalmasint jártasak. A' városi viszonyok- és nevezetességei' isme-

Taganrog.

retébe avatandó, Lazarovich elvezetett azon házba, hol Sándor orosz czárnak halálózása történt. Tudjuk az európai újabb eseményekből, miszerint Taganrog a' most nevezett czár' 1825-ben novemb. 19-dikén itt történt haláláról hirült el leginkább. A' város' belsejében igénytelen szüglétház ez dél- és nyugotra néző szárnyal, melly az előtt némi kereskedőnek volt sajátja, most már a' császári családé. Kivülről nem mutat emeletest, de lakszobáiba lépcsőkön történik a' följárás, alul is osztálya levén. A' ház előtt két dóni kozák áll őrt. Déli alszárnyában a' kozák főtiszt tartozkodván, hozzá járulánk legelőbb, hogy az erekyéül őrzött szobák' meg szemlélésére engedelmet nyerjünk. Az elég alacsony teremek' elsőjében, hol a' czár' halálos ágya létezett, most kóparalelogram áll, ennek lapjain ércztáblák, miken Sándor' orvosától és haditiszteitől köryezett halálos ágyban fekvése adatik elő dombor műben. A' mellettei nagyobb terem örök időkig kápolnául alkalmaztaték. Sokat irt Sándor haláláról pro et contra az akkori journalistica, sőt röpiratok is jelenének meg az európai közvélemény' igazolása- vagy megczáfolására: de egy helybeli tény nem hagy kétséget maga után kiszámított halála fölött; olly tény, melly Taganrogban minden lakos' hű emlékezetében él mai napig. Halála előtt kevéssel a' városi ebek' számtalan falkája a' ház' közelébe seregelvén, rendkívüli orditást 's borzasztó vonyitást követének el. Hasztalan volt maguk a' hadi főtisztek által töltött fegyverrel üzés, rájuk lödözés. Hogy botrány ne következék ez iránt a' népben, a' pópák arra magyarázák szószékből e' különös jelenetet, miszerint a' természet maga elbusulván a' nagy czár' haldoklásán, még az oktan állatokban is nyilatkozik. A' természetbuvárnak maradt fön az ebek' éles szaklásából eredményt huzhatni, az óramutatót ezek szerint tisztán láthatnia. A' czár kimúlt, 's „áldott“ melléknévvel billegzi az orosz historia személyét. Megtekintém az úgynevezett jerusalemi téren gránit talapzaton álló kolossalis ércz szobrát is, valamint fél mföldnyire a' tengermentin levő parkot, hol a' Dontorkolat- és Ázsia felé nagyszerű látványt nyújtó némi pont arról nevezetes: mivel Sándor czár itt léte alatt gyakorta szemlélődött azon helyen titkos bánatiba merülve, a' haláltól örök némaságba burkolt előérzettel. Mit fog Clio följegyezni a' késő ivadéknak tudandóul az európai eseményekre olly roppant befolyással birt fejdelemről? még alkalmasint rejtély előttünk.

egy földbe állított kőszobrot vettem észre; elmenék annak és netalán még más fölmerülőknék vizsgálatára. Ez nyakgyöngyvel és kerek függővel ékesített női kép, feje kendővel borított, valamint rendesen a' többi női szobrok kifaragvák. Anyaga kemény gránitkő. Tudakozódásim után kisült, hogy a' ház Krszanov nyugalmazott kozák ezredesé, kinek udvari kertében is létezik hasonló mű. Bemenvén udvarába és csakugyan láték az első udvar' kertében kőtalapzatra magosan fölállított barna kőszobrot. Hogy ezt közelebbről láthassam, a' cselédek utasítása szerint magával a' házzal kelle szólnom, ki épen a' második kertszerűen rendezett udvarban sétálgata. Az öreg tiszt francziául üdvözlése után bővebb beszélgetésbe kerekedett velem. Németül is szólott, ámbár hibásan és tartózkodva. Emlegeté egykor Magyarhonban jelesen Posonban létét a' franczia hadmenet alkalmával, mi több, magát eredetre nézve francziának vallá. Kinyervén tőle a' kertbe menetelrei engedelmet, bámultam a' magos talapzatra állított női ép szobr' az eddig látottaknál jóval kitűnőbb művét. A' fej ugyan váll közé süllyedt, az arc- és orr tökéletlen kifejtésével: de a' hosszú mentének szél- és zseb préme két felül kiállólag olly élénken látszik, hogy a' jász és kún nép' rókatorkos női mentéjét képzelém valóban rajta. A' láb és ennek fejei a' magyar csizmát ábrázolák híven. Ezen az álló kép' lábfejei ugyanis épségben és nem elpalástoltan tűntetnek elő, mint rendesen a' többinél tapasztalhatni, térdig, vagy térdepülő helyzetben. Lerajzolását az idő már későre haladta miatt más napra tűzém ki; mit azonban közbejött akadályaim és majdan eltávozásom miatt véghez nem vihettem. E' szobrok ide a' donmelléki steppékből hozattak, 's hír szerint annak innenső vidékin maiglan találtatnak a' kurgánokon. A' dóni kozákok ime nem pusztítják olly mohón, mint az új gyarmatosok. És ezen értesítést csakugyan valónak találtam hg Demidoff Anatól 1837-diki itt utazása' leírásából is, ki az általa sphinxeknek nevezett maradványok' akkoriban még fönlétük iránt így emlékezik donmelléki utjáról: „*Une distinction particulière aux tumuli que nous rencontrames à compter de Taganrog, sur les bords du Don, le Tanais des anciens, c' est que chaque tumulus était surmonté à son sommet d'une sorte de borne grossièrement taillée en tête de sphinx, et dont la matière est un granit fort dur qui ne se trouve point dans ces contrées*“¹⁾; és

¹⁾ Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 327, 335.

tovább a' donetzmelléki Kamenszkajától Bachmutig nyugotra terjedő vidékekről: „*La rout, plus accidentée jusqu' à Bahkmout, nous offrit quelques distractions. De toutes parts nous retrouvions autour de nous ces sphinx de granit, sculpture grossière, qui jonchaient la steppe au pied des Khourghans*“. Hogy sphinxeknek nézte a' tudós herczeg és franczia utitársai e' szoborműveket, annak a' fölületes szemlélet és a' munka' tökéletlen annyira mint rongált volta okozá: de ha közelebből és egybehasonlítva méltatja szemügyre, tudós társaival együtt, bizonyára nagyobb gyönyörűségükre és az archaeologiai tudomány' nem kis előmenetelére szolgálándott az eredmény. Azon 64 rájzok között, mikkel munkáját pazarlatig ékesíti, legalább egypár kameni-baba méltó helyet foglalna el. Igen, de nem mindenki hiszi azt, mit Cicero teli szájjal hirdet: „*In minimis saepe rebus maxime res latent*“. Egyszer mindenkorra meg kell itt azt is jegyezmem, hogy az utazók mindig csak ormóttan durva faragványokról, rémalakokról (*sculpture grossiere, statues monstroeuses, — grob gebildete, sehr unförmlich und grob ausgehauene, blosse Maske 'stb.*) szobrokról beszélnek, 's olyanokból vonnak következtetést a' népfajra 's művészetre. Ezt merő csalódásnak nyilvánítom, miután számtalan jól kifejtett arcú 's ékes faragványú példányokat láttam. Kéttelenül ezen kőszobrokra célzott Herberstein Zsigmond báró a' Don- és Donetz melletti régiségekről nyert értesítések' imezen előadásában: „*De aris autem Alexandri et Caesaris, quas plerique scriptores in his locis fuisse commemorant, vel earum ruinis, nihil certi ex indigenis aliisque, qui ea loca saepissime peragrarunt, cognoscere potui. Milites quoque, quos princeps (Iván Vazilievicset érti) ad Tartarorum excursiones explorandas et coercendas quotannis ibi in praesidiis habere solet, super hac re a me interrogati, nihil se unquam tale vel vidisse, vel audivisse responderunt. Circa ostia tamen minoris Tanais (Donetz) quatuor ab Asoph dictis, juxta locum veliki prevos (nagy kelő) ad sanctos montes, statuas imaginesque quasdam marmoreas et lapideas vidisse se non negabant*“¹⁾). Mindenesetre, ezen tudósítások a' szobrok' földrajzi kiterjedése- 's holtaláltatása fölött nyújtanak becses adatot. Nagy Sándor és Caesar' oltárait, mikről már Ptolomaeus beszél, nem lehet egyébként vélni az e' vidékeken találtató óriási halmoknál. A' görög leleményes

¹⁾ Herberstein S. Rerum Moscoviticarum Commentarii. Francofurt., 1600. fol. pag. 49.

ész minden kellő ismeretét kikerülte tárgynak tudott történeti alakot költeni, a' későbbi írók pedig utáncsevegék a' régiek' meséit. Ammianus Marcellinus is bizonyára illy zavaros kutfók után viszhangzá az oltárokróli hírt, de már nem a' Tanais, hanem Borysthenes- azaz Dneperhez téve: „*Dein Borysthenes* (így ír) *cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est ciuitas, et Cephalonesus, et arae Alexandro Magno, Caesarique Augusto sacratae*“¹⁾.

A' Don' torkolatánál elég tárgyat nyujtanak az utazónak Rostov, ó és új Cserkaszk kozák városok meg Nachitschewan 12,00 népességű hajkock- vagyis örményektől lakott város az ezt környező hajk falvakkal. Minket a' folyam maga és innenső része a' Dneperig érdekelvén a' lebediai haza' kimutatása- és meghatározásaért leginkább: miután azon terjedelmes sík földeken áthatottunk, mik a' húnok' itt lakta korában Faustus Byzantinus IV-dik századi író szerint „*VADON*“ névvel jelöltetének („*Längst des Ufers des grossen nordischen Meeres, in eine Steppe, die V a d a n genannt wird*“²⁾; 's mellyekről Rubruquis Vilmos 600 év előtt illy festőileg szólt: „*Et tenebamus recte in orientem, provinciam Gasarie, habentes mare ad meridiem et vastam solitudinem ad aquilonem, que ducit per XXX dietas alicubi in latitudine, in qua nulla est silva, nullus mons, nullus lapis, herba optima*“³⁾; a' hajdankor' itteni emlékeinek egybehasonlítására fordítjuk figyelmünket.

A' Don' neve tatárul Tin, régieknél Tanais. Ered a' tulai kor. me- Don folyó.
gyében, és miután Raezan, Tambov, Orel és Vorones kor. megyéket meg a' doni kozákok földét keresztül folyná, három ágban az-Azovitengerbe ömlik. A' beleszakadó vizek jobbról: Szozna, Donetz, balról: Vorones, Khoper, Medveditza, Ilovlia 'stb. A' Donnetz (Kis-Don), melly reánk nézve szinte nevezetes, a' kurszki kor. megyében ered, aztán a' kharkovi kor. megyén átfolyván, a' voronesi kor. megyének déli határául szolgál, 's a' dóni kozákok földén úgy foly a' Donba. — II. Béla kir. névtelen jegyzőjének irata nyomán két szempontból fontos a' magyar eredet' kérdésénél e' folyam; 1-ször: minthogy a' magyarok' őshelyének keleti határául tűzi; 2-szor: mivel a' magyarok' őskori honát *Dentumogeria*-nak nevezi három ízben, ekkép írván: „*Scythia igitur maxima terra est, quae DEN-*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXII.

²⁾ Jahrb. der Liter. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.

³⁾ Recueil de Voyages et de Mémoires. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 246.

*TUMOGER dicitur versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum, a tergo autem habet flumen quod dicitur THANAIS*¹⁾. Hogy a' Moger azaz magyar névnek eleibe tett DENTU egyenesen a' Don-ra vonatkozik: azon úgy vélem, senki sem kételkedik: de hogy „Don-tó“ vagy „Don-tó“-nek olvasandó-e? meghatározva nincs. A' névtelen jegyző írásmóda mind a' két értelmezést megszenvedi, sőt azt is könnyen következtetheti, hogy az u végbetű ki ne mondassék: minek azonban itt elhagyása azért nem okszerű, mivel Dent szokatlan nevezet jőne ki belőle. Olvasták némelyek d o n t ó mellék névnek is, ámbár alap nélkül. Voltak, kik g y a n t á t, meg kitudja mit kerestek benne. Véleményem szerint a' D o n t ó legalkalmazhatóbb, mint például Marczal-tó, Maros-tó, mert illy geographiai elnevezések mindig kelendők voltak őseinknél. Míhezképest nemcsak a' Don' mellékire, hanem annak tövéhez azaz alsóbb részeihez vezetettünk. A' Donnak alsó vidéke és a' Feketenger között (Pontus niger Anonymusnál) bizonyára nem kis terjedelmű föld létezik, melyre Constantinus' Lebediaja könnyen oda fér.

Vizsgáljuk már újlag sorra azon folyamokat, miken a' Dnepertől fogva a' Don' torkolatáig átkeltünk, 's hasonlitsuk össze a' tudós császár megnevezte vizekkel.

Dneper- és
Donközi
folyamok.

1) C s i n h u l, melly T a k m a k k a l P r i s e p n é l egyesülve M o l o c s n a név alatt, a' tengertől némi keskeny fok által választott szint' azon nevű tóba ürül.

2) A b i t o s n a; ez a' nogai tatárok földén fekvő Kahacs falu fölött a' melitopoli kerületben ered és Nogaitzk ugyanazok' fő helyénél ömlik a' tengerbe.

3) B e r d a. Ered Konszkije Rozdori falu körül, és a' melitopoli meg alexandrovszki kerület között folyván Petro Paulovszki várnál szakad az Azovitengerbe.

4) K i s és nagy B a d u i, szinte az alexandrovszki kerületben a' porosz gyarmatok' földén keletkezvén, ugyanazon tenger által nyeletnek el.

5) K a l c s i k, régen Kalka, a' Bestas' vidékén eredvén, Mariopolnál foly a' tengerbe.

6) K a l m u s. Taganrogi kerületben eredvén Mariopoltól keletre ömlik a' tengerbe.

¹⁾ Anonymi Belae R. Not. De gestis Hungar. cap. I. ed. Vien. 1827. pag. 92.

7) Mi us. Bachmut körül ugyanazon kerületben van kútfeje, és Szemenszka alatt veszi be a' tenger.

8) Elancsik, azon megyében éjszak-keletről folyván, Platovnál a' tengerbe szakad.

Láthatni imezekből, hogy a' Constantinus által elszámított, már akkor a' pátzinákiták által lakott földet mosó Singyl, Hybul, Almata, Cuphis, Bugu folyamok közül a' Dneper' keleti részén Donig csak a' Singyl és Almata tükröztetik vissza a' Csinhul- és Chalmus- vagy Kalmiusban, és ugyan ez az utóbbi lehet a' Delisletől még fönlétezni mondott Alma. Nétörődjük azonban sokat, miután a' Chingylusra épen a' lepedikai stepékben Csinhul név alatt csakugyan reá találtunk, és a' Kidmas vagy Kedma nevet is némikép methatetice a' Takmak adja vissza. Tapasztalással bizonyított általános hiedelem az a' tudósoknál, miszerint Dél-országnak a' Feketetengerbe folyó vizei tetemesen fogytak, 's némelyek hajdankorban bő vizűek levén, most már végkép kiszáradtak. Különösen illy eset főnebb meg is jegyeztetett. Az Azovitengerről tudatik vizének napontai fogyása; mirenezve az öblök mélysége szemlátomást vesz, a' fővényes porondok száma pedig szaporodik. Itt Taganrognál a' nagy hajók most már 30 versztnyire kintelenek horgonyt vetni a' kikötőtől. A' dontorkolati öbölről megjegyzi a' jeles tengerész Maringny, hogy Taganrog' alapítása óta 3 lábbal alább szállt: „*Depuis le fondation de Taganrog (úgy mond) le golfe de Don a diminué, dît on, d' environ 3 pieds de profondeur*“¹⁾. Említettük főnebbi utközben, hogy több helyütt, nevezetes mélységű száraz árkok találtatnak, mik valójában nem más, mint kiaszott csermelyek' meder-maradványi. Illy nagy átalakulás közepette, hogy folyamok' nevei is változtak és enyésztek végkép: csudálni épen nem lehet. A' Molocsnató, mellynek a' tengerrel régentén egyvoltát a' földnép' szájából hallhatni, de tudós vizsgáldások is ekkint tanítják: melly szerint könnyen föltehetjük, miként őseink' itt lakta korában a' Chingylus- vagy Csinhulnak egyenesen a' tengerrel vala közösülése. Sokan egynek tartják ezt a' régiek' Buges (most Sivas) tengeröblével, és nem ok nélkül. Megnyughatunk ennélfogva és elég erős alapra találhatunk Lebedia' meghatározásánál abban: hogy legrégebb történetiróink által a' Donon innen helyezett őshazánkat Dentu Mogert, vagyis

¹⁾ Taitbout de Marigny, Portulan de la Mer Noire et de la Mer D' Azov. Odessa, 1830. in 8. pag. 149.

Constantinus' Lebediáját a' mai lepedikai steppékben meg Csinhul vízben fölismerhetni.

Lebediára nézve még némi nehezségek forognak fön, miket azonnal elhárítandunk.

Lebedin és
Lebedian
városok.

Léteznek az Oroszbirodalomban több hasonló hangzatu helyek: ugyan is van I) *Lebedin* kerületi város a' kharkovi kormánymegyében, Olysa-na folyó kétpartján, 10,000 lakossal. II) *Lebedian*, köznép nyelvén *Lebedgyán*, szinte kerületi város a' tobovi kor. megyében, Fölső-Don' partján, 4000 lakossal. Ámbár ezek is a' Dnepertől keletre és éjszakkeletre fekvő vidéken állnak, a' mi Lebediánkra mind a' mellett sem egyik sem másik nem alkalmazható. Nem az első, mivel az Charkovon fölül majd két napi távulságra Kiev' éjszaki vonalánál is főnebb esik, hová a' besenyók' magyaroktól elfoglalt birtoka sóha ki nem terjedt; annál kevesbé a' másik, minthogy kétannyi távulságra fekszik mint amaz a' Dneper vizétől éjszakkeletfelé; és így kérdés alá épen nem vehető mint magyar-besenyő birtok; Szárhel vártól, a' mai Bielogrodtól, melly a' kazaroknak éjszakkeleten vég-helyük vala, szinte nagy, és ugyanazon várnak Dnepertőli távulságát kétszeresen kiadó messzeségre. Illy messzi éjszakfelé terjedő földrészt Chazaria közelébeninek Constantinus nem mondhatott; Chingylus vizének sincs e' városok körül semmi nyoma. E' hasonlatos név keletkezhetett a' szláv „lebed“ hattyút jelentő szóból. Vannak az orosz földön állatokról nevezett helyek: miért nem nyerhettek volna ezek is hattyúról annélkül, hogy a' magyarok' Lebediájával legkisebb kapcsolatban álltak volna valaha? És valójában, Lebedin városról írják az utazók czímerül hattyúnak viselését.

Lebadha
város.

Az úgy nevezett núbiai geographus vagyis Edrisi, munkáját 1154-ben befejezte arab író teszem emlékezetet a' Dneper meg Don közt létező *Lebadha* városról. Miután Thunmann ezen hely iránt figyelmessé tevő a' tudósokat, hazai iróink közül is többen hajlandók valának ősi Lebediánknak ebbeni rejtlését hinni. Már csak ezért is el kell itt döntenünk: van-e és minő összekötetése e' városnak keresett helyünkkel? föl kell deritenünk a' függő kérdést annál is inkább, mivel Edrisi sorai legnagyobb részben mai napig világosító magyarázatokat nélkülözvén, Neumann is fölakadni látszik, midőn ezeket írja legközelebb: „*Wo der Ort Lebedia, die vornehmsten Fürsten der Ungern gelegen habe, und ob es Lebadha sei unfern der Mündung des Dons* (Edrisi II., 395. ed. Jaubert) *ist sehr schwer zu ermit*

teln“¹⁾. Nekem, ki az Edrisi által sorban megnevezett városokat, mint alább krimeai naplóból látandja az olvasó, nagyobb részben megjártam nehézséggel nem jár meghatározása. Lássuk azonban, mit irt Edrisi. Sorai ekkép hangzanak Jaubert fordítása után: „*De là à l' embouchure du Dhabros (Danapris, Dniper); Puis à Seknimil; Puis à Kersona (Kherson), un peu moins de journee de navigation, c' est-à-dire 80 milles. De Cherson à Djalita dans le pays de Comans, 30 milles. De Djalita à Gharzouni, ville florissante sur les bords de la mer, 12 milles. De là à Bertabiti, ville petite, mais bien peuplée, où l'on construit des navires, 10 milles. De là à LEBADHA, jolie ville, 8 milles; Puis à Chalousta, ville importante près la mer, 10 milles. A Soldadia près la mer, 20 milles. De Soldadia à Boutra, 20 milles. De Boutra à l' embouchure du fleuve de Russie (le Don ou Tanais), 20 milles. De cette embouchure à Matrakha, 20 milles*“²⁾. Világos imezekből, hogy Dneper- és Don közti városokról, 's azok sorában Lebedha szép városról beszél Edrisi: azonban hogy ennek holvoltát megismerjük, a' többi elszámítottakat is meg kell vizsgálnunk, mik: Kersona, Djalita, Gharzouni, Bertabiti, Chalousta, Soldadia, Boutra, Matrakha. Mindezek rontott vagy csak arabosított nevű helyek, kivéven az utóbbit, magában Chersonesusban, most is fönlevők. Így, Kersona: Kherson; Djalita: Jalta, kis város épen a' tengernél; Gharzouni: egykor Gurzubita, Justinian cs. által épített, de már elpusztult vár Urzufnál Jaltától keletre; Bertabiti: Parthenit, falu amazoktól keletfelé a' déli marton; Lebadha: most Kucsuk-Lambat, ugyancsak a' tengernél, vagy a' mi arab rontással még közelebb jár, a' Livadia falu, szint azok' közelében. Lampad előfordul már Arrianus' Periplusában Lampas (Λαμπας) név alatt. Chalusta: most Alucsta, hol Justiniantól épített Alusta várnak némi maradványi most is fön vannak, 's fekszik a' tengernél Csator-dágh (Sátorhegy) allján. Soldadia: ez régente Sidaghios, majd Soldaia a' genuaiak alatt, most Szudágh nevet visel, 's elhagyatott vár. Boutrát meghatározni nem tudom, de a' Matraka nem egyéb a' Metrika, Tmutarakán vagy Tamatarcha városnál, hol most Tamán félsziget Kercsnek átellenében ázsiai részen. Ezekből láthatni, miszerint Edrisi a' Dneper- és Donközti vidékeket adja ugyan, de csak a' krími félsziget' helyeit sorolja el, más feje-

¹⁾ Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 98. n. 36.

²⁾ Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Amédee Jaubert. Paris, 1840, in 8. Tom. II. pag. 395.

zetében irván az Azovitenger fölötti Cumániáról vagy a' mi lebediai step-pénkről. A' Lampádból arab betűzéssel könnyen alakulhatott Lebadha. Különben is az arab írásban a' *b*, *p*, *n*, *t* betűk mind egyenlő alakuk lévén, csak egy vagy két pontocska alul vagy fölül különbözteti meg őket; melyekből ha valami elmarad, magánhangzók' hiányában egészen más szó keletkezik az írásból. Livada-ból szinte olly könnyen alakulhatott Lebadha. Épen azon krimeai vidéket írta le Edrisi, melyről Rubruquis 1254-ben ekkép emlékezik: „*Praedicta ergo provincia Cessaria cingitur mari in tribus lateribus: ad occidentem scilicet, ubi est Kersona, ad meridiem, ubi est civitas Soldaia, ad quam applicuimus, que est cuspis provincie; et ad orientem Maritandis, ubi est civitas Matrica, et orificium Tanais*“¹⁾. Alább: „*Sunt autem alta promontoria super mare a Kersona usque ad orificium Tanais, et sunt quadraginta castella inter Kersonam et Soldaiam*“²⁾. Bizvást lehetünk imezek után, szives olvasó, minden gyanakodásról Edrisi Lebadhajának Lebediánkra illeszthetése iránt. A' minemű világosítást Hammer Edrisinek főnebbi soraira imezekben ad: „*Von einem Dutzend Städten der Kumanen, welche die Erdbeschreibung Edrisi's nennt, sind nur die Hälfte, nämlich: Dschalita als Galitta, Schalusta als Lusta, Lebdi als Lebadha, Materino oder Matrega als das russische Tmutarakan, Kumania als das Kumanerland, Scholtatie a's Soldaja mit Gewissheit zu erkennen*“³⁾, inkább sötétebb tömkelegbe mintsem igaz utra vezetik az olvasót. Nem is ezeket állítja Edrisi kúnok' városainak. Azokról majd alább szólandunk.

Chelandia mi?

Constantinus bőven elbeszéli a' Lebediában történt események közt, mikép a' kazar khán a' magyarokhoz követséget küldvén, kérte őket, hogy Lebedias vezért hajón hozzá küldenék, ki ezen kívánatra megis jelent a' kazar fejedelemnél. „*Paulo post (így ír Constantin) chaganus ille Chazariae princeps per legatos petiit a Turcis ut ad se chelandiam mittant primum eorum boëbodum. Itaque ad chaganum Chazariae profectus Lebedias interrogavit quae ipsius vocandi causa esset*“⁴⁾. Constantinus eredeti görög szövegének bizonyára a' másolók által homályossá tett szókötése okozá, hogy a' fordítás is hasonló ejtésben alakítatván, a' „chelandia“ szót a' kazar khán

¹⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 215, 219.

²⁾ Hammer-Purgstall, Gesch. der gol. Horde in Kiptschak. Wien, 1840. in 8. S. 10.

³⁾ Const. Porphy. De administr. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 169.

által lakott város' nevének vélték némellyek Meursius' kellő vizsgálódás nélküli nyilvánítása után: de, valamint illy nevű helynek az ősz régiségben semmi nyoma, úgy más részről bizonyos az számtalan byzanti írók' sőt magának Constantinusnak saját szólásából, miszerint a' chelandia (χελάνδιον) nem egyéb a' nagyobbyszerű hajók' nevénel. A' keleti birodalom' tengeri hajóseregének leírásánál, több mint tizszer használtatik e' nevezet a' tudós császár által, két rendbeli, u. m. „usiaca“ és „pamphylia“ chelandiákat különböztetvén meg¹⁾; minélfogva határozottan állithatni a' szövegben tengeri hajó értelmének fűnforgását. A' latin szöveg tehát ekkép javítandó: „ut ad se per chelandiam mittant“, azaz: hajón küldjék el. Már most kérdezzük: valljon Lebedia tartomány vagy hely (τόπος) lehetett-e másutt mint olly nagy víz körül, mellyen hajóval történheték a' közlekedés a' Krimeában lakott kazar kánnal? Egyedül a' Dneper lehetett ezen nagy folyam, min régenten úgy, mint mais kényelemmel eljuthatni a' félszigethez; más oldalról a' Chingylus vagy Molocsnató öblénél a' sivaschi tenger-részen könnyű szerrel oda hajózhatott Lebedias.

Lebedia föld vagy tartomány-vidék nevének fölvilágosítása van még ^{Lebedia föld értelmezése.} hátra: olly tárgy, melly a' magyar őstörténetek vizsgálói által „ne nyúlj hozzám“-nak tartatik azon oknál fogva, minthogy a' tudós császár elég világos és határozott értelmezést ad róla, midőn azt Lebedias nevű vezértől eredtetnek vallja, minél világosban sokak szerint senki sem szólhat e' tárgy fölött. Én bátor vagyok Constantinus' ebbeli csálhatatlan 's hibátlan voltát kétségbe hozni. Széles ismeretei mellett ő az idegen (barbarus) nyelveket nem értvén, könnyen hibás szóalakításra vezetheté a' hasonhang, valamint időnkben sok szónyomozót tévutra viszen az etymologiai kling-klang. Azt írja Constantin már fönebb is idézett soraiban: „*Turcarum gens olim prope Chazariam habitabat, in loco cui cognomen LEBEDIAS a primo ipsorum boëbodo, qui nomine quidem LEBEDIAS appellatur*“. Sem több sem kevesebb nem mondatik itt, mint, hogy a' Kazária melletti ősz hazánk-nak Lebediának mellékneve Lebedias nevű első vezértől származott. Lásuk tehát, volt-e Lebedias nevű vezér Árpád és Almus előtt? Hazai krónikáink, ha az események részleteit nem is, de bizonyosan a' vezérek' neveit hiven megőrzötték, és hézagtalanul adák által a' késő kornak: hiven, mondjuk azért, mert ingadozó írásmódunk mellett is reájuk ismerünk szám-

¹⁾ Const. Porphy. De Cerimoniis Aulae Byzant. ed. cit. Vol. I. pag. 664, seq.

talán helyneveinkben, miknek helyes kiejtését a' magyar nép' ajkáról sok századok le nem törölhettek: illy nevű vezérnek mindazáltal sem néphagyományokban, sem széles honunkbeli helynevekben, sem évkönyveinkben emlekezete nem él; nem ismeri II. Béla kir. névtelen jegyzője, nem Kézai Simon, nem a' bécsi képes krónika; de van ELEUD nevű a' hét vezérek között, ki a' névtelen jegyző által (cap. VI., XX., LVI.) Szabolcs atyjának mondatik. Hogy ezen vezér roppant befolyással és hatalomsullyal birt a' nemzet' vezérleténél, mutatja elő-t, előljáró-t (antesignanus) értelmező neve; de azon szólásmodunk is, melly szerint a' legrégibb ősokeket előd és elődök névvel tiszteljük. Él e' név több ősvézérek nevével együtt a' dunántúli helységek sorában, föntartja ugyanis a' fejevármegyei Elő-szállás, melly csak illy nevű férfi emlékére nyerheté kezdetben elnevezését. Miután tehát elvitázhatlan tény Előd nevű vezérnek létezte, valamint másrésről Lebedre nem találhatni: igen helyesen kivetkeztethetik Constantinusnak itt is szokott modorához képest betű- és hangcserével élése, melly methateticus írásmóda majd minden idegen neveknél kisebb vagy nagyobb mértékben mutatkozik. Kísérjük meg elhíttetés okáért, mikép irándó az Előd név görögösen. Az ő, u és v betű helyett ők B-vel élnek, 's így lesszen: *EABEA* azaz Elbed. A' két első betű fölváltásával *AEBEA* azaz Lebed; szokott nemi raggal: *AEBEA* ιας. Kiviláglik már ebből az is, hogy a' kérdéses tartomány nem vezértől nyeré nevezetét, hanem mivel ennek Lebeddé alakított neve Constantinus füleiben a' Lebed tartományával egyformán hangzott, más okát nem tudta adni a' hasonlatosságnak mint azt, hogy épen e' vezértől hívaték ekkép.

A' Lebedia föld- és hely nevének valóságát, miután mais fön vagyon, kétségbe hozni nem lehet: de igenis az olly nevű vezérét, mint történetkönyveinkből ki nem mutathatót.

Minő jelentésü és honnan kölcsönztetik a' tartomány' mellékneve? erre is reásegítenek a' mélyebb vizsgálódások. Azon messzi terjedő térségek a' Fekete- és Azovitenger fölött, honnan legrégibb krónikaink a' magyar elődöket ide költözötteknek tanítják, már a' hajdankorban vadon, pusztaság, magán sikság, sajátoságos jellemző névvel illetteték. Erre czéloz a' névtelen jegyző midőn írja: „*Scythica autem terra multum patula in longitudine et latitudine, homines vero, qui habitant eam, Dentumoger dicuntur, usque in hodiernum diem, et nullius inquam imperatoris potestate*

*subacti fuerunt*¹⁾). A' keleti írók által széltiben Descht azaz pusztaságnak hivatnak ezen vidékek, a' perzsa és tatár nyelvben descht ugyanis pusztaságot jelentvén, honnan a' Deschti-kapcsák név is származik: az oroszoknál pedig Stepp név alatt ismeretes. Épen ezen eszmét fejezi ki nyelvünkön a' LEBED vagy LEPED, tágas értelemben szinte pusztaságot, térséget, rónát, sikságot, mező és terület földet értelmezvén; melly két féle u. m. leBed és lePed közt olly lényegtelen a' különbség, mint a' tereBély és terePély szónál. Most ugyan e' szóval pusztaság kifejezésére nem élünk, de a' gyök és annak minden alakuló változatai örökké azon-egy eszme körül, forognak. A' gyök ugyanis: LAP, LÁP és LEP. Innen: lap-ály, lap-ác, lap-át, lap-ít, lap-oc, lap-ic, lap-os, lap-u, lap-ul; lep-edő, lep-el, lep-ény; lep-ni, lép, el-lep-ni, 'stb. származékok. Lebedia vagy Lepedika tehát ezen szónyomozás következtében nem egyéb, mint a' Steppének, Dest-kapcsáknak merően efféle tulajdonságot kifejező magyar neve; alkalmazva az Erdőország (Hylaea), Hegyország (Daghestán-Barczaság), Homokország (Chamat), Mezőország (Polonia) 'stb. elnevezések' hasonlatosságára. Őseink' rokon gondolkozásmódú elnevezését árulja el a' későbbi Etelköz hazáé; ott is a' lakott föld' helyzetétől, vizekköztségétől nevezék honukat Etelköznek, valamint itt a' kietlen sikságtól Lepedő országnak. A' mai értelemben használt lepedő, ha az áll, mit a' külföldiek vitatnak, hogy t. i. pásztornép voltak eleink, állandó lak- és bútor nélkül: épen nem lehetett ágy-ruhanemű, hanem az elterjedéstől átvitt értelemben nyere újabb korban nevét. Hogy pedig e' szó eredeti sajátunk, maga Dankovszky és Leschka sem tagadják. Gyarmathi állítja a' lepedőnek perzsáknál lo bad rokonhangú szivali használatát; és ez, csakugyan a' változatos kiejtést, de egyszersmind perzsiamelléki származását bizonyítaná. Constantinus ezen Lebediát kétizben τόπος azaz helynek nevezi, tehát nem lehetett város vagy valamely egyes pont, hanem földterület; a' mi a' lepedikai steppékre igen szépen ráilleszthető. A' lebed szó, ha nem hibázott Gyarmathi, mezőség vagy rét' értelmezésére maiglan használatik. Ő írja Szótárában: „*Livágya, rét, L(atine) pratum, D(almatice) livadia, R(ussice) lebeda*“. Én csak a' lugh és póle (Wiese, Feld) szót ismerem, hihető amaz éjszaki dialectusbéli.

¹⁾ Anonymi, de gestis Hung. cap. I. ed. cit. pag. 92.

Sarkel vár.

Még egy figyelmes vizsgálatot igénylő adat találtatik Constantinus Porphyrogenitusnál, mely a' lebediai lakhely' meghatározását elősegítheti. A' magyarokat kinyomó besenyők' birtokának terjedelméről irván, állítja annak a' Duna' alsó részétől, jelesen Silistriától (Distra, Dorostolum) kezdve a' kazarokhoz tartozó SARCEL várig kinyulását imígy: „*Ab inferioribus vero partibus Danubii ex opposito Distrae procurrit Patzinacia, eaque extenditur ad SARCEL usque, quod Chazarorum oppidum est, in quo praesidiarii sunt singulis annis permutari soliti. Significat autem Sarcel apud ipsos album hospicium* ¹⁾. Miután a' besenyők mind a' Dneperen túl Lebediát, mind a' Dneszteren innen Etelközt a' magyaroktól foglalák el, 's birtokuk keletfelé egész Sarkelig kiterjedt, valószínűnek látszik nemcsak, hanem meg is kell engednünk, hogy a' magyarokénak hasonlóul ódáig hatott el messzisége, annál is inkább, mivel épen Kazária' szomszédságába helyeztetik lebediai hazájuk. Itt tehát azon kérdés gördül elő: hol feküdt Sarkel vagy igazabb kimondással: Szárhely? Ennek helyzetéről sokat tanakodtak a' kritikusok, és csak azért nem tudták biztosan meghatározni, mivel 839-beni építésének Constantinus általi bő leírásában a' Donhoz tétetik. Stritter, Bayer, Lomonossow, Karamsin és több orosz írók Donetz mellé Belgorod városhoz tűzék: ellenükbe nyilatkoztak Schlözer, Lehrberg, Klaproth 'stb. A' vita hosszan tartott, míg nem az előbbi felekezet emberei vívák ki a' biztosb véleményt. Az ingadozás korában hazai íróink közül Engel a' legnagyobb hibával Neszterfejérvárra (Akkerman) helyezé. Élesebben látott Fessler, mert Georgi' vizsgálódásira támaszkodva határozottan nyilvánítá a' Donetznél voltát, így irván róla: „*Auf ihrem Platze, nahe an einem Kreideberge steht heute die Stadt Belgorod in der Kursker Statthalterschaft. Weiter nördlich fließt der Swapa, an dessen Ufer die Ruinen einer grossen Stadt liegen, umgeben mit Grabhügeln, in welchen Waffen und Geräthschaften aus ältern Zeiten gefunden werden*“ ²⁾. Ha Constantinusnak e' vár' keletkezéséről sorait Blasius' legujabbkori vizsgálódásával 's hű topographiai leírásával egybevetjük, lehetlen többé kételkednünk Sarkelnek ezen Bielavesch néven is hívott városnál léteztén ³⁾. Belgorod egyébiránt Kievvvel egyenlő szélességi fokon fekszik Charkov város fölött.

¹⁾ Const. Porphy. de Ad. Imp. C. 42. ed cit. pag. 177.

²⁾ Fessler, Die Geschichten der Ungern. Leipzig, 1815. in 8. I. Bd. S. 115.

³⁾ Blasius J. Reise in Europäischen Ruszland in den J. 1840 u. 1841. Braunschweig, 1844. in 8. II. Th. S. 319. ff.

Ezen tájékozásnál fogva tehát ismét oda jutunk, hogy Dneperen túl, Don, Donetz és az Azovitenger között terült el a' lebediai hon. A' kazarok e' Sarkel nevű varának jelentéséről kell még egypár szót tennem. Constantinus „Album hospicium“ (ἄσπερον ὁσπίτιον), Leontinus „Alba domus“ (λευκὸν οἶκημα) értelmezéssel jelöli. Magyar nyelven mi „SZÁR-HELY“ nevezettel adjuk. Szár, ugyanis, mint régiségeinkből megbizonyítható, kopaszt, fejéret jelent; innen Szegszárd, Szár-monostra, és Szár-hegy, honi hely- és hegyneveink. A' hely szó városainknál közönségesen használtott minden időben. Nem szükség ime a' vogulok- és cseremiszeknél fejr házat jelentő so-re-kil szóban keresni Klaprothként ennek valódi értelmét; fölतालतató nálunk, olly hazában, hol a' kazarok maradéki a' mátramelléki kúnok- vagy palóczokban maiglan megismerhetők. A' kazar-magyar nyelv kérdésének 's megfejtésének alapvonásait etelközi utamban már leteven, itt csak pótolék gyanánt érintém ezt, hogy ezáltal is kitűnjék a' nyelvrokonságnak több erős védok általi támogatatása: melly rokonságot nem kissé gyámolítja még az is, hogy a' kazar kán mind Lebediással, mind Árpáddal tolmács nélkül értekezett.

A' lebediai kazar-magyar viszonyok' fölmutatására lépünk már át. Kazarokkali viszonyok.
Itteni laktukról beszéli Constantinus, miszerint hét nemzetségekből (had) állottak, fejdelmük nem volt, hanem boëbodoktól kormányoztattak, kik-közt legelső helyen áll a Lebedias; 's ennek jeles tulajdonai és fényes származása tekintetéből a' kazar kán kazar nemes családbéli hölgyet ada neki nőül, kitől azonban maradéka nem született; továbbá: a' kazarokkal három évig laktak együtt, szövetséges segédtársai levén minden hadviselésnél. Később, a' kazar kán (csákán, kán-kán, urak ura) fölszólítására a' boëbodok közül fővezérnek vagyis hadi főnöknek választván Almus fia Árpád, kazar szokás szerint vértlen emeltetett föl. Ezen viszonyok sorában, miután a' hét nemzetségek- vagy hadcsapatokról már előbb Etelközben értekeztünk, még három pont táltatik figyelmünket leginkább igénylő; 1) a' kazarokkali három évig együttlakás; 2) a' boëbod hivatal' neve; 3) a' vértlen fölemelés' szertartása.

Első volt Thunmann, ki Constantinus ime soraiban: „*Habitarunt autem cum Chazaris annos tres, omnibus eorum in bellis adiutores*“ (συνώκησαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς Χαζάροις ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις) másolók által elkövetett hibát gondolá lenni, 203-nak állitván

a' kazarokkali együtt lahást¹⁾); mely szerint 680-dik évtől 883-dikig tartózkodtak azon földrészen. Az indokok általa a' görög graphicából és onnan vonvák, hogy olly rövid időszak alatt nem fejlődhetek volna ki annyi események, mennyit e' szövetség korából Constantinus előad. A' Thunmann által merőben valószínűség gyanánt nyilvánított gondolat („Ich kann also als sehr wahrscheinlich annehmen“ így fejezi ki magát) Schlözer, Engel's egyebektől valósnak vétetvén, újabb nézetekre nyújtott alkalmat: én azonban e' javítást szükségtelennek, nyomatéktalannak vallom; mert a' bokros események épen nem a' kijelentett három év' folyására szorítandók. Constantinus csak azt fejezi ki világosan, miszerint három évig laktak együtt a' kazarokkal mint szövetségesek és hadakozótársaik, nem pedig Lebediában lakásukra céloz e' határidővel. Ott lakhattak őseink, és bizonyára birták is e' sík földeket, mielőtt a' kazarokkal szövetségre léptek volna. Mikor vonultak a' Volga és Dontorkolati környékről meg Magyarvárosból a' Don és Dneper közt fekvő térségekre? az időpontot meghatározni nem lehet: azonban alább a' parthiai kutatásoknál bebizonyítandom, miszerint a' VII- és VIII-dik századokban már a' Kaukaszuson átkelvén, a' hatalmas hún (kún) rokonfajú népséggel együtt 's azok' közös nevével élve találjuk őket. Elég tehát itt azt kimutatnunk, hogy lebediai hazájuk nem valamely egyes kis ponton, hanem terjedelmes vidéken a' Don és Dneper között, melynek mintegy középpontját a' Csinhul' környéke alkotja, épen a' kazarok' szomszédságában terült el.

Boëbod cím'
értelme.

Lebediai hazájukban még nem éltek fejdelem alatt, egyedül boëbod nevű főnöktől kormányoztatvák („Lebedias — dignitate — boëbodus vocabatur“). Sokat irtak már a' tudósok e' tisztségi névről, annélkül, hogy eredetét 's igazi értelmét megmutatták volna. A' rontott: vajvoda, voyevoda, vajda nevek mind ebből keletkeztek; az bizonyos; de minő nyelvből származott és mit fejez ki tulajdonkép, rejtély előttünk. A' szláv írók általában sajátuknak hirdetik, bizonyítással azonban állítmányukat megvédeni elégtelenek. Hogy is volna szláv nyelvből, hiszen az ő nemzetbeli felekezeteik csak később vevék át a' főnöki czímet, midőn már a' magyaroknál kiment divatból eredeti rendeltetése, ugyanazért elrontva jutott hozzájuk, mint számtalan tőlünk kölcsönzött nevek. Voltak a' szláv ága-

¹⁾ Thunmann Joh. Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig, 1774. in 8. I. Th. S. 106. ff.

zatoknak saját Knaz, Zupán, Wladika, Sztarosza, Goszpodár 'stb. nevű főnökeik, de boëbodjaik nem; azok közül is a' két első, mint Bulgarin bevallja, szinte idegen eredetű 's a' szláv nyelvből meg nem fejthető czím. Olly erőtetett ezen névnek általuk adott értelmezése, hogy ezt helyeselni nem csak, de valószínűnek tartani sem hajlandó a' kritikus fő¹⁾. A' Constantinus leírta „boëbod“ merően tiszta magyar értelmet adó, melly ha kellően mondatik ki a' görög betűk' hangzata után, „boë-rod“ összetett két szóbólinak ismeretetik meg, BAJ-VÉD értelmet adónak. Baj, vagy palóczósan boj, jelentett régente nem csak mindenféle ügyet, bajt, veszedelmet, izgágát: hanem háborut, harczot és viadalt; innen maradtak föl: baj-nok, baj-vivó, baj-társ (rontottan pajtás) mindig harczost, harczolót, viaskodót, vagy küzdőt kifejező szavaink. A' véd, fejtegetést alig kíván. Tiszta értelem szerint tehát bajvéd (boëvod) a' nép' ügyeinek harczban védőjét, főnökét jelenti. A' bojár, bójer vagy boer név is ezen gyöktől származik 's bajnokot, harczost fejez ki eredeti értelemben. Szokása a' szláv íróknak, hogy a' nyelvükben pezsgő számtalan magyar szót sajátuknak és általunk tőlök kölcsönzötteknek hirdessék; a' miknek pedig kérdés' fölmerültekor nem tudnak végire járni, jöllehet tiszta magyarok is azok, inkább más idegenből törekszenek helytelenül lehozni, mint tőlünk kölcsönzését bevallani. Illyen számtalanok közül a' vitéz szó. Ezt Leschka szinte sz'ávnak vallja, elég alaptalanul; Bulgarin híres orosz-szlavista ellenben több őszinteséggel ekkép nyilatkozik: „*Es ist offenbar, dass Witäs (Held, Recke) von Wiking abstammt, und Witäshestwo also nur Wikingsfahrt bedeutet*“²⁾. Ha tudta volna Bulgarin, hogy a' gyök: ví, vita; innen: vita-ász, vagy vita-ész, azaz vitéz; és hogy: ví-ni, vi-askodni, viadal, ví-tatni, vi-vó, vi-talózni 'stb. mind magyar eredetűek és jelentésűek akarminő alakításban, másutt aligha kereskedik vala. Régiségeinkben többször előfordul e' szó. IV. Béla kir. 1268-diki adományában olvashatni némi komáromvármegyei faluról: „*Ad villam Vitez. quae etiam Arpad vocatur*“³⁾. A' boëboddal, minek Woschd (Führer) értelmet ad, épen így áll a' dolog. Woda, Vayda, mint már megjegyeztetett, csak rontása a' védő-nek.

¹⁾ Leschka St. Elenchus Vocabulorum Europeorum cum primis Slavicorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 159.

²⁾ Bulgarin Thad. Russland. Riga, 1841. in 8. Geschichte. II. Bd. S. 416. * *)

³⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 484.

Árpád' vértenni fölemeltetése.

Fejedelmválasztáskor a' vértén fölemelési szertartást Constantinus Árpád' választatásáról irtában kazar szokásnak bizonyítja ekkép: „*Quem etiam solenni Chazarorum more ac consuetudine in scuto erectum principem fecerunt*“ ¹⁾. Vették legyen bár a' kazar- vagy más nemzettől e' divatot őseink: annyi bizonyos, hogy az illetén ünnepélynek krónikáinkban úgy, valamint a' későbbkori főnökök választásánál élénk nyomaira találhatni, mikből valódi nemzeti szokás gyanánt ismertetik el a' fölemelés. Árpád' fia Zoltán, hasonlóul fölemelés' következtében lón vezérnek elválasztva még atyja idejében Béla kir. névtelen jegyzője szerint, ki így ír: „*Dux Arpad, accepto juramento primatum et militum Hungariae, filium suum Zultan. ducem, cum magno honore elevari fecit*“ ²⁾. Későbbi időkben a' főispánoknak székeikeni fölemeltetése is csak folytatása vala ezen ősi szokásnak. Az akkori nemzeteknél divatozó szokások- és szertartásokról bizonyára jól értesült Constantin császár világosan kazar szokásnak állítván a' vértenni fölemelést: minthogy a' messzi hajdankorban, más nemzeteknél is fordul elő hasonló cselekvés, méltó e' szokás' nyomait mélyebben vizsgálunk. Ammianus Marcellinus IV-dik századi író beszéli II. Juliánus császárról (ur. 361—363.), miszerint Galliában a' katonaságtól szinte császárnak ismertetvén, vértén emeltetett föl. „*Impositusque (Julianus) scuto pedestri, et sublatius eminens, nullo (a' variansokban: pullo és populo) silente Augustus renunciatus*“ ³⁾. Valesius Ammianusra tett jegyzetiben fölhozza szinte azon korbéli Libaniusnak ime sorait is: „*O felix scutum, in quo solemniss inaugurationis mos peractus est, omni tibi tribunali convenientius*“ ⁴⁾. Lipsius' Tacitusra Dempster' Corippusra tett jegyzeteiben több hasonló példákat hoznak föl az ó korból; azonban, ha első eredetét nyomozzuk, keletről szivárgott szertartásra ismerünk benne. Ammianus a' gallusokat, kiknél Julianusnak ekkinti választatása történt, világosan galatai eredetű keltáknak bizonyítja. Ezeknél fogva is tehát nem kizárólag kazarokénak, hanem már a' legmesszibb korban Nyugot-Ázsia' népeinél kelendőnek kell ismernünk ezen, őseinknél is sajátos szertartást. Nyugot-Ázsia népei már a' homályos korban költöztek Európába. Efféle költözését tapasztaljuk különösen a'

¹⁾ Const. Porphy. De Adm. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 170.

²⁾ Anonymi B. R. N. De Gestis Hung. c. LII. ed. Vien. 1827. pag. 190.

³⁾ Amm. Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XX. ed. Valesii Paris, 1636. in 4. pag. 169.

⁴⁾ Henr. Valesii Adnotationes in Amm. Marcell. ed. cit. pag. 179.

scytha hűn, kazar népeknek mindenfeléi irányban. Magukkal vivék és terjeszték a' nyugoti népek között a' hódítva költöző harcziak ezen ősi szokásukat is.

A' lebediai viszonyok' vizsgálata után nem mellőzhetni Constantinus' ide vonatkozó sorai fölött abbeli általános észrevételünket, miként a' történet dolgok' halmazatos előadásánál az események' korával nincsenek némelly íróink tisztában; ugyanis, a' szerint vélekednek többen, mintha a' Lebedias vezerről szóló dolgok már Etelközben mentek volna végbe. Ha az előadás rendét vesszük korszaki zsinórmértékül, csakugyan olly értelem jó ki előadásából: azonban, 50 év-előtti eseményeket is húzván egybe Constantin a' maga korabeliékkel, ha a' fejleményeknek kellő időt adunk, eloszlik a' homályosság, és tiszta fényben tűnik föl a' tér, mely a' tények helyéül tűzethetik. Ezen soraiból: „*Altera vero pars (Turcarum) occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis Atelcusu nuncupatis, quæ nunc Patzinacitarum gens incolit*“¹⁾; az tetszik ki, hogy a' magyarok még Lebedia vezér alatt elhagyák Lebedia' tartományát 's Etelközben vőnek lakhelyet: a' nyomban következő előadásból pedig, midőn Lebedias a' kazar khánhoz hivatván értekezés végett, hajón hozzá járula, szinte Etelközben laktukkor történt legyen: de ezen leírásban kézzel fogható anachronismus lappang. Tudjuk már Etelköznek helyzetét; ismerjük határait: midőn ott laktak a' magyarok Árpád alatt, már nemcsak szomszédai nem valának a' kazaroknak, hanem megszakítatván az őket összekapcsoló láncz, alig foroghatott föl köztök olly politicalai lánczgyűrű, minél fogva a' kazar khán Lebediással személyesen értekezendő, azt magához hivatta és Árpád' fejdelemmé választását eszközölhette volna. Én tehát ezen szövetségi viszonyokat, 's Árpád fővezérré emeltetését egyenesen Lepedő-tartományban véghezmentnek hiszem és valom: ott történtnek az előzményeket is. Hogy a' magyarok a' kazaroknak szolgálai 's alattvalói lettek volna, mint némelly értetlen külföldi író, legújabbán pedig Neumann erőszakolva magyarázni akarja: merő rágalom költemény, mely szük mellűséggel párosított tudatlanságot árul el. Illyesmiről Constantinusnál egy szó sem található, szövetséges társaiknak vallván egyedül őket.

Áldandó mi magyarok által a' menyei gondviselés, hogy annyi küzdelmek, ezerféle viszontagságok' közepette, mik nemzetünknek ázsiai fész-

¹⁾ Const. Porphy. De Admin. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 169.

kéből fölkerekedése óta mai napig osztályrészül jutottak: jó szellemétől el nem hagyatva, termő magvában megőrzeték az örök enyészet' hideg sírjától, és sok más, egykor dagályos népek' szomorú sorsán fölülemelkedve, el nem sodortaték a' földszinéről. Kétszeresen állandó általunk, hogy dacára azon szívtelen törekvéseknek, miket külföldi írónál irántunk nyilatkozatokban találhatni, maradtak fön őseinkre vonatkozó olly megczáfolhatlan hiteles tanutételek, mellyek nyomán meghiusíthatók az ellenünk szórt rágalommondák; távul sem miveletlen, vad, kegyetlen és nyomorult csordáknak, hanem kormányi és társadalmi bölcs intézettel, fegyelmi rendtartással szigorúságig üvedzett társulatnak mutattathatván föl már európai első érintkezésük alkalmával; olly rendezettel bírónak, minél bölcsőbbet az akkori népeknél hiába keres a' történetbuvár). Elhomályosodnak, megtompulnak a' magasztos jellemvonások, 's belső érvényességről élénk ismertetések mellett Nyugat-Európa' zárdáinak jajvészkelő, gyáván becs mérő ecsetelése, semmiségbe törpülnek le a' józan critica előtt. Eltérve ettől, egy újmutatást akarok itt a' történeti valóság' színvonalára hozni őseink' lebediai életéből, miáltal az ő bölcsességük-, rendszeretük- és társadalmi értelmességüknek félremagyarázhatlan de egyszersmind örök maradandóságú emléke építetett meg. A' nagy hitelű görög császár Constantinus már tárgyaltam értesítésében Árpád' fejedelmül választásának ünnepélyes szertartását mondja el. Ő, mint császári méltóság, és a' dagályos fény' embere, csak a' külső czerimoniára fordítá gondosb figyelmét, az ünnepélyes tett' azon egyedüli eredményét emelvén ki, minek folytán Árpád maradéki lőnek a' magyar fejdelemség' örököséivé, imezekben kifejezve: „*Ex cuius posteris ad hunc usque diem princeps Turciae constituitur*“, nem sokat törődve a' nemzet' belső rendezeti alapszerzeményeivel. II. Béla kir. névtelen jegyzője, ki Constantin' történetkönyveit, munkájából kitetszőleg soha nem ismerte, nem használta, nemzeti őshagyományok- és más hiteles kútfőkből ugyanezen választás alkalmával a' nemzet' belső élet- és viszonyainak rendezetét is előnkbe állítja, hiven, kimerítőleg, az ünnepély' külhíjjáróli bő értesítés' mellőztével, de egyszersmind némi eltéréssel, Árpád helyett annak atyját Álmost nevezvén elválasztott fejedelmi vezérnek:

Szüvetkezési
szertartás.

¹⁾ Horváth Mih. Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet 's az akkori Europa polgári 's erkölcsi műveltsége között. Pest, 1847. 8r. 70 's köv. l.

„*Tunc pari voluntate* (így ír) *Almo duci sic dixerunt: Ex hodierna die te nobis ducem et praeceptorem eligimus, et, quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur. Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo fusi propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum*“¹⁾; és így, maga a tény, népünk erős szövetkezése egy főnök alatt, a nemzeti alapszerződés új alkotmányformává emeltetése, a legtisztább fényben áll előttünk a két külön forrású tudósítás egybevágó lényege szerint; miknek nyomain méltán keletkezik a már idézett arab szolás alapossága fölötti meggyőződésünk. Ezen arab mondat ugyanis: „Egy az igazság, melyet emberi találmány el nem töröl, rozsdá meg nem emészt“ őstörténetünk kérdéseinél tűzoszlop gyanánt szolgálhat kutatásainkban. Én e mondást nem könyvekből merítém, hanem itt keleten egy arabmíveltségű mozlim szájából tanultam; s olly léleknyugtatónak találám működésim közepette, hogy mindennapi imádságom közé sorolni nem kételkedém. Azon alapszerződések, miket a névtelen jegyző 5 pontban előad, sokkal ismeretesebbek, semhogy utánna mondanom szükség volna, rövid tartalmában megérteni még is nem mellőzhető. Megalapítot: 1) hogy ezután fejdelem az Almus (Árpád) családjából választassék; 2) hogy a mit közös erővel szerzendenének, abból kiki érdem szerint részesüljön; 3) hogy ha a fejdelem iránt maradékaik közül valaki hűségtelen lenne, annak vére ontassék, mint a szerződéskor ontatott az esküvőké; 5) hogy az esküszegők és szerződéstörők örökre száműzettessenek a nemzet kebléből²⁾. Az esküneli vérbocsátásról kell még valamit mondanom. Közös nemzeti szokás volt ez a rokonágazatú scytha népeknél. Illy szertartást olvasunk divatozottnak a parthusoknál, illyet a kúnoknál. A magyar, mint hajdani szokásaihoz hív, nem mellőzhette e műtételt. Csalhatatlanná teszi ezen éles vonás is scytha származatunkat. Már Pomponius Mela a keresztyén első században emlegeti a scythák ezen ősi szertartását, mint szövetkezéseik alkalmával gyakorlottat, így írván róluk: „*Ne foedera quidem incruenta sunt; sauciant se qui paciscuntur, exemtumque sanguinem ubi promiscuere, degustant. Id putant mansurae fidei pignus certissimum*“³⁾. Még messzibb, a legrégiebb scytha időszakaszba, Krisztus előtt 500 évvel vihetjük föl e nemzeti szo-

¹⁾ Anonym. B. R. Not. cap. V. ed. cit. pag. 101.

²⁾ Anonymi Belae R. Not. cap. VI. ed. cit. pag. 101, 102.

³⁾ Pomponii Melae, De situ orbis. Lib. II. cap. 2.

kásunkat. A' történetírás' atyja Herodotus beszéli ugyancsak a' scythákról, hogy némelly edényben bor közé vegyíték kés- vagy kardszurrással bocsátott vérüket frigykötés alkalmával, aztán törüket, nyilaikat, bárdukat és kardukat az edénybe mártván, miután sok szavakkal magukat egymásnak lekötelezik, a' bort nem csak a' frigykötők, hanem a' nagy tekintetben levő főnökök is kiisszák: „*Scythae infuso in quendam calicem fictilem vino commiscent suum sanguinem, qui feriunt foedus, cultello aut gladio aliquantulum corporis incidentes. Deinde in calice tingunt acinacem, sagittas, securim, gladium. Hoc ubi fecerunt, sese multis verbis devovent: postea vinum epotant, non modo ii, qui foedus fecerunt, sed etiam comites hi, qui sunt maximae dignitatis*“¹⁾. Azért olvassuk Lucianusnál Toxaris scythá által ezeket mondatni: „*A quo tempore incisis semel digitis instillaverimus sanguinem in calicem, et intinctis gladiatorum mucronibus, simul ambo admoto ore biberimus; nihil est quod postea nos dissolvat*“²⁾; melly által az örök frigy és barátság' scythá módóni megkötése fejeztetik ki. Solinus is megjegyzi a' scythákról: „*Haustu mutui sanguinis foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque observata disciplina*“³⁾, mellyekből megértjük már a' medusoknál is efféle szertartás' kelendőben voltát. A' parthusok- és kúnoknál, tehát rokon scythá eredetű népeknél hasonló magyar modoni végbe meneteléről e' frigy és szövetségi szertartásnak: alább lesz alkalmunk szólni.

A' Feketetenger' éjszaki tártományait képező terjedelmes síkságokon, a' Dneper- és Donközt létezett Lebediában föltűnő ősemlékek, u. m. a' nagyszerű halmozatok és azokon találtatott kőszobrok' közelebbi ismertetésére szentelem már soraimat.

Sírhalmok és
kőszobrok.

Nincs olly világrész kerek földünkön, mellyen az aggkornak emberi kéz által alkotott csudálandó halomművei több vagy kevesebb számmal nem találatnának. Maga az újvilágrész Amerika gazdag ilyenekben naponta terjedező értesítések szerint, miknek czéluk és rendeltetésük fölött tudós értekezések bocsátatnak napfényre⁴⁾; de bizvást elmondhatni, hogy olly tömérdek számmal sehol nem ötlenek szembe, mint épen a' főnérdék-

¹⁾ Herodoti Historiarum Lib. IV.

²⁾ Luciani Dialog. in Toxari.

³⁾ Solini. Polyhistor. cap. 20.

⁴⁾ Recherches sur les Antiquités de l' Amerique du Sud. Par. M. Warden. Paris, 1834. fol. atl. pag. 44, 49, 50.

lett vidékeken. Ezen halmokat általános nevezettel minden népfaj saját nyelvén nevezi. Így, láttuk eddigi utunk' rendéből, miszerint az oláhok Mohila és Modzsila néven hívják; a' lengyel és némi szláv fajok szinte Mogila, Mohila és Movila nevezettel emlegetik, néha pedig hangcserével homila-nak mondják. Az orosz-szlávok Kurgán nevet használnak jelölésekre, kör vagy korong alakuk miatt, mellyel alapjaiknál birnak. Köppen tatár nyelvből származtatja e' szót, így fejtegetődzvén: „Ihren Namen haben die Kurgane von Tartarischen Gör, Kür oder Kyr (Anhöhe, Hügel, Grab) und Chanî (Haus), was also zusammen so viel als Grabhaus bedeutet“¹⁾. Hát a' magyarban kör-hon, nem épen kerek házat jelent-e? De származzék bár honnan: elég azt tudnunk, hogy a' kurgán nem eredeti szláv szó, valamint a' Mogila sem, mert azt is a' magyar máglya-ból kölcsönzék. Sőt maga az arab Menhel, mellyből emezt származtatja Köppen, szinte magyar eredetű, men, azaz menedék és nyughelyet jelentvén. A' törökök Debe, Tepe, tatárok Döbé, mongolok Obo szóval fejezik ki. Nyelvünkön domb és halom használható megnevezéseikre. A' german népek közönségesen Hunenbette, Hnengräber kifejezéseket használnak az efféle óshalmok jelentésénél; melly nevezettel a' húnokra czéloznak-e vagy általában pogány ősök értetnek alatta? a' német tudósoknak engedjük vetélkedés' tárgyául. Annyi bizonyos, hogy hazai halmainknak kún halom nevezete a' magyar nép ajkán nem él, 's néhány tizedév óta az irói nyelv kezdé divatba hozni. Nem is ismerék a' Tiszavidéken létező számos halmok' úgy általános mint külön nevezete között egynél többet, melly nyilván és világosan kúnhalomnak hívatnék. Ez Békésvármegyében fekszik, a' régibb határlevelekben is ekkép nevezve. Legközönségesb nevei: akasztó - arany - fekete - kő - kurucz - siró - ór - zöldhalom; a' tisztaátúli nevezetesb halmoké: bánhalom, barta-h. basa-h. egy-h. eperjes-h. földvári-h. gara-h. györgy-h. hét-h. kenyérvári-h. pó-h. pipis-h. szeg-h. 'stb. Az aradmegyei halmok közt: badhalom, csörsz-h. csauz-h. dombegyházi-h. halga-h. kádár-h. leel-h. lukas-h. tatár-h. török-h. vér-h. 'stb.

Mi végre és minő nemzetek által hanyattak ezen nagy rakás földek? Kik által és mi végre régen fürkészik a' tudósok, miután a' Pontus fölötti halmazatokra értel- emeltettek?

¹⁾ Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 2.

mes utazók terjeszték ki figyelmüket. Rendeltetésük korát illetőleg, elmondák többen, miszerint ez vagy ama' nemzettől származott, sírhalmok lennének; mások ellenben tagadák sokaságuk és bizonyos irányban találatásuk miatt temetőhely voltukat. Oda látszik immár mégis hajolni a' vélemények' súlya, hogy kizárólag sem egyik sem másik célra nem alkotattak eredetikép, hanem vegyesen egyre is, másra is. Azon számos véleményzők közül, kik e' részben nyilatkoztak, mindenek fölött saját nézettemmel találkozónak vallhatom Demidoffét. Szerinte, ezen erdőség nélküli föld' mérhetlen terjedelme meg van rakva azon csúcsos alakú dombokkal, miket kurgánoknak mondanak a' vidékbeliek; sehol sem találatnak olly sűrűen és közel egymáshoz, mint a' kercsi térségen, a' régi pontusi királyságban; azonban nagy számmal vannak a' Don' martjaitól a' Pruthig, és gyakorta rendes vonalu emelkedéshez hasonlítani, mintha kimérettek volna. Mariopolnál kezdődött (így ír tovább) gyakori találkozásom ezen csudálatos és általában 25, 30 lábnyi magosságú emelkedésekkel. Kétszelenül emberi kezek által alakítatva; a' köröttök levő hantokból hányatott össze földrakásuk. És valójában nagy részének lábánál némi süllyedtséget vehetni észre, ellenkező esetben pedig egészen emelkedettnek látszanak. Számos kutatások után meggyőződének már arról, miszerint többek ezen kurgánok közül sír gyanánt szolgáltak; de abból nem kell azt következtetni, hogy különbség nélkül mind ezen célra használtattak volna. Némelly írók, mint én is, meglepetve a' vonalak' azon sajátosságai által, melyekkel közönségesen a' nagy távolságban elhelyezvők, stratégiai kombinációt akartak benne föltalálni, állítván: hogy azok olly kijelölt pontok lennének, melyek szerint kellett a' barbárok' hordáinak, kik annyiszor átvonultak a' steppéken, költözködéseiket irányozni. Ezen vélemény épen nem ellenkezik a' józan értelemmel, 's azon régi emlékeket illető szóbeli hagyományokkal. Szerintem (így folytatja Demidoff), az sem ok nélkül állítható, hogy a' kurgánok a' hordák' helyenkénti táborozása alkalmával emeltettek. Szolgálhattak azok a' szelek' erőszakai ellen, védhelyül a' telepi főnök sátorának, őrhelyül, 's más, ki tudja mennyi végre, sőt a' barbárok' durva szónoklóinak tribunjai, meg az áldozó papok' oltárai gyanánt. Ha nevezetes hadi test vonula át, természetesen kellő, és az értesítést könnyítő távolságban emelé kurganjait, akár jeladások, akár tűz által történtek legyen a' közlekedések. Megtörtént valamelly ütközet, vagy természete-

tes halál, a' kurgánok magukba fogadák a' holtak tetemeit, 's lón elenyészhetlen emlékké, mellynek nevet adának; és így, ezen kietlen néma sikság a' hajdankor embereinek emlékeztető jelekkel beültetett földé vala ¹⁾). Igenis, különféle rendeltetésűek 's használatuak valának ezen művek, bizonyítja helyzetük, alakuk, és helyenkint rajtuk úgy, mint bennük találtatott eszközök. Szerintem is szolgáltak: sír-, áldozó-, őr-, irány-, határ-, véd-, gyűlés- 'stbfele halmokul. Radojitski Illés 1824. körül bejárván a' dneper- és donközötti vidéket egész le a' Kubán és Terek folyamig, élénk vizsgálódás' következtében külön értekezés által lón nyilvánítva bő tapasztalása. Központosított véleménye oda megyen ki, hogy a' kurgánok leginkább a' mongolok' irányadó halmaik voltak legyen ²⁾); de én ismét csak egyoldalúságot látok combinatioiban, mert 1000 évvel a' mongol uralom előtt léteztek már a' Pontus' mellékén illy nagyszerű és pedig sírokul alkotott halmok; bizonyítja ezt a' Don körül és Kercsnél végbevitt ásatások, 's azokban talált emlékek, roppant kőalkotmányú gúlaboltozatok. Világos tanuságot teszen Herodot Krisztus előtt majd 500 évvel, illyeseknek a' scythák általi emeltetéséről, így írván: „*Humum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum*“ ³⁾). Szerinte Indathysus scythá király Dariust az ősök' sírhalmainál (ταφοὶ πατρώϊοι) megütközéssel fenyegette; sőt már a' scythá korszak előtt a' kumereknek léteztek sírhalmaik (ταφος), mellyek az ő korában is láthatók valának a' Dneszter (Tyras) folyónál ⁴⁾). Hasonló, de még nagyobb tévedésnek tartom Pallas és Güldenstädt' állítását, midőn az elsőbbi nogaiak-utóbbi pedig szlávok' sírhalmainak vallja. Bulgarin, az a' legbuzgóbb szlaviszta, kereken tagadja szláv népektől eredésüket ekkép nyilatkoztaiban: „*Unbekannt ist es auch, welch ein Volk jene Scythen gewesen sind, deren Grabmähler noch heutigen tages im südlichen Russland aufgefunden werden; allein so viel ist gewisz, dasz es weder Slaven noch Wilde aus Mittel-Asien gewesen sein können, indem weder die einen, noch die anderen dergleichen Grabmähler zu errichten pflegten*“ ⁵⁾). Isten a' megmondhatója, külön külön mindenik mikor és

¹⁾ Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 326, 327.

²⁾ Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 1830. n. 9. Septemb. pag. 37—41.

³⁾ Herodoti Historiarum Lib. IV., cap. 71.

⁴⁾ Herodot, u. o. L. IV. cap. 11.

⁵⁾ Bulgarin Th. Russland. Riga, 1841. Gesch. II. S. 536.

minő nemzet által vagy mi czélból hányaték eredetikép. Más lehetett első rendeltetése, más ismét későbbi használata egyik vagy másik halomnak. Maga a' helyzet, távulság és halomsorozat mutatja, mikép irányt, vonalt, határt vagy folyó menetelét jelöltek némellyek; mások ellenben majd nem rakáson egy kitűnőbb körül helyezvék. Az ilyeneket bizton sírhalmoknak, Necropolisoknak állithatni. Vannak azonban olyak is, mint némelly pontoknál utinaplómban megjegyzém, például a' Buk mellett Beszarábiában, Molocsna, Takmak, Berda 'stb. folyoknál úgy Bestasznál, mik ezernyi aprócska halmoktól, egymástól bizonyos kisebb távulságra fekvőktől környeztetvék. Az ilyenekről még egy utazónál sem találtam észrevételt, hol ott ezek világosan a' vándornépek' telepedési és ülési helyeiket árulják el, a' kis halmok a' nép' sátrai helyét jelentvén. Anyaguk is különböző sokaknak, mert némellyek merőben földbőliek, míg mások quartz vagy más kőhalmazból összeállítvák. Bizonyos kort, czélt és rendszert tehát mindenik' tájékozásánál kitűzni akarni balgaság volna: elég ha azt tudjuk, hogy több ezer évek alatt, különböző népek által más és más célra alkotott 's használt művek. Minő véleményben vala 's mit bizonyítja Strandmann J. a' kurgánokról azon munkájában, melyet Koeppen illy czímmel jelölve: „*Allgemeine Bemerkungen über die alten Grabhügel oder Kurganen in Russland und Siberien. Londres 1816.*“ gr. Rumjanzow birodalmi cancellár' könyvtárában látott ¹⁾, minthogy tudtommal napvilágra nem jöve; hozzávetőleg sem állithatom: vitatott legyen bármi ellenkezőt a' főnebb előadottaktól, pusztá véleményekre adatok' ellenében nem építünk. Déli oroszország' ezen hajdanságainak vidékterjedelmét is meghatározzák már némelly tudósok. Koeppen Péter orosz archaeolog Herodotus' Scythiajának végzetével megszüntnek állítja déli irányban, éjszakfelé a' kurszki kormánymegyében tűzi kiterjedésüket: „*Diese Tumuli des Südens (úgy mond) enden mit der Gränze des frühern Herodotischen Scythiens. Die nördlichsten, die ich hievon kenne, sind die, welche sich zwölf Werste (1½ Meile) nördlich von Obojan im Kurskischen Gouvernement neben den Drosdowischen oder sogenannten Kosakenwirthshäusern befinden*“ ²⁾. Miután minket, és a' régiség' kedvelőit leginkább a' valódi sírhalmok, vagy azokon és alattuk találtató emlékek érdekelnék, a' kőszobrok- vagyis kameni-babák' vizsgálatába bocsátkozom.

¹⁾ Koeppen, Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. S. 6.

²⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. S. 5.

Legelőbb is kíváncsi annak kimutatása: hol és mely vidékeken találhatunk kőszobrokkal ellátott halmok; vagyis: minő geographiai határok közé helyezendő lételük?

Kőszobrok
vidéke.

Utazásom' napi rendéből már főnebb észrevehette kiki, hogy jelenben nem kívül a' kurgánokon, hanem a' gyarmatosok' házai körül keresendők az efféle emlékek; annyiban mégis okulhatunk mostani helyeikből, miszerint a' faluktól nem épen nagy távolságokra fekvő halmokról hordattak be a' terhes munkát fültételező nehéz kődarabok; a' mely vidékeken tehát sem a' halmok fölött, sem a' falukban nem léteznek, ott valójában valahai létezésük is kétséges, sőt majdnem lehetlennék mondható. A' régibb figyelmes utazók azonban kisegitenek némikép e' homályosságból; följegyezték ugyanis némellyek még akkoron, midőn az új szállítványok kapzsisága nem mozdítá el eredeti helyeikből, hol is minő pontokon nagyobb vagy kevesebb számmal fültűnésüket. Pallas, Güldenstädt, Klaproth meghatározólag nyilatkoznak a' fölött, hogy a' Dneper és Don között találhatunk legnagyobb számmal, a' Donon túl már ritkábban; Kaukasz' felső részén Kuban és Terek folyamokig, Kuma, Byvala, Tasle, Donguszle, Jei, Csalbasz, Kalauz, Jegorlik és Manics folyók körül helyenként. Jenisei, Irtis és Samara vizeknél már ritkán egyes példányokban. Ím ezek Pallasnak ide vonatkozó nyomatékos szavai: „*Auf den Anhöhen am Taschla zeigten sich schon fern diejenigen, grob ausgehauenen Bildsäulen auf Grabhügeln, welche in den Steppen um den Jegorlyk, Kalauss und Jei, ferner zwischen dem Dneper und Donetz häufig sind*“ — „*Am Jenisei sind auf den Gräbern aufgerichtete Steine mit grob gebildeten Menschengesichtern nicht selten; am Irtis und der Samara sind sie nur sehr einzeln vorgekommen, als ob die Nation, von welcher sie herrühren, diese Gegenden nur ihren Zug genommen hätte*“ ¹⁾. Klaproth Gyula imígy nyilatkozik helyeikről: „*Solche Steinbilder sieht man häufig in dem westlichen Theil der Steppe im Norden des Kaukasus an den Flüssen Kuma, Bywala, Taschle, Dongusle, Jei, Tschalbasz, Jegorlyk und Manitsch, so wie auch in Menge zwischen dem Don, Donetz und Dneper*“ ²⁾. Saját tapasztalásom és a' régibb utazók tanutétele elég-

¹⁾ Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die Südlichen Statthaltersch. des Russ. Reichs in den J. 1793 u. 1793. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 436. ff.

²⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unt. in d. J. 1807 u. 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 264.

séges arra, hogy e' szobrok' honát főleg a' Don és Dneper közé helyezzem, déli határul valamint az Azovi tengert, úgy éjszak szélességi vonalban Char-kov vidékét jelöljem ki, legvalódibb hazájokul a' Dneper' bal és Don' jobb részét alapítván meg; kizárva belőle a' krimi félszigetet, hol utazók bizonyítása és későbbi öntapasztalásom szerint is, különösen a' déli részeken épen nem találtatók, ámbár Koeppen ott is mond lenni Bagcseszerai' környékén, midőn azok' kiterjedési pontjait ekkép határozza meg délrőli éjszakra menő irányban: „*Von den Steinbildern steht, soviel mir bekannt ist, das südlichste in taurischen Gouvernement, auf der rechten Seite des Katscha-Flusses, im Westen von Bahtschisaraj. Das nördlichste derselben, welches ich zu sehen Gelegenheit hatte, befand sich im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bielgorod nach dem gräflichen Scheremetew'schen Kirchdorfe Borissowka im chotmyshsk'schen Kreise*“¹⁾. Az éjszaki határvonalra nézve máshelyütt szinte hasonlóan fejezi ki magát im ezekben: „*Gerne wäre ich in der Meinung derjenigen beigetreten, welche die südlichen Grabhügel, besonders aber die Steingebilde darauf, nur auf der östlichen Seite des Dnjepers suchen. Doch Güldenstädt (II. 173) und Sujew (I. 187—192) scheinen das Gegentheil zu beweisen. Die nördlichste Statue cordedatischer Art, sah ich auch im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bjelgorod nach Borisowka im chotmyshsk'schen Kreise; es ist aber dieselbe leider von ungeweihter Hand daheimgeführt worden; wohin? — das konnte ich nicht erfahren*“²⁾. Nem hozom kétségbe Koeppen saját tapasztaláson épült állítását az éjszaki terjedés' kitűzése körül annál inkább: mivel ezáltal főnebb Szárhel városnál, a' mai Belgorodnál mondtak nem kis gyámókat nyerne Lebedia' éjszaki vonalának meghatározása tekintetében is: Chersonesusra nézve azonban, csak kivételkép engedhetem meg, hogy egyes ponton és hihetőleg nem igen föltűnő számos példányban mutatkozhatott; mit talán újabb korban vittek oda némely lakosok a' steppékből.

Minő nemzet-
től maradtak
el a' szobrok?

Mellyik nemzettől maradtak el ezen kőfaragványok? annak megfejtésén már rég törek fejüket a' tudósok. Herodotusnak azon tanutételét, melyben Kiz-Ázsia- és Pontus' vidékein számos kőoszlopok' (στηλαι) fönlétet mondja³⁾, ezekre épen nem, inkább, mint már megjegyzém, a' sok-

¹⁾ Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 7.

²⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. in 8. S. 6.

³⁾ Herodoti Histor. Lib. II, 120. VII, 34.

szor érdeklött utmelletti kőoszlopokra alkalmazhatni. Nehány véleményzót főnebb megemlitem. Mongoloktól származásukat vitatóknak indokai leginkább a' szoborfők' alakzatáról vonják le; mit azonban kevésbé a' faj-ábrázolásának mint inkább a' művész' ügyetlenségének, bizonyos szempontból pedig eszélyes tapintatának róhatni föl; mert ha a' mongol typus czéloztatnék általa kifejeztetni, minden szoborfő tompa orral adatnék: sok jeles példányok mindazáltal ellenkezőt bizonyítanak. Eldönti a' mongol származati kérdést azon fontos ok is, hogy azok' valódi hazájában illy szobrok elő nem fordulnak. Pallast és Klaprothot Ammianus Marcellinusnak a' húnokat érdeklő némi kitételéből vont hibás értelmezés csábítá el, hogy a' húnokat mongoloknak, e' műveket pedig mongolokénak vélnék. Azt állítja ugyan is Marcellinus többi között, hogy a' húnok olly annyira görbedt termetűek, hogy őket két lábon járó vad állatoknak lehetne tartani, vagy olly durván faragott oszlopoknak emberi ábrázatban, minők a' hidakat tartó czölöpszéseknél láthatók. „*Hunni — prodigiose deformes et pandi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in conmarginandis pontibus effigati stipites dolantur incompte in hominum figuras*“¹⁾. Így ír Marcellinus. Ezen sorokra építve ekkép nyilatkozik Pallas: „*Wenn man nach dem Gesichtscharaktere dieser Steinbilder urtheilen will, so müssen selbige von einer Mongolischen Nation herrühren. Und wenn die Hunnen, wie aus deren körperlichen Beschreibung, die uns die griechischen Geschichtschreiber hinterlassen haben, und aus einigen hunnischen Namen wahrscheinlich ist, ein mongolischer Stamm, vielleicht die vor Alters, nach kalmükischen Traditionen, westwärts gezogene Horde der Oelöt gewesen sind, so konnte man füglich diese Denkmäler ihnen zueignen. Ammianus Marcellinus erwähnt schon dieser Steinbilder um die Ufer des Pontus, und vergleicht die Gesichtsbildung der Hunnen mit denselben*“²⁾. Klaproth, midón a' mongol alakú szoborfők' vonásai után szinte hún eredetűeknek nyilvánítaná, következőkben fejezi ki magát: „*Diese Statuen tragen das Gepräge eines hohen Alters an sich, und es scheint, dass sie schon zur Zeit des Ammianus Marcellinus vorhanden waren, denn dieser sagt als er die Hunnen beschreibt: solche grob gearbeitete Pfeiler in menschlicher Gestalt, wie man sie an den Ufern des Pontus*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXXI. cap. 2.

²⁾ Pallas, Bemerkungen, I. Bd. S. 439.

„sieht“¹⁾. Mennyi hiba, milyen tévedés e' világhírű két tudós' rövid sorai-ban! Tévedés a' húnoknak mongolokkali azonítása; még nagyobb botlás a' „*conmarginandis pontibus*“ szavaknak Pontus' martjaira értelmezése. Így keletkeznek és terjednek hibás magyarázatokból historiai phantomok; oly tárgyak vitatása és elhitései, mikről a' jámbor régiek semmit sem tudtak, mondani nem akartak. Marcellinus hidak' czölöpeiről beszél, 's azokhoz hasonlítja a' húnokat hihetőkép lovagló életmódjukból származhatott görbedtségük miatt: és támadt két német tudós másfél ezred év múlva, kik szávaiból a' Feketetenger (Pontus) partjainál levő kőszobrokra vonnak belőle eldöntő bizonyítást! Tévedéseiket észrevették ki is igazíták maguk a' figyelmes német írók. Zwick ellenük nyilatkozott már 1835-ben²⁾. Be kell nyil-tan vallanunk, miszerint a' görög és római íróknál ezen művekről emléke-zet nem találhatik. Herodotusnak főnebb érintett „*stela*“ kifejezésű szólása szobrokra épen nem, inkább azon utmutató oszlopokra vonatkozik, mik-ről hellyel közzel már elég bőven szóltam. Egyetlen világos bizonyosság Ru-bruquis Vilmos minorita szerzetesnél maradt fön, mihez e' részben ra-gaszkodnunk lehet. Rubruquis (Ruisbroeck) ugyanis IX. Lajos francia ki-rálynak levén küldötte Mangu mongol khánhoz 1253-ban, miután a' tau-riai vagyis krimi félszigetben kiszálla, a' Dneper- és Donközti térségeken ép azon irányban vonult keletfelé, mellyet én követtem, az őt is meglepő halmokról 's már akkor fönvolt kőszobrokról két ízben ekkép nyilatkozik: *Comani faciunt magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei STA-TUAM versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbili-cum*“. Ismét: „*Ibamus ergo versus orientem, nichil videntes nisi celum et terram, et aliquando mare ad dextram, quod dicitur mare Tanays, et etiam SEPULTURAS COMANORUM, que apparebant nobis a duobus leucis se-cundum quod solebant parentele eorum sepeliri simul*“³⁾. Elvitázhatlanul kúnokénak, azok' családai' temetkezésére szolgálóknak, és így valódi kún necropolisoknak vallja a' nagy sírhalmokat; azokénak a' szobrokat. Ne is mondja senki, hogy Rubruquis' „Comanus“ nevezése a' tatárookra vagy mon-golokra vonatkozik. Igen jól megkülönbözteti ő mind ezen népeket egy-mástól, leírja emezeknek is más alakú sirjaikat 's temetőhelyeiket. Itt ő

Hün-scytha
és így magyar
fajú népektől
maradtak.

¹⁾ Klaproth, Reise, I. Bd. S. 264.

²⁾ Dorpater Jahrbücher für Literatur. 1835. Octob. S. 287, 366.

³⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 237. 247.

mult időkről beszél világosan a „solebant sepeliri“ kifejezésben, azon mult-ról, midőn még a tatárok- és mongoloktól el nem foglaltatván, kúnok által biratott e föld; egy részben pedig a még ott elmaradt vagy a tatárokkal Magyarhonból visszavonult kúnokra czéloz, minőkkel csakugyan találkozásáról érdekes tudósításokat közöl. Hogy e szerint magyarázandók a kúnokra vonatkozó tudósításai, kéttelené teszi im ezen háromszori kifejezése is: „*Et inter ista duo flumina in illis terris, per quas transivimus, habitabant Comani Capchac, antequam Tartari occuparent eas*“. Ismét: „*Quae tota inhabitabatur a Comanis Capthac*“. Végre: „*In illa planicie solebant esse Comani antequam venirent Tartari*“¹⁾ Távul sem hatottak be tehát Pallas, Klaproth és Koeppen Rubruquis' iratának szellemébe, midőn reáfogák, hogy a különböző népek sírhalmait mind kúnoknak tulajdonítja. Ezen magyarázat valóban nagy elhirtelenkedést tanusít. Egyebiránt, hogy semmi részben sem illették a tatárokat és mongolokat, elég bizonyosságul szolgál Plan Carpin János szerzetesnek 1245-ben a mongolok közt járt pápai követnek azok temetkezési szertartásáról adott hű rajza, mellyben efféle művek' készítéséről mélyen halgatva, árkokkal kerített sírkertekbeni eltakarításukat nyilvánítja. Bővebb meggyőződés okáért fölhozom saját szavait: „*In terra eorum (így ír a mongolokról) sunt cimeteria duo. Unum in quo sepeliuntur imperatores, duces et nobiles omnes: et ubicunque moriuntur; sepelitur autem cum eis aurum et argentum multum. Aliud est in quo sepulti sunt illi qui in Hungaria interfecti fuerunt: multi enim ibidem occisi fuerunt*“²⁾. A tatár főnökök' temetkezéshelye tehát, valamint a mongoloké is különválasztott pontokon létezett; azoké ugyan is többi között a kúmamelléki Magyarvárosban, mint Michovius és Ananiai Lőrincz bizonyítja. Michovius írja a XV-dik században Timur vezérről (Tamerlan): „*Is multa bella feliciter gessit, et Civitatem magnam in terra Czahaidi, idest: Tartarorum Zauolhensium, nomine Cumum edexar (Cuma-madzar) expugnando desertavit, stant domus illius civitatis muratae vacuae, et Ecclesiae olim Gothorum trecentae in ritum Mahumeticum et Mesquitas absque habitatoribus redactae. In Castro illius Civitatis fit sepultura Imperatorum Zauolhensium*“³⁾. Ananiai Lőrincz XVI-dik

¹⁾ Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 219, 246, 253.

²⁾ Johannis de Plano Carpini, Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus. Cap. I. §. IV. Recueil de Voyages et de Mémoires. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 630.

³⁾ Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1583. fol. Tom. I. pag. 129.

századi olasz geographus megjegyzé: „*Onde si scorge poco lontano Caminaxar* (Cum-mazar), *dove si sepelivano li Imperatori dei Tartari Zavolghensi, avanti che fossero stati estincti dai Precopiti loro nemici*“¹⁾). Maguk az orosz évkönyvek is igazolják a' sírhalmoknak kúnokhoz kiket ők mindenkor palócz (Polowczi) néven emlegetnek, kizárólag tartozását. A' Kalka viz mellett 1225-ben történt szerencsétlen ütközet előtt Hamabeg tatár vezér' megveretéséről ugyan is olvashatni, miként az magát a' palóczok' kurgánjai (sírhalmjai) közé vonván, aztán a' palóczoktól megtámadtatott és megöletett legyen²⁾). Elég tanuadások ezek, úgy vélem a' kőszobrok' nem más, mint kúnoktói származásának megbizonyítására. Már ha ezen nemzet' történetét mélyebben vizsgáljuk, be kell vallanunk a' „Cumanus“ név alatt azon rokonfajú és nyelvű népnek értetését, melly az orosz és lengyel krónikákban Polowcz és Petseneg, a' byzantiaknál Comanus, Patzináka és Patzinakita, a' magyar évkönyvekben Cuni, Cumani, Besseni, Bisseni azaz kún és besenyő nevezettel fordul elő; melly ezen vidékeket a' legrégiebb idők óta scytha, hún, turka, kazar 'stb. majd összes, majd ismét felekezeti számosb nevekkel illetve lakta. Mindezeknek a' magyarral egy törzsökről szakadása, és azonos, merőben dialectusi különbözősü nyelvűsége valamint már eléggé kitüntetett, úgy az alább mondandókból is minden lépten nyomon bebizonyuland. Mihezképest kimondom huzamos meghányás után keletkezett abbeli erős meggyőződése'm' és rendíthetlen hitemet: hogy ezen kőszobrok hún-scytha népcsaladhoz tartozó, és így magyarfajú népeknek sok száz, sőt ezer évek alatt készült síremlékei, melly nyilvánítás a' művek' részleteinek megvizsgálása által is valósággá emelkedik; mielőtt azonban illy tere vezetném az olvasót, egy Achillessel fölerő ellenvetést szükség legyőznünk. Ebből áll az:

A' magyaroknál is léteztek kőszobrok.

Tudatik a' történetekből, hogy az érdeklött keletről költöző népfelekezetek, u. m. besenyők, jászok, kúnok, palóczok különböző időszakokban jobbára a' Magyarhaza' határi közt vér- és nyelvrokonaiknál keresve menedéket, végtére ott települtek meg: lehetetlen ugyanazért, hogy ne találtnának nálunk hasonló kőszobrok, ha csakugyan azoknál volt vallásos

¹⁾ Fabrica del mondo. 1596. in 4. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1834. LXV. Bd. S. 19.

²⁾ Tatischtschew. Bd. III, S. 437. Cf. Hammer, Geschichte der Goldenen Horde in Kipcsak. Wien, 1840. in 8. S. 88.

nemzeti szokás illy emlékeket állítani halottaik fölött. Igazuk van az ekkép okoskodóknak; sőt én még azt is hozzá adom, hogy a' magyaroktól, mint rokon fajtól szükségkép kellett volna fönmaradniok efféle jeleknek hazánkban. Kétségkívül lennének Moldvában és Beszarábiában, meg a' Dneperig terjedő vidékeken találtatók; miknek azonban semmi nyoma. Megfejtjük a' nehezséget, csak egy kis türelelmet kérünk.

Midőn a' magyar és később az imént elsorolt népfelekezetek a' Duna és Tisza' vidékein meghonosulának, vallásos ősi szokásaikat nem sokára a' kereszttyénnel váltották föl; következőkép e' régi pogány divatnak is háttérbe kelle vonulnia nemcsak: hanem erősrendeletek hozattak minden pogány szokások- és maradványok' gyökeres kiirtására; ha volt is tehát itt ott a' pogány rövid időszakból bár minő emlékeztető jel, tüzzel vassal rombolták s örök enyészetnek adaték által, mert így hozá magával a' kereszttyén buzgalom, ezt rendelé az egyház és így kívánák a' vallás' emelkedését szívéükön viselő hatalmas királyok. Hogy pedig léteztek hazánkban egykor illy kőszobrok: azért évkönyveink- és okleveleinkben találtató számos tanutételek kezeskednek. István ifjabb királynak Pous mester és testvére' Domonkos' részére Enczenföld iránt 1267-ben kelt adománylevele tartja: „*Quandam terram Enczen vocatam, sitam inter villam Cassa, et villam Scyna, quam fluxius Cuzmend percurrit — contulimus*“. Az adományzott föld' határáról pedig mondatik: „*Deinde autem vadit ad STATUAM LAPIDEAM, quae dicitur BALWANKEW, ubi sunt tres metae*“¹⁾. Úgy hiszem, a' Kassa körüli bálványkövet senki sem gyanitandja római maradványnak. Szerte fordulnak elő a' hazában oklevelekből érthetőleg bálványkövek. Szintazon István Ágasvár' adományzásáról kelt 1265-diki levelében a' Pasztó körül Hevesvármegyében létezett némi faluk határát kijelölve említetik: „*Deinde venit ad BALUANKUWE, et ibi sunt quatuor metae*“²⁾. II. Geyza kir. a' pécsváradai benczék monostorának birtokát megerősítő 1158-diki levelében mondja: „*Dux quoque Domoslaus praediis ditavit monasterium. Maneg, quod ab oriente terminatur Aruc et Kertvelfa, et KDBALVANY*“³⁾. Szentek szobrait s kereszttyének emlékeit soha nem nevezék őseink bálványnak; egész bizonyossággal állithatni ennél fogva az illyenek' pogány

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 411, 412.

²⁾ Fejér, l. c. Tom. IV. vol. 3. pag. 203.

³⁾ Fejér, l. c. Tom. II. pag. 149.

korbeliségüket, valamint affölött sem lehet kétség, hogy Komárom-, Pest- és Somogyvármegyékben létező Bálvány és Bálványos nevű helyek szinte illy nemű kövektől nyerék nevüket. Már sz. István kir. 1001-diki adománylevelében előző Baluanos mint hely; 1015-diki másik levelében: Baluanus és Kubaluan, mint határok. I. András kir. 1055-diki levelében: Baluvana és Boluan 's több számtalanok. Erdélyben is létezik Bálványos hegy és Bálványosvár meg Bálványosvárallja nevű két falu felső Fejér- és belső Szolnok vármegyékben, bizonyára nem istenek szobráról, miket őseink soha nem imádtak, hanem más neműekről elnevezettek. Nem kétlem, hevernek még ma is példányok némelly rejtek-helyeken 's megrongálva ezen ősi művekből: de már nem pogány maradványoknak, hanem szentek képeinek tartatva a' nép által; miket gondos fürkészés és czélszerű egybehasonlítás által lehetne derűre hozni. A' hún-magyar rokonságról őshagyományok és hiteles emlékek nyomán igen jól értesült XIII-dik századi kronikásunk Kézai Simon beszéli a' Fejérvármegyében fekvő hires tárnokvölgyi 's Patentianaváros melletti (Báta és Érd között) hún-római ütközetre vonatkozólag Keve hadvezér elestéről, hogy annak a' mais látszó százshalmoknál (százhalom) Keveháza vagy Keaszó körüli temetőhelyére kőszobrot emelének: „*Cumque Capitaneum prope stratam, vbi STATUA est erecta LAPIDEA more Scitico solempniter terrae commendarunt, partesque illius territorii CUWEAZOA propter hoc vocaverunt*“ ¹⁾). Bővebben is kifejti e' tárgyat a' Turóczi néven ismeretes régi krónika ime sorok által: „*Cum autem Huni, hostem retrocessisse cognouerunt, ad campum certaminis sunt reuersi, cadaueraque suorum, et Ke-we capitanei, recolligentes, more Scythico, iuxta stratam communem, decenti cum honore, condignae tradiderunt sepulturae, et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem STATUAM siue COLUMNAM LAPIDEAM sollemnem erexerunt, locumque illum KEWEOZA vel KEWEHÁZA vocaverunt. Nostra quoque aetate, locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, KEAZO appellari, haud absurdum est arbitrari*“ ²⁾). Egyébiránt szinte ezen krónikák szerint több kún vezérek, mint Bela és Kadicha sőt maga Atila is ugyan e' hún Necropolis-

¹⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. in 8. cap. II. pag. 42, 43.

²⁾ Joh. de Thwroc Chronica Hungar. P. I. c. XI. Ap. Schwandt, ed. cit. T. I. pag. 59.

ban leltek örök nyugalmat. Ezen hiteles adatok' nyomán fejtegetődött még e' hajdanságokról alapos ismerettel birt Oláh Miklós esztergomi érsek is ¹⁾; melly tanutételeket egybeállitva bővebben előterjesztém az 1839-diki Figyelmezőben ²⁾. Hová lettek e' nagyszerű emlékek? már a' nagy tudományu Cornides Dániel gondosan kutatta: de kívánt sikerrel nem koronázták nyomozása, mint Pray Györgyhöz Pestről septemb. 19. 1777-ben írott levelének ime soraiból kitetszik: „*Excursio in Provinciam Albensem cum Illmo D. Comite meo et Perill. Dno Ludovico Domokos Judice Debrecinensium, facta, in caussa est, quod ad postremas Tuas Tibi serius respondeam. Nimirum incesserat nos desiderium videndae illius columnae lapidae in Kajaszó, seu Keweháza, ubi praeter Atilam Regem, Kewe, Kadicha et Bela, Duces Hungari, si Thurotzio et Olaho fides est, tumulati dicuntur. Pagus hodie Kajaszó-Szent-Péter audit, ubi tamen praeter rudera veteris cuiuspiam aedificii, nihil quod Mausolaei speciem referat,prehendimus. Murorum subcamerationes, quae restant, in cellam vineariam convertit Sigmundus Kutas, loci compossessor. Caeterum nulla apud pagi incolas de condito ibidem Atila, vel alio quopiam Heröe Hungarico traditio superest. E locorum, quae peragravimus, positione, proum fuit colligere, civitatem Potentianam, quam annales nostri inter Tétén et Száz-halom collocant, non alio stesisse loco, quam ubi hodie est oppidum Hasabeg (Érd). Inter Baracs-kam et Kajaszó-Szent-Péter, quae dimidiaae horae itinere distant, collap-sos veteris alicuius templi parietes offendimus, prostratosque humi lapides molis grandioris. Quae dum examinamus, duo monumenta reperimus; quibus tamen explicandis Oedipo coniectore opus est. In uno eorum tres viri, capite nudo, barba spissa, amictu, qui ad vestitum veterum Dacorum in columna Traiani repraesentatorum accedit, manu altera demissa, altera capulo gladii admota, umbilicotenus affabre coelati erant, sine ulla adiecta epigrapha. Fragmentum Lapidis alterius homunculos aliquos ostentabat cum inscriptione latina, ob litteras maximam partem detersos illegibili, pugnum que praeterea, qui crucem dimittebat hunc in modam decussatum. (kézben lefelé tartott kereszt alaku eszköz látszik itt rajzolva, melly keresztnek három ága ismét keresztvonáscskával bir). In campo Tárnokvölgye, clade*

¹⁾ Oláh Nic. Hungaria et Atila. Vindob. 1765. in 8. L. II., c. 2. §. I. pag. 101, 102. §. III. pag. 105. c. 16. §. IV. pag. 187.

²⁾ Figyelmező az egyetemes Literatura' körében. Pest, 1839. 10. sz. 151, 152 szel.

*Hunnorum memorabili, conspeximus prope pugnam Tárnok, columnam grandiore lapideam proluxa inscriptione latina insignitam, honoribus que Imperatoris Severi dicatam, quam tamen, quia paucis in locis legi poterat a nobis, et quia initium dumtaxat inscriptionis e terra prominebat, reliqua columnae et inscriptionis parte terrae infossa, describendum non putavimus. Nullum alium expeditionis nostrae litterariae fructum tulimus“¹⁾. Igenis méltónak tartottam a' levél' e' fontos kutatásra vonatkozó részét hazámfiával egész terjedelmében megismertetni. Némi irányadásul szolgálhat az még egykor a' fürkészőknek. Hogy azonban kitűzött tárgyunktól messze el ne térjünk, hazánkban a' pogánykorból fönmaradt kőszobrokra értelmeztetik sz. László kir. 1092-diki törvényének ime rendelete is: „*Quicumque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant“*²⁾; de ezt már csak azért sem alkalmazhatni efféle szobrokra, mivel a' középkori törvényekben, jelesen a' nanneti concilium' ime szabályában: „*De arboribus et fontibus et lapidibus daemonibus consecratis“*, ismét N. Károly' Capitularejában: „*Item de arboribus, vel petris, vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus, et Deo execrabilis, ubicunque invenitur, tollatur“* hasonlóul kövek fordulnak elő, melyek iránti parancsa az idézett magyar törvénynek merően ezekből látszik kölcsönözve lenni³⁾. Kiviláglik tehát a' mondottakból, hogy a' jelenről a' mult időkre következtetést vonni épen nem lehet. Hol és mellyik halmok alatt nyugszanak a' honszerző 's országalapító magyarok csontjai? ámbár számtalan halmokról emlékeznek régiségeink, meghatározni egykettőt alig képes a' buvárkodó. Geyza kir. a' garammeléki apátságot alapító 1075-diki levelében mondatik: „*Ad sepulturam Gundrajdi in monticulo, ubi antiquorum sunt corpora“*⁴⁾. A' kereszttség fölvétele után félszázaddal régiek' temetkezési helyének nevezett halom (monticulus) bizonyára pogány elődök' sírjául szolgált. Még világosabban szólnak a' későbbi levelek. II. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' vágmelléki jószágainak határáról kiadott 1138-*

¹⁾ Codex Epistolarum Danielis Cornides ad Georgium Pray. Ms. in 4. Bibliot. Univ. Hung. f. 178.

²⁾ S. Ladislai Decret. L. I. cap. 22. in Corp. Jur. Hung.

³⁾ Kollar Ad. De originibus et usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa Sacra Reg. Hung. Vind. 1764. in 8. pag. 77, 78. — Cornides Dan. Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennae, 1791. in 8. pag. 42.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. I. pag. 430.

diki levelében áll: „*Tendit inter duas villas, Ecclesiae scilicet S. Martini, et Ciuium Posoniensium, cui nomen Vdvary ad arbores vlnas, et ibi habet metam. Inde vadit ad sepulchra paganorum, inter quae est meta. Et inde extra lacum, cui mentio est in privilegio Ladislai regis, tendit ad alia sepulchra paganorum*“¹⁾. Az esztergomi káptalannak 1244-ben kelt azon egyességelevele, melyet a' sági prépost- és Turdos nembeliek' részére adott ki, Hontvármegyében létező Kürtös viz melletti Palata névű falu körüli halom pogány sírnak mondatik ekkép: „*Juxta praedictum stagnum sunt duae metae, quarum una est populorum Castri Neugradiensis de villa Oszlar, dein tendit versus orientem, cum binis metis communibus cum eisdem Castrensibus, et venit usque ad locum qui dicitur Paganser, dein vadit ad unum monticulum, qui dicitur similiter Paganser, ubi sunt duae metae*“²⁾. IV. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' deáki birtokát megerősítő 1268-diki levelében mondatik a' Holtvág körül terjedő némi határról: „*Inde ad sepulchrum paganorum, et ibi habet metas*“³⁾. Az efféle adatok bizonyos, meghatározott részletekről föl nem világosítanak ugyan, de mégis elég újmutatásul szolgálnak pogány őseink' sírjainak kinyomozása- és teendő ásatások által megvizsgálása iránt; serkentenek a' földszínéről elenyészett emlékeknek a' sír' mélyében keresendőkh' általi kipótlására; azon ösztönszerű reménnyel párosítva: hogy az elődök' itteni emlékeit a' fekete-tengermellékiekkel egybekapcsolhassuk. Krónikaink Árpád, Botond, Takson, 's egyéb vezérek' sírjairól 's helyzeteikről világosan szólnak; az illyeknek megástatása biztos eredményre vezetnének. Mint enyésznek, mint pusztítatnak el egyébiránt szemünk' láttára a' tisztelendő ősrégiségek? naponta előforduló ezernyi példákból meggyőződést szerezhet mindenki. Az erős kőművek anyagi értékükért kapva kaptak mindenfelé építési használatra. Épen a' kameni-babáknak illy sorsáról elég esetet hoztam föl Dneper körül jártomban. Hazánk sem mentetett meg a' vandalismus' efféle nemétől. Már egyhelyütt kimutatám a' szegedi vár' falaiban, melyet a' török építetett 1550-ben, ékes faragványú 's hengeralakú művek' kéttelenül régi jeles épületek- és egyházakból oda alkalmazását, maiglan ott találtatását⁴⁾.

¹⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. II. pag. 112.

²⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. IV. vol. 1. pag. 352.

³⁾ U. o. Tom. IV. vol. 3. pag. 460.

⁴⁾ Szegedvárosában levő évszámi régi fölírás' magyarázata. Szeged. 1829. 8r. 55. l.

Csudálni lehet valójában, hogy a' feketetengerme'léki steppékben annyi századon keresztül tömérdek számmal mikép maradhattak meg épségben. Ha a' kőszobrokban gazdag vidékekre keresztyén vallás hatott volna be hajdandta: maga azon nép, mellynek őssírhajói fölött diszelgének, képes leendett vala merő buzgalomból mint megútált pogány ereklýeket saját kezeivel földülni, szétrombolni. Illyen az eszméktől vezetett emberi tények' forgandósága. A' mit egyébiránt honunkról mondottunk, azon körülmények hasonlóul alkalmazhatók Moldva- és Beszarábiára, vagyis a' régi Cumaníára; ott is erős gyökeret vetvén a' keresztyénség, ép azon pogányműromboló szellemet idézek elő. Némelly újabbkori írók' saját nézetemmel megegyező véleményét emlitem még itt föl, nevezetesen Eichwaldét, ki szinte Rubruquisra támaszkodva kúnok' szerinte a' magyarokkal egyetemben a' finn nagy családhoz tartozó népség' emlékeinek vallja ezen szobrokat¹⁾.

Mind írás nélküliek.

Különös sajátsága e' műveknek, hogy már részletes leírásukba bocsátkozzam, miszerint semminemű írásjellemet észre nem vehetni rajtuk, és ezt bizton elmondhatom a' régibb utazók, velem találkozó számtalan szemtanúk és ennen bő tapasztalásom után; — a' mi annál csudálatra méltóbb, mivel a' Pontus fölött sok száz évek' folytán elterjedt hún vagy kún népesség' írásismeretéről léteznek némi historiai jelenségek; 's azon kúnokról továbbá, kik onnan a' mongolok elől elfutván, Moldva- és Beszarábiában, később pedig hazánkban telepedtek meg, világos: ámbár későbbkori és magán álló történetész jegyzette föl különös betűjellemmel elésinket. Az elsőbbi tételekre nézve hiteles bizonyosságul mutathatni föl Priscus Rhretor' követségi tudósítását, ki Attila' udvaránál történt dolgok sorában megjegyzi egy helyütt, mikép a' hún király irnokok által a' rómaiaknál (görögök-nél) lappangó szökevény húnoknak névsorát fölolvastatta legyen. „*Etenim restare adhuc apud Romanos plures transfugas, quorum nomina, ut erant in charta descripta, jussit scribas recitare. Hi ubi nomina legerant, Attilas Bigilam una cum Esle sine mora proficisci iussit Romanis denuntiandum, ut omnes transfugas Scythicae nationis, quotquot in eorum potestate essent, redderent a' tempore Carpilionis, filii Aëtii, Romanorum Occidentaliū ducis, qui obses apud eum fuerat*“. Ismét, alább emliti Onegesiről, Attila rokonáról és a' húnok közt legfőbb tekintélyű egyénről, kinek egyébiránt

Hún saját-írás' nyomai.

¹⁾ Eichwald Ed. Reise auf dem caspischen Meere und in den Kaukasus. Berlin, 1838. in 8. I. Th. 2. Abth. S. 876. Cf. II. Th. 2. Abth. S. 563. ff.

görög nyelvbeni járatlansága a' tudósítás' szövegéből világosságra jó, hogy Theodosius keleti császárnak levelet irt legyen, és hogy többen valának a' húnoknál levélírással foglalkozók, kiemelvén közölök némi Rusticius nevű fölső mysiai eredetű és a' hún nyelvben leggyakorlottabb férfiút, ki ügyessége miatt alkalmaztaték efféle szolgálatra; miből önként foly, hogy nem más, mint hún nyelven szerkesztettek irományaik. Ekkép hangzik Priscus' nevezetes sora: „*Die exorto, Onegesium adivimus dicentes, nos dimitti oportere, neque nobis diutius tempus terendum esse. Ille, Attilam quoque in ea esse voluntate, et nos dimittere constituisse, respondit. Itaque non multo post consilium procerum de his, quae Attilas statuerat, habuit, et litteras, quae Imperatori redderentur, digessit. Aderant quoque, quorum curae epistolas scribere incumbebat, inter quos erat Rusticius, vir e superiore Mysia ortus, qui ab hostibus captus, cum dicendi facultate valeret, barbaro operam in conscribendis epistolis navabat*“¹⁾. A' másik állítást illetőleg is birnünk nevezetes adattal, melly következő eseményben van letéve: IV. Béla kir. 1253-ban a' cseh Ottokár ellen rettentő harczot vivott, működve táborában előcsapat gyanánt a' még-akkor jobbadán pogány hitet valló kún had is, kiket az egykorú cseh krónikák „*Latrunculi, Antiambulones és Cumani*“ névvel illetnek. Ezek tüzes fegyvereikkel Brün' vidékeig dultván, a' hadjáratnál elesett feleiket ott temeték el, fölöttük saját betűjellemükkel jegyzett köemlékeket állítván; melly kövek később Morvaország' mostani znaymi kerületében helyezett Oslanaw kis város' közeldében fekvő monostor körüli templom' podolatóul használtattak föl, mik iránt Balbini Bohusláv tudós jezsuita szemtanú 1677-ben ekkép értesit: „*Superest hodieque aliqua barbarorum memoria non procul Evanczicio et Oslavenensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima CUMANORUM SEPUCHRA et SAXA LITERIS ILLORUM INCISA spectantur, quibus saxis totum fere Templi solum stratum est ut ipse vidi*“²⁾ Olly tudós férfi állítja illyeneknek főnvoltát, ki az idegen 's ismeretlen jellemű kún írásról helyes tapintattal birhatott, 's birnia kellett. A' nemzeti dicsőség és történetírás' közérdeke egyiránt igényli, hogy e' hajdanságok' kiputolására magyarhoni 200000 főre menő kúnjaink az országunkkal majd-

¹⁾ Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae super sunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 179, 207.

²⁾ Balbini Boh. Epitome Historica rerum Bohemicarum. Pragae, 1677. fol. pag. 267.

nem szomszédos Oslanavba némi értelmes egyént küldjenek. Közbevetett figyelmeztetésem vajha ne hangzanék el a' pusztában.

Fölrások' nem léteben a' halmok' belsejében találató eszközökből 's jegyekből lehetne biztosan meghatározni a' sirokban porló egyének' saját-kép mellyik népfелекезетhez tartozását. E' tekintetből már tétettek ugyan nyomozások: olly eredménnyel azonban nem birunk, melly a' kérdést eldönthetné. Zwick a' Don, Volga és Kaukasz körüli sírhalmokban embercsontokon kívül fegyverneműeket, u. m. kardokat és réz nyilhegyeket talált. A' fönebbi években Molocsna tájékán némi gazdag gyarmatosok kincs utáni vágyból tőnek ásatásokat, hír szerint fáradságuk' helyenkinti megjutalmaztatásával. Tudományos szempontból is irányozvák már efféle műtételek; mikből előbb később csak kivánt foganat háruland a' történettudományra ¹⁾. Mig tehát erős ellenokok nem merülnek föl a' szobrok- és halmok' eredete iránt, az elmondott adatok' vezérleténél kún-besenyő 's magyar népfелекезetek' maradványinál egyébnek tartanunk lehet 's nem szabad.

Ezen ősi sírhalmok belsejébe, teendő ásatások általi bepillantást szükségkép azon fontos kérdés előzi meg: valljon minő szertartással hajták végbe kún és magyar pogány őseink halottaiknak eltakarítását? E' kérdés, hogy eddig parlagon fölvilágosítatlanul maradt, épen nem csudálkozásra méltó, minthogy krónikáinkban olly általános kitételen kívül, hogy pogány szokás szerint temették ez vagy amaz („*sepeliverunt more pagano*“), alig találunk valamit följegyezve; a' honi sírhalmok' kinyomozása és fölásatása körül pedig épen nem tétettek elég foganattal intézkedések. A' görög és római legrégibb korbau már változó szokásoknak találni nyomait; volt ugyan is időszak, midőn halottaikat megégetvén, hamvvedrekben tették le; más-kor ismét a' holtak' tetemének épségben hagyásával koporsókba helyezése vala divatos. Őseinknek vallási változó tanaikhoz képest, hogy majd illyen, majd amollyan szertartás divatozék egyik vagy másik rokonfелекезeteiknél a' messzi hajdankorban: annál inkább következtethetni, mivel nyelvünk és szólásmódainkban a' braminismus-, parsismus-, manichaeismus- és schamanismusnak találatik élénk nyoma. Ezen átmeneti, vagy csak egyes fe-

¹⁾ Kurze Uebersicht der in den Jahren 1842—1844. an der Nordseite des Asowischen Meeres geöffneten Tumuli; von P. Köppen. — Bulletin Scientifique de l' Academie Imp. des sciences de St. Petersbourg. 1845. N. 37. Tom. II. N. 13. Lat. 197—203.

lekezeteknél rövidebb időnkint föltünedező vallási nyomokból tehát általános és állandó szertartására a' scytha népcsaládi hún, magyar és többi rokon ágazatoknak, kevesbé vonhatván következtetést, keresztyénségük előtti temetkezési eljárásukat némi tájékozásul itt megtelepedésük szakából, és egyedül azon kérdésre vonatkozólag: valljon megégették-e hallottaikat vagy koporsóba zárva bocsáták sirjaikba? magukból a' történetkönyvekből kívánom kinyomozni.

Etelközi utamban (81. lap.) Cedrenus' byzanti író' hiteles tanutételéből kimutatám, hogy a' Szvatoszláv' kievi fejdelem' 971- és 972-ben Bulgáriába rohanó tábora számtalan besenyő és magyar segédharczosokból vala szerkesztve. Ezen esemény ugyanis akkor ment végbe, midőn még a' régi oroszok nem szlavizalódván el, a' kievi fejedelmeknek csak adozó népei valának szlávok, az uralkodó's birtokos családok ellenben kún-orosz elemből állottak. Szvatoszláv' ezen híres hadvitelét Leo Diaconus szemtanu körülményesen leírván, a' szövetséges magyarokat és besenyőket általános hún névvel illetve, im ezeket adja elő többi között: „*Russi, cum de eorum transitu audissent, partem exercitus, cui Hunnorum Bulgarorumque multitudinem adiunxerunt, in Romanos praemittunt*“. Alább pedig scythák- és tauroscytháknak mondva a' besenyő-kúnokat és kún-oroszokat, midőn egyízben a' görögök általi megveretésüket előadja, elbeszéli, miként éjjeli holdvilágnál az elhullottak' tetemeit rakásra hordván, meggyújtva több máglyáknál elégették, melly alkalommal nemzeti szokásuk szerint számos görög foglyokat öldöstek le. („*Coepta iam nocte, cum luna pleno orbe colluceret, in campum egressi mortuos suos conquisiverunt: hos pro muro coacervatos rogis compluribus accensis cremaverunt, in usdem captivos numero plurimos, viros et mulieres, patrio more ingulantes*“.) A' holtak lelkeinek továbbá ekkép áldozva a' Dunába csecsemős gyermekeket és kaka-sokat fojtottak, minthogy illy pogány szertartás levén náluk kelendő, régi görögök' módjára áldozának halottaikért; melly vallásos szokásba (igy fejtegetődzik Leo Diaconus) Anacharsis és Zamolxis nevű bölcseiktől, vagy az Arrian szerint scythá eredetű Achilles' társaitól avattattak be¹⁾. Ezen nevezetes tanutételből erős álláspontot nyerünk a' kún nemzet' hajdanidóktól fogva gyakorlott halott-égetés' meghatározásánál, mit annál biztosban mond-

A' kúnok és besenyők megégették halottaikat.

¹⁾ Leonis Diaconi Historiarum Lib. VI. cap. 4°. ed. Bonnens. pag. 108, 149, 150.

Hasonlókép
a
magyarok is.

hatunk általánosnak, minthogy a' régi bulgarusok, szinte kún eredetű nép-
ség közt hasonló szertartást állit Leo Armenius korában (813—820.) ke-
lendőnek Theophanes' névtelen chronographja. Érd vagy Hanzsabég és
Bata között a' régi Potentiánál maiglan látható és krónikaink' hű rajzai sze-
rint a' húnok' oda temetkezése által keletkezett nagyszerű halmok' ásatásá-
ból is földerült immár azokban elhamvasztott tetemek- és eszközök' létezte.
A' húnok vagy kúnok' ezen modoru bánásukról kétkedni okunk tehát nem
marad fön, ha a' rokon magyar felekezetnek hasonló szokásáról is értesü-
lést nyerendünk: melly iránt a' historia szinte elegendé kezeskedik. A' ma-
gyaroknak vezérek korában nyugot' tartományaiba csapásaikról nevezetes
tudósítások jutottak hozzánk; ilyen többi között a' szentgáli monostor' év-
könyve, mellynek lapjain 925-ben történt ottani hadjáratuk hosszan lei-
ratván, érdekes részletre találunk némi halotti szertartás-, különösen a' ha-
lottak' megégetéséről. Leiratván ugyanis az „Ungri“ névvel illetett nép'
tegzes és lándzsás hadának e' monostorba rohanása („*Ingruunt tandem pha-
retrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*“), beszéli az esemény jegyzője,
hogy kettő közülök a' toronyba mene, annak tetején levő drága érczbülinek
vélt kakas-kép' levétele végett; midőn azonban az egyik lándzsájával után-
na nyúla, rendkívüli kinyújtóztában egyensúlyt veszve, a' pitvarba esett
le és meghala; másik pedig a' tető' keleti részére menván, midőn szüksé-
gét akará végezni, hanyat esvén le, iziglen összezúzatott. Ezeket, mint
Heribalt szerzetes szemtanu elbeszélé, az ajtó tornáczánál égették el, hosz-
szu lándzákkal piszkálván a' tüzet; és ámbár a' máglya lángjai a' tetőzetet
erőssen illetnék, Gál és Magnus' templomát föl nem gyujthatták. Ím ezek
a' majd ezer éves eseményt rajzoló krónika' saját szavai: „*Duo ex illis
ascendunt campanarium, cuius cacuminis gal'um aureum putantes, deumque
loci, sic vocatum, non esse nisi carioris metalli materia fusum, lancea dum
unus, ut eum revellat, se validus protendit, in atrium de alto cecidit, et pe-
riit. Alter interea in dedecus fani dei ipsius ad summum pinaculi orientalis
veniens, dum ad album se parasset purgantem, retrorsum cadens totus con-
fractus est. Quos ambos, ut Heribalt post retulit, inter postes valvarum
dum cremassent, rogasque flamivomus super liminare et laquear re-
hementer invaderet, contisque incendia certatim plures miscerent, nequaquam
templum Galli, sicut nec Magni, incendere quiverunt*“¹⁾. Világosan adják

¹⁾ Casus S. Galli. Cap. 3. Apud Pertz G. Monnmenta Germaniae Historica, Hannoverae, 1829.
fol. Scriptorum Tom. II. pag. 105.

előnkbe e' sorok pogány őseink' halottainak elégetését; és jöllehet több ilyen tanutételeket nem ismerek az érdeklött korból: nem kételkedhetni e' szokásnak általános divata fölött; nem annálisinkább, mivel él nyelvünkben egy szólásmód, melly efféle mütétel' hajdani kelendőségét árulja el nem csak, sőt hiven jellemzi. Mondja egyaránt a' mivelt és tudatlan nép olyan egyénről, kinek hol és életben léte vagy meghalálózása nem tudatik: „*Sem hire sem hamva*“. Ha igaz, min kétkedni nem lehet, hogy minden szónak van értelme, úgy az utóbbinak jelentése másra, mint elhamvasztás általi temetkezésre nem vonatkozhatik: a' kifejezés logikája pedig ekkép áll: Miután ezen mondás ollyasokról tétetik, kiknek sem életben létüket, sem elhalálózásukat nem tudjuk, az első eszme t. i. életben lét hirrel áll kapcsolatban, a' hamuval pedig a' meghalás. Az őskorból hárult kifejezés tehát föltételezi a' holtnak hamuvá égetését. Midőn azonban e' szertartásnak a' magyarok-, kúnok- és egyéb rokonfajú népeknéli általános elterjedését történeti valóság gyanánt megállapítom, nem veszthetem szem elől azon egyes kivételi eseteket, miknek föltlése a' vizsgáldót könnyen kétségbe hozhatná. Találatott már honunkban olly nevezetes csontváz, mellynek pogánykorbéli voltát több mellette fekvő régi eszközök tanusíták; ilyen például a' Bene nevű kiskúnsági, most azonban jászoktól birt pusztán fölmerült csonttetem ¹⁾. Ez fölállított thesisünknel fogva nem hárult volna pogány időkből. Itt az ellenvetés nyomatéktalan: mert tudatik a' történetekből, hogy még Takson vezér alatt költöztek be izmaélita vagy is muhammed vallású magyar népcsapatok a' felső Volga' mellékéről vagy is Bulyár földről (Bulgaria), kik harczban úgy, mint békeidőben sokáig kitűnő szerepet vivének e' hazában ²⁾. Hogy ezek nem a' többi pogány magyarok' hanem saját vallásuk szerint takaríták el halottaikat: kétséget nem szenved. És épen Pest' környékén települt meg azon izmaeliták' egyik része, hol a' Bene vezérének nem helyes tapintattal keresztelt, de bizonyára pogány időszakbeli csontváz fölfödöttetett.

A' pontusmelléki sírhalmokra azon eredményt vonhatjuk immár le a' hosszas vitatásból: hogy az ott sok száz meg száz évek' leforgása alatt tanyázott scythahún népek' halottainak maradványi leginkább hamvasztott allakban lehetnek megtalálhatók.

¹⁾ A' magyar tud. társaság' Évkönyvei. Budán, 1835. II. köt. 132. l.

²⁾ A' magyarországi izmaelitákról mint volgai bulgárok és magyar nyelvű népfelekezetről. Budán, 1845. 8. 6. 's köv. II.

A' kőszobrok'
részletes is-
mertetése.

Két fő jellem nyilatkozik a' kőalakok' helyzeti kifejezésénél; egyik, hogy mindenike, legyen bár férfi vagy női szobor, ülve vagyis inkább guggolva tűnik elő; másik, miszerint a' két kézsár oldalhoz simulván, tenyerekkel bizonyos edény szorítatik köldök- irányában az ölhöz. Olly nélkülözhetlen kellék ez, hogy ettőli eltéréssel készült műveket szerfölött ritkán láthatni. Találtam ugyan álló helyzetben levőt is; és ép illyen a' többi közt az odessai museum' szobra. Ezen helyzetnél fogva igen természetes, hogy a' lábszár czombtól lefelé aránylagosan rövidnek látszik, mert itt a' térdig érő köntös alatt meghajtva kellvén képzelni, csak a' szárnak térden alóli része adja ki magát. Minthogy az egésznek előállításá tulajdonkép nem ki fejtett szoboralaku, hanem magosdombor (haut-rélief) mű, mellynek hát-része egészen simára hagyaték: e' művészi eszmét sok utazó föl nem fogva, rövid lábu emberek' ábráinak gondolá lenni. Az ülő helyzet, a' karok' összeeresztése, az ősvilág' örök nyugalmi eszméjét kifejező azon roppant alkotmányaihoz vezetnek vissza benünket, mellyek Aegyptomban Thebákörül óriási nagyságú sziklákba vesvék, 's mik a' földnépe által S a m i és T a m i néven hivatnak. Nem is hibázott Ritter Károly, midőn ezen stylust a' leghajdanibb kor' örök nyugalmat jelentő vallásos művészetével teszi párhuzamba ¹⁾. Mind ezen helyzet, mind a' köldökhöz szorított edény, de maga azon tény is, hogy eredeti helyükön arcczal keletfelé fordítvák, a' nap- és tűzímádás' legrégibb vallás' szertartására mutatnak; kéttelenül a' tűzímádó parzok' h a v a n (káva?) nevű edényét ábrázolván általuk. Ezen edények alakja jobbadán hosszukás négyszegű, bizonyos kerekdedség- és domborúsággal, de vannak öblösek, mind fölül mind alúl keskenyebb szélt viselő, felső üregüknél néha igen helyes művészi tapintattal kivájják. Radoshitsky könyvnek, vallosos buzgalmat kifejező symbolumnak vélte ezen eszközt: „*Ces monstrueuses et gigantesques statues, avec leurs têtes enfoncées dans leurs épaules, sont toujours représentées assises; et presque chacune d'elles tient des deux mains et sous le ventre un carré que l'on peut bien prendre pour un livre*“ ²⁾. Utánna véleményeztek Zwick és Junker. Az attitude-ről tudnunk kell még azt is, hogy a' fej mélyen a' két váll közé süllyedt, melly-

¹⁾ Ritter C. Die Vorhülle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus um Kaukasus und an den Gestaden von Pontus, Berlin, 1820. 8-vo. S. 235.

²⁾ Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 183). n. 9. Septemb. pag. 38.

ből ismét csudálatos termetet gondolának sokan; holott ez az ülő helyzetnek következménye, egyszersmind művészi eszély' nyilatkozata: mert, ha egyenes helyzetben fölmeresztett nyakkal állítja elő szobrát a' faragó, távulsem daczolhat műve szabad ég alatt az időviszontagsággal, 's a' legvékonyabb töredékeny részen minél hamarabb elveszti legjelesb részét; és mind ezen tartóssági előgondoskodás mellett is leginkább ezen részben csonkitvák meg a' legjelesb darabok. A' fej rendszerint egészen kikerekítve a' kőszáltól vagy táblától különítetten áll a' két vállig, hol már a' hátrész' simasága kezdődik. Különös figyelmet érdemel és előbb-később fontos eredményre vezető körülmény az a' szobrok' alakjára nézve, hogy hasonló helyzetben ércszobrocskák is találtnak ezen vidékeken. Klaproth Gyula midőn a' Dontól Sztavropolba menet Jagorlik folyó körül Bezopasznoi és Donszkája között látható, már Gölldenstädt által lerajzolt, később Pallas, De Waxel és Du Bois' munkáiban is kiadott két, u. m. férfi és női jeles szobrot leírná, emliti, miszerint egy ujjnyi nagyságú, hasonló helyzeti ezüst szobrocskát szemlélt, de még is olly különbséggel előállítottat, hogy karjai hiányzanának; melly példányt Kuma folyónál, tehát Magyarváros' (Madzsari) környékén találták. Saját előadása ebből áll: „*Ja ich habe selbst eine ähnliche silberne Figur von der Länge eines Fingers erhalten, die von den Bauern an der Kuma gefunden war, nur mit dem Unterschiede, dass sie nicht die Hände vor dem Unterleib hielt, sondern gar keine Arme hatte*“¹⁾. Kar és kéz' előállításának nélküli kőszobrokat magam is láttam, sőt találtam ollyat, mellyen a' kar csupán könyökig vala kifaragva; e' modort azonban a' művész' önkényénél egyébnek nem tulajdonithatni. Már ezeket tudva kapcsolatba hozhatnók a' szobrok' eszméivel az Oláhországban Buzeo körül 1838-ban találtatott 's Gyka hg. birtokában levő aranyedények és eszközök' sorában egy szobrocskát, melly ülő női személyt ábrázolva kezében a' szobrokéhoz hasonló edényt tart²⁾. Méltán igénylik ezeknél fogva régiséggyűjtő- és kutatóink élesb figyelmet már ezután az illy modorú ismeretlen barbarus művek. A' viselet, ruházat és fegyverneműek azok, mikből leginkább eredményt vonhatni. E' részben is jobbára egyenlő és mindig egybevágó a' kiállítás; azonban, az emlék-tárgyalta egyén' sorsa 's állapota,

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 263.

²⁾ Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. n. III. pag. 65.

úgy a' művész' ügyessége meg az anyag' minősége látszanak sokaknál határozni. Valamint világszerte egyazon város' temetőjében találatnak egyszerű, durván faragott, majd ismét jeles és nagy gonddal készült pompás siremlékek, úgy itt is különböző a' művész' teremtménye szorgalomban, díszben és a' tárgyak kijelölésében. Némelyikről leolvasható, hogy kitűnő hadi vezér' emlékéül szolgált, kezeskedvén érte ugyanis a' hadi szerek, öltények és fegyverneműek' ábrái, meg az anyag' nagysága; másokon ellenben egy tórnel vagy erszénynél egyéb nem látszatván, kisszerűségük- 's durva faragványukból ítélve, közembereknek lehettek emlékei. A' fej, — értem a' férfi emlékeket, mindig fűdve kerekded sipkával, a' fegyverviselőknél sisakkal, mellyen fölül kellőközepén gömbölyű csúcs látható. Hajnak elűl és oldalvást semmi nyoma, hátulról azonban rendszerint három üstökben foly le, melly üstök- szál a' hát' sima lapján többnyire vésett vonallal jelöltetik. Durvább műveknél az arczon az orr és szem csak vonásokkal jelentvék, ellenben az ékesbeknél mind ez, mind amaz kiformált, sőt néha a' bajusz egész kanyarulatban látható, mint például a' mariopoli főn, mellyet a' magyar academiának küldöttem. Szakált azonban fölötte ritkán vehetni észre. A' mellt közönségesen mellvas díszesíti, minek két kiállóbb karika-ékesége és abból a' vállon fölfolyó szíjjköteléke sokszor híven ábrázoltatik, elannyira, hogy a' vas' kötelék a' hátlaon is kijegyezve szemléltetnék. A' kart, jelesen balfelűl mind a' két nemnél, karpereczek ékesítik. A' dolmány, melly térdig 's néha leebb is terjed, paszománt- és zsinórokkal ékesítve tűnik elő körüskörűl és ujjaikon, olly gazdagságban és vastagon, hogy a' dombor vésetnél néha inkább prémnek látszatnék. A' dolmány lefityegő két oldalszélén majd bevéssett vonásokkal majd kiállólág ábrázolt fegyverek igénylenek legélénkebb figyelmet. Baloldalon rendszerint a' tegez és abba félig beeresztett kézijj diszelg; a' derékon látszó övről függve, 's ennek alatta keresztben a' görbe kard, és még bárd, buzogány vagy efféle apróbb fegyverneműek; jobbon a' nyíllal töltött púzdra keresztben függve, néha valamely kürtalak, tór, bárd, buzogány, csákány stb. Az illyesekkel ékeskedők kéttelenül hadviselő férfiaknak voltak emelve. Lábbeliök, a' hol csak kivehetni, magyarszabásu csizmát árul el. A' női szobrok' ölténye hasonló a' férfiakéhoz, fejüket azonban elűl homlok fölött ranczcos, vagy csipkés alakú nagy főkötő 's kendő borítja, mellynek sarka néha a' hátlaon

szinte elömlöve jelöltetik. Füleikben nagy karika függ, valamint nyakukat több sornyi gyöngykaláris ékesíti. Mellükön a' két emlő' leeresztve ábrázolása soha elnem marad, mi az élemedettségnek lehet jelentése. Öltönyük szinte zsinórral és paszománttal ékesítvék, valamint karjaik perczekkel. Kötény is tapasztaltatik némelyik előtt. Azon két oldalon, hová a' férfiaknak fegyvereik illesztvék, ezeknél palaczk, kanál, orsó's több apróságok láthatók; bizonyára a' jó gazdasszonytság czímeréül.

Mindezen kitünő jellemábrákból összehasonlítólág történeti eredményeket vonandó, alább a' parthiai kutatásoknál leend alkalmam bővebben szólhatni: itt csak annyit kell megjegyezmem, miserint a' fegyverművekre nézve meglepők azon hasonlati vonások, mikkel Leo Sapiens őseinket festi, vasban öltözést, karddal, kézijjal és dárdával harczolást tulajdonítván nekik. Így ír róluk saját tapasztalása után a' nagy hitelű görög császár: „*Armantur vero frameis, loriceis, arcubus, hastis, qua re complures eorum dupplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur: at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso centunculo muniunt*“¹⁾. Szinte a' három üstökben hátul lefolyó hajviselés pogány őseinknek vala tulajdona, kitetszik az a' pogánykori divatot visszahozó I. András kir. alatti zendülők' tetteiből. A' bécsi képes krónika írja Turóczi-nál Vatháról, a' pogányvallásra visszatért magyarok' főnökéről: „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus, dedicavit se daemonis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“²⁾. Hasonlóan az avarok is leeresztett és befönt üstökükben hordák hajukat, mint Theophanes 550-dik évre tanusít, állítván, mikép a' Byzanczban megjelent avar követek' haja galantokba fonva hosszan függött le hátukon: „*Sub idem tempus (úgy mond) gens prorsus insolens atque incognita, Abares ei nomen, Cpolim advenit, et ad eius spectaculum, quod nusquam visi fuissent huius formae homines, cuncta urbs effusa est, comas siquidem a tergo longas admo-*

¹⁾ Leonis Sap. Tactic. cap. XVIII. in Kollarii Historiae Jurisque Publ. Amoenit. Vindob. 1783. in 8. vol. 1. pag. 27, 29.

²⁾ Thuroczy, Chron. Hung. P. II. c. 39. apud Schwandt. I. pag. 115.

dum taeniis revinctas et implexas gestabant: reliquas licet habitus Unnico simillimus conspiceretur“¹⁾. A' fej előrszének tarítása- és leborotválásáról több érdekes adatokat olvashatni pogány őseinkről. A' X-dik század vége felé élt Luitprand cremonai püspök, I. Otto császárnak Nicephorus Phocas görög császárnáli követe hivatalos tudosításában gúnyképen említi a' byzanti udvarnál vendégségben veleegyütt jelen volt bulgár követnek magyar szokás szerinti öltözetét 's leborotvált haját, így írván: „*In citeriori margine mensae, quae erat sine latitudine longa, Bu'garorum nuncium, Ungarico more tonsum, aenea catena cinctum, et ut mens mihi suggerit, catechumenum, mihi praeponit*“²⁾. Még világosabban szólnak a' hajborotválásáról a' bajor püspököknek János római pápához a' morvai tótok ellen 889-ben emelt panaszaik, hol ez mondatik: „*Ipsi multitudinem Vngarorum non modicam ad se sumserunt, et more eorum, capita suorum pseudo-Christianorum penitus detonderunt, et super nos Christianos miserunt, atque ipsi supervenerunt*“³⁾. Regino is igazolja ezen magyar divatot imezekben: „*Capillum usque ad cntem ferro cedunt*“⁴⁾. Tehát e' részben is a' scytha-hún és magyar népek' közös és valódi rokonságra mutató szokására találunk; miután a' húnok' ezen viseletéről azt is följegyzette a' történetírás, hogy a' byzantiai' idegen szokások' majmolása közt az efféle hajviselés hún divatnak tartaték és nevezteték. Procopius írja: „*Sinciput capillatio ad tempora usque nudarunt, coma ad occipitium permissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere; quare et hunc habitum Hunnicum appellavere*“⁵⁾. Atila' hunniai székhelyén lakott némi húnna vált görög egyénről feljegyzette Priscus: „*Erat bene et eleganter vestitus, capite in rotundum raso*“⁶⁾. A' fej előrszének borotválása és hátulján lelógó haj' cresztése ábrázoltatik czek által híven; a' millyen módon a' kúnok is tükröztetnek krónikáinkban. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli a' Kievnél talált 's a' magyarokkal aztán egyesült kúnokról: „*Almus Dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos usque ad civitatem Kyeu, et tonsa capita Cumanorum*

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. vol. I. pag. 359.

²⁾ Luitprandi Legario. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8, pag. 251.

³⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hung. Budae, 1829. in 8. Tom. I. pag. 233.

⁴⁾ Pistorii, Script. Rerum German. Ratisbonae, 1726. fol. vol. I. pag. 90.

⁵⁾ Procopii Historia arcana, cap. 7. Procopii opera. Lipsiae, 1838. in 8. Vol. III. pag. 48.

⁶⁾ Excerpta ex Prisci Hist. ed. Bonn. pag. 190.

Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas“¹⁾. Gúnyosan fejezé és azért fejezé ki magát a' névtelen jegyző, minthogy a' keresztfölvétellel ezen szokástól a' magyarok elállván, az ő korában hajnövesztés vala már kelendőségben, alig emlékezhetett vissza arra, hogy pogánykorban nemzetünknek is sajátja vala a' tarolás. Ő tehát valóban keresztyén szempontból tekintette a' pogány őseit is; nemcsuda azért, hogy Zoltán és Takson vezéreket hajjal, és pedig az elsőt sárga, emezt fekete hajjal rajzolja, így írván: „*Fuit autem dux Zulta parum blaesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocris*“ — „*Tocsun pulchris oculis et magnis, capilli nigri et molles, comum habebat ut leo*“²⁾. Ezek mind nem történeti valóságok, hanem a' névtelen jegyző által Dares Phrygius' trójai történeteiből kölcsönzött jellemzési szólások, mint a' nagy tudományú Cornides Dániel napfényre hozá³⁾. Nem ezt akarom ezen sajátyszerű, történeti alapokra fektetett vonásoknak összeegyeztetéséből kihozni, hogy e' tárgyalt kőszobrok mind magyar őseinktől maradtak el a' steppei kurgánokon: hanem azt igenis méltán következtetem, miszerint az egyenlő szokású, viseletű és nyelvű hún-scytha népcsaládi ágazatoknak, kik ezen messziterjedt földeket sok századok alatt birták, valának emlékei csalhatatlanul; és a' magyar ágazat is, midőn történeti adatok' nyomán a' Don és Dneper közt tarta szállást, és Magyarvárost is Kuma' mellékin sajátjának ismerte, bizonyára nem kevés részt vőn azok' emelésében. De lettek legyen kizárólag a' kúnok- vagy palóczoké; tartoztak sajátkép a' besenyőkhöz: akkor is, a' később korban Országunk' határi közé szivárgott, bennünk élő rokon ősök' maradványinak mutathatni föl a' késő világ előtt, műveltségük' nem alacsony fokát tanúsító e' sajátságos műdarabokat. A' fejtarolásra még azt is meg kell említenem, hogy a' moldvai csangóknál maiglan divatos a' fej' előrésének borotválása.

Négy napot töltöttem Taganroghban; mi alatt meg kelle határoznom továbbbi utam' minő irányban vételét. A' Kaukaszus belsejébe hatást, hová legforróbb vágyam vezetett volna, jelen cserkesz háborúi forrongások közepette, ha csak török pártfogás alatt Trebizondfelé nem vonulnék, lehetlennék mondák az itteniek; Trebizond körül pedig most a' mirigyvész ál-

¹⁾ Anonymi B. R. Not. cap. VIII. ed. cit. pag. 108.

²⁾ Anonym. cap. LIII, LV. ed. cit. pag. 191, 196.

³⁾ Cornides Dan. Vindiciae Anonymi B. R. N. Budae, 1802. in 4. pag. 32.

liták kiűtöttek. Átvonulnom a' Kaukaszuson orosz kereskedő-karavánnal ugyan megtörténhetnék, ekkép Tiflisbe jutandó, de ezen kísérlet is tömérdék veszéllyel jár. Mindezen nehezségek nem rettentének el utam' tovább folytatásától; azon szomorító körülmény mindazáltal, hogy legényemnek irántami hűtlensége kipattanván, őt eltávolítani 's egyedül maradni kényszerítettem, mi által a' messzibbre haladás meg vala gátolva. Krimea és Odessa felé visszatérésről gondolkodtam, remélve, miszerint vagy ott, vagy emitt magam mellé alkalmas egyént találándok, kivel vállalatomat nagyobb-szerű működés- és kivittel hajthatom végbe. A' visszamenetelt gyorsabbá teendő, tengeri utat kelle választanom; de főleg azért is, mivel egyes személynek hajón legbiztosb utaznia. Taganrogból gőzös jár Krimeába, onnan Odessába, 's általa a' közlekedés mód nélkül könnyítetik. Tervemet Draskovich ur helyesnek találván, a' gőzösre szállhatás eszközlése és utijegy szerzés végett velem az illető harminczad- és hajó hivatalnál jelent meg. Ekkép rövid idő alatt megtörténék elkészülésem.

A' bejárt föld'
távolsági
mértéke.

Mielőtt innen távoznék, nem árt rövid pillantást vetni vissza azon távolsági főbb pontokra, miket Odessából eljöttöm óta meghaladtam.

Odessából Nikolajevig	120 verszt.
Nikolajevből Kherzonig	60 „
Kherzonból Beriszlávig	70 „
Beriszlávból Lepedikáig	60 „
Lepedikából Molocsnáig	160 „
Molocsnából Takmakig	10 „
Takmakból Mariopolig	136 „
Mariopolból Bestasig és vissza	80 „
Mariopolból Taganrogig	110 „

összesen 806 verszt.

És így, némi apróbb kitéréseket ide nem számítva 115 mföldet jártam be a' steppei vidékeken.

Steppei utvo-
nalak.

Déli oroszország' jelentékenyebb városaiból különböző irányban sugárzanak keresztül utvonalak e' steppekben. Illyen többi között a' Berdiánszkba, Mariopolba és Taganrogba vivő; nem különben Krimből a' Dneperhez meg Mariopolba vezető; továbbá Jekaterinoszlávból Orechovon át Mariopolba 's onnan Taganrogba kalauzólo póstaut. Mindezek tellyes bátorságnak ugyan utazóra nézve, de a' tömérdék pusztaság- és nép' mivelet-

lensége miatt kényelemtelenek, helyenkint pedig, ha csak az utas magát élelemszerűekkel bőven el nem látja, meghaladásra képtelenek. Azon föld-részt, mely a' Dneper és Molocsna között terül el, t. i. a' reánk nézve leg-érdekeseb lepedikai steppéket, két nevezetesb pont' irányvonalán kívül esése miatt épen nem látogatják utazók. Lepedikából Prisepig általam meg-járt vonal, olly annyira járatlan, hogy két napi utam alatt egyetlen utazót vagy csak szekerezőt sem találtam elő. Maga a' holt pusztaság teszi úgy látszik, e' vidéket bátorságossá, miután az éjszaki népesb részeken ilyen-nel nem dicsekedhetni. A' lepedikai steppéken keresztül főnebb körülmé-nyesen leirt 's általam meghaladott vonalon kívül, a' Dneper' partján fekvő Kakovkából vezet egy másik jártabb ut is Molocsnához jelesen a' Prisep-nél alább eső Terpenie duchoborczi faluba, Szeleni, Wolkonszki, Hajma-ni, Nova Iwanowka, Musziakevics, Konkonovki és Csulefki részint orosz falvak- részint gutorok- vagy kutereken (városokban lakó uraságok' pusz-tai majorjaikon) által; mely uti távulság 160 versztnek = 23 mföldnyi-nek tartatik.

Augustus 3-dikán délutáni 6 órokor a' tengerpartra vitetett pod-gyászim' átadván az illető hajósoknak, miután kísérobbe velem jött Laza-rovich consuli segédttől bucsút vettem, végszavaiban, mint tengeren leg-eléször utazandónak ezeket súgá: „qui nescit orare, pergit ad mare.“ Erre hő készorítás közt tőle elválva, kis fél óra múltával már ladikban ülék a' többi utasokkal, hogy az öböltől távolabb állomásozó gőzösre juthassak. Már főnebb emlitém a' hajóknak Taganrog alá vizalacsonyság okozta nem juthatását, mirenézve az utasok ladikokon szállítatnak hajókra. A' rakodó martnál nem mélyebb a' tenger 3—4 lábnál. Ekkor épen déli szél fútt, mely e' tengeren mindig hullámozást idéz elő. Még szárazon létemkor nem véve észre a' viz' játékát, egész nyugodtsággal szélről foglalék helyet csaj-kánkban, de alig evezénk egy kis távulságra, a' csolnak emelkedik, majd ismét süllyed hullám között, 's derekassan járja a' lejtőt; reá egy habgö-mölye becsap, utánna a' másik és így tovább; mi által nyári öltényem lucs-kossá ázott. Hiába igyekeztem belebb vonulni az ülési padolaton, egyre kísért a' vizenyő, mint árnyék a' napvilágnál járót. Ez mind tűrhető, sőt némi-kép mulatságos: hanem egy mellettem helyet foglalt olaszul töredezve be-szélő orosz nő, ki a' gőzssel múlt napon érkeze meg tengeri utról, 's most csupán csak holmieinek átvétele végett szándékla hajóra lépni, egyszerre

elsáppad, 's fejét térdeire ereszti. Mi történik vele? el nem gondolhatám. Az előttünk ide 's tova tekingető egyik hajóslegény legott egy vaslemezvedret kezébe kap, a' nő derekát kényelmesb helyzetbe alkalmazza úgy, hogy a' lóczán félig-meddig fekve legyen, 's az edényt feje irányában tartja. Most láttam először, minő kínos állapotot idéz elő a' tengeri ut némelyekben. Legyen! ha már ennek is meg kell lennie: ezzel vigasztalám magam. Öt óranegyedbe telt, míg a' gőzöshöz értünk, annélkül, hogy bennem vagy a' többi utasokban változást okozott volna a' nagyszerű hinta. Itt egy pohár csáj (thea) vétele után a' bizonytalan sors' karjai közé vetetten menék nyugalomra. Soha sem hittem, hogy tengerre szoruljak a' magyar őshelyek' kutatásánál; 's ime, mint megváltoztak a' körülmények; illy gondolatok közt merültem el Morphaeus ölébe.

Azovitenger.

Augustus 4-dikén. Az áruszerek' rakosgatásával foglalkozó matrószok' zsbajja korán fölköltött álmomból. Szűk nyoszolámból kitépászkodva, jókor a' födelezenen termettem. A' gőzös (oroszoknál parahot), mellyen valék, L'Ereditario (oroszul Naszlednik) azaz „örökség“ nevet visel; 60 ló erejű. Kapitánya Galbalo. Ehhez ajánlatom levén Draskovich consultól, megkülönböztetett figyelemmel párosított barátságot tanusita irántam. Az indulás még némely utasok' bevétele miatt csak 8½ órákor történt. Szembetűnő vala a' horgonyvető helyek közt egy signál, melly 1824-ben légberepült osztorák hajó' vázzain emelteték. Haladánk már a' tenger' síkján; gondolatimnak új és végetlen tér nyíla meg. Tekintsünk vissza egykissé a' múltidőkbe. Középkorban a' tenger' csúcsánál feküdt Azov vagy Aszoff és Aszak nevű némelyek szerint a' homályoskori Aspurggal azonos várostól nyere a' Pontusnak ezen benyúló indája mostani nevezetét. Hajdan a' görögök Maeotistnak, a' scythák pedig „Temerinda“ azaz tengeridának nevezték. „*Tanaim ipsum Scythae Silin vocant, Maeotin Temerinda, quod significat matrem maris*“ így ír Plinius (Hist. Natur. Lib. VI. cap. 7. ed. Harduini). Elemezzük e' szót, majd kiderülend a' Plinius érdeklette scytha nyelv' tiszta magyarsága. Az ő értelmezésénél fogva „tenger anyját“ ad. Nyelvünkön a' tenger egykor temer-nek is mondaték, bizonyítja temérdek szavunk, mellyet a' tengeri bőség, sokaság' kifejezésére mais elegyest használunk; mondjuk ugyanis: tengernép, temérdek, sok, számtalan nép helyett. Azinda, mint termő, nevelő, tápláló anyaga a' dinnye, tök és uborka' neveiknél hasonlóképen fönvagyon, annak növénythozó, ter-

mó folyószára mondatván dinnye-, tök- 's uborka-índának. Ha csak Plinius nem hibázott, a' mit bizonyára föl nem tehetni értelmezésénél, valóságos „maris-mater“ azaz tengerindát irt ki; és ez a' Maeotis tónak alakjával is szépen megegyez, miután hosszan benyúló indát képez. Félre kell vetnünk e' helyes magyar jelentés mellett azok' erőtetett fejtegetését, kik a' germán „The mers-end“ „Des moers end“ (tenger vége) szóból akarják Plinius' scytha nevezetét kisajtolni. Középkorban hívák az olaszok *Z a b a c h e* tengernek is.

Egyre lassan haladt a' déli szél miatt gyöngé erejű gőzösünk, már vitorla is feszíteték, hogy elősegítene. Időközben, Glabalo hajóskapitány, egy szelid indulatu, javabeli egyén, származására ragúzai dalmata, félig olasz, félig francia, vagyis levantei frank nyelvű barátságos beszélgetésével foglalta el. Különös hajlamát nyilvánítva a' magyarok iránt, többi közt elmondá, mikép ők (ragúzaiak) valóságos magyar eredetűek legyenek. Midőn annak miként története iránt nyomozó kérdést tűzék elébe: saját nemzete történetéből mindig ekkép hallása- és tanulásával válaszolt, kéttelenül igazaknak állítván ebbeli őshagyományait. Csak gondolám, de nem nyilatkozám előtte, hogy történetíróink e' tény iránt keveset vagy épen semmi bizonyost nem mondanak, nem tudnak.

Délután 1½ órakor állott be a' közös ebéd, mellynél nyújtott szokatlan és izetlen, annál fogva legalább engem ki nem elégitő étek' nemét ezenen elsorolom. Káposztás leves olaszosan hús helyett csontdarabokkal. Sült borjúszege törött krumplival, zsír helyett fagygyúval készítve. Zöld uborka főve. Borjú-sült nyers uborka hozzáadással. Végre egy egy sült alma. Ezt bezárta az étkekért fejenként fizetni kellett 2 ezüst rubel. 4 órakor hatalmasan kezdett a' szél dühöngni, 's mivel iránya is változék, 2 nagy vitorlát nyitának, de egy óra múlva már annyira viharlott, hogy az ágas-rudat lehajítaná, mire a' vitorla bevonaték, és nagy hullámvész közt horgony bocsátaték, 's ekkép 8 órai haladás után Mius folyó melletti Platov falu- és víztorkolat' irányában vesztegelni kénytelenítettünk éjfél utánni 1 óráig. Ezen részekén gyakoriak a' zátonyt képző fővénnyel porondok, miknek óvatos kikerülésére bizonyos jelzők által figyelmeztetnek a' tengerészek. Illyen a' Krivoy nevű.

Augustus 5-dikén. Éjféltől 1 órakor fölriaszta álmomból a' föl-vont horgonyláncz' nagy robajja. Tudni vágyó, millyenre fordult az idő, fölmenék a' fűdözetre. Az éj derült, 's a' fogyatkozó holdtól tisztán világi-

tott vala, miáltal a' tenger apró hullámzati zajtalanul és csillamlón tükröztetvék. Megindulván hajónk, ismét nyugalomra mentem. Alvás közben haladt el hajónk Mariopol' irányában. 8 órakor a' kis harang négyszeri ütéssel konditattott meg; naponta három ízben szokott illy kondítás történni u. m. reggeli 8, déli 12, és esteli 8 órakor. Ez alkalommal a' reggeli thea adaték által kétszersülttel. 9 órakor a' bielosaroi, olaszok által Balestrának hívott világító toronynál vonulánk el, melly ollyas nevű fokozaton áll, 's éjjelen át 16 tengeri mföldnyire világít, hozzá legközelebb Alti falu lévén látható; balra irányunkban következett egy nagy fővény 's porondsziget, 7 tengeri mföldre kiterjedő (1. tengeri mföld = $\frac{3}{4}$ német mföld).

Több ízben vala már alkalmam tapasztalni az orosz nép' számtalan keresztvetésből álló vallásos buzgalmát, melly templomon kívül is, leginkább étel előtt és után meg utra induláskor nyilvánítatik: de nem gerszte annyira bámulatot egy eset sem, mint itt, külsejére nézve civilisáltnak látszó, jól ruházott némi orosz ifju' magaviselete, ki, reggeli fölkelte után, még póre gatyában a' képesszoba, vagy azon kamarácska' deszkázatánál, mellyben minden orosz hajoni szokás szerint valamelly szentnek képe előtt éjjelenként lámpa világít, magát a' jó izléssel ellenkező helyzetben gyakran hajtogtatván, hússzor, mondom hússzor hányta a' keresztet homlokról mellre, onnan jobb vállra 's így balra, földfelől emelgetve kezeit. Annyira rabjai ők e' külső formaságnak, hogy a' gondolatok' istenhez emelése nélkül a' gépies tevékenység kielégíti a' szent buzgalom' föltételeit; 's jó keresztyénnek tartatik az illy művelkedetet gyakorló, ha soha igazságos nem vala is életében. Mikor jó el ide az urnak országa? kérdém magamban ezek szemléletére. — Délután 1 órakor közös ebédre hívtattunk a' kongató által. Miután tegnapi étkeinket épen nem magasztalólag elsorolám, igazságtalan lennék markotányosunk iránt (így nevezik a' hajós vendéglőt), ha a' mai izletesbet el nem mondanám. Ebből állott: marhahús-leves vékony makarónival, marhahús piritott krumplival és mustár mártással, zöldfüge és paradicsomalma hajában, piritott morzsával töltve, sült csirke, végre czukros perecz tészta sütemény. Még asztalnál ülénk a' fődözetben, midőn a' szél újbán föltámadt. Hajónk lógott, 's oldalt forduló utvonalunkon a' kifeszített 3 oldalvitorla mozdita elő, és gyorsabban haladánk lekerülve Petrovszkavár' irányában a' berdiánszki fok alá, mellynek végén, vagyis déli csúcsán álló világító-

toronynak irányában valánk már $2\frac{1}{2}$ órákor. Ezen fokot délnek megkerülve, egyenest éjszagnak kanyarult utunk Berdiánszk vagy Új-Taganrog tengerparti város' kikötőjébe, hol jövet és menet megszokott állni a' Kercs- és Taganrog közt járó L'héredité gőzös.

Egy óranegyednyi távulságra eresztették horgony Berdiánszk város Berdiánszk. partjától. 12 utassal nyomban ladikra ülve, kieveztem ezen új várost megszeglélendő. Wolfsohn odessai izraelitát, kinek több oldalu műveltsége és a' hajón Mendelsohn' lélekhalhatatlanságáról munkájának olvasgatása által figyelmemet magára voná, társaságomba vevén, járam körül a' város' főbb utczáit. Házai leginkább most vannak épülőben az 1829-ben gr. Woronzoff tauriai kormányzó által alapítási foganatba vett kereskedő városnak; a' régiek még most is náddal fűdöttek, de már léteznek néhány csinosak, valamint butikái is a' bazáron. Nagy temploma szinte munkában. Fekszik magosan és hosszan terjedő parti orom alatt magán a' tengerpart' térségén, védve éjszaknyugot felől a' mondott orom lánczolatától. Neve az itt tengerbe ömlő Berda folyamtól vétették. Eleinte, Új-Taganrognak keresztelék ugyan: de ez életbe nem mehetvén, egyedül amaz lón divatossá. Lakosinak száma már 4000-re szaporódott; az ép öböl és emelkedő gabuakereskedés vonva vonván ide a' népet. A' mult 1843-dik évben 16 otztrák hajó rakodott itt gabnával. Ebben láttam először a' szomszéd vidékről bejött nogai tatárokat, nevezetesen egy nogaiczki előkelőt két lovú zöld kocsiskában; ismét más öreget és ifjút, pórjaikból pedig többeket. Az előkelők turbánt, a' többiek vörösszinű kerek kis sipkát viselének. Arczvonalkuk valódi tatár-mongol, jóval különböző azon krimeaiakétól, kiket Beriszlávban szemléltem. Széleskép, lapos és fitos orr, ritka bajusz meg szakáll vala rajtuk kitűnő. Színük barnás sárga. Mindezek a' mongol vegyületnek élénk nyomai. A' nogai tatárokhoz már másod ízben illy közel jártommal nem akartam elmulatni, hogy ezen, honi történetünkkel egybeszótt népfaj' fővárosába, Nogaiczkba rándulás által magamnak jelen állapotukról bővebb ismeretet ne szerezzek. Egy tatárt, épen Nogaiczkba visszatérendőt, jó két lovú kocsijával megfogadván, Wolfsohnt is magammellé véve, kevés késedelem után utnak indulánk, olly szándékkal, hogy következő napon délre visszatérendünk Berdiánszkba, és a' környéket más irányban is megvizsgálandom; miután még egész napot itt töltend hajónk. Gyorsan, sőt sebes vágtatva kelle hajtatnunk,

Nogaiczka és
a' nogai tatá-
rok.

hogy a' 6 órai távulságra fekvő Nogaiczka éjféli előtt beérhessünk. A' tatár, ha jól megfizettetik, nem kiméli lovát, mert gebévé vagy düggé válás esetében is hasznát tudja venni, bőrének úgy, valamint husának, kedves falatokat nyervén belőle. Az ut, Berdiánszk' lapályából a' magos térre 's az által a' nogaiak határába jutva nyugot felé, mindenütt rónaságon vezet, ha a' közben eső száraz árkokat és Abitosnafolyó' völgyét kivesszük; melly utóbbinak átkelésével egyenest délnek irányoztatik. 5 óra körül hagyók el a' várost, legelőbb is Kotur Oglu tatár falut érvén, honnan az Abitosnán áthajtva, annak túlszéljén egymásmellett közel fekvő 's mind egyforma tekintetű, vályogból és sárból rendetlenül készült, deszka minarettel ellátott falvakon, nevezetesen Kandausdzsu, Kangurbas, Bellai Ütmekek és Ardzsın nevűeken, részint keresztül, részint alatta hajtva, 10 óra tájban Nogaiczkában valánk, hol egy örmény lakosnál bérlelénk éjjelre szállást. Házi gazdánk, több nyelveket beszélő jártas keltes virgancz egyén, a' bizton reményelt haszon fejében és költségkémelés nélkül megrendelt vacsorára meghívásáért szívesen töltött velünk vagy három órát, tőle azalatt a' tatár körülmények- és viszonyokról, úgy szokásaikról sok érdekes adatokat szerezvén. Éjféli után menénk nyugalomra; de már a' nap'fölköltével ismét együtt járék gazdámval végig néhány utcát, egyszersmind alkalmas fuvarosról gondoskodó, hogy déltájban okvetetlenül Berdiánszkban teremhessek. Ezen város' neve elegyest Nogaiczg és Nogaiczka formában íratik meg mondatik ki, kétségkívül a' nogai tatárok nevérol, kiknek ugyancsak fő- és székhelyül szolgál; más-kép Djalangacs-nak hivatik a' tatárok által. Fekszik az Abitosna vagy Obitosna folyó' keleti partján, annak a' tengerbe ömlésétől 2 versztnyire, vagyis egy óranegyednyire, kikötővel és 1500 lakossal, kik között kereskedéssel foglalkozó feles számú örmények, oroszok és karaimok találtnak. Van muhammedán vallásu tatár elemi tanódája is. Házai, a' mecsetet, bazart, 's néhány kereskedők által lakott házat kivéve, a' többi tatár falubeliek' mintájára vályogból építvék. Itt létezik a' nogai föld' tisztviselőinek hivatala is. E' tartományoknak Katalin czárnó alatt orosz birtokká válása alkalmával a' nogaiak állandó hely- és falvak nélkül a' steppékben vándorló életet viseltek; de bölcs kormányi intézkedés, különösen francia kiköltözött gr. Du Maison ügyes tapintatu bánásmóda, kitűrése 's erélyes működése következtében (1802 — 1820) földmivesi életmódra birat-

ván, már most mintegy 76 falvakban települve laknak, a' mezei gazdaság' kivált baromtenyésztés' és abból háruló jóllét' szembetűnő nyomai mutatkozván helyenkint közöttük; a' kertészet levén egyedül, mire a' nogai magát semmi áron nem szenteli, különben földeik sem birván affélére idomitott sajátsággal. Határuk egyvégben terjed el, délre az Azovi tengertől, keletre Berdafolyótól, éjszakra a' mennonita- és orosz gyarmatoktól, nyugotra a' Molocsna tótol és pataktól környeztetve, tehát három oldalról német és orosz gyarmatoktól bezárottan. Földük steppei mineműségű síkság; természet alkotta egyetlen hegy vagyis inkább magános domb náluk a' Kurszak-döbe (hasdomb), melly Araklu és Maskir falu közt esik a' Mariopolból Krimbe vezető utnál. Ők mind muhammedán vallásúak, nyelvük az ozmantörökétől csak dialectusban és némelly mongol maradványú szavai által különbözik. Összes számuk a' krimeai tatárokkal egyetemben 150,000-re tétetik a' férfi nembelieknek, minek körülbelül egyharmadát alkotják a' krimiaiak. Föltűnő a' murzáknak (nemeseeknek) magyarszabású és czifraságú dolmányuk meg mentéjük; a' leányoknak pedig majd sarkig érő befonott hosszú hajuk; ezek' és a' murzák fejét fölötté magos kerekded turbán ékesíti. Nevét e' nép Nogai nevű, magát 1261-ben a' mongoloktól függetlenné tette vezértől nyeré. Nevezik őket a' más felekezetbeliek m a n k a t azaz piszéknek is. A' bujasenyv meghonosult ősi nyavalának tartatik e' népfajnál, mellynek sorvadásba átmenését a' nogaiak' fényesbőrű sáppadt arcza valójában el is árulja, Legérdekesbnek, és a' kún kérdésnél tájékozásul szolgálhatónak vélem lakhelyeik' nevenkénti elsorolását, mert olyanok fordulnak azok közt elő, mik némi historiai nevezetességű besenyő-kún férfiakra emlékeztetnek; tudatván más részről, hogy a' nogaik eredetre nézve nem tiszta türk-tatárok, hanem főleg mongol meg besenyő-kún vegyületből állanak. Három hordára osztatvák föl jelennen lakott földükön, mellynek neve a) J e d i s z a n

Nogai-tatár
falvak' nevei.

b) J e d i s z k u l, c) D z s a m b u i l u k; ez utóbbi eredvén leginkább mongol elemből. Falvaik az 1-ső rendbelieknek: Ak-kerman, Djogarra-Burkud, Dömenge-Burkud, Bauerdak, Iszibe I., Jedenokhta I., Jedenokhta II., Karru-K e g e n e s z vagy Karreruga, Tulga, Tetlu-Kalak-Nokusz vagy Djüman-Nokusz, Djanszur-K e g e n e s z vagy Djanszögur, Maitogae-Nokusz, Iszibe II., Djantrün-K e g e n e s z, Tas-K e g e n e s z, Tüszge-K e g e n e s z, Emir-K e g e n e s z, Topal-K e g e n e s z, Ikon-Szasszeg-Togan,

Geszgene-Szasszeg-Togan, Alsin-Bodai, Saukai, Maskir, Kahacs II. vagy Kahacs-Muszalo, Kahacs I. vagy Szultán Mürat, Kakbas, Cseklu, Onike, Besaul, Kegenesz II. vagy Robotai-Aul, Temergodzsa, Emaut, Kislik, Bodai, Kolatamgale, Alsin, Aküe. A' 2-dikhoz tartoznak: Atamgalu, Altiaul, Kas Oglu, Kausegalu, Bodran, Sonselu, Durtamgalu, Kotur-Oglu. A' 3-dikhoz: Togalu, Karakurszak, Kandauszdzs, Kangurbas, Bellai-Ütmek, Sarailu, Kolonda-Dzseklu, Araklu I., Kanglera, Araklu II., Ikon, Beskeklu, Aklekodzsa, vagy Aszlikdzsa, Orman vagy Ormandzsi, Szaszukan, Szarler, Aszangodzsa, Aszlikhodzsa, Beg-Burdzsi, Arsin. Továbbá: Nogaiczka vagy Djalangadzs. Van azonban a' Molocsna' nyugoti oldalán még 9 tatár falu, u. m. Sagaltai, Karadzse, Csomak, Czerbulu, Boras, Asz-Birde, Omar, Kasudar, Akusz¹⁾. Legszembetűnőbb ezek' sorában a' nyocz helységnek melléknevül szolgáló KEGENES, éppen azon 1-ső hordában, melly hajdanta az az aldunai vidéken tartózkodván, besenyő-kún elemet is olvasztotta magába. Soha nem éltem ollyas hiedelemben, mikép a' magyar és vele rokon népfajok költözködésük, országalapításuk- és messzi hadviselésük' korában eredeti tiszta elemből állottak, 's nyájuk' közepette idegen elemi töredék, akár mint szövetséges-, akár mint szolga nép kisebb vagy nagyobb tömegben nem létezett volna: melly az uralkodó magyar nép' viszontagságaiban mindig egyenlően osztozék. És ezen történeti valóság' iránytűje után indulva mutatom meg etelközi utam' IV-dik bizonyítványában a' kúnokkal tatár nyelvű néplelekezetnek úgy Cumániában, valamint Magyarországon együtt élését. A' „Kegenes“ historiai névnek itt a' nogaiaknál számos helyeikben élénk nyilatkozata megerősít hiedelmemben; azon következtetésre nyujtván alkalmat egyuttal: miszerint ezen tatárok' ősei szoros polgári kapcsolatban állottak- a' besenyőkkel. Cedrenus XI-dik század' közepén élt byzanti írónál találunk e' részben jelentékeny ujjmutatásra, midőn a' besenyők' (Patzinakae) 1046. évben keletkezett belvillongásait leirván, azok' Tyrach és Kegenes nevű, egymás ellen törekvő vezéreiket említi, amannak nemes származását, ennek alacsony nemből eredetét különösen kiemelvén: „*Erat in eadem gente (úgy mond) etiam alius quidam Kegenes nomine, Baltzaris filius genere obscurissimo nullisque natalibus, sed bello ducendusque cohortibus longe praestantissimus*“²⁾. Tyrach ne-

Kegenes
historiai név.

¹⁾ A' *dj*-vel írott neveket a' tatárok könségesen *gy* hanggal ejtik ki.

²⁾ Georgii Cedreni. *Historiarum Comp. Bonnae*. 1839. Tom. II, pag. 582.

mes eredete besenyő, Kegenes pór sorsa tatár származatot árul el, történeti alapon állván amazoknak uralkodása, nemzeti fölsőbbisége. A k u s z, rendben utolsó hely' neve is föltűnik régiségeinkben mint kún vezére. Sz. László kir. kúnokkali harczeitől említi többek közt a' bécsi képes krónika: „*In primo autem impetu, rex, ducem Cunorum, nomine Akus, percussit*“¹⁾. Ezen besenyő-kún történeti neveknek a' tatárok helységekben maiglanig emlékezetben maradása azon következtetéshez vezet a' nyomozót, hogy e' kérdéses férfiak a' kúnokkal egy kormány alatt élő tatárok kebléből valának. Illy fölvilágosításoknál fogva nem leendő többé rejtély: miért mondatnak sz. László királyról fönmaradt latin és magyar régi himnuszainkban az ő kún ellenei fölváltva tatároknak; 's miért hivatik a' II. István kir. által 1129-dik évben befogadott kúnok vezére Tatár néven? „*Rex autem Stephanus, diligebat Cunos tunc temporis, plus quam decebat; quorum dux nomine Tatar, qui a caede imperatoris (Grecorum), cum paucis, ad regem fugerat, cum rege morabatur*“ ezek a' krónika szavai (Turocz. P. II, cap. 63.). A' kazar, besenyő és kún néven ismert feketetengermelléki birtokokban, már a' legrégibb időkben, következőkép a' mongol hódítás előtt, hogy török-tatár nyelvű népségek léteztek mint amazoknak szövetségesei és alattvalói: nemcsak megengedjük, sőt inkább vitatjuk a' historia' utmutatása szerint: annélkül azonban, hogy a' kazarok-, besenyők-, kúnok- vagy palócok' szinte tatárnyelvűségét megengednők. A' magyarhoni kúnoknak Nogaitól kölcsönzött „Neugarius“ nevére a' már főnebb említett bizonyítványban értekeztem, bővebben kifejtetvén ott a' kún-tatár viszonyok. Kétséggel ezen felekezetbeliek szaguldozának 's pusztitának gyakorta honunkban. Benaketi Abu-Szulciman Daud XIV-dik század elin élt perzsa történetíró beszéli D'Ohsson fordítása szerint: „*Il y a prés du pays de Batrik une vaste contrée qui touche au pays de Kerem (Crimée) et de Boulgar. Nocaï, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan fait souvent des incursions dans ce pays, apelé Madjaristan* (Hongrie)“²⁾. Nagy hirű és befolyású vezér volt Nogai, nem csuda azért, hogy a' tatárok egy felekezete tőle szereti magát maiglan hivatni. Nicephorus Gregoras tanutétele nyomán Paleolog Mihály császár' Irene nevű, törvénytelen ágyból született leányát birá neül, 's neki thessaliai kormányzó Sebastocrator János ellen

¹⁾ Thurocz, Chronica Hung. Pa. II. cap. 57. Apud Schwandtner. Tom. I. pag. 57.

²⁾ D'Ohsson, De Peuples du Caucase. Paris, 1828. in 8. pag. 272.

4000 főnyi segítséget küldte 1282-ben. Így ír Gregoras: „*Imperator — legatos mittit ad Nogam Scytham, qui ultra Istrum sedes et domicilium habebat. Erat enim huic cum Imperatore firma amicitia ob affinitatem: quippe Irenen, filiam illius notham, paulo ante duxerat, atque idcirco eius amicus erat. Ab eo accepta quatuor millia delectorum Scytharum et iis adiunctas aliquas Romanas vires missurus erat Imperator adversus Thessalum Joannem Sebastocratorem*“¹⁾).

A' nogaiak falvaikban épen úgy, mint a' többi gyarmatokban, házak előtt, udvarok-, csűrök- és aklokban alkalmazvák számtalan kőszobrok, miknek azonban egyenkinti megvizsgálgatását az idő rövidsége lehetlenné tévé; más részt, már meg nem mondható példány-sokaságban szemlélésük eléggé kielégítvén vágyaimat, csak ritka különösségű, a' látottaktól légesen elütő faragványok vonzának.

Augustus 6-dikán. Nogaiczkból egy örmény kocsis által hozatunk a' tegnapi uton Berdiánszkba, 12 órakor már ide megis érkezvén. Emilio d' Angeli, egy trieszti kereskedő ház' fia, tudományosan mivel ifju ember, ki gabona kereskedési ügyben tart itt lakást, miután Draskovich taganrogi consultól hozzá ajánlatom vala, már várakozott reám. Szíves meghívásának helyt adva, ebédre asztalához mentem. Végezvén olasz étkü jó ebédünket, 3 óra tájban kocsira ülénk, előbb is a' város' szélén fekvő nyilvános nagy kertet, millyenek minden orosz városban találtatnak, megtekintendők. Itt két közönséges női kőszobor látható, egyik földbe állitva, 5 láb, másik fekvé heverő 1 öl nagyságú durva mű. Távozva innen, éjszакnak föl a' magos térre hajtók, utközben több kurgánokkal, és egy utmutatóúl szolgáló, a' földszinétől 5 láb magos férfiszoborral, granitkőből jól kifaragottal találkozánk. Ehhez közeli halmon kő darabokat pillantván meg, körültekintésére menék. A' kövek' tatár irata bizonyítá jelenleg e' halom' nogaiak' temetkezésére használatát. Innen Robotai Aul nevű, a' Berda' völgyénél partos oldalon fekvő tatár faluba hajtánk be, egyenesen Dautyei nevű oroszul is tudó vagyonos tatár gazdához, D' Angelinek ismerőséhez. Ennek udvarán a' garád mellett látván mintegy 5 lábnyi magosságú granitkő férfi szobrot, abbeli kérdésemre, hogy minő népségtől származtak az illy kövek, mind ő, mind a' hozzánk érkezett két

¹⁾ Nicephori Gregorae Byzantina Historia. Lib. V. cap. 7. Bonnae, 1829. Vol. I. pag. 149.

szomszéd lakos, nem tudással válaszoltak; bizonyos, mikép nem volt az ő eleiké, mert hagyomány és szájról-szájra átmenő ősmondák után mégis csak tudnának valamit. Illyen volt nyilatkozatuk és nézetük e' hajdanságok iránt. Ők is a' steppékből hozattaknak vallák. Tovább hajtva innen a' Berda' széles völgyi odalában, 5 óra körül a' folyóhoz jutánk, rajta Neuhoﬀnungsthalhoz tartozó malomháznál kelénk át, majd Novoszaszkoi orosz faluba menük be, melly az előbb nevezett vürtembergi német gyaratnak átellenében fekszik. Ezen oroszfalú Berdiánszktól 18 versztnyire van. Számosak itt is a' kőszobrok, jelesen találtatik Bilous Iván házánál 5 darab, egyet kivéve mind férfi kép, részint az utczai kapufalánál, részint az udvaron. A' női szabor különös, maga nemében egyetlen, minőt még nem láttam. Fejét a' csipkés fejkendő helyett 1½ lábnyi magos, hegyes csúcsba menő frigyiái vagy parthus-kún süveg ékesíti. Ez élvezet- és bő tapasztalással végrehajtott kirándulásból késő estve visszatérve D'Angeli urral aziránt értekeztem, valljon nem vállalná-e magára ezen kőművekből némelly válogatottabb példányok' megszerzését és hajón Triesztbe szállítását? Ő e' részben kedvezőleg nyilatkozván, kivitethetésük iránt azonban előbb a' vámhivatalnál teendő kérdésre figyelmeztetett, minek, hogy még következő naponi elindulásom előtt végére járand, megigéré. Nála töltém kellemes társalgás közt az estét, nyugalommal az éjtszakát.

Augustus 7-dikén. Korán reggel Krizanovszki orosz vámtiszt némi hivatalos működésben D'Angelihoz jöven, vele reggelinél találkozám, melly alkalommal a' kőszobrok' külföldre vihetése iránt kellő fölvilágosítást nyertem, azt nyilvánítván ezen tisztviselő, hogy a' szobrok (kamenibabák) ugyan nem vám' tárgyai, 's még eset sem fordult elő, hogy illy kővek kivitettek volna: de miután legközelebb Pierovszky ministertől parancs érkezett volna a' megyei kormányhoz, miszerint mindenhol gondosan összeíratván és szedetvén, biztos és nyilvános helyekre hordassanak egybe; alig hiszi olyanok' szabadon kivitethetését. Örvendettem illy bölcs intézkedés' hallásán, 's ámbár hanyagul foganatosítatnék az efféle, anyagi hasznót nem ígérő rendelet, reménylém még is, hogy ennekutánna nem romboltatnak annyira az őszkornak maradványai; a' késővilág mélyebb nyomozásuk által még sok elrejtett történeti valónak juthat ismeretére; nyilvánított nézeteim is előbb később alapigazságul leendnek elfogadva. Reggelizés után megválva a' becsületes D'Angelitól, a' parton váró csolnakon gő-

zösünkre szállottam. Néhány újabban hozzánk csatlakozó utasok, jelesen némi orosz tábornok után várakozás miatt csak 1 órakor történt az indulás, 7 tengeri és pedig külföldről érkezett hajó soránál vonulván el. Most a' késedelem miatt 3 órakor tartatott közös ebédünk, mellynél csak három egyén alkotá a' társalgást, merően abból állót, hogy midőn az érdeklett orosz tábornok a' vele hajónkra lépett, szinte hadi szolgálatban levő két liflandust néhány palaczknyi borából megkínála, mindannyiszor mély bókók közt magasztaló szép szavakat mondogatának az asztal végénél egész meglepéssel és fontossága' érzetében gyönyörködni látszó nagy urnak; melly szép szavakra mindig egy nagyot hízása vala észrevehető a' bárgyunál is jelentéktelenebb arczvonással megáldott toaszthósének. 5 óra tájban a' szél erősebben kezdvén fúni, hajónk örök ringatásba hozaték annyira, hogy nyugalmassan állni vagy ülni, annálinkább írni lehetlen vala. Látványunk mindenfelé csak tengervíz, mert a' berdiánszki világító törnyot, mellynek irányában délnek visszafelé hajózáink, már végkép elvesztők szem elől.

Lingva franca. „Lingva franca“ — frank nyelv; ez neve ama zagyvalék nyelvnek, melly a' Levantén hajókon úgy, valamint a' tenger melléki kereskedő városokban az európaiak közt divatozik. Valódi keveréke az olasz- és francziának, 's egyiknek sem dialectusa. Beszéltiben az olasz, franczia, dalmatiai és istriai. Igen könnyű megtanulni annak, ki mind a' két alkatnyelvet valamennyire érti, főleg ha még latinul is tud. E hybridum itt az Azovtengeren szinte egész terjedelemben diszlik, borúra derűre beszélve az oroszok által is, elannyira, hogy tökéletes franczia- vagy olasz nyelvűt nem találtam tengeri utamban. Ezt beszélém én is tartózkodás nélkül, és megértettem mindenki által. Éljen a' lingva franca!

Raguzaiak magyar eredete. Egy öreg bárkász, Galbalo kapitánynyal hasonló nevű, bővebb ismeretség után akkép nyilatkozott: hogy ő patriotám, ragúzai, 's eredetileg magyar. Bővebben fejtegetőzve így adá elő ősi hagyományok után a' történetet. Egy félsziget, úgy mond, Raguzá mellett, hajdan magyaroktól szállaték meg, 's magyar kormány alatt élék sokáig és boldogul napjaikat: a' köztársaság idejében azonban Raguzához csatoltatván, annak lakosival forrottak egygyé, és most illyrek, akará mondani szlávok. Többször fejezé ki ebbeli hiedelmüket, tudományukat.

Délután 5 óra tájban olly nagy ringás lőn hajónkon, hogy miatta

nem irhattam 's nem olvashattam a' cabinetban; fejem is fájni kezdvén, a' füdelezetre menék föl; alig nézem körül magam, 's íme mit tapasztalok? Az utasok közül majd egyik majd másik, szédeleg, lefekszik, vagy a' korlátkerítéshez borulva erőködik. Tengeri betegség! Nem nagy baj, de valóban kellemetlen nemcsak, sőt undorító. Galbaló kapitány figyelmeztete, mikép én sem fognam elkerülni valószínűen e' mai criticus napon. „Io sono risoluto signore capitaneo, mai io non ho paura!“ mondám neki; Bravissimo, signore Giovani! felelé vissza; mert ha már bizodalmas láben állnak valakivel az ádriaiak, kereszt-, nem pedig vezetéknévéről nevezik azt mindig. Vederemo! Vederemo! Elmúlt a' nap, utánna a' másikat, 's hálá, mégcsak fejem sem fájt érzékenyül; ezen csudálkoztak mindenek, én pedig örültem. Mi legyen oka tulajdonkép bántatlan maradásomnak, magam sem tudom. Fejtsék meg a' tapasztalt orvosok, ha tesszik. — Az éjj beállott, mindenki nyugalomra mene; a' kapitány, néhány matrósz és én maradánk ébren kívül örködve. Hajónk vágatva haladt a' csillogó három lámpánál (2 az árbocz közepén, 1 legföül), melyek néha a' tisztán ragyogó csillagok közt látszottak elveszve lenni. Utunk a' tejut' vonalában egyenesen Kercs felé lön irányozva, melly Taganrog-tól 130 tengeri mföldnek tartatik. Éjfélíg gyönyörködtem a' tündöklő csillagok- és tölök ragyogtatott fölföl fejrő habtömegekben. Kedvező szelünk kellemes hűssé bájolá a' léget. Szép ez mind, valójában, és magasztos tárgy a' szemlélődőnek, de még sem olly bájélvezetű, mint édes hazám' mezőtengerén a' csalogány' nyögő dalai- és pacsirták' zengzetétől átrezgetett harmatos éj' légboltozata. Itt a' halál néma nagysága tölti be az ég- és víz közti megmérhetlen üreget; amott az élet' óriási karjai ölelnek mindent át. A' sík tenger nem ad halandónak állandó lakot: de te kedves hazám, ezer év óta nyújtál kényelmes szállást a' magyar faj számára. Illy gondolatok közt illetém lelki csókjaimmal a' késő éjj' tündéres homályát, midőn elvégre nyugodni menék.

Tengeri betegség.

August. 8-dikán. Négy órát hirdető megcsendítése a' proránáli kis harangnak, fölébresztvén, kihíva a' hajófödözetre. Örömsugárban tünt föl előttem jobbra Krimea, balra Ázsia' halmos partozata. A' jenikalei világítótoronyban halvány estecsillagként látszatek még az égő mécs. 5 órakor a' félsziget' partszögletén túl eső Jenikale várat és váraskát érök el irányunkban, tenger parti szóleivel. Ezen, genuaiak és törökök által

építetett vár, jelennen erősegül nem szolgál; lakosi jobbára görögök, nevezeteseb épületei katonai és koronai lakok; különben a' közellevő Kercs várossal tartozik egy hatóság alá. Ettől Kercsig 12 versztnyi távulságban a' tengerparton diszelgnek a' nagyszerű ósvilági halmok. Ázsia és Europa között a' Bosporus-Kimereusnál haladók egyre, míg fél óra múltával kissé nyugotnak Kercs öble felé kanyarodánk, minek irányában a' déli hegyfok 's azon elterülő megszámlíthatlan sirhalmok gyönyörű látványt adának. A' két fok között félhold alakban terül el Kercsnek ritka épségű öble, mellyben egy óranegyed alatt már ben valánk. Mintegy 60, két- és három-arboczos nagy hajót olvastam meg, egyet osztrák zászlóval, 6 órákor vettetett horgony. Helyre vergődés- és a' szokott fizetések' megtétele után Galbalotól bucsút véve, 8 órákor ladikon a' hidhoz menék, onnan a' városba. Itt egy tisztességes szállodában Kelki nevűben, a' bazar kerekpiaczán ép a' legszebb helyen béreltem szobát; mellynek némi livornói származásu öreg pinczére nyomban ajánlá magát szolgálatomra. Igen jól esett e' megelőzés, minthogy illy készség-nyilatkozatot egész utamban sehol nem tapasztaltam.

Kercs.

Kercs Krimeának leghiresb és legjelentékenyebb kereskedő városa. Fekszik a' félsziget' keleti, majd az ázsiai partokig nyúló csuca alatt, közébe záratván azon tengerszoros, mellyet a' régiség Bosporus Kymereusnak nevez. A' város maga azon pontot foglalja el, hol egykor Panticapeum, vagy Bosporus, később Vospro, Vosporos vagy Aspromonte nevű város létezett, 's a' bospori királyoknak régente székhelyül szolgált. Jelennen számlál 10,000 lakost, köztük számos görög, örmény és tatár, úgy szinte különféle nyugoteurópai (frank); de láthatni kereskedelmi ügyben ide gyűlt cserkeszeket is. Van 4 temploma, női nevelőintézete, kerületi tanódája. Kereskedését élénkké 's virágzóvá teszi félhold-alakutág és ép öble, valamint a' félsziget' gabna- 's egyéb terményeinek e' helyütt öszpontosulása. Kikötője 1827-ben nyitott meg. Ezen környék az, melly a' régiségkedvelőnek és buvárnak hasonlíthatlan élvezetet nyújt. A' tárgyagnak biztos utmutatás által tökéletes ismeretére jutandó, Nikolich viceconsul és Kulissich nagykereskedő urakat kerestem meg, ez utóbbihoz ajánlattal bírván D'Angelitól. E' két derék ragúzai mindent szíves készséggel elkövetett az érdekes régiségek' megismerésébe vezetés körül; jelesen amaz, kocsijába fogatván, elvitt azon nagyszerű sirhalmok'

megszemlélésére, melyek e' várost megszámithatlan mennyiségben az éjszaki és déli fokozaton környezik; el a' veszteglőintézetbe; emennek társaságában a' város fölött nyugotra emelkedő hegy' oldalában épült Museumot vizsgáltam meg. A' sírhalmok már néhány évek óta kutattatnak; két egyén vezeti az ásatásokat, egyik az itteni museum, másik a' császári ház' számára. A' kiaknázott jelesb drágaságokat jobbadán Sz. Pétervára nyeli el, nehezb köemlékek nyervén nyugalmas maradást. Három kurgán fűdötetett fűl különös boltozatűregű; legdiszeshje, melly császári halom (csárszki kurgán) nevet nyert, a' veszteglőintézettől éjszakra, magától a' várostól 6 versztnyire (majd 1 mfűldnyire) esik azon tájon, hol közhiedelem szerint a' régi Mirmikione állott. A' városból ide éjszak felé a' nagy utcán végig hajtván, miután egy kőhiddal ellátott hosszú töltésen, nyugotról az öbölbe csörgedező némi pataknál kiértünk, tömérdek megásott halmok ötlöttek szemembe; mik elég disztelenül mutatkoznak a' kihányott földrakások' és mély üregek' szemetszuró reudetlensége miatt. Meghányatás és kutatás után legczélszerűbb volna ezeket ismét régi alakukba rendezni, 's bizonyos jól által tudatni a' késő maradékkal már megásatásukat. De a' csárszki kurgánt akarom röviden leírni. Ezen halomnak kapunyílása délre van, mellynél kezdődik egy 20 ölnyi hosszú tornácz négyszegű és hosszukás 17 sor faragott mészkőből emeltt, ollymódon, hogy kerek boltozat helyett csúcsosan összeeresztve lennének az egymásra helyezett kövek. A' tornácz után a' halom' középtáján jő a' sírbolti kamara alul négyszeg alakban, négy sor rakásig, azonfölül 22 sor kőrakás emelkedik kúpba olly alkattal, hogy az egymásra fektetett 2 lábnyi szélességű kődarabok minden sornál belebb belebb lennének eresztve. Csudálandó óriási műve az óskori építészetnek, azon homályos régiségből, midőn még a' művészek ív- és kúpboldozatot czementtel szerkesztteni nem tudtak. Kivűlről ezen kúpűreg szinte mint a' többi kurgánok, nagyobb és aprobb kövekkel elegyes földdel kereken boritatik, de egyedüli és a' többitől távulást fekvő. Midőn több évek előtt fölnyitáték, már hiányzott belőle a' halottmaradvány. Hihetőkép valamellyik bosporáni scytha királynak szolgált sírhelyül e' messzi hajdanban. Ritter Károly az efféle művet kyklopi falazatnak (Kyklopische Mauer) nevezi ¹⁾. Koeppen bizonyítása szerint Olbiá-

Régiségek.

¹⁾ Ritter C. Die Vorhalle Europäischen Völkergeschichten vor Herodotus. Berlin, 1820. 8-o. S. 258.

nál is találtatott illy boltozatos halom, de köveit épületekre használák föl „*Von den gemauerten Tumuli, (igy ír) deren Ritter nur einen in Taurien anführt, gab es auch welche in Olbia, wie ich selbst gesehen habe. Die Steine sind indessen schon zu andern Zwecken gebraucht worden*“¹⁾. Közönséges vala tehát az oroszoknál is az efféle vandalság. Tudatik az mindenek által Nikolajevben, hogy a' város' házai kezdetlen Olbiopolis' romjaiból emelkedtek; most azonban jobb szellem vezeti őket, a' kutatásokra is gondosan ügyelnek, sőt évenként bizonyos öszveg rendeltetik ásátásokra az illető minister által. Koeppen bizonyos Du-Bruznak naplójáról is teszen említést, melyet a' kercsi ásátásoknál vitt vala. Kercsből Theodosiába vivő utnál két állomásnyira látható azon mély árok, melly a' régi bospori királyság' határvonalát alkotá; ezen túl már igen ritkák Chersonesusban a' nagy sírhalmok: miből csak scytha eredetükre lehet hozzávetést tenni. A' híres Mithridates sirját is megtekinténk. Ez iránt ki kell jelentenem, mikép a' lakosság és tudosok nincsenek egészen tisztában, 's egyedül homályos hagyományokon alapítvák hozzávételeik nem pedig irott emléken. A' tengeröbölnél elterült város fölött nyugoti oldalon emelkedik egy kerekded magos hegy, és ezt nevezik Mithridates hegyének; rajta látható némi kőszirtekből hányott hegyes halom, 's ezt állítják Mithridates sirjának lenni. Van e' halom aljánál egy szélesen kivájt kőszikla darab is, melyet Mithridates székének mondanak, a' tatárok által pedig altun obo azaz aranyhalomnak hivatik. Állítólag itt ülve szemlélte a' pontusi nagy király Rómának ellenséges roppant tengeri hajóhadát. E' hegyen létezett különben hajdanta az Acropolis föllegvár. Mellyik Mithridatesre vonatkozzék a' több hasonnevű pontusi és bospori királyok közül tulajdonkép e' szóhagyomány? avval az itteniek úgy látzik nem sokat törődnek; a' körülmények azonban VI. vagy is az Eupator mellék nevet viselőre utalnak, ki a' rómaiakkal több mint 30 évig dühösen harczolván, végre birodalmát veszítve, az előbb fiának Makharinak kormányára bizott Bosporba vonva magát, népzendülés közepette Kr. e. 64-dik évben itt önön gyilkosa lón Pompejus- és a' római hadsereg' nagy örömére. Ennek holtteste mindazáltal Papblagonia' Sinope nevű városában, ősei sirboltjában temettetett el Dionak Plutarchéval helyesen meg-

¹⁾ Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Ruszland. Wien, 1822. in 8. S. 6.

egyeztethető tanutétele szerint, nem pedig ezen város körül; minélfogva a' sírhalomrólí szájhagyományt mesék sorába tartozónak vélem. Azon messzi kilátás, mellyet nyugotfelé a' tengerre és azontúl Ázsia' halmos vidékére, a' Kubán folyó torkulatához nyer a' vizsgáladó, akarat nélkül is a' hajdan-idők' e' környéken végbement nagyszerű eseményeinek fontolgtatásába vonva vonják a' történetbuvárt. Az eltűnt század- sőt ezredévek' változatos végetlen sorozata varázsoltatik szem elé. Ezen Mithridateshegy' oldalán diszelg némi antic-stylu épület. és ez a' museum. Kényelmes ut, a' város kerek piaczáról asphalt-öntvényű széles lépcsőjárda vezet ennek ösvényére. Körötte sirkövek 's szoborfaragványok illesztvék; benne több osztályozatokban a' kiásott régiségek, úgymint : drágaság-darabok, gyűrűk, kar- és nyakperekcek, lánczok, arany- és ércszobrocskák, fegyverneműek, hamvvedrek, hetruski és üvegedények 'stb. mindezek 2000 év lefolyása óta különböző időszakaszból, különböző népektől! A' görög művek és emlékek készítés- és fölirataik által könnyen meghatározhatók ugyan: de az ismertető billeg nélküliek közül ki mondja meg: mellyik a' scytha, vagy sarmata, maeota, kazar, hún, besenyő vagy talán magyar régiség? — Ismeretlen betűjellemmel írott emléket, mi leginkább érdekelt volna, de még kameni-babát sem találtam itt. Az egyes személyekre vonatkozó görög föliratú síremlékeket mellőzve, azon nyilvános emlékekre fordítám figyelmemet, mellyek a' főnebbi évben kiásattak. Már ismeri a' tudósvilág a' bospori királyokra vonatkozó pénzeket és fölírásokat, miknek korszakuk meg történetük nagyrészből föl is világosított Vailant, Cary, Froelich, De Waxel, Potocki, Clarke, Köhler, Raoul Rochette 's egyebek' munkái által: de azon kőemlékek' iratai, mellyek a' város' tengeröbölre nyuló szélén hihetőleg a' hajdani város' forumán kútásás' alkalmával legközelebb fölmerültek, kevesbé jövének még közismeretre. Fejér márványból diszesen faragott 5 lábnyi magos és 1½ lábnyi széles négyszeg alakú főoszlopok (pylasterek) ezek, négy egyenlő darabban, miknek kiásatás előtti szerkezetéről csak annyit tudhattam meg, hogy a' már elkészült csinos kút' tetényébe berakott, lovagló férfit ábrázoló dombor-mű is hozzájuk tartozott. Maiglan a' kiásatás' helyén szabad ég alatt hevernek. Fölírásaik több helyen homályos és olvashatlan levén, némi tudós vizsgá-lók által fekete festékekkel húzattak be a' betűvésetek. Nikolics ur másolataikat is közlé velem; megvizsgálás és egybehasonlítás' alkalmával azon-

ban tapasztalám főleg a' jobban megőrzöttnek hibás leiratását. Újban lemásolám emezt. Betűik hajdani alakúak, néhol a' hely' szűke miatt a' következő sorba átalvitettekkel; különösen az o nem kerek, hanem csúcsos négy szegletbe mén, az ω pedig w-vel jelölt az egyiken. De mind ezeket megvitatni a' görög palaeographiai tudományhoz tartozik. Soronkint az egyik' szövege ebből áll:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΤΟΝ ΕΚ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕ-
Α ΤΙΒΕΡΙΟΝ ΙΟΥΛΙΟΝ
ΡΗΣΚΟΥΠΟΡΙΝ ΥΙΟΝ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΣΑΥΡΟΜΑΤΟΥ ΦΙΛΟ
ΚΑΙΣΑΡΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟ ΡΟΜΑ-
ΟΝ ΕΥΣΕΒΗΙ Η ΠΡΟΥΣΙΕΩΝ
ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΥΠΙΟΝ ΤΟΝ
ΕΑΥΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ ΔΙΑ
ΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΜΑΡΚΟΥ ΑΥ-
ΡΗΛΙΟΥ ΜΑΡΚΙΝΑΟΥ ΑΜΡΕ- (?)
ΝΙΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΥ-
ΡΗΛΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΑΝΟΥ ΠΡΟ-
ΚΛΟΥ ΕΝ ΤΩ Ι Κ Φ ΕΤΕΙ ΚΑΙ
ΜΗΝΙ ΔΕΙΩΙ § Α §

Értelme következő: „Istenek' segedelmével (vagy: Áldás, szerencse! — régigörög szólásmód). Királyok' királyának, Tiberiosz Juliosz Reskupornak, a' nagy király Sauromata' fiának, a' császárok' és Rómaiak' barátjának, mint jótevőjének Hypioszviz melletti Pruziaszváros az ő követük Mark Aurel tanácsbeli Markian Amre (?) fia és Aurel Filippian Proklosz' fia által közhatározatból emelé, 520-dik évben, Disius hónap' 1-jén.“

Az évszám 224-dik Kr. utánni évnek felel meg; mellyszerint III. Reskupor bospori királynak emeltetik az emlék, ki Septimus Severus, Caracalla, Antoninus Geta, Macrinus Ant. Heliogabalus és Severus Alexander római császárok korában 24 évig uralkodott az eddig ismert adatok szerint. Az emlék' tartalma' iránti kérdések' megvitatását is az illető szakem-

berekre bizva, itt csak őstörténetünkre némi fénysugárt bocsátó adattal akarok kedveskedni, ép ezen fölírat és más hasonló emlékek által támogathatóval. Lehetlen vala észre nem vennie a' nemzeti régiségeinket gondosan vizsgálónak, mikép már a' pogánykorban úgy a' magyar, valamint vele rokon besenyő-kún felezeteknél a' Gyula, népfőnökökre illesztett férfinév közönséges használatnál birt legyen; sőt a' 108 eredeti magyar nemzetségeknek egyike illy nevet viselt¹⁾; lehetlen volt továbbá az iránt magában kérdést nem támasztania: valljon mi uton módon szívároghatott őseink közé ez épen nem magyar jelentésű, hanem a' római Julius-sal tagadhatatlanul azonos nevezet? Megfejtik úgy hiszem a' fölíratok és velük egybevágó pénzek' olvasmányai e' nehezséget. Midőn Rómának félvilágot leigázó hatalma Ázsia', különösen pontusmelléki tartományaira is kiterjedt, 's fejedelmeik egyrészen szövetségesei, majd hűbéresei és adozói lőnek a' császároknak, a' császári kegyelemben részesült népfőnökök hiúságból vagy talán hódolati tiszteletből a' kegyelmét osztó császár' nevét vevék föl és tűzik saját nemzeti nevük mellé. Így történt a' bospori királyokkal. Ezen tartomány a' nagy Mithridates halála után római hűberes királyokat számított több századon által, mellyek közt Sauromat és Reskupor föltűnő, mint a' kik Julius és Tiberius melléknevet használtak; amaz kéttelenül a' Julia nemzetségből származó Augustus császártól kölcsönözve. Többi között Froelichnél olvassuk II. Reskupor, VI. Cotys és I. Sauromat' pénzein: „*TIBEPIOC. IOY AIOC. BACIAEYC. PHCKOYΠOPIK.*“ (Tiberius Julius Rex Rhescuporis). — „*IOY. AΠOYΠPOY.*“ (Julii Aspurgi). — „*TI. IOY AIOY. BACIAEΩC. CAYPOMATOY*“ (Tiberii Julii Regis Sauromatae)¹⁾. Az odeszai museumban I. Cotys' pénzein: „*IOY AIOY CEBACTOYKAI*“ és „*IOY AIAN . . . ANCEBACTHN*“²⁾. Ennyi hiteles emlék' nyomán nem kételkedhetik senki, hogy a' Feketetenger' környékein tanyázott népek között, következképen a' magyar-fajú ősnépeknél is már koraidókben elterjede a' Gyula (Julius) jelentékeny nevezet; annál inkább kétségtelenné válik ezen állítás, mivel Procopius' tanutéte szerint Bosporus várost nem csak elfoglalák a' húnok, hanem annak környékeit bírák is az V-dik században: „*Ab urbe Bosporo ad urbem Chersonem, sitam in maris littore, et*

¹⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökereis régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8. 54. lap.

²⁾ Froelich, Regum veterum Numismata anecdota aut perrara. Viennae, 1752. in 4. p. 154, 158, 158.

³⁾ Descriptio Musei publici Odessani. P. I. Odessae, 1841. in 4. pag. 38.

*Romanis iam inde olim subditam, habent Barbari, utique Hunni, quidquid interiacet*¹⁾. Így ír ő. E' figyelemgerjesztés után adom már a' másik kő fölíratát. Évszám ugyan nem fordul elő rajta: de miután Probus császár idejében 277—284. év között uralkodott Tiberius Julius Teiranes szinte bospori királyra vonatkozik, emeltetése' kora bizonyos. Maga a' nevezett király és neje Lilia állíták az égi istenek' tiszteletére. Szövege imez:

ΑΓΑΘΗ (Ι)	ΤΥΧΗΙ
ΒΑΣΙΛΕΥ - -	ΒΑΣΙΛΕΥΣ
ΟΝΤΟΣ	ΤΙΒΕΡΙΟΥ

ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΦΙΛΟΚΑΙΣΑΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟ
 ΡΩΜΑΙΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ ΘΕΟΙΣ ΕΠΟΥΡΑΝΟΙΣ
 ΟΙΣ ΔΗΣΩΤΗΡΙ ΚΑΙ ΗΡΑΣΩ ΤΕΙΡΑΥΠΩ
 ΒΑΣΙΛΕΥ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΝΕΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΩΝΥ
 ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΚΑΙ ΛΙΛΙΑΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ
 ΑΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝ ΤΟΝ ΤΕΛΑΜΩΝΑ
 ΣΤΟΠΥΛΕ ΚΑΙ ΤΟΙΣΙΑΙΟΙΣ ΘΕΟΙΣ ΚΑΙ ΕΥ-
 ΕΡΓΕΤΑΙΣ ΚΝΕΡΑΤΕΥ ΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΧΟΦΟ
 ΝΟΥ ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΟΥ ΠΡΙΝΑΟΧΑΤΟΥ
 ΚΑΙ ΟΙΛΟΙΠΟΛΑΡΙΣ ΤΟΠΥΛΕΙΓΑΙ
 ΜΕΝΕΣΡΑΤΟΣ ΓΑΣΕΜΦΔΙΟΥ ΕΠΙΤΗΣ
 ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΘΕΛΟΣΗΣ
 ΙΦΑΝΝΗΣ ΣΑΚΛΕΥ ΕΧ ΠΛΙΑΡΧΗΣ ΚΑ (Ι)
 ΤΩΝ ΑΣΠΟΥΡΓΙΑΝΩΝ ΕΦΑΝΗΣ ΑΓΑΘΟΣ
 ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΧΑΡΙΤΩΝ ΝΕΙΚΑ
 ΦΟΡΟΥ ΔΟΧΑΓΟΣ ΦΙΛΑΝΟΥΣ ΘΕΛΓΙ
 ΛΟΥΠΡΙΝ ΠΟΛΗΤΑΡΧΗΣ ΛΕΙΜΑΝ
 ΦΙΛΑ ΠΟΛΕΙΤΑΡΧΗΣ ΡΥΙΟΣ ΜΕΝΕΣ-
 ΤΡΑΤΟΥ ΕΡΩΣ ΡΑΔΑΜΑΣΕΥ ΕΠΡΙΝΕ
 ΠΙΤΩΝΑΟΤΩΝ.

A' megnevezett polgári és hadi számos hivatalnokok nevei folytán föltűnő a' 17-dik sorban az „Aspurgian“ nemzetségi név, kiket Stephanus Byzantinus bospori népségnek állit. A' fölírat' romladozott állapotán kívül

¹⁾ Procopius, De Bello Gothico. Lib. IV. cap. 5. ed. Bonnens. pag. 480.

figyelembe veendő, a' fejtegetni akaró által azon vésői és nyelvi hibák is, mik az e' tájéki és korbéli emlékeken gyakorta előfordulnak ¹⁾.

Figyelmessé tétetvén a' görögök' ezer év előtt épült templomára, nem mulattam el megvizsgálását. A' mű valójában byzanti stylú nevezetes maradvány építési tekintetből; de korát és kiáltal emeltetését határozottan tanúsító emlékiratok hiányzanak rajta. Azon kőtábla, melly udvara falazatán berakva szemlélhető, a' reá vésett állítólag sz. György képével, véleményem szerint inkább görög-pogánykorbéli emlék, lovagló férfit ábrázolva. Az ősvilág legérdekesebb maradványai közé helyezem végre Nikolics urnak petrefaktumok' gazdag gyűjteményét. Krimea' legmagosb hegyének tetőin találtak az efféle csiga és másegyéb tengeri állatoknak kövesült csudálatos példányai, ott gyűjtögeté ő nagy szorgalommal a' vizözön előtti erekyéket, szándéka, mint nyilvánítá a' birodalom' fővárosába Bécsbe küldeni, hol véleménye szerint az ilyen ritkaságok méltánylóra és használóra találnak. A' francia természetbuvárok gyakorta tüzetesen fölkeresik ritkaságok szerzése végett a' magos tetőt.

Térjünk már a' mohos maradványok közül az itteni népéletnek szemlétére által.

Augustus 12-dikén. Hűvös reggeli korányon. midőn a' Bosporus övedzte ázsiai halmokról hajók' arboczerdei között ablakomra lövéllé a' fölmerült nap' rogyogó sugarait, hogy a' nagyszerű látványbani gyönyört élvezhessem, keletfelé a' terjedelmes vásártérre tekinték ki. Szokatlan népsokaságot vettem ott észre. Mit jelent a' zsi bongó néptolongás? csak akkor fejtém meg, midőn némi árucikkék oda hordatása közelebb szemem előtt történt. Ezen piacon naponta egyebet nem lehetett máskor látni droskároknál (bérkocsisok' neve), kik könnyű droskáikba (kalesse) két rúd közé és mellette lógóra fogott délczeg lovaikkal bér érdemlés után várakoztak. A' droskárokról meg kell közben jegyeznem, hogy különösen az odessaiak és itteniek fölötté szép idomú nagy lovakat használnak. Épen hetivásárt tartott a' hullámozó néptömeg, mellynek e' hétfői napon kezdődék

¹⁾ Ezen emlékek' másolatát Hunfalvy barátommal közölván, az elsőbbiknek következő fordítását adá: Jó szerencsére! A' királytól (nemzett) királyt, Tiberius Juliust Rheskuporit, fiát a' nagy királynak, Sauromatának, a' caesarok és romaiak kedvellőjét tiszteli Hyppius viz melletti Prusias városa e' maga jóltevőjét, Marcus Aurelius Markianus tanácsbeli, és Aurelius Philippianus Proklus követek által, I K Φ esztendőben, A hónapban. A' másíknak hibás irata 's több helyütt érthetlen volta miatt magyarázatát nem adá, mint amabban a' της προος homályos.

és egész héten által vala tartandó. Ugyanis, a' város' terjedelmes volta miatt egyik hétben ezen, másikban az éjszaknyugotibb rész' piacznán mén végbe fölvá'tva az árulás, mellynél főleg a' napontai szükséghez tartozó élelemszerek rakatnak ki, más egyéb árucikkeknek, bazarban levén állandó helye. Jótékonyan ható igazságos intézkedés ez. Kimenék látni a' népet és adásvevés módját. Számos idegen népfajbeliekkel, u. m. cserkeszek- és perzsákkal találkoztam itt. Magyar szabású zekéjük, mit burkának híznak, és hosszú prémű, hegyes csákójú kalpaguk különbözteté meg amazokat. A' tőzsérkedő árusok gyékénnyel borított apró szinecskék által védik magukat és cikkeiket a' nap' melege ellen. Áruszereik leginkább: kenyér fonttal mérve, sült hús, bárány-fej, és némi ringyrongy apróság az egyik sorozatban; másikban zöldség, jelesen uborka, hagyma és tömérdek dinynye; úgy szilva és körtve; mindeffélék tatároktól árulva, kiknek madzsaraik. a' sorozat mögött szinte ren?be állítvák. Néhány dinnyét vásárolván izüket általában legjobbnak nem mondhatom, miután erővel érettek és nem igazi vérbélűek valának. Édes hazám jutott ekkor eszembe, mellynek ebbeli terményével sem vetélkedhetik Krimea' boldogabb része. Az itt szemlélttem tatárok inkább hasonlítottak a' nogaiakhoz, mint a' török fajú krimeaiakhoz, csipás szemük, beesett száraz, sárga-fényes bőrű arczuk a' bujasenyv' billegét viselvén magukon. Az orosz köznép megelőző, sima, szolgai hangulata 's ajánlkozó beszéde által tünteti e' helyütt is ki magát. Egy ízben Nikolics urral az öbölmelletti házsornál elmenve, figyelmetessé tőn, miként az épülőben levő számos új házaknál munkálódó kőművesek távulból idejött orosz rabszolgák (örökös jobbágyak) lennének, kik bizonyos váltságdíjjért bocsátatnak el földesuraik által időnként helyeikből, érdemlett munkáikért húzott jövedelmet azokkal megosztandók. Valóban, csudálni lehet, mikép fejlődhetik illy sanyar állapotú emberek között a' kézimesterség!

Megérkezett már a' 120 lóerejű „Nagy Péter“ gőzös, mellyen hónapoként kétszer történik a' közösülés Kercs és Odessa között, olly módon, hogy Theodoziánál és Jaltánál kikötne. Kapitánya ennek Mangut nevű, szinte ragúzai, talpig becsületes ember.

Augustus 13-dikán délután vettem búcsút kercsi barátimtól, 's még azon nap a' gőzösre szállottam, másnapi korán reggelre levén indulásunk tűzve. Hajónk markotányosa Szikorszky Sámuel lemergi fi, megért-

ve magyar voltomat, legott közelebbi érintkezésbe és bizodalmas állásba tevén velem magát, megismerkedtetett a' hozzánk csatlakozott, Kaukaszusról jövő három ifju lengyel tiszttel. Nevük Kazimirovits, Romanovszky és Wisherszky, mind sebzetten térének vissza hazájukba. Ezekről sok érdekes dolgokat hallottam a' kaukaszusi háborúról és Samil' győzhetetlen vezérről, mellyek akkoron érdekes és szép reményeket nyújtó ujdonságok voltak, az események' több év ótai fejleménye azonban már Európaszerte közismeretre jutván, elbeszélésük fülöslegessé vált. Csak annyit mondhatok röviden, hogy a' lengyelek Samil' győzelmei által remélik orosz igaaluli szabadulásukat, a' mi mindekkoriglan nem teljesült. Nevezetes mindenek fölött a' cserkeszeknek orosz foglyaikkali bánásmódjuk. Talpbőrüket fölmetszván ugyanis ezeknek, némi növőnyel tömik be a' vágást, melly sebzés midőn beheged, őket nehéz- és olly kényes járóvá teszi, hogy nem könnyen kerekedik kedvük elillanásra; ez által megkimélik magukat az órködési fáradtságtól, foglyaikat a' börtönözéstől, mikkel épületek' hiányában az oroszoknak nem szolgálhatnak. Egyébiránt lengyel- sőt oroszszökevények közöttök számtalanok. Samil már szultán czimet visel 's pénzt veret.

Augustus 14-dikén reggeli 6 órakor vala indulandó hajónk; már megkezdődtek az öböl elhagyásai munkálatok; azonban a' gőzkatlannak meghibbanása lehetlenné tevő a' 3 yersztnyi távulságnál továbbra haladást. Hosszas bajlódások után délután 7 órakor indulva, mindenütt kopár alacsony part irányában menénk, 9 óra után érvén Akburun és Takli hegyfokot, azután az ejj bekövetkeztével Opuk, Karavia szikla, Csavdar vagy Tas-kacsik azaz kecskekő fokoknál haladtunk el.

August. 15-dikén reggeli 7 órakor Theodosia' öblébe értünk; ott nyomban kiszállandó, e' történetileg nevezetes városnak régiségeit rövid itt mulatás alatt megtekintendő. Krimeának keleti martján tág és biztos öböllel 's gyönyörű vidékkel bir e' város. Népessége most 7000-nél többre nem mén. Van 5 temploma, 800 háza, mellyek közt több emeletesen épült, kerületi tanódája, 17 gyára, museuma, tengeri fürdője és nyilvános kerte. Lakosai oroszok, görögök, tatárok, karaimok, örmények és kéves németek. A' krimeai természetmények' kivitelére nézve legjelentékenyebb pont. Még a' törökök' korában is virágzó voltaért és a' stambuli sz. Sofia mecset' hasonlatosságára épült imahelyéért Krimea' Konstan-

Theodosia
vagy Kaffa.

tinápolának és kis Stambulnak (Kücsük Stambul) hivatott. Ezen mecset most a' görögöknek szolgál egyházzúl. Itt feküdt még Kr. sz. előtt egy görög gyarmati város, mellynek helyén XIII-dik században a' genuaiak Kaffa nevű, 1475-ben a' törökök által elfoglalt várat építették. Az oroszok, hajdani nevéről Theodosia- és Feodoziának híjják. A' museum és a' régi genuai vár' megsemlélése végett droskára ülven, gyorsan haladtam keresztül kasul utczáit, mik között az olaszváros vagy is bazarutcza érdemel figyelmet. Elérve legelőbb is a' museumot, nem hittem utasítómnak a' kívánt helyre vezettetésem, mert egy roskadt állapotú régi mecsetnél állánk. Ajtajánál fekvő két fejér márványból faragott colossalis nagyságú orosz lány és hátulján berakott török iratú két kőemlék győzőnek meg arról, hogy csakugyan azon épületnél vagyok, hol a' régiségek lerakvák. Tudakozódván a' főügyelőről, annak távolléte derült ki, miután csak vásárnapokon szokott megnyitvatni szemlélők előtt e' kamara. Illyen Kercsben is az intézkedés. Mégis, hogy valamit lássak, az egyetlen üreg' kinyitott ablakain néztem be. Néhány kódarab görög fölirással, egy asztalon pedig régi pénzek heverték. Fegyver- 's egyéb gyűjteménye, mikről Demidoff emlékezik, hihetőleg más kamarába zárvák. A' város' dél-nyugoti részénél fönálló várromokon, jelesen toronyfalán nem láthatni már azon két rendbeli mozaik emléktáblát, mellyet 1798-ban Leon de Waxel lerajzolt, de meg nem fejtett. Kiszedetvén, az írásos emlékek' museumában rakattak le. Az egyik hoszúkás tábla, fölül rendben álló öt spanyol paizsra vésett czimerrel, mellynek két szélseje egyszerű keresztben a' genuai köztársaság' czimerét mutatja; alatta 8 sor írat, római-goth betűkből szerkezett. Ezen emlék' első sorában: † ANNIS MCC — — TRECENTIS — — a' 2-dikban: PONTIFICE CLEMENT — és utolsóban: SN CESARENIUS — IOANNIS SVSMO — — PATRIC észrevehetők; a' többinél egyes betű igenis, de értelmes szó nem jó ki. Az eredetinek látása könnyen elúzhette volna a' kétséget. Demidoff ezen emlékről azt jegyzé meg a' museum' rövid leírásában, hogy a' kaffai erősségnek Zoaglio Godfréd által kezdett építetése- és Grimaldi consul' korára vonatkozik, meg emlitetvén benne, hogy egyik torony VI. Clemens pápa' (1342 — 1352) emlékezetére épitetett az általa rendelt kereszteshadérti hálából; mirenezve az első szavakban „*Annis Mille et trecentis*“ foglaltatnék. A' kívül helyezett fejér márvány két orosz lányról pedig állítja, mikép azok Kercs és

Tamán között a' tengerfenekéről emeltettek ki. Továbbá a' másik kisebb, egymás mellett három genuai nemzetségi czimert hordó Waxel közlöttes tábla alul két sorban lapidaris betűkkel vésett ime' szöveget tartalmazza: „TEMPORE MAGNIFICI. DOMINI. BATISTE. | IVSTINIANI. CONSULIS. MDCCCCLXXIII.” Tehát ez a' vár' utósó, törökök általi elfoglalását három évvel megelőző erősítetésekor készült.

Részint a' város külsejében, részint a' vidéken több falvakban lakó és különféle természetményeikkel megjelent német gyarmatosokkal találkozáván, állapotukról nyertem bővebb fölvilágosítást. A' krimeai németek' lakhelyei következők: 1) Neusatz, tatárul Csokurcsa. Lakosi württembergi, bádeni, pfalzi és austriai eredetűek, nagyobb részint evangélikusok, van helyben papjuk is. Házai mind kőből épültek. Kies helyen fekszik; székhelye a' német gyarmatok' inspectorának és titoknokának. 2) Zürichthal tatárul Dzsela, Theodosia és Karaszubazar között mindkettőtől 4 mföldnyire, zürichi cantonból eredő schweitz-i lakosokkal, hasonlóan evangélikusokkal. 3) Rosenthal, melly 1805-ben württembergiek és pfalziakból telepített Sewastopoltól 3½ mföldnyire, kath. pappal és egyházzal. 4) Friedenthal, amattól 4 versztnyire, jobbadán bádeni eredetű lakosokat bir. 5) Kronthal Sympheropol és Sevastopol között mindkettőtől 4 mföldnyi távolságra, bádeni, bajor, elzász és schweicz-i eredetűek lakosi. 6) Heilbrunn, épen Zürichthal mellett, württembergi származásuakkal. 7) Szudak, hasonló nevű völgyben, württembergiek' szálaltványa. 8) Delitze vagy Hertze hegyen Theodosiától 4 versztnyire néhány házakban laknak szinte németek, valamint Otuszi völgyben. Ezen város' úgy Sympheropol' külrészeiben is találhatunk többet. Összes számukat mindezen gyarmatosoknak 1000-re bizvást tehetni. Közögyeikben a' többi német gyarmatokkal együtt Jekaterinoszlavban székelő tisztség által kormányoztatnak. Szorgalmas emberek lévén, jóllétnek örvendenek; különösen a' tatárokkal, kik között falvaik elszórvák, békében és barátságban élnek; sőt nyelvüket már nagyobb része érti és beszéli. Kevés archaeologiai zsákmánnyal tértem hajónkra; de miként is találhatnók nevezetes régiségeket, midőn már 1579-ben így írta Broniovius e' helyről: „*Templa Christianorum Romana demolita, aedes dirutae, muri et turres, in quibus Genuensium plurima insignia et inscriptiones Latinae visuntur, collapsae iacent.*” Elhagytuk 9½ órakor a' kikötőt, érvén azután Tekie, az

Német gyarmatok.

olasz hajósok által Porto genevese néven ismert öblöt, majd Kigatlama azaz kecskeugrás hegyfokot. Theodosiától fogva mindenütt magas hegyláncz vonul a' parton, és ez a' régiségben Taurus-nak nevezett hegység széle. Ennek mentin 11 órakor Kogtebal sziklás hegyet, majd reá Karadág (fekete hegy), végre a' kiállóbb Meganom hegyfokot hagyók el a' fűdözetten tartott társasági ebédünk alkalmával. 2 óra körül a' Szudág nevű elhagyatott genuai régi várhoz és városkához érünk. Ez, mint már főnebb említők, a' mongol-tatár időkben Soldaia nevet viselt. Romjai közt szemléltetnek maiglan némi emlékek; nevezetesen egy kőtábla három czimerrel, mellynek középsője a' genuai köztársaságé; azokon fölül három sor írat goth betűkkel 's illy tartalommal: „† M. CCC. II (inkább L) XXX - U - DIE - PRIMA - AUGUSTI TPRE - (tempore) REGIMINIS | EGREGY - ET - POTENTIS - UIRI - IONI - IACOBI - GORSCHI - HONOR | ABILIS - CONSULIS - ET - CASTELANI - SOLDAYE -“ A' másik táblán hasonló három czimer alatt egy sorban ez áll: „† MCCCC - DIE - PRIMA - OCTOBRIS.“ Legrégibbnek látszik azon tábla, mellynek közepén a' lovagló és lándzsájával sárkánykigyót leszúró sz. György vitéz, és fölül két oldalt három és négy sorú irat szemléltetik. Ennek egyes betűi ugyan kitetszenek, de ép szót nem olvashatni rajta. A' kép mellett kétfelül szinte két czimer töredék. Ezeket is lerajzoló Leon de Waxel¹⁾, de legendáikat nem közlé; alig is találta Krimeában latin nyelvtudós, ki az illy, palaeographiai ismeretet kívánó emlékeket megfejteni tudná. Ezen vidéken Soldajához tartozott 18 falu alkotta az úgy nevezett Gothiát (Palócztartományt) külön politicai kormányzatánál fogva Gothiae Capitaneatus néven hivottat²⁾; mellyről a' genuaiak' kaffai gyarmata és Illés, szolgálói (eszki-krimi) bég között 1377-ben kötött szerződés nyilván teszen említést. „*La Gotia con li suoi Cazai, e con li soi povoli, li quali son Christiani da lo Cembaro fino in Soldaia sea dello grande comun o seon Franchi*“ ekkép ír Oderico Gáspár olasz apátur³⁾. Ezen got-

Szudág vagy
Soldaia.

Gothia,
Gothok.

¹⁾ Leon de Waxel, Recueil de quelques antiquités trouvées sur les bords de la Mer Noire appartenans à l'Empire de Russie. A Berlin, 1803. in 4. n. 17, 18, 19.

²⁾ Hugonis Grotii, Historia Gothor. Vandal- et Longobard. Amstelodami, 1655. in 8. pag. 19.

³⁾ Oderico Gasp. Luig. Lettere ligustiche ossia osservazioni critiche sullo stato geographico della Liguria fino ai tempi di Ottone il Grande con le memorie storiche di Caffa ed altri luoghi della Crimea posseduti un tempo da' Genovesi, e Spiegazione de monumenti Liguri quivi esistenti. Bassano, 1792, 8. pag. 189.

hokat érdeklő Laonicus Chalcocondylas Kaffának a' törökök általi elfoglalásáról irtában ekkép: „*Subegerunt Gothos et Januenses urbem Capham inhabitantes, ut cogerentur tributum pendere*“ ¹⁾. Valójában hogy nem más, mint scytha-hún ágazat, vagyis a' palócz néven ismert felekezetteliek voltak legyen ezen gothusok, a' történetek fonalánál kétségbe hozni nem lehet. Róluk már Procopius nevezetes adatot hagyott reánk ekkép írva Justinianus chersonesusi műveiről: „*Praeterea cum Bospori et Chersonis, quae urbes maritimae in eo littore trans paludem Maeotidem ultraque Tauros ac Tauroscythas ad imperii Romani limites sitae sunt, cum, inquam, harum urbium muros funditus labescere comperisset, pulcherrimos fecit ac validissimos. Ibidem Alusti castellum extruxit et Gurzubitense. Praecipue vero urbem Bosporum munit, quam barbaria quidem infectam, et in potestatem Hunnorum redactam, ad romanam ditionem traduxerat. In illis partibus est Dory, maritima regio: ubi ab antiquo Gotthi habitant, qui Theodericum petentem Italiam non sunt secuti; at ibi sponte restitere, et Romanorum hac etiam aetate socii, ipsis militarem operam in expeditionibus navant, quando lubet imperatori: ter mille numero, bellatores optimi, iidemque gnavi agricolae, et mortalium omnium erga hospites humanissimi. Haec autem regio Dory, situ quidem edita, non tamen aspera durave est; sed bona, optimisque frugibus ferax: in qua nec castellum usquam nec oppidum condidit imperator. Quippe incolae muris claudi non sustinent, ruri-semper habitare gaudentes unice. Qua vero facile eo penetrari posse videbatur, muris longis munit aditus, et Gotthos ab hostium irruptionibus securos praestitit*“ ²⁾. Egész terjedelmében idéztem föl Procopiusnak e' nevezetes helyét mindazért, hogy a' tauriai félszigetnek VI-dik század közepéről állapotáról becses világosítást nyújt, a' hún népeknek Justinianus előtt Bosporus város- és környékén birtoklását is tanúsítván; mind pedig, mivel a' gothus népmaradványnak éppen ezen környéken lakta 's keleti római uralom alatt élése kétségen kívül tétetik; nem kis világosság derülvén belőle végre Alusta és Gorzabit várak' eredetére, úgy a' gothok' Dory nevű tartományára, De ezen gothoknak a' palóczokkal egyazonosságára vonatkozó tanutételeket szük-

¹⁾ Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. in fol. pag. 69.

²⁾ Procopius, De Aedificiis Lib. III. cap. 7. ed. Bonnens. Vol. III. pag. 261, 262.

ség röviden érintenem. Az Igor idejébeli XII-dik századi orosz énekben a' palócz leányok goth szűzeknek (*schöne Gothen Jungfrauen*) hivatnak ¹⁾. Priscus Rhetor Atila' húnait goth nyelven beszélteti: „*Ex variis gentibus commixti* (ezek szavai), *barbaricam linguam colunt, sive Hunnorum, sive Gothorum, aut etiam Romanam, hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium. Neque quisquam eorum facile loquitur Graece, nisi si qui sint captivi e Thracia aut Illyrico maritimo*“ ²⁾. Michovius Mátyás a' XVI-dik század elein ezen tauriai gothok' nevezetesen a' mankupi vezérek' nyelvével állítja megegyezőnek a' palóczokét. „*Poloveczi* (úgy mond) *quos — linguagium habuisse asserunt, quale locuti sunt diebus nostris principes de Mankup: ultimo per Baissetum imperatorem Turcarum anno domini 1486. exterminati, in Chersoneso, et insula Tauricae, quam vulgari nostro Przecop dicimus, a Tartaris Przecopensibus occupata*“ ³⁾. A gothiai vagy mankupi palócz nép azonban kiirtatván, most annak Krimben maradványa nem létezik. Már Broniovius így panaszlá Mankopia' és több régi helyek' elpusztultát: „*Nec homines iam supersunt, nec Ducum, nec gentium earum, quae eas vrbes et arces maximas possidebant et inhabitabant, annales aliqui reperiuntur*“ ⁴⁾. Főnebb Mangusnál megjegyzém, miszerint a' kalmükok némi tatárfelekezetekre ruházzák a' mankup nevet: de ebből a' régi korra gyámokot vonni nem lehet. Hogy ezen gothok német nyelvű nép lett volna, mint némelly külföldi írók akarják: a' józan criticával egybe nem egyeztethető. Jornandes' hiu tévedését és az Ulfilásénak tartott ó német bibliai fordításából vont gyámokokat talpig lerontják Procopiusnak tiszta ismeretem alapuló határozott iratai. Még csak azt kell itt megemlítenem, hogy Aeneas Sylvius a' gothokat magyarok' vérrokonának állítá. Így irt ő Szécsi Dénes esztergomi érsekhez: „*Apud Gothos autem, qui et ipsi vestri generis fuerunt, Almal patri suo Gapt successit*“ ⁵⁾. Így vélekedtek a' középkorban eredetünk fölött. Bizonyára nem költői phrasis gyanánt használá Zittai Péter

¹⁾ Igor Swatoslawitsch. Heldengesang vom Zuge gegen die Polowzer. Prag, 1821. in 8. S. 70.

²⁾ Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 190.

³⁾ Michovii M. Chronic. Poloniae. Lib. III. cap. 32. Apud Pistorium, Corpus Historiae Polon. Basileae. 1582. fol. Tom. II. pag. 84.

⁴⁾ Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schw. I. c. pag. 822.

⁵⁾ Aeneae Sylvi Opera. Basileae, 1570. fol. pag. 559. Epist. Lib. I. epist. 78.

cseh apát 1300 körül irta krónikájában a' goth nevet magyar népfelekezetre alkalmazva midőn így fejezé ki magát: „*Cum Gotis Ungaricorum*“¹⁾. Mindazon eszmék tehát, miket Horvát István a' gothusok' palócz-magyar voltukról kifejtett²⁾, távulsem túlságosak vagy történeti alapnélküliek. Hiszen a' régi írósereg hún-scytha néptörzsükhöz sorolja őket.

Krimeának ezen déli oldalát magos hegyek boritják, friss források és csergő patakoktól nedvesített termékeny völgyek által fölvaltva, mire nézve az orosz nagyoknak villáik-, nyári lakáik-, gondos szorgalommal mivelt kerteik- meg szőleiktől diszelg a' táj, gyönyörű látványt adva a' tengeren utazónak. Szudágot elhagyván következik A l u s t a falu egy völgy-ség' végén, melly fölött a' híres C s a t i r d á g h (sátorhegy) emelkedik a' többtől elszigetelten és valódi sátor-alakban. Továbbá K u c s u k L a m b a d és P a r t h e n i t faluk, amaz a' tengerparton fekvő szép mezei épülettel. Nevezetes ezekután az A j u d á g h (medvehegy), fekvő medvét ábrázoló alakjáról vont nevezettel, melly a' déli hegyek' kicsúcsalló magos foka, 's a' hajósoktól Camillának (teve) is hivatik. Már itt egymást éri a' mezei házak és kertek' virányos oaza a' tengerparttal párhuzamos hegy' oldalában. Ezek között kitűnt messziről U r z u f falu, gr. Woronzoff szép nyári kestél-jával, 's tőszomszédságában levő Justinián által épített Gurzubita sziklavárnak romjaival. Aztán N i k i t a falu jó, hol 1812-ben alapított terjedelmes és gazdag császári fűvészkert létezik. Ettől keskeny mély árok által választatik el a' M a g a r a c s nevű most szőlős kertekkel és nyári lakokkal borított hegy. Következik ezekután a' kies völgyű J a l t a, mellynek kikötőjében 6 órakor álltunk meg.

Ezen kerületi városocska a' régi Jaltának helyén patakocska által is nedvesített épen a' tengerig nyúló termékeny völgyben épült, egy részével 's templomával a' hegyre is kiterjedve. Bir vám- és póstaházzal, gyógyszerházzal és számos butikákkal. Tulajdonosa Mordianov gróf, kinek a' völgyben szinte csinos parkja van. Még ez napot és a' kövekezőnek felét a' közelebbi és távulabbi vidék' szemlélésére szentelém, S e k nevű smyrnai görög ifjuval a' várostól éjszakra hegy oldalban fekvő dere-kóji (tér- vagy völgy-falui) lakos A l y nevű tatártól háts paripákat bérlvén. Fölfelé G u-

Jalta.

¹⁾ Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regiae. Part. I, cap. CXXX. apud Dobner Gel. Monumenta Boemiae. Pragae, 1784. in 4. Tom. V. pag. 351.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1834. IV, V. Köt.

va patakocska mellett menve megtekintésre méltó Iszlenován, Iszlenov orosz uraságnak diszes nyári laka és kerte. Birtokosa éppen ekkor érkezett meg Berdiánszkba csatlakozva hozzánk. Ezen kertben imádott anyanyelvemnek egyetlen nyomára bukkantam, minél többet Krimeában sehol bizonyára nem találhatni. A' szép renddel ültetett, már zsendülni kezdő különféle szőlőfajok, karóra aggatott táblai iratok által valának megjelölve. Közöttök találtam egy jegyet, mellyen ez vala olvasható „*Nagy zemo zolly Nro 13.*“ azaz: nagy szemű szőlő. Eredete, valamint neve bizonyítja, magyarhoni; de melly vidékről vagy hegyről szerzé a' gondos plántáló? ki nem nyomozhatám. A' mondott Derekój tatár falut és több emelkedett helyet a' környékrei és szomszéd falvak- és városokrai látás végett megjárván, bámultam az orosz földnek ezen paradicsomát, mellyen a' jófajta déli gyümölcsök, mint a' szederj, füge, 'stb. vadon is tenyésznek. Ritka nagyságú izletes fügét itt széltriben árulnak a' tatárok és görögök. Minden lépten nyomon tudakozódtam a' földnépétől kameni babáknak hol találtatása iránt: de Krimeában az ilyenek általában ismeretlenek; tehát itt már hazájuk csakugyan nem vala. Már főnebb Lebadha városról szoltomban emlitém Edrizi arab írónak azon helyét, mellynélfogva ezen város egykor kúnokénak lenni bizanyítatik („*Djalita, dans le pays de Comans*“). Eltelvén gyönyör-élvezeti kalandok közt augusztus 16-dikának délelőtti ideje, a' pontban 12 órakor indulandó hajóra szállánk be.

Miután ez alkalommal végkép elhagyandom Krimeát, a' magyar történetekre vonatkozó némi észrevételeket szükség elmondanom. Sokan táplálnak olly hiedelmet keblükben, mintha Kelet' ismeretlenebb távolvidékein léteznének maiglan magyar nyelvű népmaradványok. Engem az efféle gyanakodás, valamint húsz év óta több alkalommal történt fölszólalásim bizonyítja, már rég elhagyott; sőt azon véleményben, mellyet a' nagy tudományu Pray 's utánna többen sajátukká tévének, hogy t. i. Krimeában léteznének, vagy legalább a' múlt század alatt még találtattak volna több magyar falvak: nem osztozhatom. A' kérdés' fölvilágosítása ide legjobban illvén, rövid vázlatban előterjesztem. Turkolyi Sámuel szikszai fi a' múlt század' elein Oroszbirodalomba költözvén, nagy Péter czárnak a' perzsák elleni hadában katonává szegődött, 's a' hadmenet' alkalmával Asztrakánból a' Caspiumi tengerparton fekvő városból aprilis' 10-dikén 1725-ben Szikszóra barátaihoz levelet irt, mellyben többi között így fejezi ki magát:

Krimben nem
léteznek ma-
gyar falvak.

„Most is Krimben a' Tatar Kám protectioja alatt hét Magyar Faluk vagynak, a' mellyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is, olyan Ország pedig, az hol magyarul beszélnének, több a' mi Magyarországunknál nincsen“. Miután ezen tudósítás Szegedi, némellyek szerint Torkos által a' „Schediasma“ című értekezésben 1747-ben, aztán (meghamisított példány után) 1783-ban Molnár János által, végre 1801-ban megrostálva Sándor Istvántól közzététetett¹⁾: alig kételkedék valaki Krimben magyaroknak fönlétéről: maga Pray György ezen vélt maradványokat kazar-kún ivadékokkal kötötte össze. Minthogy azonban húzamos kutatásim közepette a' félszigetben velünk rokon nyelvű népség' léteztét a' régibb és újabb leírásokban megutazók' kimerítő tudósításaiban nemcsak nem találtam, hanem ellenkezőről győződtem meg; Turkolyi levelében némi homályos kitételből eredő tévedést véltem lappangni. És csakugyan kiderüle a' levél' sorainak hibás értelmezése. Azon korban, midőn Turkolyi Moldvából a' kozákok' földére és onnan tovább haladott, a' beszarábiai vagyis bucásai magyar helységek, u. m. Csübörcsük, sz. Antal, sz. János és sz. Péter, meg talán több faluk is a' krimi tatár khám' uralma és pártfogása alá tartoztak régi tanuiratok' nyomán; minélfogva ezeket méltán mondá ő, ámbár nem geographiai szabatossággal krimeaiaknak, a' tartományt Kriméának. Illyen értelemben fejezem ki magam már előbb etelközi utam' 52-dik lapján Csübörcsüknél. Ismertetik ma már ezen föld' minden hegye völgye, zuga és berke, az ott lakó népfajokkal's nyelvükkel együtt. 1579-ből Bronioviustól elég bő, általam is többször idézett leírása forog kézen. Sok fölvilágosítást adott történetére Siestrzencewicz Szaniszló²⁾, kinek munkáját rövidebbre vonva közlé Lagorio³⁾. Közelebb pedig kalauzt bocsátott ki utazók' számára Montandon⁴⁾. Demidoff's egyebek' ujabbkori utazásaiból is elég bő ismeretére juthatni a' földnépének. Hasztalan keresünk ezen és más egyéb világosító munkákban magyar falvokról utasítást; hasztalan nyomozódunk a' tartományt minden tekintetben ismerő egyének-

¹⁾ Schediasma geographico historicum, Hungaros intra et inprimis extra Hungariam, per universum Ortem degentes repraesentans. Jaurinii in Calend. Anni 1147. — Molnár János, Magyar könyvház, 1783. III. szak. — Sándor István, Sokféle. Győr, 1803. VII. Dar. 146's köv. II.

²⁾ Siestrzencewicz, Histoire de Roy. de la Chersonese Taurique. Petersbourg, 1824.

³⁾ Lagorio, Histoire de la Tauride. Odessa, 1830. in 8.

⁴⁾ Montandon, Guide du Voyageur en Crimée. Odessa, 1835. in 8. avec Carte, vues, costumes etc.

nél, vagy magánál a' földnépénél magyarok iránt: a' madzsar kocsiknál egyébről nem fogunk hallani; mert ilyen nyelvű néptöredék valamint mai nap itt nem létezik, úgy már a' múlt században sem találtatott. Föld- és népismeret' hiányából eredő tévedésnek mondhatni tehát magyarok' Krimeába helyzését. Szinte illy tévedést árula el múlt századi híres költőnk Gvadányi József gróf, a' nép kedvelte „Rontó Pál“ és „Peleskei Notarius“ írója, midőn „Pöstényi fürödés“ czimű mulatságos versezetének előlapján 1787-ben ezeket nyomatá: „*Tsöbörtsökön, a' Caspium Tenger partyán.*“ Csöbörcsök, magyar helység, hová olvasóinkat etelközi utunknál elvezettük, nem a' Caspium-, hanem a' Feketetengerbe folyó Dneszter' partjánál létezik beszarábiai Bucsákban. Krimeát és a' krimi tatárokat leginkább gyászos hírek után ismerék őseink a' XVI- és XVII-dik század alatt. Telvék krónikáink a' tatárrabságra hurczolt számtalan magyarok' szomorú történeteivel. Alig van régi család honunkban, mellynek közöttük szenvedett tagairól nem talátnának okiratok. A' nevezetesb foglyok Or vagy Perekop (Taphros) nevű erősített városba hurczoltattak főleg. Még Râday Pál, 1709-ben, mint benderi követsége' naplójából kitetszik, nem ugyan Krimeában, hanem a' tatárok' dnesztermelléki birtokaikban talált magyar, jelesen biharvármegyei rabokra, imezeket jegyezvén föl november 28-dikán: „Bejelentette magát nálam két rabasszony, kiket a' tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike Aranyi Kata nevű Kovács Andrásné Berettyóújfaluból, Katona Jánost mondván Debreczenben atyafiának. Dod agánál másika ugyanazon faluból. Jakó Istvanné egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyanonnan való nemes asszony Fodor Ferenczné ide Benderhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy Csonka Péter ötöd magával, reménkedvén szegények, hogy irjak Magyarországba felülök és szabadulásukat munkálkodjam“¹⁾. Különös kínszenvedése és kitűró állhatatossága miatt emlékezetre méltó e' szerencsétlenek' sorában azon magyar püspök, kiről Pray György Rainaudus' „Corona aurea, et Historia venerabilis Ordinis de redemptione captivorum“ czimű könyve után emlékezik²⁾; azt némi, de hibás hozzávetésből Várdai Ferencz erdélyi püspöknek gyanitván (1514—1519); Fessler azonban Illosvay Pál milkói püspököt hiszi alatta lappangni és pedig helyes oknál fogva³⁾, mert ez még

¹⁾ Tudománýtár. 1841. III. füz. 187 l.

²⁾ Pray G. Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posenii, 1779. in 4. P. II. pag. 272. not. i.

³⁾ Fessler, Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1823. VI. T. S. 232—234.

1504-ben mint olyan előfordul az egyházi iratokban, de azután elenyészik emlékezete, 's utódai már csak czimével éltek a' püspökségnek. Rabságba esése Illósvainak épen akkor történhetett, midőn a' török és tatár egyesült hadak 1510-ben Neszterfejevárt elfoglalván, Bogdán moldvai vajda alatt Stefanestig és Lapusnaig nyomultak, és mindent tűzzel vassal pusztítva Moldvából és a' hozzá tartozott Beszarábiából 73,000 keresztyént rabságra hurczoltak. Ezen rabok' sorsának enyhítése- és kiváltása végett trinitarius szerzetbeliek menének a' tatárok közé, kiknek előadásuk szerint írja Rainaud, hogy a' hegyek között (tehát hihetőkép Krimeában) némi terjedelmes junyáját legeltető pásztorra bukkanának, szomorú külsejű- és olly csudálatos állapotura, hogy homlokán két bakszarv látszatnék. Megszólíták tatáruul, de ő latinul válaszolt, bevallván magyarországi származatát, egykoron püspöki hivatalát, valamint rabságra jutás által olly kínos sorsban tengését; a' bakszarvra nézve pedig akkép nyilatkozott, hogy miután hitét elhagyni nem akará, homlokbőrét a' tatárok levonák és helyére egy bakanak levett szarvait meleg véresen boríták, oda kötözve mind addiglan, míg oda nem nyólt. Ezután nemzetéről némi szomorú nyilváníást téve az erdőkben tűnt el. Valóban csudálatos, de épen nem hihetlen esemény. Olly nemü kinzátásoknak több nyomai tünedeznek föl a' régiségben. Mind ezen szerencsétlen magyarok, bár minő nagy számmal valának is a' tatárok között, időmúltával szolgaságban haltak ki, vagy kegyetlen uraik vallására térve a' néppel olvadának egybe.

Több orosz és német tudósok, kikhez Neumann is csatlakozott ¹⁾, a' ^{A' karaimok nem kazar ivadékok.} Krimben fészkelő úgy nevezett karaim zsidó felekezetet tartják kazar maradéknak. A' karaim néptöredék ma e' félsziget' nyugoti részén Csifutkálehban (zsidó várat jelent) és Kozlovban (Eupatoria) csoportosan, továbbá Odessában, Theodosiában meg Kherzon körül elszélyedve 's leginkább kereskedelmi viszonyokba szöve lakik; összes számuk, a' volhyniai- és litvániaiakat kivéve, nem mén többre 2000-nél. Mint főnebb már megemlítők, a' talmud' megvetésével az ó frigy' könyveit vallják, 's török-tatár nyelven beszélnek. Származásukat illetőleg: való ugyan, hogy a' kazarok közt léteztek Mózses vallását követők, de abból távol sem lehet ezek' eredetére alapos védokot kivonni, egyenesen azon néptörzsből eredésüket állítani: hanem inkább olly meggyőződésre nyujt e' körülmény okot,

¹⁾ Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 125.

miszerint ép azon zsidóknak legyenek maradéki a' karaimok, kik a' kazar nemzet közé egykoron a' zsidó vallást bevivék és hatályosan terjeszték. Török-tatár nyelvűségük sem bizonyít e' kérdés körül; sőt a' már kimutatott kazar és magyar nyelv' egységénél fogva kérdés alá sem jöhet. Eredetikép ugyanis zsidók levén, a' több századra terjedt tatár uralom alatt könnyen eltanulhatták azók' nyelvét.

Kedvező szép időben hagyók el a' jaltai kikötőt. A' magos hegylánc zöldellő lábainál, mint az odahagyott keletfeléin, számos falvak és nyári lakok vonják magukra az utas' szemeit. Neveik sorszerint: Autka görög falu, Livadia, Potoczky gr. kastélyával. Ai-todor hegyfok 's azon alul a' czárnó nyári laka, mellyre egy fárosz következik; utánna Miskor falu és Gallitzin gróf' jószágá, ezek fölött az Ai-todor fok és nagy szikla-hegy, melly a' Csatirdág után legmagosb. Kirkinissa és Szaricse hegyfokok, Laspival együtt. Nevezetes továbbá Alupka gr. Woronzow kormányzóhoz tartozó tatár falu, annak zöld granitból művészileg és roppant költséggel készült kastélyát bíró az Ai-Petri nevű magos hegy' lábánál, diszes angolkerttel ellátva. Ennek irányába értünkkor négy mozsár durranás fejezé ki a' gubernator iránti tiszteletet. Ezután jó az Aia hegyfok, mellytől mindig magos hegyláncz előtt haladva 4½ órakor értünk Balaklava görögöktől lakott kis város' öble irányába. Ennek szűk torka kősziklák közt fekszik, hol a' genuaiak korabeli Cembalo (Portus Symbolorum) vagy Bella-chiave várnak maradványai láthatók. Némellyek a' scythák Palakosz nevű várát is itt keresendőnek vélik. 5 órakor a' Fiolente vagy Félénk nevű hegyfokhoz érünk, mellynek meredek sziklafalú magosán sz. György nevű monostor létezik érsek által kormányzott tiz görög szerzetessel. Ennek temploma sziklába vájt üreg, ezer évesnél régibbnek, sőt elsőnek tartatik a' görögök által e' felszigeten alapított keresztyén templomok között. Itt a' Strabo szerint Parthenionnak nevezett hegyfokon emelkedék a' scythá mesés korban a' tauropolisi Diana' véres oltára, mellynek borzasztó áldozatiról Orestes és Eumenides' regényiben Eschylus és Sophocles' drammái közt találunk nagyszerű költői rajzokat. Ki ne ismerné Iphigenia' taurisi történeti-regényét? Három mozsáralgyu' eldurranásával tisztelé meg hajónk elvonulás közben e' nevezetes helyet. Távozva a' sziklás hegytől, némi erdőség látszék a' magoson, és miután 6½ órakor alacsony part következett, hátunk mögött ezen által látható lón a'

Csatir- és Ajudágh. 6 órakor a' kherzonfoki fárosznak, a' magánálló sugár toronynak voltunk irányában, melytől főlebb Sevastopol város áll. Elhagyván ezennel Krimea' partjait, egyenesen Odessafelé éjszak-nyugotra tartottunk, nem látva egyebet égnél és a' sik tengernél. Hogy unalom egy pillanatra sem lepett meg Odessába érkezésünkig, Magut hajóskapitány' és a' lengyel-orosz tisztek' társalgásának köszönhetem. Magut ugyanazon tárgyat, mellyel Galbalo és az öreg bárkász annyira meglepett, önkint meglepítő föl, t. i. hogy a' ragúzaik magyar eredetűek lennének; sőt bizonyosnak mondá családjának egyenesen Magyarhonból származását, tudakozódva tőlem, valljon léteznék-e nálunk hasonló család. Megemlítem e' tárgyra nézve azt is, miszerint Kulissich theodoziai nagykereskedő, különben szinte ragúzaik, ezen városban régi magyar királyoktól kiadott számtalan okleveleknek fönlétét állítá.

August. 17-dikén egész éjjel nagy szélben haladván, reggelre borús lett az idő; a' nyugoti szélben oldalvitorlák' kibocsátásával ámbár gyorsabbá tétetett utunk: délutánni 2 óra múlt el, és még sem látók száraz földet; végre 3-kor pillantók meg Odessa' magos partjait, mellyről a' sugár tornyok oszlopként tűntek elő. 6 óra lón épen midőn az öböl' gát-töltéséhez (molo) érők számtalan várakozók' öröm ujjongási között; és így Jaltaboli kiiundulásunk után 28 óra alatt szerencsésen megérkezve, 3 lengyel barátimmal együtt a' Macseraky nevű szállodában foglalék helyet.

Délioroszország' tengerparti városainak megismerése következtében nem árt némi rövid pillantást vetni hazánk' terményei- jelesen gabnakivitelének gátló körülményeire. Néhány év óta „Tengerre magyar!“ köz óhaj-tást kifejező szózat hangoztatik mindenfelé; azaz, hogy természetményeink' haszonnal kivitelét egyedül tengeren eszközölhetni. A' kérdés fölött tanakodók' egyik felekezete elkelesztési utúl az Aldunát és Feketetengert, másik ellenben Fiuméig huzandó vaspályai összeköttetés által Ádria' piaczeit állíták üdvösnek. Ennen tapasztalásom után valóban mondhatom, csudálkoznom kell, hogy találkoztak az elsőbbit pártolók; 's ezeket nem is tekinthetem másképp, mint az ügy' alattomos megdöntésére törekvőket, vagy merőben avatlanokat. Oláh- és Moldvaország meg Beszarábia' nagy mennyiségű gabnaterményeivel az Aldunán, mint már előbb alkalmas helyen megjegyzém, a' vaskapui akadályok és rakhely' hiánya miatt is hazai természetményeink a' concurrentiát semmi áron ki nem állhatják. Mindezen akadá-

Gabna keres-
kedés a' Fe-
ketetenge-
ren.

lyok nem létében is Dél-országra terjedelmes és virágzó gabnakereskedése Odessában, Theodosiában, Kercsben, Berdiánszkban, Mariopolban és Taganroghban, mindannyi nevezetes kikötőkben a' feketetengeri concurrentiát nemcsak gátolná, hanem vállalatainkat legott tönkre silányítaná. Magyaroknak egyedül Fiume és az odavezetendő vaspálya nyújthatna üdvös vállalatokra alkalmat Adria' kikötőiben.

Odessa.

Ezen alkalommal ismét négy napot töltöttem Odessában. Megértvén Stern visszajöttemet, tüstént fölkeresett. Egy szép délután együtt droskára ülve, kirándulánk a' várostól délnek 6 versztnyre tengerparti oldalon helyezett kellemes villán időző Kniezevich lycaeumi director' és a' régiségi társulat' elnökének látogatására. Tettetlen szivességgel 's kitűntető barátsággal fogadott az excellentiás ur, 's bemutató neét és két leányát, kiknél szelidség ugyan nem, de nyelvismeret, mellyen társalghattunk volna, hiányzott. Kniezevich már élemedett ur, 's a' német nyelvet folyvást beszéli, latinul azonban tartzkodva szólt. Első ittlétem alkalmával megjegyzém már horvátországi származását. Kedveskedvén neki némelly archaeologiai curiosumokkal, u. m. a' IV. Béla kir. rézpénzeivel honunkban találtató ismeretlen írásjellemű pénz' egy példányával; a' robonczi codex' általam a' Tudománytárban közlött hasonmásával; a' Julián magyar szerzetes' Hormair által közzé tett szinte IV. Béla idétti újabb tudósításának másolatával; a' bestasi orosz fölirattal 'stb. ő is több rendbeli orosz, Odessában megjelent archaeologiai munkákat rendelvén számomra, más napon Stern által hozzám küldeté. Élénk vágyát fejezé ki historia- és régiségtudomány' tekintetéből odessai társulatuknak a' magyar academiával törtéendő összeköttetése- és a' közrebocsátott munkák' kölcsönös becserélése iránt; mi valójában nem kis előmenetelére lenne a' régiségtudománynak, miután Dél-országra nemcsak classicus, hanem őseink ezer év előtti fészket magában foglaló 's ennél fogva minket leginkább érdeklő föld, mellynek halmaiból földerülő emlékek a' magyar 's vele rokon népfajokra még egykor nevezetes világosítást nyújthatnak; ám de azok' figyelemmel kísérését csak az illető munkálatok' folytonos ismerete által eszközölhetnők. Tudatnom szükség Kniezevichről még azt is, hogy 1840-ben Nadesdinnal együtt panszlavisticus irányú izgatás végett Slavonia-, Horvát- és Dalmátországon keresztül magosb rendelet' következtében (?) utazást tőn,

Wenzel Gusztáv' tudósításából érhetőleg; mely alkalommal egyszersmind nemzetünk elleni zuditásnak hagyá maga után élénk nyomait ¹⁾).

Hogy belebb keletfelé, ha nem is a' Kaukaszuson, de legalább Trebizondon át az egykori Parthusbirodalom' vidékeire folytathatnám utamat valamely alkalmas egyénnek társaságában : legfőbb gondom vala ismerőseimtől egy illy ember után tudakozódnom. Találtam ugyan ajánlkozókra, de azok között egy sem vala olyan, kit bizodalmmal megajándékozhatam vagy szükség esetében az ügy körül segédkezet nyujthatott volna; a' követelt kényelmi helyzet és napibér még is olly tulságosnak látszék előttem, hogy csak valamely gazdag angol nem idegenkedhetett volna tőle. A' dolog' minden oldalról meghányása után elvégre meghatároztam, hogy a' legyőzhetlen akadályokkal daczolást félretéve, visszafelé teendem utamat Etelközbe, a' késő őszi időt és telet majdan moldvai kutatásokban, melyet az idő' rövidsége miatt még végre nem hajthattam, ott töltendő. Lengyel barátimról kell végre emlékezetet tennem. Ezek, hogy hazájukat nem sokára megláthatják, vidámság- és öröme derülve, naponta többiben történt csajozás (orosz thea ivás) közben kebelükhöz szorítanak, énekelve egy lengyel népdalt, mely így kezdődik :

„Wenger Polák dwa bratanki	azaz: Magyar, Lengyel két barát
Ido szabli i do szlanki	Kardnál és a' pohárnál
Oba zukhi oba zsvavi	Együtt bátrak és gyorsak,
Nekh ikh pan Bog blogoszlawi.“ 'stb.	Áldja meg Isten őket.

Elő jó itt párhuzamban a' magyar tokai és lengyel med (méhser), magyar sarkantyú és lengyel patkó. Volhíniában, honnan ők származók a' nép ezt széltiben énekli. Végre kocsisokat fogadván, ők ugyan más feléi irányba utazásra, én pedig Kisinevig, — itteni ismerősimtől búcsút vettem.

Aug. 21-kén d. u. 6 órakor indulánk el a' nyugoti sorompónál levő tomazsnához (vámház' orosz neve), hol 1. egész órába telt a' kutatások' kutatása; midőn onnan megszabadulánk, némi külső fogadóban álltunk meg szélyelszórt holmink' rendbeszedése végett. Innen 8 óra tájban elhajtva, sötétben értünk a' 15 versznyi távolra eső Dolnik faluba; hol szoba' hiányában szabad ég alatt a' szemetes udvaron, fuvarozók' zsi-bongási közt kénytelenittem virrasztani.

¹⁾ Magyar academiai értesítő. 1844. VI. sz. 178. s' köv. II.

Auguszt. 22-kén. Miután körültekintém ez első postaállomási falunak némi szárazpatak' völgyhasadánál és mentin szélyelszórt, a' német gyarmatosak honával párhuzamba nem tehető házait, 6 órakor megtörtént indulásunk, melyre nyomban egy halmot érénk, majd ismét $\frac{3}{4}$ órányira egy nagyobb és 3 kisebbet, mikre kis völgyben Akirdzse falu következett zárttavával, 8 órakor némi völgyeshöz érénk, melytől balra Kis-Akirdzse falu, a' völgyben pedig Kuterek, reá fél órányira Traktir nevű fogadó 19-dik versztoszloppal jelölve. Ezután a' völgy' mentiben haladva $8\frac{1}{4}$ órakor 21-dik versztoszlop és füzesbokor vala látható, mellynél a' völgy éjszakfelé fordul Szosznil falnak. 9 órakor Diderima nevű nagy póstaháznál haladtunk el, mely némi kis pataknál magos földön fekszik. Ugyan ezen pataknál egy óranegyed múlva szinte partoson fekvő Mannheim német gyarmatot értük el, hol kieresztésünk lőn.

Német gyarmatok.

E' gyarmatosak sorsáról és netalán itt rejlő régiségek iránt kellő nyomozást teendő, a' több órai itt mulatást közebük menetelre használtam. A' beszarábiai és Odessavidéki német szállítványokról már adtam értesítést, itt csak azt jegyzem meg, hogy ez 60 udvart számít 's a' kuczurgáni földhöz számíttatik következő falukkal: Elsas, Straszbürg, Baden, Szelsz, Kante, mellyek 1808-ban telepítettek meg 10 évi szabadság vagyis adómentesség mellett. Katholikusok és protestansok. Amazoknak 2 parochiájok, t. i. itt és Szelszben. Elmenék ezután a' lelkész látogatására. Ez morva eredetű fiatal ember, neve Boria. Szívesen fogadtattam általa. A' bécsi nuncius' rendeletéből két év óta itt tartzkodása alatt a' régiségek körüli tapasztalásait közölvén velem, meggyőződtem újlag, hogy e' környékeken épen nem találtnak kőszobrok a' különben számos halmok fölött. Rövid ebédem végezve a' német fogadósnál, pontban 12 órakor megindulánk innen. Egy óranegyednyire már több halom tűnt föl, 1 órakor pedig a' Dneszter' nyugoti oldalánál emelkedő magos part hosszan elnyúlva és hegy-magosságot ábrázolva látszaték a' folyó' mentin. Utunk a' Dneszter' széles lapályában mintegy lejtve vezetett a' folyam felé. 2 órakor kis hidon át a' mélyesben, majd 3-kor 2 halom került irányunkba, midőn a' Straszbürg falu melletti korcsmához érénk. Ez a' Kuczurgán patak' mellett lapályban fekszik, mely patak alább a' Dneszter' limánjába foly, a' híres vásárú és 100 udvarral bíró Szelsz német telepénél, főlebb 3 versztnyire levén Sz. Pavlova orosz falucska. Itteni kieresztés alkalmával a' völgy'

vonalt mutató négy kitünőbb halmot szemlélttem körül, 4½ órákor történt elindulásunkkal éjszakra tartva, mocsáros lapályon hajtok keresztül, hol Pavlován alul a' Kuczurgán hosszú híd-töltése létezik. Ezen áthatva partosra érök a' postaháznál, 4 halom tűnven föl legott a' magosan dél-éjszaki irányban. Már itt a' föld újbán halomtalan, termékeny fekete. A' verszteket jelelő oszlopok között a' mindig figyelemmel kísért tetényalaku kőoszlopok is tűnedeznek föl; néhol azonban rombolttak, egyedül alapjaikban látszók. 8 órákor tetemes nagyságú halmok mellett vonulánk el; ebből könnyen észrevevém, hogy a' Dneszter folyóhoz közel járunk, és csakugyan 9 órákor be is értünk Tyraspolba. A' Zsidó fogadónak, hová kocsisom becsörtetett, közelemben némi német gyarmatosnál kapván tisztetséges szállást, jó vacsorára és tiszta nyughelyre tettem ezúttal szert. A' becsületes gazda gyarmatos társainak sorsáról adott értesítés közben következő német falukat nevezett meg ezen kerületben: u. m. Glücksthal, Hudorf, Bergdorf és Kassel. Szerinte is a' környékeken kőszobrok nem találtak.

Ezen kerületi város a' Dreszternél annak régi „Tyras“ nevéből így Tyraspol. hívatva, szép térségen egész a' folyam' füzes ágáig terjedten, némi kisebb völgyest is elfoglalva fekszik. Van 4000 lakosa, 3 temploma, tanódája, 's 6 gyára. Átellenben folyamán túl a' beszarábiai magos partú föld, éjszaki részén pedig ugyancsak a' Dneszter felé némi erős földvár látható. A' népes és hosszúra nyúló piac' megsemmisítése ébresztett August. 23-kán virradóra némi érdeket, oláh és orosz keverék elemnek typusa nyilatkozván a' keleti randaságba süllyedt, távolabb helyekről is ide gyűlt tömegben. Átvonulva a' hullámzó népközt, 's 7½ órákor póstautat követve Bendernek tartottunk, mindenütt a' folyam mellett fölfelé menvén. 8 órákor már Párkány falun hajtánk keresztül, onnan lapályba füzes és porondos helyen a' Dneszter kompjához; mellyen Bender' falai alatt vonattunk föl Beszarábia' földére. Erről már, mint Etelköz' alkatrészéről utazásom' I. kötetének 61-dik lapja adott értesítést. A' vidék Odessától e' pontig egyébiránt szinte fátlan térség, földe azonban mivélésre alkalmas, bőven termő.

Bejárván ezek szerint a' Fekete- és Azovitenger' mellékeit egész a' Eredmények. Dontorkolatig: rövid sorokban elmondom azon eredményt, melly kutatásomból őstörténetünk' földterítésére levonandó.

Nem tudatott bizonyossággal ekkorig azon magyar lakhely' holvolta,

mellyet Constantinus Porphyrogenitus császár Lebediának nevez. Ezen nyomozások' rendin kiviláglik annak Dneperentúl a' mai lepedikai steppekben helyezése. Ez első eredmény.

Nevéről sem ismertetett azon folyam, mit Constantinus Lebediába tűzve Chidmas vagy Chingylusnak nevez. Kitünt immár annak maiglan Csinhul és Takmak, Molocsnával egyesülő patakokban ugyancsak a' mondott lepedikai steppéknél az Azovitenger' alsó szélén Krimeától északkeletre fönlétezte. Második eredménynek mondhatjuk ezen kimutatást.

Eddigelő nem tudatott, minő népségtől maradtak el azon megszámitatlan sokaságú kőszobrok (kámeni-baba, azaz kőbanya néven ismerik az oroszok), mikkel a' Dneper- és Don között emelkedett halmok (kurgánok) szélitiben boritattak; mélyebb vizsgálódásomból földerült azoknak a' hünscytha népcsalád, u. m. besenyő, hün, jász, kazar, kún, magyar és palócz ágazatok által különböző korban emeltetése.

Egybevetve lebediai vizsgálódásimban alkalmilag megvitatott és bizonyított kérdéseket az etelközi nyomozásoknál elmondottakkal: tiszta fényben áll a' magyar népágozatnak a' besenyő, kazar, kún és palócz néplelekezetekkel rokonsága 's egynyelvűsége; erős alapra fektetvék 's kimutatvák részletekben is azon világtörténeti kérdés' elemei: miknélfogva nemzetünk ép azon terjedelmes scytha népcsaládnak legyen sarjadéka, mellynek nyelvi minősége fölött annyi téveszmék uralkodtak és terjedeznek maiglan az írói világban. És ezen rokonság iránti thesisnak megbizonyítását tekintjük legfontosb eredményül, miután ilyenek földerítése a' tudomány' kelléke és századunk' szelleme által egyiránt vétetik igénybe; igényli pedig ezt a' tudomány' méltósága annál inkább, mivel napjainkban is a' legzavartabb eszmék hintetnek szét jeles írók által hün és magyar népfajok' rokonságának osztályzata körül. Több példából egyet kiemelni elég itt. Az éjszaki hatalom' sz. pétervári academiajának nagy hirre és tekintélyre vergődő titoknoka Kunik Ernő a' legközelebb lefolyt évben némi észrevételeket közölván illy cím alatt: „*Kritische Bemerkungen zu den Rafn'schen Antiquités Russes und zu der Krusischen Chronicon Nordmannorum*“ a' roxolanok-, jazygesek- és sauromatákról szólóban többi között így okoskodik: „*Ob die Jazygen, die später neben den Litauern auftreten, mit den Vorfahren der modernen Jassygen in Ungarn und den alten Jazygen verwandt waren, ist noch nicht bewiesen, wenn auch oft behauptet worden. Die ungri-*

schen Jassygen (ung. Jasz, lies Jass. Plur. Jaszak. — így, Jász és Jászok helyett) sprechen heut zu Tage magyarisch, geben sich und die Kumanen gern für den Urstock der Magyaren aus. Allein von den Kumanen wissen wir, dass sie finnisierte Türken sind, wie dies die geretteten Ueberreste ihrer Sprache beweisen. Auch die Polowzer der Russen oder Komanen der Byzantier sind Türken, wie dies das bekannte komanische Glossarium beweist. Es ist aber auch historisch nicht erlaubt, die heutigen Kumanen für den Urstock der Magyaren auszugeben. Die alte türkische (magyarisch-türkische) Dynastie und der alte Adel der Ungern haben im Laufe der Zeit ebenfalls die finnische Sprache ihrer Unterthanen angenommen“¹⁾. Mennyi zavart eszmével, mennyi tévedéssel, 's a' nagy közönség' ismereteiben minő vastag homályt előidézni képes fogalmakkal vannak megterhesítve e' rövid sorok? mennyi földérintést kívánnak külföldieknek még most is nemzetünk' régiségei? ezekből is kiki láthatja. Kunik itt a' mostani jászokat és kúnokat finnizált törököknek hirdeti és pedig a' megmentett kún nyelvmaradyokból vonva hiedelmét, azon maradványokból, miknek tatárnépektől hozzánk jutása már napfényre hozták. Állításában még tovább megyen, midőn a' mai kúnokat a' magyarok' törzsökfajának lenni tagadja. Milly képtelenséget nyilvánít végre a' régi magyar főnökök és nemések' török (türk-tatár) eredetűsége, egyedül időjártával a' finn származású néptömeg' nyelvének eltanulása, 's ekkép finnizáltatása iránt: alig találunk szót csudálkozásunk' kifejezésére. Hol van megírva a' tény, melly a' régi magyar nemességnek nyelv- és nemzetiség' tekintetében a' köznéptől különböző elemből alakulását bizonyítani; hol egy betűnyi adat, melly effélék' vagy csak gyanítására okot nyújtana? Illy tanok a' történettudomány' meddő korából, sajnos tapasztalásunk szerint a' külföldi írókra szédítőleg hatott azon vadóc hulladékokból vevék gyökereiket, minőkkel a' critica' nagy mestere Schlüzer a' német irodalmat nyolzvan év előtt elárasztá. Ez ugyanis a' Constantinus Porphyrogenitus által turkusoknak nevezett magyarokat különböző népek hirdette a' mostani magyaroktól boldog hiedelmében és következő fűhangú soraiban: „Unsre Schriftsteller irren gröblich, wenn sie den Ungern die nun mit Slaven vermischt wohnen, und sich selbst Magyar nennen,

¹⁾ Bulletin de la Classe des Sciences historiques et polit. de l' Academie Imper. des Sciences de St. Petersbourg, 1850. Tom. VII. n. 20, 21. col. 314, 315.

*einen fremden Namen geben, und ihnen alles zuschreiben, was von Hunnen und Ungern geschrieben steht. Denn diese Madscharen haben nichts gemein weder mit den alten Hunnen, noch mit den Türken, die zu Constantins Zeiten in Pannonien wohnten“*¹⁾. A' durva tudatlanság' vádja, mellyel Schlözer irótársait illette, méltán sújtja az ő sírját történeti régiségeink' e' mélyebb vizsgálata korában. Erősen hiszem, a' nagy nevet sok részben csak birtorló tudós' árnyékvilági lénye örökre pirul a' critica foruma előtt illy hamis tanok-, historiai valótlanok' hirdetése miatt.

A' legdúsabb eredmény, hogy rövid szavakkal kifejezem, melly e' nyomozódásokból hárulhat a' figyelmes olvasóra, népfелеkezetiségünk' lánczolatossá kapcsolása, és hún-scytha rokonságunk kimutatása által sok százados homályba burkolt dolgaink' földériteése; mellyre az imént következő parthiai kutatások újabb és újabb fényt deritendnek.

¹⁾ Schlözer A. L. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 538.

III.
PARTHIAI KUTATÁS.

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép' ivadéka, ^{A' magyarok parthus eredetűek.} melly egykor Rómával a' világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, 's Ázsia' széles tartományainak hatalmas ura vala. Ez a' tétel, melly már régebben megpendítve, némileg vitatva is, de kimerítőleg, annál fogva hihetőségig bebizonyítva nem volt; ez azon föladat, mellyet jelen értekezésben megoldani célomúl tűztem mint kutatásim végeredményét. Gyérek ugyan a' magyar nemzet' parthiai származását tanusító bizonyítványok: de annál fontosb és érvényesb alakot öltenek azok magukra, miután legújabbán földerült némi I. András kori imádságunk is megerősíti, kétségen kívül helyzi ezen származást következő szavai által: „*ne wemoagouc BARDOUS es eulvec ereus zent ieleseit*“ azaz: ne imádjuk bardus (partus) őselők erős szent jeleseit ¹⁾. Világosak magukban is e' szavak. Még a' XI-dik század első felében, imádságunk' születésekor pogány időbeli emlékekkel, u. m. néphagyományokkal bizonyára, írott adatokkal hihetőleg bővelkedő magyar nép alapos bizonyosság nélkül, vagy merő hiuságból nem vallhatta magát parthus ősök' maradékának, annál inkább nem; mivel fényt, dicsőséget abból kölcsönöznie valamint szükség nem létezett, úgy az imádság' értelme' nyomán isten elleni vétséggel hozatik kapcsolatba azon ősök' imádó tisztelete: mellyet mint megrögzött pogány szokást kiirtani, keresztyén papnak egyik föladatául tűzeték ki mindennapi imádságunkban. Illy becses okmány földerültével immár nem szoritkozunk Regino prumi apát' († 915.) azon soraira, mikben a' magyarokról írván, Justinusnak a' parthus nemzettről jellemző előadását magaévá téve majdnem szóról szóra adja ²⁾; átengedjük gáncsolóinknak azon kárörömet, minél fogva Reginót tudatlansággali vádakkal terhelten merő stylékesítési vágyból Justinus sorai' kizsákmányolójának, szavai' csempészőjének gyanusítani

¹⁾ E' legrégebbi nyelvméleket egy önálló külön értekezésben veendi nem sokára a' nemzet. Röviden megismertetett már a' m. akademiában. Magyar acad. Értesítő. 1850. I. sz. 23. lap. II. sz. 50. lap.

²⁾ Pistorii Joan. Scriptores Rerum Germanicarum. Ratisbonae, 1726. in fol. Tom. I. pag. 90.

szeretik; meghagyjuk egész terjedelmében azon fölállított thesist, miszerint a' középkor' monostori írói szűk latinságuk' ékesítése' okáért a' régi classicusokat utánozták, alkalmazták és leírták: egyedül abban nem engedhetünk tért ellenkezőinknek, hogy a' trieri püspökségben élt német származásu Regino, ki a' magyarok' hadjáratának súlyát teljes mértékben érzé, irántuk félelemmel és boszús utálattal viselteték, Justinnak dicsó hadi jellemet, fegyverforgatásai ügyességet tanusító rajzait fölhasználta-, őseinkre olly híven alkalmazta volna, ha nem találá mindenekben hasonlónak ezek tulajdonait Justinus' parthusaiével. Illy becses okirat' földelvével, mondjuk tovább, egykedvűek lehetünk Gilo, Guido vagy Guiardus de Lauduno XIII-dik század' első felében élt tudós franczia főpap' ime sorai rostál-gatásánál:

„*Nam modo qui Turci, veteri sunt nomine Parthi*“¹⁾.

Öromest elhalgatunk olly kerekedhető vitatás' ellenében, miszerint e' mondatban nem az európai, már ekkor byzanti írók által is turkusoknak neveztetni megszűnt magyarok, hanem az ázsiai, keresztes had alkalmával a' frankok' ismeretére jutott turkák értetendők. Ezek és ilyenekben nem helyezünk többé Herkulest: de annál hűbben, annál forróbb tisztelettel ragaszkodunk I. Otto császár' korában Augsburgnál a' Lech folyó mellett 955-dik évben történt gyászos ütközetről szóló historiai ének' tartalmához, mellynek egykoru eredeti példánya többízben parthusoknak nevezi a' magyarokat, ekkép hangozván sorai: „*Nam dum fama volitat UNGARIOS signa in eum extulisse, juxta litus sedebant Armati. Urbes, agros, villas vastant late. Matres plorant filios et filii matres undique exulari. Equis ego, dixerat Otto, videor PARTHIS diu diu? Milites tardos moneo. Dum ego demoror crescit clades semper. Ergo moras rumpite et PARTHICIS mecum hostibus obviate. — — Francus instat PARTHUS fugit — — Linqus rubens sanguine Danubio cladem PARTHICAM ostendebat. Parva manu caesis PARTHIS ante et post saepe victor*“²⁾. Nem férközhet már ezután e' nevezetes ének szavaihoz olly gyanú, mintha csupán költői képzelődés állított volna Otto' táborá ellen parthusokat magyar őseinkben. Történeti alapot nyer legott minden adat, mi csak e' kérdésre vonatkozik; és valójában illy hite-

¹⁾ Du Chesne Fr. *Historiae Francorum Scriptores*. Lut. Parisiorum, 1641. in fol. Tom. IV. pag. 899. Cf. Martene Edm. *Thesaurus novus Anecdatorum*. Lut. Paris, 1717. in fol. T. III. col. 217.

²⁾ Ebert Fried. Ad. *Ueberlieferung*. Dresden, 1826. in 8. I. Band, I. St. 81, 82.

lességűnek kell ismernünk Urzeoli sz. Péter életirójának állítását is, ki a' XI-dik század közepe után, és így épen imádságunk' keletkezte időszakában, világosan magyarokat nevezi parthus és parthinus név alatt midőn írja: „*Fuit igitur de prosapia nobilissimorum Ursorum, qui nobiliores et prae-potentiores aliis habebantur super PARTHOS, erantque inter ceteras gentium nationes optimatissimae*“. Alább: „*PARTHINI perhabitanes meliorem partem totius Pannoniae*“¹⁾).

Távol sem tévedés tehát, sem hiu ábránd a' későbbkori történetirók' nyilatkozata, kik közé Sámbock (Sambucus) Jánost, († 1584.) idejének egyik legtudományosb magyar fiát számítjuk, midőn nemzetünket gyakorta parthus névvel illette²⁾.

2. §. Eltérve kissé a' történeti adatok' vizsgálatától, azon indokok' el-sorolásába bocsátkozunk, melyek leginkább nyelvvizsgálódás' eredményeként tekintetvén, a' parthus nemzet' magyarrali azonságát, különösen őseinknek egykor a' Persabirodalomban laktat bámulatosan igazolják. Ily-lyenek:

I. Hiteles tanúságot nyújt arról Justinus és vele több római meg-rög író, miszerint a' parthusok scythia vagy hún eredetű nép levén, azok-nak elvált, elszakadt részét alkották; és hogy e' nemzet' „PARTHUS“ neve scythia nyelven elváltat, száműzöttet jelent. „*Parthi*, (ezek Justinus' szavai) *penes quos, velut divisione orbis cum Romanis facta, nunc Orientis imperium est, Scytharum exules fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur: nam Scythico sermone Parthi exules dicuntur*“³⁾). A' ki csak féligmeddig jártas nyelvünkben, tudni fogja e' szónak népünk közt éltenéltét, több rokonértelmű, de mindig egy kutfőbe visszaszivárgó jelentését. Pártolni, elpártolni, pártját-fogni, pártfogolni, pártoskodni, pártotütni jelent: valamely testülettől megválni, azt elhagyni, az elváló résszel tartani, annak részére álni; a' másik fél ellen működni, ezt védelmezni; meghasonlani, elválást előidézni; elhagyni, eltávozni, el-kiköltözni, elidegenedni, magát száműzni, számkivetni, vagy a' társulat összes számából kivenni. Mond-

Parthus név
jelentése.

¹⁾ Mabillonii, Acta SS. Ord. S. Benedicti. ed. Venet. Tom. VII. in vita S. Petri Urseoli. p. 851.

²⁾ Sambuci Joan. Rerum Ungaricarum Appendix. In Bonfinii Historia Pañnonica - Caloniae Agripp. 1680. in fol. pag. 556. seqq.

³⁾ Justinii Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Libri XLIV. lib. XLI. c. I.

juk közönségesen: „*Elpártolt tőlünk*“ azaz: elhagyott bennünket, eltávozott tőlünk, elköltözött. Az elsoroltak közül akarmellyik szószármazási értelemben vesszük is az „*exul, emigrans*“ latin szók' értelmezett parthus, vagy mostani kiejtésünk szerint: *pártos* nemzeti nevet: mindeniknek híven megfelel, az eszme pedig kimeritetik általa; és így e' roppant hatalmú nemzet' nevét valóságos magyar értelműnek bizton hirdetjük. Az *us* végzet *os* helyett, nyelvrégiségeink' hű mását állítja előnkbe: mit példákkal támogatni fölösleges volna. Való ugyan, hogy a' románi, mint franczia és olasz nyelvekben, sőt a' germánban is mutatkozik e' szónak némi használata, a' magyar értelmezés' egyes részecskéit birva: de ezek is mind egy tiszta keleti kutfőre, az indo-germán nyelvtörzsük- és azzal leghatározosb scytha családi eredetre vezethetők mélyebb nyomozás által. Illy részletes szódivat tehát a' bő terjedelmű 's használatú magyarnak ellenében valamint keveset nyom: úgy annak eredeti sajátságú birtokából scytha fajunkat ki nem vetkezhetsz. Justinns értelmezése scytha nyelvből vétetett, és ugyanazon értelmezés egyedül nyelvünkben él legtisztább fogalmat adólag.

Arsakes név'
jelentése.

II. A' parthus királyok' általános czim- és hatalom nevük ARSAK, görögösen „*Arsakes*,“ mellyből a' rómaiak „*Arsaces*“-t csináltak. Így tűnnek elő pénzeiken állandóul magán tulajdonnév nélkül, melly utóbbi fölötté ritkán és csak Sanatroeces XI; Gotarzes XX; Vologeses XXIII; és későbbi két hasonló; végre Pacorus XXIV-dik országló' pénzein fordul elő ¹⁾). Büszkén viselék ezt a' birodalmat és uralkodó házat alapította Arsak' emlékezetéül. Használtatott „*Arsacida*“ név magára a' parthus népre is széltiben római írók által. Strabo írja: „*Omnes enim (reges Parthorum) Arsacae nominantur: privatim vero, alius Orodes, alius Phraates, alius aliter*“ ²⁾). Még bővebben kifejti e' czim eredetét Justinus következőkben: „*Sic Arsaces, quaesito simul, constitutoque regno, non minus memorabilis Parthis, quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus, matura senectute decedit: cuius memoriae hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arcacis nomine nuncupent.* — — Nam, sicut supradictum est, omnes reges suos hoc nomine

¹⁾ Eckhel Jos. Doctrina Numorum veterum. Vindobonae, 1794. in 4. Part. I, vol. III. pag. 543. — Cf. Mionnet T. E. Description de Médailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V, pag. 653, 666, 669.

²⁾ Strabonis Geograph. Lib. XV.

sicut Romani Caesares Augustosque cognominavere ¹⁾). Lucanus éneklí a' parthus népről:

„Arsacidás Parthos a Regis nomine ducunt“

Ismét:

*„Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est.
Arsacidáe“* ²⁾).

Vizsgáljuk már nyelvünkben e' szó valódi értelmét. „ORSZÁG“ mai-nap birodalmat, királyságot (Regnum) jelent. „*Országlaní*“ annyi mint: uralkodni (regnare, dominari). A' hécsi ó testamentomi codexben: „*or-zagí*“ regnat, értelemmel bír. Semmi sem bizonyosb tehát annál, miszerint eleink magukat az országlókat is egykoron „*ország*“nak hívák. Innen maradt fön a' „*Via regia*“ és „*Judex Curiae regiae*“ latin nevek' maiglan „*országut* és „*országbíró*“ szavakkali kifejezése, mi tulajdonkép király ut és királyi ndvarbíró jelentéssel bír. Eredeti gyöke e' szónak „*ur*“ (Dominus), mellyből hangváltozattal és lágyított szág raggal, ság, ség helyett, mint a' jó-szág (birtok) alakulásánál látjuk: urszág, or-szág, vagy egyenlő hanggal arszág keletkezett. Imádságunkban még ur-szág-nak iratik, a' halotti beszédben pedig uruzag olvasható. Kétli-e még valaki, hogy a' parthus Arsak (olvasd Arszak) épazon egy a' magyar országgal, országló-val? Sz. László kir. legendájában előfordul „*országus*“ ime sorokban: „*Kydeenek az wr ffyak wtan azaz Endrenek es Belanuk leunteenek követökeh hogý ne hadnaak el vezny ez zegheen országot, mert ewk volnanak termeezet zerent valo ORZAGUS wrak*“ ³⁾), jelent-e egyebet a' parthus „*Arsaces*“ szónál? Az *a*-nak *o*- és *u*-vali és viszont fölcseréléséről nem kell sokat mondanunk. Olly változat ez, mint Aba, Obo, Abád, Obád, Arad, Orod, Bihar, Bihor, ló, lú 'stb. mik kiejtés szerint régiségeinkben minden lépten nyomon fordulnak elő. Maga a' közdivatú „*uraság*“ szó másod értelmi neve az uralkodónak. A' melly kiejtéssel a' földes, birtokos urak „*uraság*“nak hivatnak most nálunk, szinte Persiában már a' legrégibb korban kevés hangzati különbséggel akkép hivattak a' királyoktól birtokkal megajándékozott érdemes urak, mint a' történetírók ósatya Herodotus bizonyítja. „*Theomestor* (így ír) *ob hanc*

¹⁾ Justini, Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeo excerptarum. Lib. XLIII, cap. 5.

²⁾ Lucani Pharsalia. Lib. I, X.

³⁾ Tudománytár. Budán, 1834. I. Köt. 222. lap.

*navatam operam a Persis tyrannus Sami sit creatus: Phylacus inter bene de rege meritos ascriptus sit, et multo tractu soli donatus. Bene meritis autem de rege, Persica lingua Orosangae vocantur*¹⁾. Ilyen Orosangok azaz uraságok voltak már a régi persa uralom korában a parthusok, kik később a syro-makedói uralom jármát leráztván, hatalmas uraság- azaz országnak lőnek alapítói.

Parthus királynevek' jelentése.

III. A parthus királyok' görög és római íróknál meg persa krónikákban előforduló tulajdonnevei, — mert a pénzekben, mikép ezimént megjegyzünk, kevés kivétellel, mindig csak az „Arsak“ czimnév jó elő magány név nélkül, — jobbadán tiszta magyar értelműek, vagy család- és helyneveinkben most is fön levők. Ide sorolhatók:

Bardanes. Vardanes némelly íróknál; hozzávetőleg Baadi a persa krónikákban. Vaillant szerint XXI, Richternél XX-dik országlója Parthiának; huzamos ideig vetélytársa Kudara névű, alább érintendő testvérének. Ha a görög es végtagot elhagyva a kemény d lágyan ejtetik, Bargyan vagy Bartyan jó ki e névből, melly bárgyu, szelidet jelentő szavunkban most is él. Rokonhangú s értelmű névre találunk az Ázsiából költözött 108. nemzetségek között okleveleink nyomán, mik Bartyan nevet állitnak elő²⁾. Helynevül is használtatik maiglan hazánkban. Létezik Pordány falu Torontálmegyében. Kis-Kúnságban a dorozsmai határban némi pusztarész Bordán.

Chosroes. A XXV-dik országlót nevezik így görög és római írók; a persa krónikákban többeknek tulajdonitatik Khozru czím: mi kételesen az előbbi fejezi ki. A régi Persabirodalom uralkodóinál is kelendő Kozru épen azt jelenti, mit nyelvünkben a koszoru.

Gotarses. Vaillant és Richter szerint XX-dik országlója a parthusoknak, némi pénzeken ΓΟΤΕΡΖΗ (C). A persa történetekben Gudariz és Gudarz név fordul elő. Él nyelvünkben egy példabeszédhint használt különös szólás, mellyet a sikeretlen törekvés, meghiusult akarat' kijelentésére alkalmazunk inkább, mint szégyen, vagy gyalázat' mocskának jellemzésére. Mondjuk: „kudarczot vallani.“ És honnan e' szólás' eredete? Ha ezen királynak viszályteljes életét megolvassuk, és a parthus nemzetnek a római tanács előtt ellene emelt következő vádját: „Dum secors domi, bel-

¹⁾ Herodoti Halicarnassei, Historiarum Lib. VIII. cap. 85. Ed. Wesselingii Amstelod. p. 652.

²⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökere régi Nemzetségeiről. Pesten, 1820. Sr. 46. l.

lis infaustus; ignariam saevitie tegat“¹⁾ gondolóra vesszük, lehetlen föl nem kiáltanunk: valóban minden léptét kudarcz követé! Illy különös mondatnak nyelvünkbe férkezése bizonyára nem véletlen eseti, hanem Parthiából hozák eleink több képes és virágos beszédmódokkal, miket itt elsorolni fölöslegesnek tartunk.

Igaz. Illy nevű országló nem fordul ugyan elő a' görög és római írókban, de a' persa krónikák többeket, mint II. Phrahates VII-dik, II. Artaban VIII-dik, II. Mithridates IX-dik, Mnaskires X-dik, és Sinatrokes XI-dik királyokra vonatkozólag több különböző neveik közt említik: mit egyedül úgy fejthetni meg, ha azon legbizonyosbna látszó thesist állítjuk föl, melly szerint a' persa írók változó nevezetei merő mellék- és pénzeiken czimekül használt disznevei a' királyoknak. Epithetenaiai' sorában majd minden pénzen előfordul a' *ΔΙΚΑΙΟΥ* (Justi), mellyet nyelvünkön Igaz, igazságos szóval adunk vissza. E' czimról mondja Eckhel: „*ΔΙΚΑΙΟΥ, Justi elogium in solis regum Parthiae, Helioclis incerti, et Samis Armenii numis reperimus*“²⁾. Már, ha illy közdivatu, mondhatni, kizárólag parthus királyokra ruházott czim volt az igaz, igazságos melléklet, nem hihetni a' nép' nyelvében szinte el nem áradtát; mellyből, vagy némi fűnmaradt emlékekből az új persa iroktól mint már kevesbé értett, kikaptván, személynév gyanánt jegyezteték föl. Annál inkább bizonyossá leszzen e' természetes következtetés, mivel a' parthus országlóházat megbuktatta persavérű 's nyelvű sassanida dynastiabeliek közül egy uralkodó sem viselt illy disznevet³⁾.

Orodes. Két országló ismertetik e' néven, a' XIV, és XVII-dik. Élten él köztünk emléke Aradmegye és város' nevében, melly régiségeinkben mindig Oro-d-nak iratik. Hogy egykoron hasonnevű személy is létezett, kiról e' hely nevét kölcsönzé, kétségbe nem hozhatni miután e' név közönségesnek mutatkozik még a' XIII-dik században. II. András kir. némi 1219-diki adományában áll: „*Sepulchrum Sacerdotis Oro-d*.“ Ugyanannak 1214-diki levelében: „*Oro-d, cum filio nomine Bozonthy*“⁴⁾.

¹⁾ C. Cornelii Taciti Annalium Lib. XII, c. 10.

²⁾ Eckhel Jos. Doctrina Numorum veterum. Vindobonae, 1794. in 4. Part. II, Vol. III. p. 544.

³⁾ Richter Carl Fried. Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden und Sassaniden-Dynastie, nach der Berichten der Perser, Griechen und Römer bearbeitet. Leipzig, 1804. in 8. S. 51, 58, 60, 65, 66.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hungar. Budae, 1829. Tom. III. vol. I. pag. 271, 478.

Sanatroik. (ΣΑΝΑΤΡΟΙΚ). Így fordul elő a' XI-dik országló' neve saját pénzein ¹⁾, melly a' görög és római iratokban Sinathroekes, Sinatroces, Sinatruces 'stb. formában használtatott. Első tekintetre észrevehető Sanat és roik két szóból alakulta. Mind a' kettő ismeretes hazánkban most mint helynév. Csanád meg Rajk létezik; egykor voltak főemberek is e' néven; az elsőbbin ugyanis hedvezér sz. István korában, kiról a' rokonnevű (azelőtt Marosvár) város és megye kereszteltetett el. A' változó íráson föl nem akad, ki tudja, hogy Cenad, Chenad, Sunad fölváltva használtaték régiségeinkben. Csanád (Chanad) nevű gyökeres nemzetség is virágzott az ideköltözött magyar népfelkezeletben ²⁾. Rajk és Rajka nevű helyek Szala és Moson vármegyében léteznek.

Vologeses. Három, Richter szerint négy, Mionnet' sorozata' nyomán pedig öt országló hivaték illy néven. A' pénzeken ΒΟΛΟΓΑΣΙΣ névvel jelölve. A' római iroknál Vologesus, Vologaesus, a' görögöknél: ΒΟΛΟΓΕΣΗΣ, ΒΟΛΟΓΕΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΑΣΙΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΕΣΟΣ név használtaték. Mindezekből azt tanuljuk, hogy a' görög es, is, os, végtag elhagyásával Bolog vagy Bologos, azaz Balog vagy Balogosnak ejté ki a' nemzet, a' persa krónikák Balas, Belas, Belasch, Palasch ide vonatkozó neveik is ezt erősítvén, a' g végbetűnek dzs vagy zs-rc változásával. Gömörvármegye mutat föl Balogvárat, völgyet és folyót; de közönséges köztünk a' tiszta magyar értelmet adó Balog név, testi tulajdonra vezetvén mint a' sánta, topa, 'stb. melly tulajdonoktól vont nevek megszokottabbak valának keleten.

Vonones. Illy néven két országló ült a' parthus királyi székekben, a' XVIII, és XXII-dik. Valamint a' Vologeses, 's egyéb, a' rómaiak által a' betűvel írott neveknél mélyebb vizsgálat után b-betűt olvasunk, úgy ezt Bono-nak mondjuk ki, miben a' Bano mindig közönségesen divatozó személy- és családi magyar nevet ismerjük meg, a' római martyrologiumból távol sem származtathatót.

Nyilván dolog a' történetkönyvekből, mikép a' parthus országlók a' hajk (örmény) nemzetet meghódítván, Örményországnak huzamos ideig saját vérükből uralkodókat adtak: nemcsuda azért, ha azon ország' kirá-

¹⁾ Eckhel, Doctrina Numorum veterum. Tom. I. vol. III, pag. 528. — Mionnet, Description de Medailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. pag. 653.

²⁾ Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. 51. lap.

lyai sorában „*Arsak*“ nevűeket, számszerint négyet, (Móses Choronen-sisnél hármát) és több, az imént említettekkel hasonnevűeket is olvasunk. Föltűnő köztök Parthamasiris' neve, ki Dio Cassius' tanutétele' nyomán Pákor parthus királynak volt szülötte. Elemezzük nevét. Partha és Masir jó ki belőle. Az első magát a' parthust, — mert Partha és Parthaei néven is irták őket; másik a' magyart állítja előnkbe. Keleti kiejtéssel mazar, mazer, mazir, néha mizir 'stb. formában tűnik elő nemzeti magyar nevünk.

3. §. Igazolja a' parthus eredetet továbbá az ottani hivatal- és személynemeknek nyelvünkbelől megfejtetése 's korunkban is kelendő alkalmazása. Kevesek ugyan, mik az írók által föntartattak, vagy elferdítés nélkül megfejtethető alakban irattak le: de ezen kevesek' sorában is eléggé észrevesszük nyelvünk hű nyomait. Illyen:

Hivatalne-
vek' jelen-
tése.

Megistan, görög vegzettel: Megistanes. Voltak ezek az ország' nagyai 's vezérei, kik a' meghódított tartományokban kormányozván, nagy hatalommal és méltósággal fölruházvák, az országló személyét környezve, nemzeti fő tanácsot képezenek. Így adják a' régi írók. Valljon mi ez egyéb a' megye-ispán, vagy főispán honunk' sok százados fő hivatalnokainak cziménél? — Ne vélje senki, hogy az ispán vagy zupán szláv eredetű és itteni laktukban eleink' ismeretére jutott nevezet legyen. A' legrégibb magyar nyelvemléket, 's avval együtt némi arany edények' föliratait magyarázandó, alkalmam leend ennek épen nem szláv eredetét bebizonyítani.

Satrapa, Satrapia. A' Parthusbirodalom' tartományait igazgató királyi tisztek hivattak görög és római írók szerint satrapáknak, hatóságaikhoz tartozó kerületek Satrapiáknak. A' nevezet már a' régi persakorban divatozott, 's átviteték a' királyi szolgákra is jelentése; mindazáltal valódi magyar, 's e' két szóból alakult: sátor és aba vagy apa. Ez utobbi a' nemzetségek' főnökeire alkalmazva valamint Persiában és a' parthusoknál, úgy később a' rokonnnyelvű palócok- (kúnok) és magyaroknál közönségesé lón, 's minden lépten mutatkozik. Nestornál a' palóc főnökök Appa és Aëppa általános néven fordulnak elő, hasonlókép a' lengyel krónikákban. Nestor következő palóc fejedelmeket nevez 1103-dik évre: Urosoba, Jaroslauopa, Tschenegrep. Később emlékezet vagyon egy ifjabb Urosobáról. Dlugossnál szinte 1103-dik évre így írvák ezek: Rusoba, Harsla-

nopa, Czeniehrepa. Ugyan ő azon kora említ Kikalopa és Chasupa nevűt. Az orosz évkönyvekben találtatók: Abaruk, Altunopa, Isugljeb. Mindezek az Aba és Apa neveket tükrözik híven, Nestor írja 1107. évnél a' palócz főnökökre vonatkozólag: „*In eben denselben Jahre gieng Wolodomir, David und Oleg zu Aëppen, und zum andern Aëppa, und machten Friede, und Wlodomir vermählte Georgen mü Aëppens Tochter und Osenens Enkelin*“¹⁾. A' parthusoknál használt aba és apa név mutatkozik következőkben: Pharnapates, Phriaptius, Artabanus; néha ata vagy atya végtaggal, mint: Prahates, Tiridates. Figyelmessé tőn erre bennünket már Vaillant francia tudós, im ezeket írván: „*Phriapates, et Phrapates idem ac Aphra Pater, sive et Papatius*“²⁾. Hazánkban a' sok Aba, Abád, Apaj, család-, hely- és személynevek igazi magyar származásukat elléggé tanusítják. A' sátor, nyelvünkön sátor, a' népnek sátor, azaz lakhelyek szerinti fölosztására, minő hajdan a' tartományokban kelendő vala, ujjal mutatván. Sátor- azaz lakok' száma 's mennyisége szerint működének a' fejdelem emberei adó-behajtás és sereg-kiállítás 's más egyéb tiszti foglalatosságaiknál; ezek' száma szerint vala hatalmuk 's megbízatásuk kimérve, ranguk osztályozva. A' parthusok ellen harczoló római hadseregnek Crassus vezérrel együtt történt gyászos elveszéséről elég bő tudósítással birunk Plutarchus, Dio Cassius, Florus, Appianus Marcellinus 's egyebek' munkáiban. A' győzelmes parthusok' fővezére e' harczban Surenas nevű vala; kinek görögös végzetű nevétől ha elhagyjuk az as függeléket, Suren jó ki; mit akar Sörény, Serény, Siriny, akar Szörény azaz Szerény olvasással hozunk helyre; mind kettő tiszta magyar értelmet tükröz vissza. A' Crassust megölte parthus' nevét Appianus Maxarthes-nek mondja: a' mi nem egyéb Maxar, Mazar azaz Magyar nevezetnél, melly név személyekre alkalmazva, hihetőleg az ezen felekezethől származás miatt, számtalanszor előfordul. Plutarchnál (in Crasso) Pomaxathres rontott alakban tűnik elő Crassus gyilkolójának neve, mit kéttelenül Fő-maxar azaz Fő-magyarral kell kiigazítani, valamint e' parthus neveknél: Ceros-

Személy-
nevek.

¹⁾ Nestor. Jahrbücher der Russischen Geschichte. Übers. von J. B. Scherer. Leipzig, 1774. in 4. S. 174.

²⁾ Vaillant J. Foy, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia. Parisiis, 1728. in 8. pag. 3.

pades, Ornospades, Saraspades, a' pa rag szinte főt, főnököt, nagyot jelentett ekkép: Körösfő, Ormosfő, Szárazfő. Nem mi találtuk ki, hanem Vaillant írja uagyan ott, hogy a' pa ige fő, fölső, magos jelentéssel bír: „*Apud Persas, idem Aphra est; ac Pa apud Turcas Scythasque; scilicet sublimos, supremus, maximus: que nominibus propriis, ut et Art, praeponuntur*“. Helyesen fejté meg Vaillant, csak azt kellett volna még hozzá adnia, hogy utól is tétetik a' neveknek. Crassus' fejét Artuasd örmény királlyal mulató Orod parthus királyhoz vitte parthus' neve Silaces, mi szinte Szilágy Szilaj, Széles- vagy Szilas-al vág egybe. Főleg lelki és testi tulajdonoktól köcsönöztettek keleten a' személynevek mint már főnebb megjegyzénk. Ez alkalomról a' vig lakománál talált király asztala fölött görög és bizonyára parthus verseket is szavaló, Jason Trallianus-nak mondatik; melly névnek elsejében a' jász mellékzet tűnik föl, a' másik valószínűen Tarján-t fejez ki. — Tiberius Cl. Nero császár' korában Artabán parthus király ellen működő, követkép Rómában megjelent két fényes származású és gazdag parthus' neve Tacitusnál Sinaces és Abdus. Az első Sinak azaz Szunyog, honunk' egykori hires családja nevét adja vissza; emez Abda szinte család és győrmegyei helynevünkben él. — Justinál följegyeztetett azon parthus főnök' Bacas neve, kit Mithridates Media' elfoglalásakor annak kormányzására küldött. Mi ez egyéb, kérdjük, az igen ismeretes Bakács magyar névnél? A' Bacason csak görög forma szerinti kiejtése e' névnek, melly rómaiásan a' harmadik ejtésben Bacasum-nak vala irandó. — Különböző korban élt több parthus nagyok viselék a' Mannes, Manneses nevet. A' nem arsakida eredetű rövid ideig országolt XXIII-dik parthus királynak is e' vala neve. Manes és Manus formában fordul elő néha. Kéttelenül azonos a' honunkbeli Manó család és személy névvel, melly Persia' vidékén a' tűzimádó- és keresztény vallásból új hitfelekezetet alapította Manesről annyira elhírhedett, hogy manichaeismusnak hívatnék az egyházi írók által tanrendszere. Több hasonlót előhordani fölösleges. Kimerítőleg a' parthus magyar történetek' egykor keletkezendő írója adhat az effélékről tudositást.

4. §. Többen észrevették már íróink közül az izraelita nép lakta Kánán és Phillstaea tartomány' ó testamentomi könyvekben fönmaradt helyneveinek a' magyar haza' geographiai tömérdek neveivel meglepő hasonlóságot: de azon összhangzásról, melly a' persiai helynevek és mieink közt

A' persiai helynevek' magyar hangzatuak.

uralkodik, tudtommal még senki sem szólt, annál kevesbé vizsgálat tárgyául tűzve, eredményt belőle nem húza. Most e' működést mi kísértjük meg, egykor a' Persabiradalom' minden részein uralkodott parthus nemzet' magyar nyelviségének valóságát általa is magosb hiteli polczra emelendők: és annak bizonyításául, miszerint ide költözött eleink a' messzi keleten elhagyott helyneveket az itteni újak' alakításában talán nem akarva is, merőben nyelvünk' kellékénél fogva utánzák. A' persiai helynevek vizsgálatánál főleg Edrisi XII-dik században élt arabirónak geographiai bő leírását és Mannert Konrád' meg Richter Károly' munkait vettem kútfőül. Szembeötlő sajátsága a' számnélküli persa helyneveknek, hogy *ad*, *an*, és *and*, vagy ezekkel rokon *ed*, *id*, *od*; *en in*, *on*; *end*, *ind*, *ond* 'stb. hangokban mennek ki; például: Aszad, Saburan, Baiand; Kused, Termed, Faid; Babein, Berdun, Kohand, Urkend, Bukend, Elvend 'stb. Ha egybevetjük épen illy hangokban végződő fölszámíthatlan hely, sőt a' pogánykorban kelendő magyar személynéveket: lehetlen azon gondolatra nem jönnünk, miszerint az illy végszóknak jelentéssel birva kellett a' nevekhez ragasztatniok, és szükségkép bizonyos, meghatározott értelem' billegét viselniök a' gyökök mellett. Folyton foly ezekből, hogy csak illy nyomozó összehasonlítás után puhatolhatjuk ki az Előd, Árpád, Zoltán, Takson' stb. historiai nevek' valódi értelmét; valamint az Almád, Füged, Onod Legénd, Korond 'stb. helyek' eredeti jelentését. Az untató számos példák' elmellőzése tekintetéből előre nyilvánítjuk régiségeinkből kiaknázott azon eredményt, miszerint mind a' személy-, mind helyneveknél az *ad*, *an* és *and* ragszócska minden hangváltozataiban épen azonegy jelentésű, semmi különbséget nem okozván a' hangegyenlítés, vagy uralkodóbb szójárás szerinti majd ennek majd amaunak alkalmazása; föltételez pedig okvetlenül: sajátság-, birás-, bővelkedés-, hasonlatosság-'s néha kicsinyítés' értelmezését. Kijelentjük továbbá: hogy a' szójárás- és köznépnél maiglan divatozó kiejtésből meritett tapasztalás' nyomán az *ad* rag gyakorta fölcseréltetik *ag*, *agy* és *agh*, iratással is, és végre: hogy mind ezen ragok' értelme azonos az: *as*, *es*, *os* szinte tulajdont, minőséget, hasonlatosságot kifejező melléknevet alakító ragoцskával. Hogy ezen alapelvűl kimondott eredmény már most példákban előtűnjék, elsorolunk betűrendhen néhányat helyneveinkből, utánnuk téve a' régi, vagy köznépnél most élő változatot; végre a' mai írói nyelv szerinti ragozással nyert értel-

met; szoritkozva itt egyedül az *ad*, *ed*, *od* végzetűekre: Almad, Almágy, Almás; Buzád, Buzágy, Buzás; Csomád, Csomágy, Csomás; Diód, Diógy, Diós; Egred, Egregy, Egres; Füzed, Füzegy, Füzes; Görbed, Görbegy, Görbés; Halmád, Halmágy, Halmos; Korpád, Korpágy, Korpás; Lapád, Lapágy, Lapos; Maglód, Maglógy, Maglós; Nyárad, Nyáragy, Nyáras; Ónod, Ónogy, Ónos; Ölved, Ölveggy, Ölves; Parajd, Parajgy, Parajas; Szilvád, Szilvagy, Szilvás; Tinód, Tinógy, Tinós; Udvard, Udvargy, Udváros; Várad, Váragy, Város. Több száznai hasonló példákat hordhatnók föl ennek támogatására. Könnyű szerrel megfejtethő már ezek' utmutatásánál krónikáinkban elszórt azon pogány nevek, melyek *ad*, *ed*, *ag*, *eg* úgy cz utóbbiakkal fölváltva *ak* *ek* végtaggal irvák, millyen például *Ugeg*, *Ugek*, *Huleg*, *Hulek*, (*Oleg*) 'stb. mi nem egyéb: *Ügyes*, *Öles* jelentésüeknél. Bizton állithatni ezek szerint a' persiai régiségekben előforduló rokonhangú neveknek a' magyarokéi' értelmével szoros kapcsolatban állását, 's azoknak mind nyelv- mind történeti tekintetből egymást kölcsönösen világosítását; végeredményül pedig gyámolítva látjuk azon alapállítást: miként a' magyarok Persia' vidékeiről költöztek e' földre.

5. §. Fővonásban állítottuk elő a' persiai nevek' magyarokévali hasonlatosságát: de mind ezeknél nagyobb fontosságú és csallhatatlan eredményre vezetőnek valljuk azt, hogy pezseg nyelvünkben az egykor Persiában virágzott zoroasteri vagyis parzi vallás' sajátzerű műszavai' halmazá; a' minemű szókat már most részint vallásos eszmék' értelmezésére, nagy részben pedig mythicus, vagy egyedül közönséges *lexicalis* jelentésre letörpítetten használjuk. Egész régi magyar mythologiat lehetne azok' nyomán a' parzi ritussalösszeegycztetőleg készíteni. Mi csak néhányat jelölünk ki. Illyenek:

APADÁS. Viz' ellensége. „*Apevesch, von epeosch, Feind des Wassers*“ Kleuker. Anhang zum Zend Avesta. Leipzig und Riga. 1781. in 4. I. Bd. I. Th. S. 149.

ÁRMÁNY. A' gonoszság' kutfeje és főszelleme. Parziban: *A h e r m a n*, *A h r i m a n*. Minden irónál.

BARCZA, BÉRCZ. Magos hegy, a' világ köldöke. „*Barzō, von berce, erhaben, — erhabener Berg*“ Kleuker. u. o. S. 64. II. Bd. S. 94.

BETYÁR. Ármány' mellékneve, a' rosznak kutfeje. „*Petiare, quell der Uebel*“ Zend-Avesta. Riga, 1777. in 4. II. Th. S. 63. Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd. I. Th. S. 215.

Parz marad-
ványok nyelv-
ünkben.

BOSZORKÁNY. Nagy ur, bölcsék' főnöke persa nyelvben. „*Buzurge mihir, homme doué du fort grands talents*“ D'Herbelot, Bibliotheque Orientale, Paris, 1783. in 8. Tom. III. pag. 227. Tulajdonkép Magus.

BÖRZSÖNY. A' tűzimádásnál tüzelésre használt csemete: Barsom, melyről a' Zend-Avesta' parzi ritusróli tana bőven szól.

DERMED. Kevélység' szelleme. „*Tarmad von teremete, stolze Frechheit*.“ — „*Dew Tarmat ist Vater des Hochmuths*.“ Zend-Avesta. III. Th. S. 108, 115. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 148, 153.

DÉVAJ. Dew, a' gonosz szellemek' neve, kik Ármány világának lakói és az izedek' vagyis jó nemtők ellen harcolnak. Ismeretes.

ESPEREST. Tűzimádó pap. „*Magi a Persis Aetes perest (quod proprie ignicolam significat) dicuntur*.“ Historia priorum Regum Persarum, ex Mohammede Mirchond Persice et Latine per B. Jenisch. Viennae, 1782. in 4. pag. 86. not. — „*Ateschpereszt, Feuerambeter*.“ Possart, Grammatik der persischen Sprache. Leipzig, 1831. in 8. S. 245. Most nálunk a' V.-Archidiaconus' czime.

ESZTENDŐ. Istenidő. A' parz cosmogonia szerint Jezdan (Isten) ideje 365 napból állott, a' mindenség teremtésére szolgálóból, mely a' nap' cyclusát vagyis évi időt adja ki. Zend-Avesta, 1777. III. Th. S. 102.

HABOS. A' viz' nemtóje. „*Aban, Ized des Wassers*.“ — „*Abisch (Apesch) Wasser*.“ Zend-Avesta. III. Th. S. 17. Anhang. I. Bd. I. Th. S. 152.

ISTEN. Jezdan, a' tűz vagy hév-isten (Hephestos); a' legfőbbi lény, a' jó elv a' parzi vallásban. Eléggé ismeretes név.

KÁVA. Havan, szent edény a' parzoknál, melyben a' zur (sör) tartatik.

KÉSES. Lelket törpítő gonosz szellem. „*Kessosch, von Kessuesch, der klein macht, oder Rache einflösst*.“ Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd, I. Th. S. 150. — A' dewek egyike 's Ármány' epithetona.

KÖPÉS. A' holt testből folyó rosz nedv, szinte gonosz szellem' neve. „*Kapis, von kefestesch, Speichel, fauler Saft, der aus den Oeffnungen eines Leichnams fliesst*.“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 150.

MENY. (Ég). „*Mino, minu, Asmann, von esmene, der Himmel*.“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 146. Zend-Avesta, I. Th. S. 104. — „*Men Jezdan*“ menyei Isten; „*Mino tschehtr*“ menyei siheder azaz fiu.

OCSMÁNY, OCSMONDA. A' gonosz szellemek' feje. A' Zend-Avesta-

ban: „*Aschmogh ein Erzdeu*“. Az ó testamentomi könyvekben: *Asmodi*, a' görög íróknál „*Usmandi*“ néven ismeretes. — „*Asmoug nom d' un Demon, selon la Tradition des Mages ou des Zoroastriens, est un des principaux Emissaires d' Aherman, qui est leur Prince, et l' auteur de tout le mal qui se fait dans la monde,*“ etc. D'Herbelot, Bibliothéque Orientale. Paris, 1781. in 8. Tom. I. pag. 415.

PAP. „*Bab, en la langue des Mages ou anciens Persans, signifie en general père*“. D' Herbelot. l. c. pag. 495.

PATVAR. A' dévajok' (gonosz szellemek) egyike. „*Padkar — der böses redet*“ Z. A. II. Th. S. 380, 381. Anhang. I. B. I. Th. S. 150.

TARHONYA. Kedves tésztaeledele az alföldi magyarnak. A' parzoknál Darun-kenyér, áldozati apró kenyér. „*Darun sind kleine ungesäuerte Brode*“. Z. A. III. Th. S. 206, 242, 256. Anhang. I. B. I. Th. S. 36.

TÁROG, mondatik tályognak is; a' marha, különösen ló-pusztító dög-vésznek egy neme. A' parzoknál Tarik, Ármány fajzati romboló szellem. „*Tarik, von tuorue, der zerstört*“. Z. A. II. Th. S. 380. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 131, 148, 152.

TÉVESZTŐ. Davesnek nevezék a' parzok a' tévutra vezető, csábító Ármány fajzotta gonosz szellemet. „*Davesch, von Deetes, der verführt, betrügt*“. Anhang. z. Z. A. I. B. I. Th. 150.

TÚZBÁLVÁNY, a' perzsáknál Diz Bahman. Modzsmel al Tawarikh című persa históriai munkában olvastatik Kei Khozru Keianida házbeli fejdelemről, hogy a' tűzimádók' részére számos oltárokat építetvén, többi között újra alkotá Aderbaidzsánban (Atropatene) a' Diz Bahman templomot is „*Il rétablit dans l' Aderbaidjan le temple du feu Diz Bahman, qui avait été détruit*“ (Extraits du Modjmel al Tavarikh relatifs à l' histoire de la Perse, trad. p. M. Jules Mohl. Ch. IX. Journ. Asiat. 1841. Avril. pag. 330). Hogy itt világosan Tűzbálvány szavunk tűnik föl; figyelmeztetés nélkül észreveheti mindenki.

VARÁZS, VARÁZSOLÓ. A' parzi vallásos szertartások' egyik főrészt teszik a' bizonyos ünnepélylyel végbevitt tisztulások (Reiniguns Zere-monie). A' legnagyobb tisztulási szertartás náluk maiglan „*Barasch nom*“ nevet visel, mellynél a' ritusban jártas személy által némi szent helyen megmosdatik a' tisztulkozó, ki előbb három, aztán kilencz éjjen át tartozkodik magánhelyen, szüntelen mosdással foglalkozva. Vollmer, Vollstän-

diges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen. Stutgard. 1836. in 8. S. 426. Anquetil szerint „*Baraschnom no schabe*“ kilencz éjji baraschnom, melly minden tisztálkozások' legerősbike. Zend-Avesta III. Th. S. 215, 217. Tévedett tehát Fessler, utánna Horváth János és Bodor Lajos, midőn varasbékakő- vagy indiai teknősbéka' szeméveli füstöléstől hozák le e' szónkat. Még inkább csalatkozott Kiss Bálint a' török „berat“ kegylevelet jelentő szóval. Ez nekünk Persiamellékéről hozott maradványunk.

Számtalanokat hordhatnék még föl a' Zend-Avestából, miknek nyelvünkben mai napig értelme és divata létezik; elmondhatnám imezen kifejezéseinknek „*napáldozat*“ és „*rossz fát tett a' tűzre*“ a' parzi ritusból eredését 's egyedül abból megfejthetését; érinthetném „*Dinom Dánom!*“ vider fölkialtásformánknak a' persáktól 's azok nyelvében „ha meg nézem, ha meggondolom“ értelmet kifejező kölcsönzését; minthogy azonban képtelenné tételük, a' parzi vallás bővebb ismertetésének előrebocsátását és szellemébe hatását föltételezik; ezennel mellőzve, a' régi magyar mythologia' magyarázóinak hagyom vizsgálódás' tárgyául; nem halgathatom el mindazáltal azt: hogy a' Persiában keletkezett manichaeismusnak is eleven emlékeire találhatni nyelvünkben, miket hasonlóul Parthia' vidékeiről hozának parduczos őseink. A' dualismust tanító Manes némi csudálatos rajzokkal ékesített könyvben állitá elő hitvallása' eszméit, mellyet *Ertenk* és *Estenk* azaz Ördög és Isten néven nevezett. Khondemir persa irónál olvassuk Jenisch' fordítása szerint: „*Haec postquam asseclis suis depraedicaret (Manes), in praedictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici Ertenki mani dixere*“ ¹⁾). Mirkhond *Mani-Ertenki* név alatt emliti e' rajzokat ²⁾). Herbelot több keleti forrásokból meritve ekkép nevezi meg: „*L' année étant révolue et finie, ils (disciples) ne manquerent pas, selon sa promesse, de l' aller chercher dans cette grotte, où l' ayant trouee à point nommé, il leur fit voir ce Livre merveilleux, contenant des images et de figures extraordinaires qui porte le nom d' Ergenk et Estenk,*

¹⁾ De Fatis Lingvarum Orientalium Arabicae nimirum, Persicae et Turcicae Commentatio. In Meninskii Lexico Arab. Pers. Turc. Viennae, 1780. fol. Tom. I. pag. LVII. not. w.

²⁾ Sylvestre de Sacy, Mémoires sur divers antiquités de la Perse. Trad. du Persan de Mirkhond. Paris, 1793. in 4. pag. 294. seq.

qu' il (Mani) disoit avoir apporté du ciel"¹⁾. Valamint az Isten név, úgy maga Mani és Ertenk czimú könyve élten él nyelvünkben MANÓ és ÖRDÖG vagy ÖRDÖNG, gonosz szellemet kifejező értelemmel. Az „ördög“ szónak változatos kiejtésű használatát régiségeink bizonyítják. Némi 1075-diki oklevélben áll „Orduksara“ tó neve; az Ördög, családi név 1398-ban „Urdungh“ 1400-ban „Wrdungh“ kitétellel iraték.

6. §. Németország' egykori legkegyetlenebb critica Schlözer, a' régi és középkori történetírók' hitelessége- és tudományával gyermeki báb módra játszva, a' magyar krónikák' persiai származást tanúsító nyomós bizonyításait is lábbal tapodva, őseinket finn-lapp eredetű, éjszakról költözött nyomorék csoportnak hirdette: azon magyarfaló Schlözer egy szép reggelen némi jobb szellemtől megszállottan, nyelvünkben élő négy, mondjuk négy szónak a' régi persákévali megegyezésére támaszkodva, nem kételkedett két történeti alapelvet bevallani; egy, hogy a' magyar népek, szerinte jugriak (melly nevezet, mellékesen legyen mondva, a' leghelyesb, ha Schlözer az igazi Jugriát, Juhriát vagy is Georgiát, nem pedig a' Jegstenger' mellékét értené alatta), hajdankorban Persia' mellékin laktak; másik: miszerint eleink egy időben a' persiai Zoroaszterféle vallásnak voltak részesei. Halljuk csak magát az önkény' emberét. *„Doch werden auch viele Tartarische, ja sogar Alt-persische Wörter in der Ungrische Sprache angetroffen. So ist unterden Zahlen tiz 10, száz 100, und ezer 1000, Persisch. Und in dem Namen Gott, den die Ungern in ihrer Sprache Isten (liesz Ischten) nennen, kommen sie mit keinem einziegen unter allen Finnischen Völkern, wol aber mit den alten Persern überein, bey denen Jisdan der Name der guten Gottheit ist. Man könnte hieraus einiger-massen schlissen, erstlich dasz die Jugrier in alten Zeiten näher gegen Persien zu gewohnet haben; und Zweytens, dasz sie der Magischen Religion zugethan gewesen, ein Satz, den auch noch andre spuren besterken“*²⁾. Ha e' csekélyszámú szavak olly meggyőződésre bírák a' nagy mestert, mit hinne 's állitana eredetünk' ügyében, ha most élve a' fölhordott és ennekutánna fölhozandó indokokat 's azok' tömérdekségét szemlélné a' persiai származat' kérdése körül. Azon számos szóknak, mellyek görög írók' bizonyítása sze-

¹⁾ D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. A Paris, 1782. in 8. Tom. IV. pag. 85.

²⁾ Schlözer A. L. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 422.

rint a' régi persáknál kelendők voltak, magyar értelműségét ezennel mellőzve, következő lajstromban mint egy 60 számmal ollyak foglaltatnak, mik az indo-germán népcsaládhoz osztályzott új persáknál is életben vannak. Illyenek: akar (vagy): *eger*; akol: *ágil*; ál, álnok: *al*; arcz: *aarcza*; ásit: *asa*; bárány: *bere*; beszéd: *besztegi* (dadogás); boszorkány (magus, bölcsek' feje): *buzurkan* (nagy hatalmu); csákány: *cseugan*; csobolyó vagy csobán (fából készült edény): *csobin*; dajka: *dáje*; dob, doboló: *thable kerej*; ezer: *hexar*; furó: *bairah*; galacsin: *galat*; gaz: *geza* (kár); gonosz: *gonah* (bűn); guba: *kube* (pancél); gyártani: *kerden*; hab: *ab* (viz); hal: *val*; hambár: *ambar*; haramia: *harami*; hasonló: *asza*; héja, ölyv: *ejje*; hold: *hau*, *hó*, *hóz*; huszár (lovass katonája): *hazar*; innep, ünnep: *id*, *eid*; jég: *jekh*; jégcse: *jekhcse*; kajszi baraczk: *kaiszi*; kaloda: *kali-dan*; kalyiba: *golba*; kamra: *kamar*; kard: *kared* (kés); kender: *kend*; kés: *hez*; kila: *kila*; kincs: *kendzs*; koldús: *keda*; kos: *kus*; köntös: *kandis*; márvány: *mermer*; megkövet, követ: *kujed*; merész: *meri*; mérték: *mér*; naráncs: *narincs*; ölyv, öjjü, héja: *alve*, *ejje*; öröm: *khurrem*; ősz: *páix*; őszton: *osztan*; pálcza: *pácsa*; paraszt (szolga): *peresztar* (tisztelő); paszuly: *fazil*; piszok: *piszaga*; réh, rév: *reh* (ut); sámfa: *szam*; saru: *szara*; sátor: *csatir*; ser: *szur* (rég. parziszó); szakál: *szakal*; szappan: *szabun*; száz: *szad*; szín: *szen*; tanács: *danis*; tanult: *daneh*; tanítani: *danidan*; társ: *das*; tegnap: *dih*; tinó: *taun*; tőzek (ganejből): *tezek*; tűz: *atesch*; vám: *vam*; vár: *bar*, *var*, *kerman*; vas: *baz*; vásár: *bazar*; 'stb. Csekély fáradsággal gyűjtém össze ezeket, a' nyelvet bíró kutatók még számosakkal szaporíthatják Meninski' nagy szótárából.

Régi persa
nyelvsaját-
ság.

7. §. Nem mellőzhetni el a' történetírás atyjának Herodotusnak a' régi persanyelv' sajátságáról tett azon megjegyzését sem, miszerint azok' nyelvében a' testi tulajdonoktól, vagy tündöklő állapot- 's nagyságtól kölcsönzött nevek mindig s betűben mennek ki. Előadása így hangzik: „*Hoc quoque Persis accidit peculiare, quod quamquam illos lateat, nobis tamen minime est obscurum; nampe quaecunque apud illos nomina vel corporibus vel magnificentiae sunt similia, ea omnia in eadem terminari littera, quam Dorienses s a n appellant, Iones sigma. Et si animadvertas attentius, deprehendes nomina Persarum non quaedam, sed omnia similiter claudis*“¹⁾.

¹⁾ Herodoti Historiarum Lib. I. cap. 139. ed. cit. Wesseling. pag. 69.

Hasonló eset fordul elő a magyar neveknel. Alkalmazzuk egykissé e' szabályt, kijőnek e' példák: Bordás, Csontos, Czombos, Fagygyas, Fejes, Hájás, Körös, Lábas, Lépes, Nyakas, Talpas, Torkos, Vállas, Zsirus 'stb. mindannyi testi tulajdonoktól vont személy, 's azokról hárult családnevek a magyaroknál. Szinte a' másik mondat szerint birást viszatüköző 's némi méltóság' eszméjével egybefüggő nevek a következők: Buzás, Cselédes, Földes, Hajós, Kardos, Kincses, Kürtös, Lovas, Ökrös, Pinczés, Száldobos, Szekeres, Tegzes 'stb. továbbá a' Tizedes, Százados, Ezredes 'stb. már magukban méltóságot képviselnek. Végre a' folyamok' helységek' régente személyekre is alkalmazott, vagy egyrészben azoktól kölcsönzött nevei, minők: Békás, Fűzes, Gyöngyös, Halas, Kigyós, Körös, Lamos, Lapos, Ludas, Maros, Mérges, Nádas, Rákos, Szamos, Temes, Terebes, Tormos, Tölgyes 'stb.

8. §. Ha a' gondviselés számunkra parthus nyelvű emlékeket tartott volna fön; hisszük, nem szorulnánk Persia' vidékéreli származásunk' ki-világosításánál az ott szélyszozt nyelvmaradványok' kutatására: de miután azon számos parthus pénz-példányok, mikkel Europa' hires gyűjteményei birnak (Mionnet 167. különböző példányt számít elő Tom. V. pag. 648 — 686), merőben görög foliratuak; fájdalommal kell bevallanunk, hogy valamint europai laktukban elég gondatlanul latin, úgy Ázsiában görög nyelv' rabjaivá lőnek e' tekintetben őseink, 's ekkoriglan parthus nyelvemlékek' hiával vagyunk. Balgaság volna azonban e' szokásból következtetni, hogy náluk nem divatozék saját nemzeti írásmód. Világosan szól mellettük e' részben a' történetírás. Plinius Major beszéli, miszerint a' papyrus növény' használata és a' Parthusbirodalmat hasító Eufratvizben Babylonkörül találtatása után is inkább szerették ők a' kelmékre, ruhákra betűzni (hímezni) betűiket; 's e' használatmódtól származott tulajdonkép „betű“ nevezetünk is. Plinius' szavai imezek: „*Nuper et in Euphrate nascens circa Babylonem papyrus intellectum est eundem usum habere chartae. Et tamen adhuc malunt Parthi vestilus litteras intexere*“¹⁾. Illy nemű hímzett betűk azok, miket Vaillant által Sinatroekes XI, és Bardanes XXI-dik országlónak tulajdonított pénzek a' király' öltözetén váll körül mutatnak, imezen alakban föltűnőket: „K V C S — 卐 卐 卐 és

Parthus
nyelvemlék.

¹⁾ Cui Plinii secundi Historiae Naturalis Lib. XIII. cap. 23. ed. Harduini.

K ∨ △ I — □ □ “¹⁾ mik világosan göröggel vegyes római betűk. Ne esünk tehát kétségbe parthus-magyar nyelvű emlékek’ még valahai földerülése iránt. Vannak ugyan a’ görögökön kívül más föliratu parthus pénzek is, mellyeket, számszerint tíz darabot ír le Mionnet (Tom. V. pag. 686—688), ’s betűjellemeket is közli ²⁾, de ezek mindekkorig olvashatlanok- ’s megfejtethetlenné tartatnak. Wahl Samu német tudós értesítéséből kivehetőleg némi szerencsés kísérletet tőn az illyek’ megolvasásában ³⁾, fáradozásának eredménye azonban soha világot nem látott. Élénk figyelemmel vizsgáltam e’ vonásokat, és aligha csalatkozam, midőn azokat görög betű elemű, elkajszított ’s torzított vonásainak vallo, majd minden legendánál az „ország“ szót előtűntetőkné. Végítélet hozatalra maguk az eredeti, vagy hű hasonmásu pénzpéldányok’ szemlélete nélkülözhetlen levén: olylyak’ hiányában határozólag szólni nem akarok. Nagyobb figyelmet igényel a’ Vaillant hasonmásban közlött ismeretlen iratu parthus ezüst pénz, mellynek előrészen a’ király’ feje, mitrával és pártával (diadema) ékesítve, álla szakálosan látható. Hátrészen szokott módon a’ király aranyszékben ülve, jobbjaiban íjjat tartva ábrázoltatik. Fölötte ekkép nyilatkozik Vaillant: „*Posteaquam ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, reliquosque Arsacidis familiares titulos frustra investigavi; barbaricos tantum, prorsusque ignotos inveni characteres eodem, quo inscriptiones Graecae, ordine dispositos et exaratos: quos tamen nec Oedipus adsequi ullatenus possit*“ ⁴⁾. Huzamos vizsgálódások után; megfontolván azon ingatag eljárását a’ parthus pénzmetszőknek, mellyet a’ betűk alakításánál magukon a’ görög szövegű példányokon tapasztalhatni, miről már Eckhel a’ fölírásokról szoltában ekkép értesít: „*Haec in parte adversa numorum Parthorum illud habet peculiare, quod plerumque lineis quatuor perfectum quadratum efficientibus absolvetur. Literae principio concinnae satis, temporis progressu miras metamorphoses passae sunt. Obvium in his videre est † pro Φ, et □ pro O, quae tamen neque extra Parthiam ignota. Non raro scriptum I pro A, E, P, Φ, atque adeo una eademque nota quinque literarum po-*

¹⁾ Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 82, 234.

²⁾ Mionnet, Recueil des Planches. Pl. XXIX, Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

³⁾ Wahl Sam. Fr. G. Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprache und Litteratur. Leipzig. 1784, in 8. S. 620.

⁴⁾ Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 396.

tentiam sortita est. Videas etiam □ pro B, N pro K, △ pro Υ, X pro K vel N, ut taceam absurda alia a monetariis in extremam barbariem prolapsis inuenta. Multa proin in his vocula ambiguae lectionis, et quae forte incautionibus illuserint, qui insolentes regum titulos in illis reperere. Denique in postremis epigraphe turpiter barbara, et defoedata literis quacunque formata temere congestis“¹⁾; megfontolván a' kimutatott betű hiányokat, igen kevés, tulajdonkép csak egy betű változat' alkalmazással, görög betűk' hangzata után olvasva, magyar értelmet adónak találtam annak föli-ratát. Az I betűt ugyanis két magánhangzó között P=R-nek, egyebütt I és Λ=L-nek vettem: mihez képest a' látható betűkből im ez jöve ki:

Fölül: 1-ső sor: VIV XVIVE = VPV KVPVC

2. sor: VIFI-I ⊙IV = AI--ΦIV

azaz: URU KURUS | LI---FIU

Alól: 1-ső sor: XI IOM = KI POM

2. sor: OVIX VIEVI = OAIK AIEAI

azaz: KIROM | OLIK LEEI

Oldalt: 1-ső sor: XITIFOI = KI TICOI

2. sor: VIVCVIXVI = VPVCVIKVA

azaz: KIGISOI | URUSUIKUL

Melly ezen értelmet adja:

„Ur Körös L₁--fia | ki romolik (romulik azaz rómaiak) leölé | ki győző országol.“ Latinul: „*Dominus Kurus L-i filius, qui Romanos mactat* (mactator Romanorum) *qui vincendo regnat* (triumphator Arsaces).“ És valóban, e' czimi föli-rás igen is megegyez a' görög szövegek' czimi eszméivel, sok tekintetben a' történetekkel; a' legnagyobb kétséget is, melly a' „romolik“ szóban fekszik, bizton mondhatni, hogy eloszlatja a' keletiek' szólásformája. Az arab, persa és török nép nyelvéről ma is rom, rum, rumul pereg az egykor római birodalomhoz tartozott görög nép' jelölésére. Legközelebb példa erre Rumelia, a' török birodalomban fekvő görög tartomány' egy részének neve. A' classicus íróknál is föltaláltató a' „Romuli“ név „Romani“ helyett használva. Horatius énekli, Carmen Se-culare v. 45.

¹⁾ Eckhel Joseph. *Doctrina Numerum Veterum*. Vindobonae, 1794. in 4. Part. I, Vol. III. pag. 543.

„*Romula e genti date remque prolemque ,
Et decus omne.*“

Sőt a' római nép hivatalos iratokban is illettetett e' néven. Aurelianus Edictumában áll: „*Nihil est, Romulei Quirites, quod timere possitis*“ ¹⁾. Cassiodorusnál olvastatik: „*Vt indutus veste Romulaea, iura debeas affectare Romanæ*“ — „*Conuenit gentem Romuleam Martios viros habere collegas*“ ²⁾. A' jövendőségnek, egy boldogabb kornak bocsátjuk át e' nézet' megvitatását, midőn régiséggyűjteményeink efféle ritkaságokkal is birandván, eredeti, ép és többféle példányokból critikai szabály szerint kényelmes vizsgálódások tétethetnek. Mi illy szerencsés élvezetben nem részesülhettünk.

Parthus és
pehlvi nyelv.

9. §. Több írók által nyomoztatott már a' parthus nyelv' minősége: de az illy nehéz föladat' megoldására nélkülözhetlen nyelvemlékek' hiányában, miután Justinus' reájuk vonatkozó ime' tanutétele: „*Sermo his inter Scythicum Medicumque medijs, et ex utrisque mixtus*“ ³⁾, olyak nélkül mind örökké rejtély maradand, eldöntő vélemény még ekkorig világ elébe nem került. Legközelebb a' hires keleti nyelv tudós Quatremère Párizsban azon állítással lépett föl, miszerint a' pehlvi vagy pelvi nyelv, mellyel a' sassanida dynastia élt, tulajdonkép a' parthusoknak volt anyanyelvük, mit ők vivén be Persiába, ott az nemzetivé alakula: „*La langue pehlevie — l'idiome maternel des Parthes, introduit par eux dans la Perse, et devenant la langue nationale*“ ⁴⁾. Sokkal gyengébbek Quatremère indokai, hogysem állítását valóságnak ismerhessük; annálinkább nem ismerhetjük pedig, mivel a' parthus hatalom' megbuktával a' fönlevő emlékekből ítélve, új, a' parthus időszakban elő nem fordult írás forma, vallás, szokás és vi-selet meg királynevek tűnnek föl a' sassanidák alatt, az arsakidákétól egészen különböző nemzetiséget tanusító. A' sassanida fejedelmek már nem hivattak arsákoknak, hanem malkák- vagy melekeknek honi emlékeiken, jelesen pénzeiken; szóval, a' parthus scythia nemzet fölébe egy másik, nagyrésztben a' régi persáktól származott elem merült föl, uralmat és sát nyelvét életbe hozó. Nem lehet föltenni, hogy a' sassanidák a' pelvi nyelvben olly

¹⁾ Flavius Vopiscus, in Firmo, V. — Historiae Augustae Scriptores. Lipsiae, 1774. in 8. p. 434.

²⁾ Cassiodori Variarum Lib. VI. l. M. Avrelii Cassiodori Operibus. Genevae, 1650. in 4. pag. 208. Conf. pag. 274.

³⁾ Justinii Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI. cap. II.

⁴⁾ Journal des Savants. Paris, 1841. in 4. Octobre. pag. 595, 596. Cf. 1840. Jul.

gyűlölt nemzet' nyelvét tartották és őrzötték volna meg, melynek uralmától fegyver által menekültek meg. Quatremérenek a' parancsoló szükségből (necessité imperieuse) vont okoskodása csak akkor nyujtna gyámokat, ha kimutatnók a' parthusok' nyelvének egész Persiában elterjedését, 's a' hivatalos működésekre egyedül alkalmas és nélkülözhetlen voltát. Erősen hisszük, sőt állítani merjük ugyan mi is, hogy a' parthus nemzet' majd 500 évre terjedt uralma korában nem kis befolyást gyakorlott az uralkodók' nyelve a' tulajdonképi persa népnyelvre; és hogy húzamos időjühetett közbe, míg a' sassanidák az uralkodóvá vált parthus szokások-, életmód- és szertartások' hinárából valamennyire kibontakozhattak. És csak ezen tény' alapjára fektetve, miután a' parthusokat a' magyar nemzet' őseinek hisszük, találjuk föl legbiztosb kulcsát azon persiai tömérdek nyelv- 's egyéb emlékek' magyarokévali bámulatos őszhangzásának. Példa gyanánt vizsgáljuk a' sassanidák' pelvi iratu legbecsesb emlékeit, a' pénzeket, különösen I. Artaxerxesét (ur. 226), melynek mintájára a' többieké is verettek. Legendái im ezek: „*Mazdiesn bēh Artachetr malcan malca Iran minoutchetr meniezdan.*“ Megfejtett értelme: „*L'adorateur d'Ormuzd, l'excellent Artaxerce, roi des rois de la Perse, germe céleste des Dieux*“¹⁾; azaz: Ormuzd imádó, nagy Artasheter, királyok' királya Iránban, menyei csirája a' menyei Istennek. Taglaljuk a' pelvi szókat egykissé. Bēh: excellent; magy. bő, nagy, régi szóláskint bēh vagy be; innen most is mondjuk de faj, de erős, e' helyett: be fáj, be erős; azaz: nagyon fáj, nagyon erős. Különben, eredetibb formát mutat a' bő, azaz: nagy, tág értelmű szónk. Minoutchetri (olv. miñucsetri), germe céleste; magy. menyisihedere, azaz: meny fia, filius coelestis. Siheder, melly hihetőleg a' csirától jó, maiglan közönséges az életben a' legény, ifju, fiatal suhanczár helyett alkalmazva, a' gyermek és emberkor közt élő fiatalság jelölésére. Meniezdan, dieux célestes, magy. meny isten, vagy menyei istenek. Bővebb fejtegetés nélkül kiki átlátja mienkeli épazonságát. Maga az Artasetr név is, melyből a' görög és római írók Artaxerxest csináltak, miután a' görög glossalók szerint nagy harczolót (magnus bellator) jelent, aligha ártó-sértő szavainkat nem tükrözi vissza. A' ki harczol, vitéz, az öl, gyilkol, árt, sért tágas értelemben. Bezárnók már terjedelmessé vált nyelvbeli nyomozásun-

¹⁾ Longpérier, Essai sur les medailles des Rois Perses de la Dynastie Sassanide. Paris, 1840. in 4. pag. 3, 6, 10, 13. seq. Így fejtette már, De Saey 's egyebek.

kat, ha Ammianus Marcellinus' némi nevezetes helyét a' persa főtisztviselőkről e' tárgyra vonatkozóan nem hinnők. Ez beszéli a' korabeli sassanida persa birodalomról, miszerint tartományai *vita x* nevet viselő tisztek által kormányoztattak: „*Sunt autem (úgy mond) in omni Perside hae regiones maximae, quas Vita x ae, idest Magistri equitum curant, et Regis Satrapae*“¹⁾. Ammianus a' lovasság' vezérével értelmezi e' szót, mely nyelvünknek *vitéz*-ét adja legtisztábban vissza. Nem szükség itt bő fejtegetésbe bocsátkoznunk, ha tudjuk, hogy Ammianus világosítója a' nagy tudományu Valesius Henrik e' sorokat már Hesychius lexicona után ekkép igazította meg: „*Vitaxae, id est Reges et Magistri equitum curant*“²⁾. Igenis, csak királyokat és lovag vezéreket illette parthus és persa dicső korszakban a' vitéz ezim. Parthus maradvány volt tehát ez is a' sassanidáknál. Való, hogy a' vitéz szó több szláv dialectusban is föltaláltatik mienkéhez rokon értelemben: de egyedül a' magyar nyelv az, mely e' szót gyökben és minden alakításokban egyazon értelmet kifejezőleg bírja. Im' lássuk: *vi*, luctat, *vita*, luctus; *via* *dal*, szinte az; *vitat*, disserit; *vitáz* u. az. ebből hangegyenlítéssel mint főnév a' cselekvő *vitéz*, luctator; mint főnebb 85-dik lapon bőven bebizonyítottam. Elvitázhatlanul nyelvünk' sajátja tehát e' szó is, valamint főnebbi előadásom szerint az *Arsak*, *Magistan*, *Satrapa* és *Orosang*: mik a' többiekkel együttvéve Persia vidékeiről származásunk' igazolására nem csekély nyomósággal bírnak, általuk is valónak lenni tanusítván évkönyveinkben, különösen a' bécsi képes krónikában persiai magyar költözködésről olvasható, külföldi írók által soha nem méltányolt ime sorok: „*Priores Hungarorum Historiae — — Hungaros, primum in PERSIDE, tandem in palude Maeotide commoratos esse — tradunt*“³⁾; valónak Kézai Simon XIII-dik században élt író által Persiavidéki magyarokról följegyzett következő fontos, de minden oldalról ki nem fejtett 's azért némellyek által mesének vélt előadását: „*Sed quia Gigans Menroth uxores alias sine Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias procreavit. Hi svi filii et eorum posteritas PERSIDE inhabitant regionem, statura et colore Hunis similes, tantummodo*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum. Lib. XXIII, cap. VI.

²⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri, Ex MSS. Codicibus emendati ab Henrico Valesio. Parisiis, 1636. in 4. In Adnotationibus pag. 265.

³⁾ Joann. de Thwrotz, Cronica Hungarorum. Pars I, cap. IX. Apud Schwandtnerum. ed. cit. T. I. pag. 55.

parvm differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi“¹⁾. Igaza, kétszerezsen igaza volt Kézai Simonnak, mert az ő korában még laktak Persia' vidékén magyarok, kéttelenül azon magyarok' ivadéki, kik Constantinus Porphyrogenitus tanutétele szerint a' nyugot felé vergődő turkáktól azaz magyaroktól elválván, Persia' részére vonák vissza magukat, 's kikkel később időkben is, mint alantabb látni fogjuk, fűntartották ósatyáink a' rokonsági szoros viszonyokat. Ezen Persia vidéki magyarok a' XIV-dik század elein keresztyén hitre térvén, az ott járó kelő prédikátori és minorita szerzetesek közbejöttével hitoktatókat kívántak XXII-dik János római pápától, melly óhajításuknak eleget teendő a' mondott pápa 1329-dik évben kelt levele szerint fölöttök rendelkezvén, őket a' samosáti (most Simsat) püspök' fölügyelésére bizta. A' levél eleje így hangzik: „*Dilectis filiis Jeretanny, et universis Christianis UNGARIS, Malchaitis, et Alanis salutem. — — In immensum insuper nobis cessit ad gaudium intellectu, quod tu fili Jeretanny, de stirpe catholicorum principum Regum Hungariae descendisti, quodque tu et alii Christiani in dictis partibus commorantes, zelo fidei et devotionis fervore succensi, doctorem catholicum desideratis habere, qui vos in fide Catholica verbis salutaribus instruat*“²⁾. Világos e' levélből, hogy a' samozatai püspökségben levő magyarok az europai keresztyén magyaroknak valóságos vérrokoni; de tudatik az is, hogy a' magyarokkal együtt megnevezett malchaiták és alánok a' kúnokat és palóczokat illető nevezet legyen, ujjal mutat továbbá ezen levél arra, miszerint a' samosatai püspöki megyéhez csatlott magyarok felső Mesopotamia' részein, a' persiai részek felé tartózkodtak, mi már magában nem csekély jelentőséggel bir óshelyeink' kinyomozására. Egyébiránt akar merre tekintünk a' régiségben, a' magyarokat, besenyőket jászokat, kúnokat, palóczokat 'stb. mint rokon népfелеkezeteket, majd mindig együtt találjuk.

10. §. E' nyelvvizsgálódást tárgyázó nyulánk beszéd után térek vissza a' historiai nyomozás' ösvényére. Történetírók' hiteles bizonyítása szerint a' parthus nemzet Ázsiában már hajdan a' régi persa uralom' korszakában mint külön álló népség saját tartományában létezett. Hazájuk a' Tigris folyón túl azon föld' részét foglalá, melly régtől fogva Assyriának neveztetik. Adófizetői voltak ők is Dariusnak; Nagy Sándor hódításával azonban megszűn-

Parthusok'
óshelye.

¹⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. in 8. pag. 31.

²⁾ Raynaldi Annales Eccles. Tom. Tom. XV. pag. 397, nr. 96.

vén a' persák hatalom, makedó kormány alá jutottak, melyet később az első Arsák lerázván, egy új független birodalmat alapítá, Mesopotamiára, időjárástól a' többi egykoron persa dynastiához tartozott országokra kiterjedtet. Kezdetben tehát országuk a' tulajdonképi Parthián kívül a' Tigris és Eufrates vizközti földekre szoritkozáék, azokon terjedé el az uralkodó parthus népfaj várakat, kastélyokat és városokat lakva, mint erről velős bizonytságot teszen a' parthus korban élt Dio Cassius így írván: „*Habitant autem trans Tigrim fluvium, in arcibus ac castellis, adeoque urbibus etiam, cum aliis, tum Ctesiphonte, quae regia eorum est. Inter antiquissimos jam barbaros genus eorum fuit, nomenque Parthorum sub Persico regno gesserunt. Caeterum eo tempore et exiguum regionis Persicae partem incolebant, neque extra fines suos imperium extulerunt. Everso autem Persico regno, et rebus Macedonum florentibus, cum successores Alexandri, inter se dissidentes, aliis alias regiones eriperent, et regna sibi singuli constituerent, tum primum per ARSACEN quemdam Parthi quoque eminere coeperunt: unde et sequentes eorum reges Arsacidarum cognomentum habuere. Deinde rebus secundis usi, omnes circum se positas regiones occupaverunt, Mesopotamiamque etiam praefecturam sui juris fecerunt. Tandem ad id gloriae et potentiae erecti sunt, ut et tum temporis contra Romanos belligerarent, et in hunc usque diem iis pares habeantur. Sane bello quidem multum possunt, nomen tamen maxime adepti sunt, non quod Romanis quicquam ademerint, cum ipsi de suis finibus potius quaedam amiserint; sed quia in servitutem redacti sunt nunquam, atque adhuc, variis in bellis nobiscum congressi, superiores esse solent*“¹⁾. Megkell ennél fogva különböztetnünk a' tulajdonképi parthus nép által lakott Parhiát a' nagy Parthusbirodalom' részétől, mely később meghódított országokból alakulván. nem lakaték szélitiben parthus nép által, hanem csak tartomány- és megye-kormányzó-, földesurak- és némi gyarmatokat táplált helyenkint a' parthus fajból magában, ép olly viszonyban állva az anyaországhoz, mint az eredeti magyar népségű Magyarország a' többi hódított 's kapcsolt tartományokkal sok századon keresztül létezett.

Zapaortenon
hegy és Da-
ravár.

Trogus Pompejus Kr. sz. előtt néhány évvel élt írónak rövidítője Justinus írja a' Parthus országot Kr. e. 256-dik évben alapította I. Arsákról,

¹⁾ Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae quae supersunt. Hamburgi, 1750, in fol. Lib. XL. cap. 14. pag. 233.

miszerint az a' syriai makedo uralom' jármának lerázta után Parthiát függetlenné alapítván, katonákat gyűjtte, várakat erősítte, városokat biztos állapotba helyezte, DARA nevű várat a' ZAPAORTENON hegyen alkotá; kiemelvén, hogy azon hely olly tulajdonnal bír, mikép annál sem erősebbet, sem kellemesbet nem képzelhetni. Írja továbbá minden oldalról meredek kőszikláktól annyira környezettét, hogy maguk a' hegyek elég védelmére szolgálnának; a' körül fekvő föld pedig, úgy mond, olly termékeny, hogy saját terményei elégségesek fűltartására: „*Revocato deinde Seleuco novis motibus in Asiam, dato laxamento, regnum Parthicum format, militem legit, castella munit, civitates firmat; urbem quoque nomine DARAM, in monte ZAPAORTENON condit: cuius loci ea conditio est, ut neque munitius quidquam esse, neque amoenius possit. Ita enim et praeruptis rupibus undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat; et soli circumiacentis tanta ubertas est, ut propriis opibus expleatur*“ ¹⁾. A' Parthusbirodalom már idősb Plinius korában (m. h. 70. évben Kr. sz. u.) mindazon tartományokat magában foglalá, mellyek a' régi persa királyoknak voltak sajátjai, a' persiai és caspii tenger meg Kaukaszus hegy között, miről ekkép értesít: „*Namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intelliguntur, inter duo maria, Persicum et Hyrcanum Caucasus iugis attolluntur*.“ Alább: „*Regna Parthorum duodeviginti sunt omnia: ita enim dividunt provincias, circa duo (ut diximus) maria, Rubrum a meridie, Hyrcanum a septentrione. Ex iis undecim, quae superiora dicuntur, incipiunt a confinio Armeniae, Caspiisque litoribus: pertinent ad Scythas, cum quibus ex aequo degunt. Reliqua septem regna inferiora appellantur. Quod ad Parthos attinet, semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt*“ ²⁾. Világosan mondja ezekben Plinius, miszerint az éjszaki tizenegy parthus tartományban scytha fajú népek laktak, azaz, hogy a' népség scytha eredetű és nyelvű volt, mellynek kebeléből maga az uralkodó család és osztály is keletkezett nemcsak, hanem olly fajú nép képezé a' nemzet' magvát; annak nyelve-, törvénye-, szokása- fegyvere- és viseletéből alakulván minden szerkezet, a' mi csak parthus név alatt ismeretes. Számtalan egykoru írók' hiteles előadásaikból bebizonyulandnak mindezek, vizsgálódásom' folyamában fülhordandókból.

¹⁾ Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI, c. V.

²⁾ Cuii Plinii Secundi Historiae Naturalis. Ed. Harduini. Lib. VI. cap. 16, 29.

A' parthus nép egyik eredeti fészkének tárgyunkra mulhatlanúl szükséges kimutatását eszközendő, időnkint nyomozom a' „Zapaortenon“ hegyi tartomány' állapotát; mire legbiztesban Daraváros, mint fő pont' fekvésének és történetének közelebbi ismerete vezet. IV. Artabán XXIV-dik parthus arsáknak a' persa eredetű sassanida Artaxerxes által Kr. sz. u. 229-dik évben történt megbuktatásával természetesen e' parthus tartomány- és város' csillaga is letűnt, 's a' vidék majd római, majd ismét persa hatalomnak hódolván, mint a' két ellenséges birodalom' határszélein fekvő, gyakori véres harczok' színhelyévé vált, magában Mesopotámiában vagyis Tigris és Eufrates folyó közti tartomány' felső részein. Geographiai helyzetinél fogva a' táj különös figyelmet igényelvén, Anastasius császár által 507-dik évben persa ellenzés daczára jeles erősítést nyert Dara, és vízcsatornák-, templomok- meg nyilvános épületekkel látatott el, mint Procopius V. század végén élt byzanczi író hiven rajzolja: „*Post pactas cum Cabade inducias, Anastasius Imp. ex pago DARA urbem fecit, munitissimam sane et nobilissimam, quam et suo nomine insignivit*“¹⁾. Ismét más helyütt: „*Anastasius Aug. DARAM, vicum ignobilem ad limitem Persicum, moenibus cingere, atque urbem facere satagit, unde hostibus faceretur negotium.*“ — Alább: „*DARA, totius Romani imperii propugnaculum hostili solo oppositum*“²⁾. Hasonlókat mond Theophanes mégis olly különbözéssel hogy nem falunak vagy kis városnak, hanem már akkor nagy és erős városnak vallja Darát, midőn Anastasius újabban megerősíté és fölékesíté; melly részben Theophanesnek van igaza, miután a' parthus I. Arsak által épített várnak valahai leromboltatásáról mélyen halgatnak a' történetek. Így ír az utóbbi 500-dik évre: „*Hoc anno Imperator Anastasius DARAS castrum Mesopotamiae magnum atque firmum in Romanae ac Persicae ditionis finibus situm moenibus cinxit: et ecclesias horreosque reponendis frumentis ac cisternas recipiendis aquis, nec non porticus in eo constituit; et nuncupavit Anastasiopolim: sed et publicae commoditati duo balnea dicavit, et loco civitatis concessit iura*“³⁾. Érthetjük az elsoroltakból az Anastasius által ujólag erősített és római értelemben várossá emelt Darának Mesopotámiában, épen a' Persabirodalom szélénél fektét. — De

¹⁾ Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 10. Ed. Lipsiae, in 8. Vol. I. pag. 49.

²⁾ Procopius, De Aedificiis. Lib. II. cap. 1. ed. cit pag. 210, 211.

³⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839, in 8. Vol. I. pag. 231.

menjünk a' vidék' ismertetésében tovább. Procopius ekkép rajzolja Dara' környékét: „*Caetera montium castella, quae hinc atque ex urbe DARA Amidam usque pertinent (ea sunt Ciphaz, Sauras, Smargdis, Lurnes, Hieriphthon, Atachas, Siphris, Ripalthas, Banasymeon, Sinas, Rhasis, Dabanaz, aliaque ibi posita ab antiquo) cum speciem munimenti haberent plane ridiculam, illa solide reaedificavit, et ad decus perduxit* (Anastasiusról beszéli), *quod videmus hodie cum tanta firmitate coniunctum, ut hostium viribus superiora, Romanum imperium optime protegant. His in partibus, mons editissimus inaccessis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lupidosus, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*“¹⁾. Leghívebb tükrözését látjuk imezekben azon Daravár körüli hozzáférhetlen magos kősziklák-, meredek hegyek-, völgyi-térség' buja termékenysége' leírásának, melylyet főnebb Sabartoenon hegyről Justinusból előadánk. Kéttelen ezek' egybevetése után az I. Arsak építette Daravárnak az Anastasius által megerősítetttel ugyanazonsága.

Későbbi adatok sem hiányzanak Daravárról és bérczes hegyektől záratott 's védett környékéről. Theophylactus Simocatta történetirátiban a' persákkal viselt háboru' tudósításai közt gyakran tétetik róla említés. Ez írja II. Justinus' koráról 574-dik évre, hogy Daravár a' persák által meghódítván, elfoglaltatott: „*Ergo Justino iunior Romanam procurante rem publicam rex Persarum (Chosroes) urbem DARAM subiugavit.*“ Alább: „*Justini imperatoris anno sequenti, Marciano delectus habente, et ex oppido DARA prodeunte, barbarisque iuxta Nisibim tendentibus, praelium prope Sargathum (locum a Persis ita nominatum) committitur.*“ Ismét: „*Marcianus decreto imperatorio cedens, Nisibim deserit. Romanis apud Mardes agentibus Persarum Rex haud secus quam procellosus turbo DARAM urbem munitissimam invadens, ubi cum mensibus sex oppugnavit aggeribusque et valle cinxit, et aquam alio derivavit, turresque turribus oppositas construxit, et expugnatorias machinas (quae helepoles dicuntur) adhibuit, tandem sub potestatem subiecit*“²⁾. A' két szomszéd birodalom

Daravárról
adatok.

¹⁾ Procopius De Aedificiis, Lib. II. cap. 4. ed. cit. pag. 222, 223.

²⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 5, 10, 11. Bonnae, 1834. in 8. p. 121. 134, 135, 186.

új örökösei, Ormuzd persa király és Tiberius cs. közti alkudozás' föltételeiben Daravár mint görögöknek vissza nem adandó persa birtok említetik ugyanazon író által következőkben: „*Hormisdas legationem insolenti fastigio aspernatus, aperte Romanos tributa poscit, Armenios et Iberos Romanis annuentibus sibi subiectos cupit; DARAM a Tiberio non repeti amplius, tametsi Chosroes pater aequis conditionibus cum Caesare in gratiam redire et Daram imperio Romano restituere non detractaverit*“ ¹⁾. Mauricius cs. a' Varamus által Persiából kiűzött II. Chosroes atyagyilkost védelme alá vevén, Varamus persa király ellen harczol, győz, és Chosroest 591-dik évben Narses hadvezér' működése mellett a' persiai trónba helyezi. Ez alkalommal Daravár ismét kitűnő szerepet játszik. Chosroes ugyan is halájelül királyi levél mellett 'a' vár' kulcsait követség által Byzanczba Mauriciushoz küldi, a' görögöknek birandóul visszaadván; melly eseményről ugyancsak Theophylactusnál olvastatik: „*Primo itaque vere novus dur* (Narses) *cum Chosroë — Marden accedit quod castellum ab urbe DARA tribus parasangis abest. — Inde Narses ad oppidum DARAM exercitum adducit.* — — *Mox* (Chosroes) *quantum posset adversus Mauricium benevolentiam sibi declarandam statuens, in membrana regia DARAM ei gratis transcribit, et Dclabzanum satrapam, virum illustrem, Byzantium cum clavibus mittit. Legatus in urbem imperantem profectus, Romanis oppidum addidit*“ ²⁾.

Zapaortenon'
és Dara' hol-
léte.

11. §. Hosszan, és magukból a' kutforrásokból hordottam föl a' Daravárát illető adatokat. Nem azért történt ez, mintha e' nevezetes vár' holfektének kikutatása nagy gondot föltételezne: nem, mert könnyen föltalálható e' hely mai nap is az utazóknál, földleirati könyvekben és földképeken. Alig van az ázsiai Törökbirodalomról pontosan készült földkép, mellyen a' Tigris és Eufrates folyók közt éjszak felé Diarbekir helytartóságban nisibini sandzsákságban, ugyancsak Nisibin és Mardin város közt mintegy középponton jelölve Dara nevű helyre első tekintettel reá nem akadnók a' Kurdisztánnak nevezett tartomány' déli részén, az úgy nevezett Irak Arabi fölső vidékein. A' geographiai kézikönyvek és lexikonok is széltiben leírják e' régi vár' helyzetét, megemlítik nagyszerű romjait. Újabb korban, főleg mióta Eufrates folyót angol gőzösök hasítják (1838),

¹⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 17. ed. cit. pag. 151.

²⁾ Theophylactus, l. c. Lib. V. cap. 3. ed. cit. pag. 208. 210.

tárva áll e' vidék európai utazók előtt, ugyanazért több ismertető adataival is birunk e' tájéknak. Visszamenve a' hajdankor' geographiai tudósításaira, e' tartományról tanuljuk, miszerint a' két nagy folyam közti föld Mesopotamia, a' kalifák alatt pedig Al Dzsészira azaz sziget nevet viselt, három, u. m. Dijar-Bekr, Dijar-Modar vagy Madzar, és Dijar-Rebia tartományra osztatván föl; és az elsőben feküdt a' kérdéses Dara vár. A' rómaiak alatt közönségesen Mesopotámiának azaz Vízköznek hivaték e' tartomány, megtartva a' kisebb tartományok' még makedói elfoglaláskor nyert neveit. Így, azon hegyes vidék, mellyen Nisibin és Dara áll, Migdonia nevet viselt. A' hegy maga, mellyen az imént nevezett három egymáshoz közel fekvő város létezik, most Karadzsa és Dzsudi-nak hivatik, az arab íróknál Mardin és Masu kitételrel is fordul elő. A' görög és római írókban majd Masius, majd Mardin majd Izala olvasható. Egy ágát alkotja ez a' Taurus és Riphates 'stb. néven ismert nyugot-ázsiai hegyrendszernek.

Azért hordottuk elő a' kutfői adatokat előbb olly gondosan, hogy ezen Dara várnak Justinusból érthetőleg a' parthus Arsák által megerősített Zavartoenon hegyi Daravárral épazonságát, és ez által a' magyarok' parthiai származását biztosb alapra építhessük. E' kérdésnek megvitatása és tisztába hovatala annál inkább elkerülhetlen, minthogy a' nagy tudományu Ritter Károly a' régibb írók' ebbeli hiedelmét tévedésnek vallván, kételkedik a' parthiai Dara és emennek egyazon voltán. Hasonló kételkedésben élt már Plinius' híres magyarázója Harduin János. Ritter' ellenvetése ebben központosul: Azon Dara várra, mellyet a' parthus Arsák építtetett Parthiában, épen nem illeszthetők az Anastasius cs. által Mesopotámiában Migdonia tartományban építtettről mondott tulajdonok; amannak hol fektéről tudományunk sincs, 's talán a' Sir Dara kapunál létezett; következésképp e' két különbözőnek egymással fölcserélése merő tévedés ¹⁾. — Mi Ritter kétségét elhárítandók, nem akarunk tekintélyekre hivatkozni, hanem a' történet' nyomain lépdelve tesszük hihetővé a' két korbéli vár' egyazonságát: azonban mégis elnem halgatható, hogy már Solinus, Evagrius Scholasticus és Nicephorus Callistus, később Salmasius, részünkre kedvező véleménnyel bírtak. Justinus' főnebb 10 §. ben olvastuk saját szavai szerint az első Arsák Dara nevű várost a' ZAPAORTENON hegyen építteté; tehát

¹⁾ Ritter Carl. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 407.

nem Izalán, nem Masiuson, nem Mardinon, hanem olly nevűn, melly a' későbbi íróknál elő nem fordul: egyedül Plinius említ hasonló nevű parthiai tartományt, ekkép írván: „*A Caspiis ad orientem versus regio est, Apauortene dicta, et in ea fertilitatis inclytæ locus DAREIUM*“ ¹⁾. Plinius e' szavainak ugyanazon vidékrei vonatkozása, olly különbséggel még is, hogy már a' Zapaortenon nem hegynek, hanem tartománynak vétetik, Apavortene iratással, Dara város pedig, mint termékeny voltáról híres, Dareium névvel van illetve, — kézzel fogható. Szinte illy, de még elrontottabb néven említi mint tartományt a' parthus uralkodás' korában élt Isidorus Characenus „*Apavarcticena*“ (*Ἀπααρκτικὴν, Ἀπααρκτικηνήν*) görögösített írással ²⁾, ha csakugyan erre, nem pedig Apavára, az alább szóba hozandóra célzott. Justinus, Plinius és Isidorus Characenusnál előforduló neve azon hegyvidék- vagy tartománynak, mellyen Dara állott, még a' parthus korból való, következésképp nem lehet egyéb parthus nyelvű nevezetnél. Innen, és csak innen fejthetni meg, miért iraték olly változó formában az idegen nyelvű neveket különben is annyira eltorzító görög és római írók által. Már a' mi e' hegyvidék' fekvését illeti, arról Justinus, ámbár a' természettől megerősített és áldott voltát határozottan írja, mélyen halgat. Plinius, ki munkáját ezerféle írókból szövö össze, saját tapasztalással azonban az ázsiai országokról épen nem birt, a' Caspius nevet viselő néptől keletre feküdtnek állítja. Ezen népesség' hol székeltéről annyit mondhatni, hogy maga e' név a' Caspium tengertől kölcsönöztetvén, annak közelében élő valamelly népágazatra ruházott általa. Nincs itt tehát okunk azt ellenvetni, hogy a' caspiumi tenger' éjszaki, vagy keleti részén lakván a' caspiusok, a' kérdéses tartománynak is azok szomszédságában, túl a' Caspium tengeren, kelet felé kellett volna léteznie. De habár ezt nyilvánítaná is Plinius, olly állítást merő tévedésnek hinnók. Ellenben, van okunk és pedig nyomós magából Pliniusból a' parthiai kérdéses tartománynak helyzetét épen a' caspiumi tenger' délnyugoti részeire tűzni, tántorithatlanul meghatározandók: miszerint nem másutt, mint a' Tigris és Eufrates folyó' éjszaki vidékein létezett a' parthiai Zapaortenon és Daravár. Plinius beszéli a' Parthusbirodalom' határaitól már főnebb idézett soraiban: „*Regna Parthorum inter*

¹⁾ Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. XVIII. ed. Harduini.

²⁾ Isidori Characeni, *Mansiones Parthicae*. In Hoeschelii *Scriptoribus Graecis Geographicis*. p. 188.

duo maria Persicum et Hyrcanum (azaz Caspium) Caucasiis iugis attolluntur.“ — Alább: „*Semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt.*“ Tehát maga Plinius nem túl a Caspiumon éjszak- és kelet felé, hanem innen, nyugot- és délnek a kaukaszusi hegyek (nem a' mostani Kaukaszus értetik itt) tövében von határt az eredeti Parthiának. Megerősíti ezt a' szinte parthus korban élt Strabó, midőn nem a' parthusok által meghódított birtokokra, hanem a' törzsök-fajtól lakott helyekre czélozva a' Tigris folyó' vidékét, a' mai Kurdisztánt tűzi honukúl, ekkép irván: „*Ad TIGRIM sunt PARTHORUM LOCA, quos antiqui Carduchos appellabant*“¹⁾.

12. §. A' parthus hatalom' elenyészte után a' persa sassanidáknak igen <sup>Daravár' sor-
sa.</sup> is érdekükben feküdt a' legyőzetett de ki nem irthatott parthus nemzet' ezen ós fészkeben fekvő megvihatlan erősséget hanem is lerombolni, de legalább védhetés nélküli állapotba helyezni, 's pusztulni hagyni. A' birodalom is új tartományi felosztást és neveket nyervén nagy részben, ennél-fogva nem tűnik elő azon vidéken többé Zapaortenon, nem egy ideig Daravár; azonban később, midőn római tartomány lőn, és épen a' birodalom' határát alkotó, ismét elő áll a' történetekben Dara, mint egyike a' nevezetesb erősegeknek, a' tartomány pedig a' régi makedói uralomkorból vont nevezet alatt Migdonia vagy általában Mesopotamia nevet visel. Mint Procopius főnebb kiírt szavaiból értjük, Anastasius cs. erősíté meg újbán a' caspiumi kapuk' e' nevezetes pontját. A' 229-dik évben legyőzetett utolsó parthus Arsák Artabán, és Anastasius cs. uralkodása között majd egész háromszász év folyván le, az uralomvesztette parthusok' ez' egykor tündöklő vára nem csuda hogy már 500- vagy 507-dik évben újabb erősítést kívánt. Védelemre legalkalmasb helyzete és fölötte termékeny vidéke valamint Justinus által magasztaltatik, úgy Procopiustól különös jellemző-kép e' sajátságai kiemelvek: „*His in partibus (úgy mond) mons editissimus inaccessis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lapidosios, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*“²⁾. Íme, épen úgy rajzolja a' jól értesült Procopius az Anastasiustól újra erősített Daravár' környékét, mint Justinustól leiratik a' Zapaortenon hegy' bércei közt fölmerült parthiai Dará-

¹⁾ Strabonis Geographia. Lib. XVI. Ed. Causabon. pag. 747.

²⁾ Procopius, De Bello Persico, Lib. I, cap. 13. ed. cit. pag. 63.

nak vidéke : csakhogy Procopius régiségbuvár nem levén, szükségesnek nem látta megemliteni azon helyen már egykor parthus vár léteztét és régi falainak az építők általi föltalálását 's alkalmazását; de kipótolja e' hézagot Theophanes, világosan állítván már akkor nagy és erős voltát („castrum magnum atque firmum“); kipótolják a' jelenkori utazók, főleg Ainsworth angol (1840), kinek értesítése szerint nemcsak byzanci styly, hanem régi persa siremlékek is találatnak nagyszerű romjai halmazában ¹⁾. Ezen emlékek nem annyira a' persa mint a' parthus kort állítják előnkbe, miután tudjuk, hogy ezek- és a' rómaiak' uralma alatt virágzott e' város.

Eloszlatván ezek által a' parthusok és rómaiak' Daravárának egyazon-sága fölötti kétségek, bizton meghatározhatjuk már felső Mesopotámiában a' Tigris- és Eufrates folyamok közt az előbb Zapaortenon, később Masius, Izala, Mardin 's több efféle nevekkal illetett hegyes környéken a' mai Diar-Bekri helytartóságban egykor tős gyökeres parthus nép' laktát; miről midőn kétségünk többé nem lehet, ha az is bebizonyul, hogy magyar őseink egykor, jelesen a' parthus hatalom- és név' letüntével épen ott laktak: semmi kétség sem marad fön azoktól származásunk kérdésében; pedig épen ezt hirdetik az alább elsorolandó hiteles történeti adatokból vont tanúságok. Előre megjegyezzük mindazáltal, hogy valamint honunkban magyar nyelvű és vérségű scytha felekezetbeli több népágazatok, mint besenyők, jászok, kúnok, palócok, székelyek 'stb. laknak és laktak ez ország' alapítása korától fogva, úgy a' parthusok több illy rokon felekezetekből alakulván, közöttük magyar nevet viselő is létezett. Sőt, bizton állithatni, miszerint a' parthusok magukat saját ágazat- és felekezetbeli nevük szerint nevezvén, irányukban csak a' külföldiek által használatott leginkább a' parthus egyetemi nevezet.

Magyarok'
vára.

13. §. Telvék a' byzanti történetkönyvek azon fényes győzelmekkel, miket Mauricius császár uralkodása' korában (582 — 602) a' keleti hadsereg' vezérei Philippicus, Heraclius és Germanus a' persákon nyertek ép azon vidéken harczolva, melly egykor a' Parthusbirodalomnak volt alkotó része. Amaz Amidánál (most Kara Hamid vagy Diarbekr) megvervén őket 586-ban, a' Tigris folyón túl széltiben dúlá a' persák' birtokait; ez utóbbi 588-ban Martyropolisnál szinte a' Tigrisen túl vett rajtuk győzelmet.

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien, Bd. VII, 2. Abth. S. 407.

Heracliusról többi közt följegyzé Theophylactus Simocatta az 588-dik évre, miszerint hadával ismét Persiába nyomulván, némi meg nem nevezett erős várat húzamos ostrom után bevévén, római fegyveresekkel tölté meg. Ugyan e' hadvezetés' alkalmával beszéli, hogy Theodor és András vezérek a' MAGYAROK' régiség miatt megrongált várát, melly Beiudaestól nem messzire fekszik, megújíták. Midőn az építéssel foglalkoznék Tódor, a' földmivelők (Agricolae, Γεωργοί) nála megjelenvén, Beiudaes' fegyverreli bevételére, hol az elegendő védsereg hiányzott, biztaták. Tódor és András együtt értekezvén, azonnal a' dologhoz fognak, egész éjjel gyorsan táborjártak, és mivel éjjel akarák megtenni a' támadást, azonban csak hajnal felé (reggeli kakas szóláskor) jutván oda, szándékukat nem hajthatták végre. Olvassuk továbbá eredménykép e' kősziklán épült magos várnak erős és nagy elszántsággali ostromlása, főleg Saperius nevű két testvér közvitéznek bámulatos magaviselete és falakra mászása után a' rómaiak' kezére jutását. Ekkép hangzanak Theophylactusnak a' magyarokra vonatkozó fontos sorai latin fordításban, miről csak azt jegyezzük meg előre, miszerint a' görög προύριον szónak Castellum nem pedig oppidulum mostani értelemben a' helyes visszaadása. „Theodorus et Andreas MAZARORUM oppidulum (το Ματζάρων προύριον) vetustate ruinosum instaurant, quod a Beiudaes non procul distabat. Dum Theodorus aedificatione distinetur, agricolae adsunt, eumque ad Beiudaes, in quo non reperitur sufficiens praesidium, armis subigendum incendunt. Theodorus et Andreas communicata sententia mox ad rem incumbendam statuentes, transacta nocte magnis eo itineribus contenderunt. Cum autem noctu invadere decrevissent, nec possent quod volebant effectum dare, sub matutinos gallorum cantus affuerunt“¹⁾. Félremagyarázhatlan hiteles tanúsággal birunk tehát imezekben arról, miszerint a' persák elleni római hadviselés' környékén épen a' persa és római határoknál nemcsak magyar névvel illetett népség, hanem birtokának mondot vár is létezett a' VI-dik század végével; mert mi egyéb a' MAZAR, MACHAR, MACAR a' görög és római íróknál, mint a' MAGYAR névnek nyelvükön és betűikkel ki nem iratható változatos kifejezése? Ki ezen és ilyeneken fölakad, vagy a' hasonpéldájú franczia és német írók' madjar, m a d i a r 'stb. maiglan divatozó írásmódjukban a' magyartól különböző nem-

¹⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Libri octo. Bonnae, 1834. in 8. Lib. II., cap. 18. p. 105.

zetet keres: olyak számára győző okokkal föllépni méltónak nem tartjuk. Észrevevék a' történetvizsgálók közül már többen Theophylactus' ez érdekes sorainak a' magyar eredet' nyomozására nézve igen fontos voltát. Időnkben b. Hammer-Purgstall József bécsi tudós az Ozman Törökbirodalom' történeteiről nagy tudománnyal írott munkájában több helyütt meg is említvén, az ázsiai török birtok' mostani geographiajával egybevetve nem meddő sikerrel mutogatá a' magyarok' egykori várának hol fektét. Ő ugyanis az 1814-diki utazó Macdonald Kinnier által megnevezett MATRA nevű helyre tűzi. Fekszik pedig ezen falu a' Tigris folyó és Mardin város között éjszak-dél irányban, amattól egy, ettől két napi járó földnyi távulságra. Hammer' győző oka főleg ebből áll: Beiudaes vár, melyet imint a' Mazarok' várától nem messzi fekvőnek olvasánk Theophylactusból, most Beiramkoi névbe ment át; ez pedig éppen szomszédságában van Kinnier szerint Mathra falunak. Fölhossa tovább: hogy a' Theophylactus által másutt (Lib. III, cap. 5.) megemlített Geligerdon persa vár a' mai Hossnkeif nevű, Tigris folyó melletti, Beiramkóitól szinte nem nagy távulságra létező városban él; ettől ismét nem messzire volt a' hunzavarok' (Chuneschwar) Bendosabiron azaz Sabirok' kapuja nevű városa; melylyek, (úgy mond) mind a' magyarokra 's azok' őshelyére vonatkoznak. Illy vizsgálatok' nyomán egész határozottsággal nyilvánítja: „*Der Forschung des asiatischen Ursprungs der Magyaren bisher wenig Bekanntes Madschar ist das φρούριον των Ματσαρον in arabischen Irak, dessen Theophylactus L. II. c. 18. erwähnt, das heutige MATHRA*“¹⁾. Ismét más helyütt ekkép nyilatkozik: „*Die Stadt Madsch'ar am Kuma, in welcher sich, so wie in dem Schlosse der Matscharen (Heute MATHRA) in arabischen Irak, der Name der Ungarn erhalten hat*“²⁾. A' mit e' névnek a' Mátra hegygyeli összefüggéséről mond, mint a' tárgyhoz most kevesbé tartozót, mellőzzük. Hammer' ítéletét a' részletek' taglalásába mély criticával beható Ritter Károly, ambár a' Mathra névnek a' Matzar- és Madjar-hoz igen közel állását, valamint azt is, hogy a' Matzarvár' hollétének kimutatása-és elég biztos meghatározásából a' magyar név' hires, de eredetére nézve eddig-

¹⁾ Hammer Jos. Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283. Cf. II. Bd. ed. 1823. S. 448. 679.

²⁾ Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. in 8. S. 290.

elő ismeretlen gyökerének nyoma helyzetileg kitüntetve lenne: „*Es würde dadurch eine Spur der merkwürdigen, bisher ihrem Ursprunge nach unbekannten Wurzel des Namens der Madjaren (Ungarn) localisirt erscheinen*“ önkint bevallja; a' Beyram Koi' Beindaessali azonságát mindazáltal még most hypotheticusnak nyilatkozza¹⁾. Én sem akarok megesküdni Hammer' combinatioinak csalthatatlanságára, 's nem is abban találak győzelmet, hogy a' Matzarvár' fekvése Mathra faluban föllelhető: hanem abban állitok lenni elvitázhatlan bizonyítást, hogy a' magyarok' már 587-dik évben hajdán-sága miatt romladozott vára Tigris folyó körül a' római és persa határszéleknél létezett; abban találok továbbá eldöntő és külföldiekre leginkább hatható erőseget, miszerint nagy tekintéllyel bíró két német tudós Theophylactus' Matzarvárat egyenesen a' magyar nép' őshelyére vonatkozó pontnak hirdetik. — A' mit boldogult Horvát István Ives Eduárd 1758-dik évi angol utazó' tudósítására támaszkodva bővebb kifejtés és bizonyítás nélkül mond, hogy t. i. a' régi Mazarváros ott feküdt, hol maig Bir vagy El-Bir város átellenében, tehát az Eufratesen innen Mazar falu fönvagyon²⁾, most közönyösséggel mellőzvé, alkalmunk leend alantabb erről is szót váltani. Theophylactus tudósítása' alapján én tágasb szemlélődésekre terjedek ki, és bizton következtetem belőle magyar népnek a' Parthusbirodalom virágzása korában, úgy annak 229-ben történt fölbomlása után is Felső Mesopotámia' vidékein olyan név alatt léteztét; mert ha a' magyarok' vára már 587-ben régisége miatt kívánt megújítást: legalább is három száz év kívántatott használatlanná rongáltatására, melly időkor épen az Arsákok' szakába esik. Továbbá: nem szoritkozom a' magyar nép' csupán egy helyben vagy városban laktára: hanem erősen hisszem, miként azon tartomány' vidékein, sőt az egész Parthusbirodalomban számos helyeken elterjedve virágzott. És ezen állítás annál magosb hitelre emelkedik, minél több helyekre találhatni Tigris és Eufrates' környékén „magyar“ nevet viselőre. Találhatni pedig az újabbkori utazók' értesítése után faluk-, hegyek- és folyókban mintegy kilencz számmal mutatkozó „magyar“ nevűt; miket miután itt elsorolnék, kimondom Mazarvár holfekvése iránti nézetemet is. Előbb, hogysem az illy helyek' kimutatásába bocsátkoznók, emlékezetbe hozandó

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 84.

²⁾ Tndományos gyűjtemény. Pest, 1834. VI. köt. 101, 102. l.

a' „magyar“ névnek keletiek által használt iratása- és kimondásának változgtossága. Használtak ők e' végre a' m a d a r, m a g h a r, m a k a r, m a t a r, m a d z s a r, m a s a r, m a z a r és néha az egyenhangu magánhangzók' különféleinek fölváltásával m a z e r, m e z i r 'stb. kiejtések. Óvakodni kell azért, hogy a' rokonhangu de különféle értelmű arab, persa és török szavakból származott helyneveket csupa analogiából nemzetünkre vonatkozáknak ne állítsuk, 's ez által a' történeti valóságot, melly egyedüli czélunk, etymologiai játékká ne aljasítsuk le. Jegyezzük meg annál fogva előre, hogy m a g h a r a, m a k a r a, m a k h a r r, m a t a r a, m e g h i a r, m e z a r, török, némi részben arab, de amazok által is befogadott szók, következő értelmet fejeznek ki: M a g h a r a, üreg, barlang; francziául: caverne, grotte. M a k a r a, motólla; fr. bobine. M a k a r r, tanya; fr. lieu de séjour. M a t a r a, edény; fr. cruche de cuir. M e g h y a r, buzgalom; fr. zélé. M e z a r, gödör, sír, verem, temető; fr. fosse, sépulcre, tombe, tombeau ¹⁾. Ha tehát a' hely' minősége és fekvése oda mutatnának, hogy illy szavakban foglalt kifejezésektől nyeré a' jelenben főleg arab és török nyelvű népektől lakott valamely helység vagy környék nevét, vagy talán történeti emlékek is szólnának efféle körülményektől eredése mellett: az illy neveknek magyarokra vonatkozása állításánál merő tudatlanságot árulnók el.

Magyar név
emlékei Per-
siában.

14. §. Az újabbkori utazók nemzeti nevünket keleti formában előállító több helyekről emlékeznek, mik Fölső Mesopotámiában, vagy ahoz igen közel Tigris és Eufrates folyamok körül léteznek:

Hogy a' parthus őszfészek' a' már bőven megismertetett Daravár' hegyes vidékeitől ne csak messzi el ne távozzunk, hanem a' magyar név emlékezetével bíró helyek' kimutatásánál földkép' segedelme nélkül is magát bizony tájékozhasssa az olvasó: szükség azt emlékezetbe hozni, miszerint főpontul M a r d i n várost tüztük ki, Dara' éjszaki tőszomszédságában fekvőt, melly város Karahamid vagy Diarbekr fővárostól déli irányban 18 órai távulságra van.

Az ekkorig kipuhathatott helyek imezek:

I. MAZAR, MIZAR. Arab articulussal E l - M a z a r. Falu Fölső Mesopotámiában a' kurdok' földén, Orfa, Diarbekr és Mardin városok között. Orfa majd hasonló távulságra van Mardinhoz, mint Diarbekr. Buckingham

¹⁾ Hindoglu Artin, Dictionaire abregé Turc- Francais. Vienne, 1838. in 8. pag. 446, 451, 452, 454, 455.

angol 1816-ban június hónapban karavánnal, tehát szokott lassúsággal utazván Orfából Mardinba, nyolcz nap alatt érhető czélt. Orfától éjszaka-nak, és így nem egyenes vonalban menve, harmadik napon arab rablóktól támadtatott meg, kik által 4. dik nap El-Mazarba, az uttól éjszakfelé 2 órányira eső tanyájukhoz, hol az ut balra Diarbekr, jobbra Mardin felé tér, vitetett. Sziklák és hegyszorosaknál (Engpass) létezik szerinte a' rabló tanya. Lapályai és völgyei a' legbujább mezőséggel borítvák, 's némelly földek dús veteményekkel ellátvák. Ainsworth ismét angol utazó 1840-diki január hónapban szinte Orfából Mardinba hét nap alatt menvén, 3-ad napon ért az általa Mizar néven nevezett kerület- és helybe, mellyet hasonlóan termékenynek és számos falvakkal bíró mivelt Oasnak állit, benne a' bérczes hegyek egyikén keresztyén templom' romjai láthatók ¹⁾. Nincs ok e' hely nevét a' török mezar, gödör, verem, sir értelmet adó szóval azonosítani: azért kéttelenül a' magyar nemzetre vonatkozóinak, 's még azoktól elmaradottnak állitjuk.

II. MEZIRAH, MESIRE. Falu az erzerumi helytartóságban, Eufrates' fülső vidékén Karput városon túl Kjeban Maadentól félóránnyira. E' hely és Mardin között éjszak-dél-keleti vonalban mintegy középponton áll Diarbekr. Brant 's egyéb ujabbkori utazók megismertettek e' hellyel, sőt Dikson és Glascott' mérése után tudjuk, hogy az É. Sz. 38° 40' 32"; K. H. 39° 16' 15" alatt fekszik Greenw. Nyilván van az is előttünk, mikép ezen helyen volt Ptolomaeus megnevezte Mazara, szerinte armeniai város (Lib. V, 13), és hogy szinte azonos a' Peutinger tábláján Mahara-nak nevezett várossal ²⁾. Ezen óskori Magyar városról Katancsich a' római Itinerariumok' világosításában következőket jegyzette föl: „*Mahara VIII. Vels. Mahara VIII. Ptolomaeo, in Azetena regione, ad Euphraten, Μαζαρά, Mazara; quae expositione et intervallo est Tomseh, laeva Euphratis, Danuilleo, Tomisa, e vocabulo recentiore. Ex hoc autem et sequenti intervallo clare intuebimur, viam a Malatia per Tomseh ad Simsat duxisse, et primam Mazaram, barbara expressione Mazsaram, VIII. M. P. spatium ponit debuisse*“ ³⁾. Minden kétség eloszlik a' II-dik században élt

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1814, in 8. Bd. VII, 2. Abth. S. 362, 367.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VII, 1. Abth. S. 808, 864.

³⁾ Katancsich Math. Petr. Orbis Antiquus ex Tabula Itineraria quae Theodosio Imp. et Peutingeri audit ad systema Geographiae redactus et Commentario illustratus. Budae, 1825. in 4. Part. II, pag. 235.

Ptolomaeus' tanutételéből e' városnak a' parthus korban már fönléte és a' magyar népfelekezettől alapitása iránt. Hogy Armeniában mondatik lenni általa, legkisebb nehézségül sem tehinthető, miután a' parthus fejdelmek már kezdetben hűbéressé tevéen Örményországot, királyokul saját rokonait helyezék oda; a' Gordiene hegyeket is elsajátiták Armeniától még I. Phrahates' korában Kr. sz. e. 181. év körül.

III. MAZAR, MEZAR. Falu az Eufrates' jobb vagy innenső részén, annak túlpartján fekvő Bir, (El-Bir, Biradzs, régenten Bíra, Birtha) várossal mintegy általellenben, attól 6. órányi távolságra. Bir, Orfavárostól, mellynek Mardinba vezető útjáról előbb volt szó, körülbelől 6. órai meszsze fekszik, és így, a' tulajdonképi Mesopotamia' innenső szélénél létezik ezen Mazar falu; tehát különböző a' főnebb mondottaktól. Otter 1737-ben Aleppóból utazván Birbe Ain és Mezar falun keresztül, emezt az Eufrattól 6. órai távolságra levőnek mondja ¹⁾. Iwes Eduard is járt itt 1758-ban, megemlítvén Maz ar név alatt régi dűledékeivel együtt. Épezen helyre tűzi, mint előbb említők, Horvát István a' régi, Mazar város' dűledékeit. Ha a' Theophylactus említette Matzar várost, vagy talán a' Ptolomaeusnál előfordulót értette az elhunyt fáradhatlan tudós, úgy fölötte hibás véleményben vala. Emennek fekvését ezimént jelölénk ki hiteles adatok után; amarra pedig vagycsak azért sem alkalmazhatni, mivel Mauricius császár korabeli persákkali harczok nem az Eufratesen innen, hanem inkább keletfelé Tigris folyón is túl történtek, egész Mesopotamiára kiterjedvén azidétt Byzancz hatalma, az idő' vasfogától megőrlött Maz arvár pedig épen a' persa határon, Beiudaes, még ezekhez tartozott vártól, mellyet Tódor és András vezérek el is foglaltak, egy éjjel tartott tábori gyors utazás' távolságára feküdt. Mindenesetre különböző rovat alá teendő azért e' nevünkkel bélegzett keleties kiejtésű Maz ar falu.

IV. MAZARAGH, MATARA, -d a g h azaz: hegy, hozzátétellel. Hegyláncz-szakasz' neve déli Kurdisztánban. Amaz írásmódot Ainsworth, emezt Rich szinte angol utazó használja. Terjed Jumeila várostól nyugotra, Tauktól pedig éjszaknyugotra, már a' Tigris folyón túl, de attól nem nagy meszsze Mosul és Bagdád közti vonalnak mintegy harmadrésznyi fölső táján ²⁾, melly vidék a' parthusok' tulajdonképi hazájához tartozott. A' név

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 1. Abth. S. 948.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 2. Abth. S. 549, 582.

kettős formában előfordulása csak merő bizonyítására szolgál annak, mennyire változtatták keleten a' magyar nevet.

V. MAZZUR. Folyó neve a' mai Persabirodalom' éjszak-nyugoti részében, Recht városon alul, innen Amol és Lehidján városok között a' caspiumi tengerbe ömlik; mellyen Fraser angol utazó által evezvén, ismertetett meg velünk ¹⁾). Ennek a' mazar névvel azonságáról azért sem kételkedhetni, mivel az alább mondandók szerint azon környéken számos, maiglan honunkban élő helynevek mutatkoznak; más az, hogy Plinius épen a' hyrcani vagy caspiumi tengernél emleget Maxeras folyót, melly némi codexekben Maxara-nak iratik: „*Citra id amnis Maxeras*“ ²⁾).

VI. MASARUAD. Falu, Persia' éjszak-nyugoti részében, Adzserbeidsán tartományban, Aras (Araxes) folyónál, Tabris meg Recht városok között, vas hámmorral. Ámbár ez, úgy az imént nevezett folyó Mesopotamián kívül főlebb éjszak felé találtatik föl; czélunkra vagy csak azért sem hasztalan, mivel a' magyar népségnek messzibb éjszakfelé kiterjedésére ujjal mutat; de nem is mellőzhető, mivel a' már mondottak szerint ezen tartományrészekben számos magyar jelentésű helyek léteznek maiglan. A' Peutinger tábláján látszó Macharta hasonlóan e' környékre esik ³⁾).

VII. MAYAR. Falu Persiában, Isfahan és Kumschah város közötti éjszak-déli vonal' középpontján Burnes Sándor utazásának értésére kiadott külön földképen láthatólag ⁴⁾). Hammer szinte oda helyezvén Majar-nak nevezi. „*Fünf Parasangen — sind die Entfernung von Majar nach Kumschah*“ ⁵⁾), ezt jegyzi meg többi között róla.

VIII. MADAR és MADERAN. Illy nevű két falut nevez Edrisi XII-dik századelei arab geographus Persiába tűzve, — az elsőbbit Tigris' keleti részén, az utóbbit Hamadan és Holvan között: „*Parmi les villes habites on remarque Wasit, el Madar, el Meftah, Baian, Suleimanan, Abolla.*“ Ismét: „*De la à Maderan, petite ville bien peuple et industri-*

¹⁾ Ritter, l. c. Bd. VI, 1. Abth. S. 546.

²⁾ Cui Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. 18. ed. Harduini.

³⁾ Katancsich. Orbis Antiquus. l. c. pag. 257.

⁴⁾ Carte pour l'intelligence des Voyages d' Alexandre Burnes, à Lahor, Caboul, Balch, Bouk. hara et a travers la Perse, en 1831, 1832, et 1833. Paris, fol. reg.

⁵⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 57. Cf. Fundgruben des Orients. III. Bd. S. 319. ff.

euse 21 milles“ ¹⁾). Úgy látszik a' főnebb elsoroltak közül egyik sem azonos ezekkel.

Nem magyarok-
ra vonat-
kozó hason-
nevek.

15. §. Midőn a' „MAGYAR“ nevet előállító helyek' elsoroltattak, nem lehet meg nem említeni azon helyeket is, mik első tekintetre hasonló emléket látszanak homlokukon viselni, élesb vizsgálat által azonban nevünkkel rokonságban állásuk fölött minden gyanu eloszlik. Az illyeket főlhordani azért is szükséges, hogy a' tovább nyomozónak vezérfáklya gyujtassék; más részt: hogy efféléken alapos vizsgálódás nélkül kapkodónak senki ne véljen. Véleményem szerint nem magyar névre vonatkozik:

a) **Magharæ-alcohol.** Mint hegysorossal biró hely Mesopotamia' felső részében, Eufrát' közelében, említetik Kemaleddin arab írónál 960-dik évre, Seifeddaula vezérnek ottani meggyőzetéséről szólva imígyen: „*Per angustias Magharæe-Alcohol redire animo haberet et versus eas iter flecteret, Leoni filio Phocæ domestico, qui ad illas ipsum præcesserat, occurrit*“ ²⁾).

b) **Magharat.** Felső Mesopotamiában, Diarbekr helytartóságban levő Maaden-Kapur rézbányamivelő város' határában azon hegy' neve, melyben a' rézbánya miveltetik. Mondottuk főnebb, miszerint „*Maghara*“ török szó üreget, barlangot, aknát jelent; és épen ilyen tulajdonáról hivatik ekkép ezen hegy.

c) **Mazar-Turk,** vagy Mazardzsi Turk, D' Herbelot szerint ³⁾. Hammer iratiban Türk-mesari ⁴⁾. Létezik illy nevű hely az Eufrates folyónál Dschaber várnak átellenében, hol Szüleiman schah, Osmannak, a' török nemzet' alapítójának ősatyja hadseregéveli átkelése alkalmával 1231-ben a' mondott folyóba veszván, ott eltemetteték. Világosan sír's temetőhely levén itt a' mazar és mesar szónak jelentése, mit főnebb mézar török szó alatt hasonló értelemben vettünk; kérdés reánk tartozása iránt nem lehet. Kevesbé magyarra viszonylik végre:

d) **Diar-Modzar,** Diar-Masar, Diar Modhar, Mesopotamiának az Eufratra dülő nyugoti tartománya, mely a' kalifák alatt nyeré e' nevet. Politicai fölosztásában Irak Arabinak már most ugyan nem használtatik,

¹⁾ Géographie d'Edrisi traduite de l'Arabe en Français par P. Am. Jautbert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 161, 162.

²⁾ Excerpta ex Historia Arabum. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8. pag. 376.

³⁾ D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. Paris, 1782, in 8. Tom. IV. pag. 137.

⁴⁾ Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs. Wien, 1834. in 8. I. Bd. S. 62.

de territorialis név gyanánt törököknél is széltiben kelendő. Fővárosa volt ennek Rakka, a' régi Nicephorium vagy Callinicum. Tulajdonkép a' diar vagy diyar, török szó, földet, vidéket, tartományt értelmez. Mazar vagy Modzar az első arab hódító' egyik fiának hasonnevéről keletkezett, annak jutván birtokul e' rész. Ekkép hívják Abulfeda (Tab. VII. Mesopot.) és Edrisi, ez Diar Modhar-nak nevezvén. Nem kételkedve ezen elnevezésnek a' keleti írók' kissé regényes előadásán; már csak azért sem állíthatjuk magyarra vonatkozóznak, mivel a' kalifák' kora előtt illy tartomány-név elő nem fordul, ámbár ezen részeken mind a' parthus, mind a' római korból számtalan magyar értelmű helynevekre találunk.

16. §. Távul sem tűztük ki magunknak a' magyar nemzet' parthus időszak-előtti őshona' kinyomozását; nem, azon kor-előtti költözés' nyomainak kikutatását: miután azonban Herodotus előtt, vagy is Krisztus születését öt századdal megelőző korban a' tulajdonkép Parthia nevet viselő orságtól épen nem nagy távulságra, Armenia- és a' Feketetenger között az úgy nevezett pontusi tartományban „magyar“ nevű nemzet' léte bizonyosnál bizonyosb, és annak magával a' parthus nemzettel vérrokonsága és egyvolta kétségen kívüli, a' régi írók által pedig merőben felekezeti különböző nevezet alatt állítatik előnkbe: nem mellőzhető ezen ősmagyar világról fönmaradt hiteles adatoknak rövid vázlatbani előterjesztése. A' régiebbekből írván le és tartván fön emléköket a' későbbi írók, nem csuda, ha egy szájjal 's állandóan azon néven emlegetik őket, mellyen már Herodotusnál és ezzel majd egy időben élt Xenophonnál találtnak, t. i. MAKRO; a' mi tulajdonkép MAKAR, görögösen MAKARON, vagy MAKRON-ból alakulván, a' MAGYAR névnek görög orthographiával lehető leghűbb előtűntetése.

Makar nép
Persia körül
az őskorban.

1) Herodotus írja: „*Syri, qui fluvium Thermodontem et Parthenium accolunt, et horum contermini Macrones.*“ — Ismét: „*Moschis et Tiberenis et Macronibus et Mosinaeis et Mardis trecenta talenta praecepta erant.*“ Ugyan ő: „*Eodem, quo Moschi ornatu militabant Tibareni et Macrones et Mosynaeci*“ (Histor. Lib. II, 101. III, 94).

2) Xenophonnál olvassuk: „*A monte Teches, in cuius vertice mare nigrum conspexerant Graeci, per Macrones castris tribus, parasangas decem progrediuntur. Die prima ad amnem veniunt, qui Macronem et Scythinorem agros disterminebat.*“ — Alább: „*Macrones armati scu-*

tis, et hastis, et cilicinis tunicis e pilis, in adverso traiectui loco instructi stabant.“ (Anabasis. Lib. IV. cap. VI).

3) Pliniusnál találhatók: „*Gentes Bechires, Buxeri, Flumen Melas, Gens Macrones.*“ Alább: „*Vltra sunt Cholchicae solitudines, quarum a latere ad Ceraunios verso, Armenochalibes habitant et Moschorum tractus ad Iberum amnem in Cyrum defluentem, et infra eos Sacasseni, et deinde Macrones ad fluvium Absarum.*“ (Hist. Naturalis. Lib. VI. cap. IV, XI). Megjegyzi e' sorokra Pintianus (Ed. Lipsiae, 1778, Vol. II, p. 569.), hogy a' toledói régi példányban „*Macaerones*“ áll „*Archetypum* (úgy mond) *Toletanum Macaerones. Legendum forte Machelones. Sic enim eos appellat Arrianus in Periplo: ceteri fere omnes Macrones.*“ Íme, mint hibáztatták a' hiv leírásokat, mint váltogatták föl csudálatosra az igaz nevet, kiknek képzeletük sem volt arról, hogy m a k a r, azaz magyar népről van itt szó. A' Ceraun hegyről is figyelmeztet Harduin ugyanott, a' Kaukaszus' némi déli ágazatára vonatkozóan állitván.

4) A' számtalanok közül végtére még Ammianus Marcellinust hozom föl, kinél olvastatik: „*Ora maritima, cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa, nervi efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati. His regionibus, ad ortum Dahae confines sunt, acerrimi omnium bellatores, et Chalybes, per quos erutum ac domitum est primitus ferrum. Post hos terras patentes Byzares obtinent, et Sapires, et Tibareni, et Mosynoeci, et Macrones et Philyres, populi nulla nobis essuetudine cogniti.*“ (Historiar. Lib. XXII. cap. 8.)

Értesitnek ezeken kívül bennünket a' makronesekről: Strabo, Arrianus, Stephanus Byzantinus, Eustathius 's egyebek. Ha az igaz, mit Strabo 's utánna többen mondanak, hogy a' Sannik, kik Suani, Zani 's hasonló néven is említetnek, régenten Macrones néven hivattak: méltán gyaníthatni ebben a' „csangó“ magyar név' lappangását. Ptolomaeus (Asiae Tab. III.) a' makronesek' honába Mardara nevű várost helyez. Guido Ravennas írja: „*Cholchis Maxara*“. Értheti mindenki ezekből, hogy a' Fekete- és Caspiumtenger között délre fekvő vidékekre terjeszkedtünk ki most egy ős magyar nép' nevének kimutatásánál, távul sem bocsátkozván azon nevek' vizsgálatába, mellyek a' magyaroknak a' Tigris folyón túl belebb keletfelé már a' legrégibb korban fönlétére ujjal mutatnák, mire elég világos tanúságot lelhetünk Ptolomaeusnál, ki Hyrcaniaba Maxera népet helyez, és

ugyan oda mind ó, mind Plinius Maxeras folyót jelöl, délről éjszaknak a' Caspiumtengerbe csergedezőt; mely nevek nemzetünkének mindannyi stereotyp elferditései. Ne csudáljuk nemzeti nevünknek annyifelé szétszórva találtatását sem. Általános jellemzés az a' scytha népségről mint már egyszer kimondók és többször is emlékezetbe hozandjuk: hogy a' hol csak nemzetünk' neve a' régiségben föltűnik, ott magyáron kívül jász, kún, besenyő, székely, palócz, 'stb. rokon népfelkezetek neveinek is találatnak több vagy kevesebb nyomai.

17. §. Eloszlathat úgy véljük a' magyar népfelkezet' nevének Parthia' vidékein annyi emlékekben fönmaradása onnani származásunk iránti minden kétséget, habár történeti bizonyítványokkal nem támogathatók is. Valóban konok gondolkozást árulna az el, ki illetően emlékeztető nevek' véletlen és merő eseményes keletkeztét vagy talán égből hullottát föltenni akarná. A' helyek'- 's vidékek nevei hajdan úgy mint most valamelly értelmezés' billegét hordozák magukon, 's többnyire történeti jelentőségüket áruják el. De nemcsak a' magyar népfelkezet' nevét tükröző helyekre találhatni gondos vizsgálódás nyomán a' régi Parthiában, hanem a' rokonágazatok, mint besenyők, jászok, kúnok 'stb. emlékeztét előállitokra is. Vannak továbbá olly számos helyek, mik e' honban költözött ősök által itt alapítottakéval egybehangzanak, vagy tiszta magyar értelmük kezeskedik ollyan származásukért. Parthia' számos városainak egyedül görög nevei jutottak hozzánk; többek pedig ollyasok, mik ámbár parthus nemzeti nevezetűek 's nálunk is föltaláltatók, a' görög és római írók azonban annyira eltorzíták vagy görög értelemre csavarák, hogy bennük eredeti igaz nevükre alig találhatni; például a' mesopotámiai parthus város neve Haram vagy Haran, melynek hű mássa nálunk a' Haram- vagy Horom aldunai vármegyében még a' XVI-dik században is fönvala, a' görög és római íróknál Carrhae névvel jelöltetett föl. De hiszen maguk a' „magyar“ nevet előállító nevek elég meggyőződésünkre lehetnek. Méltán panaszkodék azért némi jeles franczia buvár a' régi írók' ebbeli hűtlen eljárása fölött kivált a' persa és parthus neveket illetőleg ekkép irván: „*La transcription des noms étrangers dans la langue grèque était d' une difficulté telle, qu' il est presque impossible de retrouver les noms de la Perse et de l' ancien empire des Parthes*“. Elszámítjuk tehát immár az első vizsgálódásra szembeütlő néhány helyeket, legyenek azok a' parthus korra utaló

A' Parthusbi-
rodalom'
számtalan
helynevei ha-
zánkban.

iratokból vonottak, vagy jelenleg a' kérdéses vidékeken föltaláltatók; nem mulatván el mindenikhez rövid észrevétellel járulni.

Abara. Mesopotámiai hely Peutinger táblája szerint. Honunk, jelesen Zemplénnvármegye maiglan bir illy nevű falut és pusztát.

Almas. Falu Persiában Adzserbeidsán tartományban Ardebil városon alúl Eichwald' Kaukaszus' 1838-diki földképén. Számtalanok hazánkban az Almás nevű helyek.

Apavartice. Parthiai tartomány Isidorus Characenus szerint, 's a' mostani Abigkerm-re tétetik, melly utóbbi perzsa nevezet csalhatatlanul bizonyítja, hogy amannak Apavár volt igazi neve, mert a' gkerm, kerman persiában várat jelent. Aba- és Aparól nevezett helyek és személyek régiségeinkből ismereteseek. Aba-új-vár is ide vág.

Aracia, Araciana. Az első sziget, emez helység Parthiában Ptolomaeus szerint (Geogr. Lib. VI. cap. 5.). Ammianus Marcell. (Histor. Lib. XXIII, 6.) Aracha várost nevez Persiában. Aracs nevű helyeink számosak Szala-, Torontál- és Zemplénnvármegyékben. Régente illy nevű vár is létezett Torontálban (Bárány Ág. Torontálvármegye' hajdana. 77. lap.)

Ardea. Ptolomaeus (VI, 4.) és Arrian (XXIII, 6.) Persiában mondanak létezni illy nevű várost. Honunk' Ardó nevű bereg-, sáros-, ugocsa és tornamegyei helységei hangzanak ezzel hasonlóan. Herodotus' Arteaata helyét (I, 125.) némellyek az ardeschiri Ardekanal egyesítik. A' parthiai Artacana (Ptolom. 14, 5. Ammian. Marc. XXIII, 6.) és Artaccana (Plin. VI, 20.) a' mostani Ardaknh városban nyilatkozik.

Arpad. Történetünk' legfényesb férfineve; mint helynevezet gyakran előfordul az ó frigyí könyvekben (2. Regnum XVIII, 34; XIX, 13; Isaia X, 9; XXXVI, 83; Jerem. XLIX, 23.); és Syriába, Epiphania (most Hamat) várostól délnyugotra tétetik. Volt egykor, valamint Hamatnak a' sz. könyvek' nyomán saját királya. Pococke szerint egy vala Arvad- és Aradussal (Ruad), Michaelis Raphaneával azonosítá. A' tudós Paulus Jesaias' említett helyére vonatkozólag Tigris- és Eufrates folyó-közti vidéknek állítja. Az eltérő vélemények' sorában tehát olly szembeötlő is létezik, melly a' parthusok' általunk tárgyalt ős lakába helyzi Arpádot. Anynyi bizonyos, de elég is czélunkra, miszerint honunkban számos helyek léteztek régebben e' néven, és ma is van Baranya- meg Biharvmegyékben Árpád helység. Az elsőt illetőleg mondatik III. Béla kir. nemű 1181-diki

levelében: „*Et protenditur per dumeta, quorum dimidia pertinet ad villam de Arpad, ab Arpad recto termino protenditur vsque ad villam de Suched*“ (Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. II. pag. 200). Szintezzen kir. a' fejérvári keresztesek' részére 1195-ben kelt levele Árpád völgyet emleget a' Dunántúl fekvő jószágok között: „*In Barx prima meta incipit a villa Petri, et tendit ad fossatum, inde ad Keuresbocor, inde ad Alsocut, inde ad fossatam Sacerdotis, inde ad molendinum, inde ad Monachum, inde ad Borsod, inde ad vallem Arpad, inde ad Giren, ibi intrat in viam Almás, et venit ad Pyrum, inde ad perforatam arborem, inde ad fossatam Petri, inde ad Loocol, inde ad Kér, inde ad Zamor, inde ad longam fossatam, ibi intrat in viam, et vadit ad aliam fossatam, inde ad viam Strigoniensem, inde ad fossam vulpis, et sic redit ad praedictum locum.*“ (Fejér, l. c. pag. 286). IV. Béla kir. 1268-diki Komáromvármegyére vonatkozó némi adománylevelében áll: „*Ap villam Vitez, quae etiam Árpád vocatur*“ (Fejér C. D. T. IV. v. 3. p. 484). Szintazon Béla' 1269-diki némi eredeti levelében olvasom Csallóközben helyezett Árpádszöge vagy zuga faluról: „*Possessionem Arpadsuka uocatam sitam in Challokuz.*“ Illy összehangzó adatok nem véletlennek szüleményei, hanem parthiai származásunkat ellenmondhatlanul tanúsító emlékek.

Árpás, most Arpaszui, folyó a' Pontus' mellékiu, Xenophon- és Diodorus Siculusnál Harpas. Az első írja: „*Ad amnem Harpasum*“ (Anab. VII.), ez: „*Ad fluvium cui Harpaso nomen*“ (Bibl. Hist. L. XIV. c. 29). Arpaszui van Mesopotamiában, Diarbekirnél foly éjszokról délnek. E' nevet viselő helység most is létezik Sopronvmegyében.

Azara. Mitridates VI. parthus országló által meghódított elymaeusok' hires városa Mesopotamia' alsó részén, mellynek gazdag templomát Strabo szerint (Lib. XVI.) a' parthusok kirabolták. Szinte Strabo után (XI). Armeniában is létezett illy nevű város. Plinius is említ (VI. 17). Ptolomaeus a' Maeotis tóhoz helyez egy hasonló nevűt, melly azonosnak látszik a' Bosporus Kymereushoz általa tűzöttel. Mindezek világosan oda mutatnak, hogy a' parthus magyarok általt birt és lakott részeken léteztek több illy nevű városok: nem kételkedhetni annál fogva a' Zemplénvármegyében keblezett Kis- és Nagy-Azar helységek' nevének messzi keletről hozzáánk szivárgása's benne nagyszerű események' emlékének őseinktől megörzötése fölött.

Babylon. Régi világhírű város Mesopotamiában, mellynek Belus kir.
II. Köt. 27

által épített nagyszerű vára hosszas ideig laktalan volta miatt 1037-ben pusztult el végkép. A' parthusbirodalom' virágzásakor annak volt egyik nevezetes helye a' körötte fekvő tartománynyal együtt : „*Medis ac Babylonis Parthi imperant*“ mondja Strabo (Geogr. Lib. XVI). Borsod- és Komárom-vármegyében létező Bábolna falu és puszták, de hajdan szinte népes helyek a' parthus-magyarnép által keletről magával hozott emléket, bizonyára a' mesopotamiaira vonatkozót tűntetnek elő híven; minthogy a' régiek Babulonának is mondták Babylont.

Batana. Isidorus Characenusnál: Castellum Batna. Város Mesopotamiába Eufkrat viznél Sarus kerületben, az első keresztyén századokban püspökségéről hires. (Ritter C. Asia. VI. Bd. I. Abt. S. 1115. VII. Bd. II. Abt. S. 279). Battyán nevű heleinkeben találtatik emlékezete.

Bazian Dágh. Hegyláncz Déli Kurdisztánban, melynek egyik nyugoti ágát alkotja a' már említett Mazarag Dágh. Besenyő-magyar népfelkezet' nevét találjuk föl benne, miről számos helyeink, Besen, Besenyő, Bosán 'stb. hasonló nevet viselnek: A' persiai ékiratokban föltűnő Ušangae név is egyenesen e' népre vonatkozik.

Behlous. Ekkép nevezi Edrisi XII-dik századi arab geographus Persiának a' Caspium tengerre nyuló hegyes vidékét; 's mondandó Belus-nak. Miután Dilemtartomány' ezen környékén több helyeket sorol el, mik hazánkban szinte maiglan léteznek, méltó e' tárgyrólí fejezetének részét ide iktatnom. Ekkép ír: „*Á la contrée nommée Behlous au Djebel touche le Tabaristan, pays très-peuplé, très-arrosé, produisant beaucoup de fruits et couvert d'arbres et de fruits. Les maisons y sont construites en bois et en roseaux, et les pluies presque continuelles. Les principales villes de ce pays sont: Amol, Natha, Ghilan, Mila, Mantir, Sari, Tamisa, Asterabad, Djordjan, Demestan, Sékoun, Salous, Moghan, Talecan, Rima, Khawar, Samnan, Damghan, Bastam, Douman, Terdj, dans la contrée montagneuse du Deilem.*“ (Géographie d' Edrisi. Tom. II, pag. 169). Hazánkban létezett egykor Belusvár mint krónikáinkból kitetszik (Turóczi, P. II. c. 39), van ma is Trencsinmegyében Belus város és patak.

Chala. Város Parthiában, melyről a' Chalonitis tartomány neveztetik Isidorus Characenusnál. Diodorus (XVII, 110) Celonae, Polybius (V, 51—54). Cholenitis regis névvel illeti, 's Pliniusnál is (VI, 27) előfordul.

Némellyek oda helyezik, hol most Halwan vagy Holwan persiai város, mások Kalla-Dsjolan faluban vélik. Tisztán tükrozi vissza szabolcsmegyei Kálló város- és számosb hasonnevű helyeinket.

Chalno. Régi, 's az ó frgyi könyvekben (Genes. X, 10; Jesai. X, 9; Amos VI, 2). Chalne, Calneh változattal előforduló neve azon assyriai később parthiai városnak Mesopotámiában a' Tigris folyam' nyugoti partjánál, melly Pákor országló alatt Ctesyphon görög nevet nyervén, a' parthus királyok' teli lakául szolgált, „*Ctesiphon, quam Vardanes priscis temporibus instituit, posteaque rex Pacorus incolarum viribus amplificatam et moenibus, Graeco indito nomine Persidis effecit specimen summum.*“ (Ammian. Marc. Hist. Lib. XXIII. c. VI). Strabo ekkép írja le e' parthus várost: „*Babylon olim Assiriae fuit metropolis: nunc Seleucia est quae ad Tigrim dicitur. Prope eam pagus maximus est nomine Ctesiphon, in quo Parthorum reges hyemabant, Seleuciae parcentes, ne Scythicae et militaris nationis hospitio adsiduo opprimeretur. Hic pagus urbis potentia ac magnitudine est, cum Parthorum multitudinem et apparatus omnem recipiat, ac venalia et necessaria artificia illis suppeditet. Ibi Parthorum reges in hyeme propter aëris temperiem degere solebant: aestatem vero in Hyrcania et Ecbatanis agunt, propter antiquum loci, et adhuc durantem famam*“ (Strabo, Geograph. Lib. XVI). Mellékesen jegyezzük meg, hogy itt is scythának mondatik a' parthus hadi nép. Most romban fekszik Soliman Pach városnál a' bagdádi pasaságban. E' régi nevet is elhozák emlékezeteikben, 's róla alapíták itt a' Kálna vagy Kálnó számosb helyeinket Bars-, Hont- és Zemplénnvármegyében a' parduczos ősök.

Charcha. A' Tigris folyónál fekvő hely volt Ammianus Marc. szerint (Lib. XXV. c. 6), melly annak különféle Codexeiben Carcha, Charca és Charta iratással is fordul elő. Ki ne ismerné föl ebben a' mintegy 14 számú Karcsa magyar helységek' nevét Poson-, Ung- és Zemplénnvármegyében, mik régi okleveleinkben szinte „Charcha“ iratással is jelölvék?

Chasu. Független parancsnokság' (Hukumet) neve Kurdiszتانban szintolly nevű hellyel (Ritter Asia. VII. Bd. 2. S. 43. Hammer, Gesch. d. Osman. R. II. Th. S. 399, 455). Kaza nevű helyeinkkel azonos.

Chorodna. Persiai város Ptolomaeus szerint (VI, 4). Ez az aradmegyei Korotna nevű falvakra emlékeztet.

Chun. Helységa' kurdok' földén Palu városán alul ugyanazon parancsnok-

ságban, Murad folyónak az Eufratba ömlése fölött (Ritter, Asia. VII. Bd. I. Abth. S. 708). Csalhatatlanul a' magyar nyelvű és vérségű kún felekezet' nemzeti nevét állítja elő. Ugyanezt régi keleti formában látszanak visszatükrözni a' Ch o a n a nevű aggkori helyek, minő létezett Ptolomaeus szerint (VI, 5.) Parthiában, mellynek helyére Forster Kunahuddyt tűzi. Ugyan Ptolomaeusnál (VI, 2.) és Diodorusnál (II, 13.) Mediában volt; másik ismét Ptol. (VI, 11.) Bactrianában, melly most többek szerint Khanabadnak nevezetik. Végre Sogdaniában szinte Choana most Khoneh-Fuzlee. Plinius' (VI, 16.) bactriai C o m m a n i nevű helye, mellyet Khumene-Bedi-re alkalmaznak, úgy Ptolomaeus' (VI, 21.) gedrosiai C u n i városa, melly Gundawa-ban fönlenni mondatik, szinte a' kúnokra látszanak vonatkozni.

Chun-Dágh azaz khún-hegy. Ekkép hivatik a' régiektől Riphates és Taurus névvel jelölt hegylánczolatnak egyik ága magában fölső Mesopotámiában (Ritter, Asia. VII, Bd. 2. Abt. S. 5.), mellynél újabban találkozunk kún rokonaink' nevével.

Cingilla. A' régi Commogene vagy homok tartománynak, melly az Eufratesen innen feküdt, vala egyik városa Plinius szerint (L. V. c. 21). Bizonyára onnan hozák őseink a' C s e n g e l e, most pusztarész- és erdő' nevét Csongrádvármegyében. Szabolcs- és Nógrádmegyében a' Csenger helységek és a' lebediai Chingylus (most Csinhul) nem ide vonatkoznak-e? méltán kérdehetni.

Coros. Följegyzé Asseman (Bibliotheca orient. I, 525), hogy a' Masius hegy, mellyet Daravárnál annyiszor emlegettünk, Cyrus hegynek (Mons Cyri, Torad Coros) is neveztetett Sulaca János chaldaeusok' patriarchája által (Ritter, VII, 2. S. 27). Nemcsak Cyrus (Kur) armeniai folyóban, hanem mesopotamiai Coros hegyben is föltaláljuk honunkszerte előforduló folyók-, hegyek- és helységek' K ö r ö s neveit.

Dara. Nyomozásunkból már jól ismertetvén a' parthusok' ezen ősfészke: itt csak annyit emlitek meg, hogy Szatmár- és Zemplénvármegyékben most is fönlévén D a r a helységek a' hajdanság' emlékezetét hijjak vissza. Úgy látszik, a' temesvármegyei Daruvár épen olly rontása Daravárnak, mint az ottani Csákova a' régi Csákvárnak.

Dura. Két város tűnik föl a' classicus írókból e' néven már a' parthus időszakban, egyik Mesopotámiában, másik a' Tigrisentúl levő. Erről Polybius (Lib. V.) amarról Amm. Marcel. (Lib. XXXIII, XXV, c. 6.) em-

lékeznek. Hazánk számos Túr és Tura nevű helyei, különösen Pest- és Szabolcsvármegyében létező utóbbiakban tartatik fön emlékezete.

Eras. Ez valódi neve a' görögök által Araxes-sé torzított, Persiát Georgiától elválasztó és a' Kurral egyesülten Caspiumitengerbe ömlő folyamnak. „*Ad Araxem fluvium, quam barbari Eras nominant*“ (Theophil. Simocatta. Lib. III. c. 6.). Csalhatatlanul Eres vagy Erős szavunkat állítja elő, a' folyam' sebes erejű sajátságát jellemzőleg. Épen úgy görögösített ez el, mint Árpás (Harpasus), Gyöngyös (Gindes), Halas (Halys), Körös (Cyrus), Lugos (Lycus), Sáros (Sarus), Szőlös (Zaliscus) 'stb. persiai folyók' nevei.

Felek. Falu az Eufrat' mellékén Diarbekir fölött (Ritter, VII, 1. Abt. S. 829, 833. Hft.). Ez a' nógrádmegyei Füle k régi vár' nevében ma is él köztünk.

Gendsch. Független parancsnokság Kurdisztánban hason nevű hellyel; néha Kendzsnek is iratik. Gencs nevű csanád-, gümör-, szatmár- és vasmegyei számos helyeinkben tartatik fön emlékezete. Megjegyzendő itt, miszerint persa nyelvben a' gendzs, kends épen azt jelenti, mit nálunk a' kincs, régiessen irva kencs és gencs.

Gindes. Folyó a' Pontus környékén, melly a' classicusoknál számtalanszor előfordul. A' magyar Gyöngyös-re ismerünk benne.

Halum. Parthusok' városa Mesopotamiában. „*Halumque et Artemitam Parthica oppida*“ (Tacitus. Annal. Lib. VI.). Kétes itt, válljon első eseti név-e ez, vagy Halus-nak hivaték, melly utóbbi Halast adna ki. Több helyeink viselnek ma is Halom nevet, mint Halomegyház, Szeghalom. A' székely hét nemzetségek' egyike Halomnak hivatik.

Haran. Város Mesopotamiában, most az orfai pasaságban ugyan azon várostól délnek két napi járásnyira. A' zsidó régiségekben meg a' clássicus íróseregnél úgy a' keleti iratokban gyakran említetik Carrae, Charran és Haran név alatt. E' város körül tétetett tönkre Crassus római hadvezér' serege a' parthusoktól I. Orod király idétt Kr. sz. e. 48. évben. Kéttelen áthozott emléke ennek a' honunkbeli régi Haram vármegye az aldunai részekén Orsován alul.

Jasonius mons. Jászhegy, Mediában. Ptol. (VI, 2.), Polyb. (X, 24.). Strabo írja: „*Est et magnus mons supra Caspias partas ad laeuam, qui Iasonium vocatur*“ (Geogr. Lib. XI.). Am. Marcell.: „*Montium, quos Zacram et Orontem et*

Jasonium vocant“ — „*Ecbatana, sub Jasonio monte in terris sitae Syromedorum*“ (Lib. XXIII, 6.). Hamadán melletti Elvend hegyet azonosítják vele a' tudós vizsgálódók; annál fogva kétségtelen Parthiában léte, valamint az sem szenved kérdést, hogy a' magyarral rokon jáász felekezetről vonatott nem pedig a' régiek' meséje szerint Jáson aranygyapju vitézétől.

Kerkha. Pesiának Kurdisztánban eredő folyáma, melly Kermanschah várostól délnek sietvén a' Tigris és Eufrates' egyesültén alább bele foly. Ki ne emlékeznék meg itt a' Vasvármegyében eredő zalamegyei Kerkha patakra, melly a' Murába ömlik.

Keve. Folyam Persiában Kaszbin és Teherán városok között délnek, 's Burnes Sándor' földabroszán látható. K e v e hely- és személy név gyakori régiségeinkben, most is léteznek számos illy nevű helyeink.

Khardawar. Város- és kerület' neve Persia' nyugoti határinál Kermanschah és Luristán között Közép-Kerka folyó mentin (Ritter, Asia. VI, 2. Abth. S. 398. ff.) Tiszta magyar hangzata és értelme nemzetünkre viszonylását föltételezi.

Khawar. Helység és kerület Persia' éjszak-nyugoti részén Kislak' közelében Kizil uzun folyónál (Ritter, VI, 1. Abth. S. 451, 455). Parthiának egyik tartománya Plinius szerint (Lib. VI, c. 15.) Ch o a r a, Isidorus Characen. után pedig (Mansiones Parthicae) Ch o a r e n e néven hivatott. Plinius más helyén (Lib. VI. c. 17.) ekkép említi: „*Eiusdem Parthiae amoenissimus sinus, qui vocatur Ch o a r a*“ Fönmaradott e' régi név a' Chawar hegyszorosban Teherantól keletre. Edrisinél is többször megemlítetik Khawar néven (Tom. II, pag. 169, 179). K ó v á r tiszta magyar nevezet tűnik föl mindezekben.

Khinis. Falu Vantó körül Mus- és Melezghird város között (Ritter, VII, 1. Abth. S. 659, 661, 667). Létezik Abaújvármegyében maiglan K i n y i s nevű két falu; volt ázsiai eredetű nemzetség is illy néven (Horvát Ist. M. O. gyökeres régi nemzets. 56. l.); miből parthiai származatát bizton következtethetni.

Kischlak. Helység Persiában a' khavari kerületben Kizil uzun folyónál (Ritter, Asia. VI. Bd. 1. Abth. S. 455). Tiszta magyar név a' K i s l a k.

Kizil Uzun. A' kurdisztáni hegyekben Szinne városon fölül eredő folyam Persiában, melly éjszakknak tartva, Miana városnál keletre fordul, és Recht várostól szinte keletre a' Caspiumitengerbe foly. Nevét az európai

utazók változatosan Kisil-Osen és Ozan formában is írják, de oda teszik egyszersmind vörös vizet értelmezését; a' mi szószerint nyelvünkön *kesely-üzönt* ad vissza. A' kesely ugyanis gyöngén vöröset jelent honunk szerte, 's a' világos pej színű lovakra alkalmaztatik. Áradva ragadó 's így valódi özönlő természetével eléggé megismertetett Burnes Sándor persiai utazásában.

Kongaver. Magos hegyen fekvő végvár és város Kurdisztán és Lurisztán között Hamadan- és Elvendből Biszutumba vezető utnál. Elferdített neve ez a' parthus korban élt Isidorus Characenustól *Κογκοβαρ* (olv. Konkovar) névvel illetett régi városnak, melly a' Peutinger táblán is előfordul. Abulfeda még Kenkewar és Kenkower kitétellel említi; egy másik keleti írónál Kankiwarnak mondatik. Hammer Persia' geographiájában (Jahrb. 1833. Bd. 62. S. 25) Genschavernek írja. Ritternél (Asia. VI. 2. Abth. S. 344, 355) Ker Perter angol utazó után Concabar és Konkobar szemléltethető. Láthatni ezekből, hogy eredeti neve Kankó- és Konkóvár. Tekintsünk immár szét honunkban illy nevű helyet fölkeresendő. Most ugyan nem létezik vár e' néven, de volt a' régi századok alatt Ugocsavármegyében. Bonbardi írja e' megyéről: „*Arces binae, quarum altera et si fors alio rejicienda, ab hoc certe Comitatu non procul dissita, monti mediocris altitudinis insidet, et ab incolis KANKOVARA dicitur, et ipsa hodie deserta, ruinamque meditando*“ (Topographia Magni Regni Hungariae, Viennae, 1718. in 8. pag. 169). Bél Mátyásnak jutott legelőszőr eszébe a' mostani értelemnél fogva nem szépen hangzó várról állitania: mikép hajdan Ugothának hívaték. „*Kankó Vára, quam monti inaedificarunt primi conditores, non altissimi quidem, sed difficillimi tamen additus. Vgatha olim dicta fuit. Hodie nihil ei amplius, praeter faedissima ruinae indicia supersunt*“ (Compend. Hungar. Geograph. Posonii, 1792. in 8. pag. 312), Vályi András elmondja azon okot is, minélfogva Bél a' régi Ugota- vagy Ugocsávali azonságát hitte; némi 1321-dik irat szerint ugyanis ennek és Szőlósnek egy papja vala (Magyarország leírása. Budán, 1799. II. köt, 280. lap); miből következnek a' Szőlós melletti Kankóvárnak hajdan Ugata név alatt fönléte. Messzibb ment Bel' nyomdokin Szirmay Antal (Notitia Com. Ugocsiensis. Pest, 1805. in 8. pag. 2.) ki a' régi Ugata vagy Ugocsa helyett Kankóvárnak 1612 év körüli beállását, és ennek népmondán alapuló okát meghittséggel elmondja, de nagyszerű csalódással: mert egy nevezetes várnak szűrös,

kankós és nyavalás védelmezőitől bizonyára nem történhetett hivatása. A' köznép nem értvén nevének régi jelentékeny voltát, hogy a' hibás fogalom szerinti csúfnévnek némi eredetet igazolhasson, illyesmit kelle kigondolnia. Már a' régiebb, jelesen XVI-dik századból fönmarad hiteles irományokban világosan illy néven jelöltetik e' vár.

Koum, és Koumchak. Két város Persiában, miket Kúm- és Kum-sá h nak kell kimondani. Mindkettő Teherántól Sirázig egyenest éjszaktól délnek nyuló vonalon létezik Burnes már említett abrosza szerint. Másik az, mellyről Edrisi ekkép emlékezik Dilem' tartományról írva: „*Les habitans du Deilem (ou Dilem) habitent des montagnes d' un difficile acces. Le lieu ou leur roi fait sa residence se nomme Koum*“ (Geogr. T. II. pag. 178). Kún rokonaink' neve tűnik föl ezekben újra.

Kuh Bawalin. Hegyláncz Kurdisztánban. Nyelvünkön Kóbálványnak mondandó. Pezsia vidékein nemcsak da gh török szóval, hanem kuh nevezettel is illetik a' hegyeket, valamint őseink rendszerint kónek mondák a' hegyek ágazatit. Sz. István kir. a' bakonbéli monostort alapító 1037-diki levelében a' hegyes-kuw, kertes-kuw, fejer-kuw, odvas-kuw alatt mind hegyrészek és tetők értetnek. Mainap is Csókáskónek hivatik Diósgyőrnél azon magos hegy, melly némi 1315-diki, az egri káptalan' levéltárában levő oklevél szerint Ch o k u s k u néven iratik.

Kürt. Falu Georgiában a' Kur folyóba ömlő Gandsa és Terter viz között, Elisabethopol és Gülisztán város' utvonalaának mintegy központján, Eichwald kaukaszusi földabroszán láthatólag (Reise auf dem casp. Meere u. in den Kaukasus. Berlin, 1838). Számtalan sokaságuk hazánkban a' Kürt nevet hordó helységek; minek egyszersmind magyar jelentése, nem hagy kételkedni népünkötli származása fölött.

Maku. Város Persia' éjszaknyugoti határánál Bayazid török és Nakschiwan orosz város között (Ritter, VI, 2. Abth. S. 922). Emléke csanádmegyei Ma k ó népes magyar városban él.

Mesopotamia. Ama' terjedelmes föld a' Tigris és Eufrates folyam között, melly az újabb geographiában keleti, jelesen arab kifejezéssel Al-Dzsezira azaz Sziget néven jelöltetik, az ó frigyi könyvekben Naharaim és Aram Naharaim kitételrel jó elő (Mozses' Genes. Deuter. Josue, Paral. Judith, Psalm. Actorum) számtalanszor. A' görög tolmácsok „Mesopotamia“ szóval fordíták le a' heber nevet, és ezt a' Vulgata is megtartotta;

melly tulajdonkép a' tartománynak görög és római classicusoktól is használt, a' föld' vízköztiségét (Regio interamnensis) kifejező neve. Híven jellemzi Sallustius e' tartomány' fekvéséről vett nevét Seneca által föntartott ekkép szóló töredékiben : „*Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manere in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium, quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.*“ (Sallustii Cr. Fragm. Hist. incerti libri). Strabo is illy értelemmel határozza meg: „*Mesopotamia (úgy mond) ab eventu rei nominata est. Dictum est enim eam inter Euphratem et Tigrim iacere, et Tigrim orientale eius latus alluere, occidentale vero et australe Enphratem: ad septemtrionem est Taurus, qui Armenios dirimit a Mesopotamia*“ (Geograph. Lib. XVI). Különös, más népségeknél nem tapasztalható sajátsága a' magyarnak a' vízközött fekvő tartományoknak illy geographiai nevet adni; és e' hajdani szokás parthiai őshazánkra Mesopotamiára emlékeztet vissza bennünket. Ekkép nevezék saját nyelvükön Viz- vagy Ital-köznek a' Dneszter, Prut és Szeret között fekvő lakhelyüket; így nevezünk ma is honunkban folyamok' köztiségétől számos vidéket, például: Csálló-köz, Csilisz-köz, Bodrog-köz, Mura-köz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Szamos-köz, Takta-köz, 'stb. Régente még közönségesb vala a' folyamok' közeiről vett tartományi név. Oláh Miklósnál olvassuk: „*Tractus Kereskeüz, Regio Nyrkeüz, Regio Themeskeüz*“ (Hungaria. Cap. XVI, XVII). Épen nem hibázunk, ha e' jellemző elnevezés Mesopotamiából származatát tesszük föl.

Mungascht, régi erős sziklavár Kurdisztánban a' janniki kerületben, mellyet 1836-ban Rawlinson angol őrnagy ismertetett meg. Fekszik a' hasonnevű hegy' meredek bérczein, egyetlen hozzávezető keskeny uttal és a' luri, bekhtiyar nevű néptörzsök' főnökének legerősb védhelye. Megjegyzi Ritter e' várról, hogy a' magyar Munkácsra emlékeztet. „*Die Feste Mungascht: ein Name der an die berühmte Madjaren Feste Munkatsch erinnert*“ (Asia. Bd. VI. 2. Abth. S. 147. ff). Szerte ismeretes a' beregmegyei magos bércezen fekvő Munkácsvár, mellyről II. Béla kir. névtelen jegyzője állítja, hogy a' Havasokon áthatott magyarok Pannoniába költöztükkor e' várat legelőbb foglalván el, azért nevezék Munkásnak, mivel nagy munkával jutottak a' birni kívánt földre, „*Locum, quem primo occupaverunt, Muncas nominaverunt, eo, quod cum maximo labore ad terram, quam sibi*

adoptabant, pervenerant“ (De Gest. Hung. cap. XII ed. Vien. 1827. pag. 117). Nem sokat aggódunk azon: igaza van-e a' különben nem igen szerencsés szófejtő névtelen jegyzőnek: elég tárgyunkra annak kimutatása, hogy a' helyzetre nézve vihatlan, vagy legalább nagy munkával bevehető kurdisztáni Mungaschtvár' tulajdonát föltaláljuk a' honunkbeliben, 's így a' névhasználatosságot csupa véletlennek nem magyarázhatni, hanem mind kettőnek nyelvünkben élő „munka“ szótól kellett eredeti nevét kölcsönöznie, és emerre szembetűnő sajátosságánál fogva ruházzák az ide költöző magyarok parthiai, hihetőleg egyik legjelesb erősségük' emlékezetéül. Bizonyos az is más részről, hogy Munkascht nevének persa vagy más ott divatozó nyelvben etymonját föl nem találják a' keleti óságok' kutatói.

Nata. Edrisi' főnebb Behlus alatt közölt soraiból ismerjük Persiának e' Dilemtartományban fekvő városát. A' zemplénnvármegyei N a t a vagy Nathafalva felel meg ennek híven.

Philiscum. Egykor jelentékeny parthus város Eufrát folyamnál. Plinius írja: „*A Sura autem proxime est Philiscum, oppidum Parthorum ad Euphratem*“ (Hist. Nat. Lib. V. c. 21). Helyét ma Blis városka foglalja. Honunkbeli Pilis nevű megye, város, hegyek és fálvak, jelesen Esztergom-, Nógrád-, Pest-, Szabolcs- és Tolnamegyékben épen azt állítják elő latin rag nélkül, a' parthiai Blis azaz Bilis-sel egyezőleg.

Rima. Főnebb, Behlousnál előadatott Edrisinek Persiára vonatkozó azon szövege, mglyben Rima város Dilemtartomány' helyéül tétetik. Gömörmegyének számos helyeiben él e' név.

Saard. Ekkép iratik Hammer által az Ozman-török történetekhez (Gesch. d. Osmanisch. Reich. I. Bd.) mellékelt Mesopotamia' földabroszszán azon város' neve a' Tigris és Vantó között a' régi Tigranocerta' helyén Kurdisztánban, melly egyebeknél jobbra Sert formában jó elő. Lett legyen ez S á r d vagy Szárd; mind kettő hazánk' helyeiben találtatik föl.

Samara vagy Samrah. Tigris folyónál fekvő város, hol most az eszki-bagdádi romok állnak (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 157). „*Castellum Sumere*“ néven ismertetett a' rómaiak által (Ammian. Marcel. Hist. Lib. XV. cap. 6). Hazánk' S z e m e r e nevű számtalan helyei Abaúj-, Borsod- és Komáromvármegyében, úgy a' Z e m e r a ázsiai magy. nemzetség (Horvát Istv. Magyaror. gyökeres régi nemzets. 65. l.) csálthatatlanul evvel állnak kapcsolatban; „szemérem“ szavunk is tiszta értelmet adván megfejtésére.

Sari. Népes város Persiában Maszenderan tartományban a' Caspium-tenger' déli oldalán, Asztrabádtól nyugotra. Magyarország' Sári nevű helyei ezt híven-állitják előnkbe. Hasonnevű folyam is létezik Ritter szerint Iránban, sárga jelentéssel, és ismét nyelvünkbeől kölcsönözve, minthogy a' sárga egykor sári-nak mondatott. Ma is sáritök a' sárgatök' neve.

Sarudsch, változatosan Serudsch, Sorudsch. Város Mesopotamiában az Eufratnál Birvároson alul. A' rómaiak' korában egész vidék hordá e' nevet Sarug, Sarugi és Sarugo-nak irva, már főnebb említett Batana fővárossal; magában foglalá pedig azon számos patakoktól öntözött termékeny részt, melly a' hegyek' lábától Eufratig terjed (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 1140. ff. VII, 2. Abt. S. 279. ff). Edrisi (Geographie. Tom. II. p. 155) ekkép említi: „Saroudj est une ville dependente du Diar Modhar; ses environs abondent en fruits.“ Ráismerünk könnyen a' magyar S á r o s vagy régiessen Sárus évre, melly hazánkban mindenfelé mutatkozik, homlokán viselve jelentését.

Sawar, változatosan Sawyer. Aszterabád és Tschesme-Ali között fekvő hely Persiában (Ritter, Asia. VI, 1. Abt. S. 475, 504). Ez S ó v á r u n k a t adja vissza.

Sele. Város Persia' Susiana nevű tartományában (Ptolom. Geogr. VI, 3. Ammian. Marcell. Histor. XXIII, 6), most Szelianabádnak hivatik. Nógrád- és Pestvármegyében létező S z e l e helységek tartják fön emlékezetét.

Semina. Parthiai város Ptolomaeusnál (VI, 5), most Seminannak tartatik. Semjén és Sümjén nevű számos helyeink Bihar-, Szabolcs-, Szala-, Vas- és Zemplénnvármegyében, úgy a' Balog Semjén (Bolog-Simian) ázsiai magyar nemzetség' neve amavval azonos eredetet mutatnak.

Sinne, vagy Sennah. Város Kurdisztánban hasonnevű folyamnál. Ptolomaeus (VI, 1, 4.) két Cinna nevű városról emlékezik. Sz e n a, S z i n n a és S z i n y e számos helyekben találjuk emlékezetét.

Siroc. Isidorus Characenus (Mansiones Parth. p. 7), Syrakene név alatt említi. Ptolomaeus (VI, 9) Hyrcaniába tűzi, 's a' mostani Serachs-al tartatik egynek. Borsod-, Hont- és Nógrádmegye' Szirak nevű helyei tartják fön emlékezetét.

Soloce. Strabo szerint Mesopotamiában a' Tigris folyamnál Seleucia híres városnak régi neve Szolok („*Seleucia magna eivitas, quae prius Soloce* (Σολόχη) vocabatur“ L. XVI); 's most Bagdad fekszik helyén.

Számtalan Szalók és Szálok helyeinkben él e' parthiai jeles név; valamint a' 180 magyar nemzetségek' egyikének Zolok neve is egykori összeköttetést árul el. (Horvát Ist. Magy. or. gyökeres nemzetségeiről. 65. l.).

Tape. Város Parthiában, melyet Polybiustól (X, 26) eltérőleg Strabo (XXI) Hyrcaniába helyez, a' mi hasonlóul parthiai tartomány vala. Hazánk Tápe nevű helyei Csongrád- és Tolnamegyében elevenen tükrözik vissza.

Tariana. Persia' Susiana tartományába helyezi Ptolomaeus e' várost (VI, 3), mellynek helyét némelyek szerint a' mai Dorak foglalja. Bihar-, Borsod-, Győr-, Heves-, Komárom- és Nógrádvármegyékben létező Tarnján helynevek' Persia' vidékéről származta tiszta fénybe hozatik az előbbi által.

Tarna vagy **Torna.** Kurdisztánnak a' Tigrisbe szakadó folyama. Theophanesnél is említetik Heraclius 618-dik évi hadvitele' alkalmával Torna folyó és hidja. Honunkban megye, több helységek és folyók viselik mind a' kétféle kiejtésű nevet.

Tsharmelyk. Így is neveztetik és iratik az imént nevezett Sarudzs' város és vidéke (Ritter, Asia. VII, 1. S. 948). Ennek jelentését Sarmelék geographiai szavunk és a' szalamegyei illynevű falu tisztán fejt meg.

Tyba. Ezen hellyel a' római korból Cicero mint ciliciai kormányzó ismertetett meg, midőn a' parthusoknak tigriseni átkeléséről és ott táborütéséről tudósítá Rómát. „*Pacorum* (így ír) *Orodis, regis Parthorum filium cum permagno exercitu Parthico transisse Euphratem, et castra posuisse Tybae*“ (Epist. ad Fam. Lib. XV. Ep. I. ad Senat. A. U. C. 702). Kétségtől ekkor is, mint egyébkor Zeugmánál, a' mostani Bir város' keletjénél történt a' parthusok' átvonulása Roma' birtokaiba. Hogy pedig az Eufratesen innen is laktak parthusok' rokonai, világossá leszen Dio Cassiusból, ki ez alkalommal a' parthusok' győzelméről állítja, mikép a' földnépnek amazokkal hasonló szokásbelisége okozá a' hozzájuk ragaszkodást. „*Nam — populi, Romanorum dominationem moleste ferentes, ad Parthos, tanquam sibi vicinos et moribus adfines, inclinabant.*“ (Hist. Rom. L. XL, c. 28). Tyba vagy Tiba falut hazánk is bir Gömör- és Ungvármegyében.

Zalka. Város Georgiában trialeti kerületben Tiflis és Achalziche városok között mintegy középponton Eichwald' már idézett kaukaszusi föld-

képén láthatólag. Szalka, régi írásmóddal: Zalka, helységek tűnnek föl Bereg-, Hont-, Szatmár- és Tolnamegyében, létezik Pestmegyében Szalkszent Márton.

Zardawar. Hegyszoros Persia' nyugoti szélén Lurisztánban, Dizful és Kherumabad városok között. Nagy bajjal járhatni e' szorosokon mint Rawlinson 1838-diki angol utazó, 's utánna Ritter beszéli: „*Das Tangi-Zardawar ist ein enges reichwaldetes Längenthal*“ (Asia. VI, 2. S. 201). Nem írható jobban körül a' magyar Z á r d a v á r értelmet és tulajdonságot billegző helynév, mint a' főnebbi sorok kifejezék. Az előbb nevezett Khardawarral ezt azonosítani a' helyzetnél fogva nem lehet.

Zautha vagy **Zaitha.** Város Mesopotamiában Eufratnál. Ez utóbbi iratás Ammianus (XXIII, 17), amaz Zozimus által (III, 4) használtatik. A' mostani Zato-Szultán helyre tűzik némellyek. Pest- és zemplénmegyei Szada nevű helyeink tartják fön emlékét. A' kalocsai érsegségnek is vala Zatha nevű vára Valkóvármegyében a' mohácsi vész előtt. (Katona St. Histor. Colocensis Eccl. P. I. pag. 483. seq.).

Minő dús eredményhez juttat kutatási első kísérletünk, az elsoroltakból kiki láthatja. Több mint hatvan hely tűnik föl honunkban a' régi parthiai vidékiekkel azonos nevű, vagy nyelvünkön tiszta jelentéssel bíró. Mindezeknek újlag betürendben és olykép elszámítása, hogy a' hazánkbeliek álljanak sorban, nem leszen fölösleges nagyobb kitetszőség okáért is. Im ezek a' kinyomozottak: Abara (*Abara*), Almás (*Almas*), Apavár (*Apavarctice-ne*), Aracs (*Aracia*), Ardó (*Ardea*), Árpád (*Arpad*), Árpásfolyó (*Arpaszu*), Azar (*Azara*), Bábolna (*Babylon*), Batyán (*Batana*), Basánhegy (*Bazian dagh*), Belus (*Behlous*), Csengele (*Cingilla*), Dara (*Dara*), Erós (*Eras*), Fülel (*Felek*), Gencs (*Gendsch*); Gyöngyösfolyó (*Gindes*), Halas (*Halus*), Haram (*Haran*), Jászhegy (*Jasonius mons*), Kálua (*Chalna*), Káló (*Chala*), Kankóvár (*Kankobar*), Karcsa (*Charcha*), Kardavár (*Khardawar*), Kaza (*Chasu*), Kerka (*Kerkha*), Keselyözön (*Kixiluxun*), Keve (*Keveh*), Kinis (*Khinis*), Kislak (*Kischlak*), Korotna (*Chorodna*), Kóbálványhegy (*Kuh Bavalin*), Kóvár (*Khavar*), Kún (*Chun*), Kún hegy (*Chun dagh*), Kún, Kúnság (*Koum, Koumschah*), Kürt (*Kürt*), Makó (*Maku*), Munkács (*Mungascht*), Náta (*Nata*), Pilis (*Piliscum, Blis*), Rima (*Rima*), Sárd (*Saard*), Sári (*Sari*), Sár-mellék (*Tscharmelik*), Sáros (*Sarudzs*), Semjén (*Semina*), Sóvár (*Sawar*), Szada (*Zaitha*), Szalka (*Zalka*), Szalók (*Soloke*), Szele (*Sele*), Szinna (*Sin-*

ne), Szirak (*Siroc*), Tápé (*Tape*), Tarján (*Tariana*), Tarna, Torna (*Tarna*), Tiba (*Tibe*), Zárdavár (*Zardawar*).

Fölmutatván ezekben Persia' vidékeiről származásunkat tanusító geographiai emlékek' nem megvetendő számát: nyilvánitanom szükség, hogy számba sem jövének itt a' régi Chananaea (imádságunkban Chunan) és Philistaea' városainak Magyarország' helyeivel meglepő hasonlatosságú nevei; ki ezekben gyönyörködik vagy történeti hasznos eredményeket óhajt levonni, ajánlom annak főleg Ackermann' bibliai Atlasát ¹⁾; nem hágtam föl ilyeneket keresendő Kaukaszus' bérceire a' magukat magyar eredetűeknek valló ingusok közé; nem fürkésztem az ottani gudamagyaroknál; nem jöttem le annak északi lábánál elterülő síkságokba Magyarváros' vidékeire: mégis ime milly szép számban állithatok elő magyar helynevek' maradványait. Ha majd egykor Kurdisztán, a' parthus-magyarok' egyik főfészke tárvább leend az európaiak előtt, és Mesopotámia' minden zugai közismeretre jutandnak, azon kutatások' következtében, mik európai tudósok által korunkban tétetnek, bizonyára sok ős magyar dolgok merülendnek föl az ezredéves romokból. Kevés ugyan, mit eddigelő Botta és Lajard' ásatai s tudományos működései e' részben eszközöltek; de úgy látszik mégis, nem csak a' régi persa, hanem parthus és így magyar idősakra is öntetik általa fénysugár. Bizzunk! „Dies diem lucet“ mint Ritter mondani szokta.

A' barkó, matyó és tahó m. néplekezetek' nyoma Persiában.

18. §. Midőn az illy emlékeket merőben segéderőségül tekintem parthiai származásunk' bizonyítására; nem mellőzhetek a' hajdankor' népismeretével csudálatos öszhangzás- és kapcsolatba hozható magyar ethnographiai tárgyat, mellynek szemléleténél ismét és ismét Persia' meg Parthia' vidékeire vitetik vissza legrégebb hazánk. Élten él mai napig a' magyar köz-nép' nyelvén több olly rokon néplekezeteki nevezet, miről krónikáinkban, mély halgatas uralg; a' mi már magában azt bizonyítja, hogy e' felekezeteki neveknek igen régieknek és országunk' magyar czim alatti alakulása' előttieknek kell szükségkép lenniök. Ezek közé tartozik (többet most mellőzve) a' BARKÓ, MATYÓ és TAHÓ név. Alig van Tiszánk' környékén született magyar, ki nem ismerné e' neveket, 's ne tudná ama' két elsőbbi néven hívott magyar nép' Botsod- és Hevesvármegye' melly részein laktát; de egy-

¹⁾ Ackermann, Bibel Atlas. Veimar, 1832. in 4.

szersmind ne táplálna ollyas balvéleményt, mintha azok merő csúfnevek lennének, valamint néhol elég balgául a' paloczé is ollyannak vétetik. Nem czélom most e' felekezetek' ethnographiaját írni: minthogy azonban a' tahó név szűkebb határok közé szorítatván, kevesbé ismeretes a' hazában, megérintnem szükséges, miszerint a' tahók Szegedvárosnak alsó részében, az úgy nevezett alsó városon és környékbeli néhány helységben laknak, kiket nyelvjárás' tekintetében is elkülönözött régi magyar fajnak mondhatni. Kiderül az igenis kutatásainkból, hogy ezek Persia' vidékeiről a' parduczos ősökkel ide költözött olly nevek, mellyek az ősz régiségben a' scythá népcsalád' némi ágainak voltak görög írók szerint sajátjai; tehát inkább tiszteletre mint gúnnyra méltó nevezetek. Azt csakugyan elhiheti mindenki, hogy a' köznép felekezetei' elnevezésére nem csempészett a' görög classicusokból szavakat. De vizsgáljuk sorra mind a' hármat.

BARKÓK. Az ősz Herodotus írja saját koráról (élt Kr. sz. előtt 445 évvel), hogy a' roppant Persabirodalom' Baktria tartományában barka nevű számos nép lakott ugyancsak olly nevű városban, kiket a' győzelmes Dariusz afrikai Barkából telepített oda. Így hangzanak szavai: „*Hic Persarum exercitus in Africam longissime ad Euesperidas processit. Quos autem Barcaeorum cepere, eos quosque ex Aegypto adduxere ad regem; iis Darius rex ad incolendum dedit vicum Bactrianae regionis, cui vico nomen imponere Barcae, ad meam usque memoriam etiam incolis in Bactriana regione frequenti*“¹⁾. Ctesias' töredékeiben, Curtiusnál és Stephanus Byzantinusnál Barcani és Borcani néven említetnek. Az elsőbbi írja Cýrus' korából: „*Cyrus vero sub mortis tempus Cambysen, primum filium regem creavit, iuniorum vero Tanyoxarcem, Dominum Bactrorum et ipsius regionis, nec non Chorammorum (Chorasmiorum), Parthorumque et Carmaniorum: et ut suas regiones a tributo solvendo liberos haberet, statuit. Ex Spitanae autem liberis, Spitadem quidem Derbicibus praefecit, Megabernem autem Barcaniis eosque matri in omnibus obtemperare iussit*“²⁾. Ismét Diodorus Siculusnál fönmaradt töredékeiben beszéli Ctesias: „*Cadusiorum etiam terrae et Tapyrorum, nec non Hyrcanis, Dacis (Daais helyett), Derbicibus, Carmaniis, Choramnaeis, Borcanis et Parthis est potitus*“³⁾.

¹⁾ Herodoti Hallicarnassei Historiarum L. IV. n. 204. Ed. Wesseling. Amstelod. 1763. fol. p. 370.

²⁾ Ctesiae Persicis Hist. Exerpt. c. 8. In Herodoti ed. cit. pag. 813.

³⁾ Ctesiae Pers. Frag. apud Diodor. Sic. L. II. Herod. op. cit. pag. 842.

Ritter Károly mély combinatioi szerint a' Vehrkána, Barkani, Hyrkania, Gurkana, Djordjan nevek mind azonegy tartomány- és népre vonatkoznak ¹⁾). Nem csekély számi népség vala a' barkó, miután az egész tartomány tőle nyere nevezetét. Ezen név alá foglalt scytha felekezetről tömördek adatokra találhatni mind a' görög mind a' római classicusoknál. Maga a' Parthusbirodalmat alapító I. Arsák Arrianus után bactriai, tehát barkó eredetűnek mondatik Syncellus chronicájában. Megint csak oda megyünk, akar miként hányjuk vetjük és kutatjuk a' dolgot, hogy a' barkók persiai származásuak, és a' nagy parthus nemzetnek egy részét alkoták vala, valamint most egyik felekezetét teszik a' magyar népnek. És a' mi itt különös czélul tüzetett ki, földerüle, hogy a' barkó név egyedül Persiában találtatik föl. Nem ok nélkül gyanítható e' névnek a' később tisztán kifejtett várkún (várkon, var-chunitae) névvel szoros kapcsolatban léte; minek kimutatása azonban már ide nem tartozik.

MATYÓK. Szinte Herodotus által ismertetnek meg legrégebben. Ő írja róluk Matieni görög végzettel kiejtve, miszerint földük a' Halys (Hallas) folyam' jobb partjától a' Kis Zab folyóig a' Cissiaiakig, éjszakfelé az Araxes' eredetéig a' mostani kurdisztáni hegyeken által terjedett meszszi-re. „*Siquidem imperium Medicum ac Lydium disternabat fluvius Halys, qui ex Armeno monte profluens, primum per Cilicas, de hinc interfluens Matienos habet, ad dextram, et Phrygas, ad laevam quos praeterlapsus et boream versus sursum tendens, hinc quidem Syros Coppadoces includit, ab laeva autem Paphlagonas.*“ Alább ismét mondja: „*Araxes porro fluvius a Matienis quidem, unde et Gydes fluit.*“ Tovább: „*Armeniis his Matieni, istam regionem tenentes, quorum terrae Cissia haec adhaeret.*“ Végre. „*Ex hac Armenia in terram Matienam tendens stathmi sunt quatuor*“ ²⁾). Polybius (Lib. V.) és Plinius (Lib. VI. cap. 18) szinte megemlítik Matiani név alatt a' Caspiumtengernél. Épazon tartományban laktak ime a' matyók, hol később a' Parthusbirodalom' éjszaknyugoti része állott; hol a' magyar (mazar) nép' annyi emlékeire találhatni jelenkorban is. Valójában, megfeythetlen egybeköttetését látjuk itt a' kétezer évi történeteknek, ha azonegy népcsalád' tagául nem akarjuk tekinteni a' matyó, parthus és magyar felekezetet. Megkell ezt engednünk, 's alaposnak val-

¹⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1838. in 8. Bd. VI. 1. Abth. S. 60.

²⁾ Herodoti Histor. Lib. I, n. 49, 52, 202. cap. 72. Lib. V, n. 49, 52. ed. cit. p. 35, 96, 395, 397.

lanunk a' különböző név alattiak' rokonságát: vagy azon balga állítást elfogadnunk, mit némi múlt századi író nyilvánított, hogy a' régi történetírók merő ábrándos mesékből vonák tárgyaikat. De hálál! nem szerepel, nem hódít korunkban a' szemtelen criticusok' önkénye többé; méltányoltatik élesítéletűek által a' tisztes régiség' naponta fölmerülő számos emlékektől gyámolított egyszerű igazmondása.

TAHÓK. Alig van scytha népfelekezet, melly annyiszor előfordulna a' classicus íróknál, mint a' tahó Daa és Daa név alatt. Herodotus (I, 125), Polybius (V, 79), Livius (XXXV, 48. XXXVII, 38, 40), Virgilius (Aen. VIII. v. 728), Strabo (XI), Plinius M. (VI, 19), Corn. Tacitus (II, 3. XI, 10), Pomp. Mela (III, 5), Arrianus (III, 11. 28. V, 12), Curtius (VIII, 3), Steph. Byzantinus 'stb. széltyiben beszélnek harczias életmóduk-, változó lakhelyük- és a' többi scythák- különösen parthusokkali vérségükről. Plinius nyilván összeköti őket a' parthusokkal midőn egyenlő törvényt és szokást tulajdonit nekik. „*Ultra sunt Scytharum populi* (úgy mond). *Multitudo populorum innumera: et quae cum Parthis ex aequo degat. Celeberrimi eorum Sacae, Massagetae, Dahae etc.*“¹⁾. Justinus a' parthusok' első lakhelyét a' barkók és dáhák' tőszomszédságába helyzi, mondván: „*Hi — solitudines inter Hyrcaniam, et Dahae — occupavere*“²⁾. Rokonságot bizonyit továbbá az is, hogy Artabán, a' parthus országlók' véreéből eredett férfi a' dáháknál élván, tőlük hivaték meg később a' parthus királyi székre Tacitus szerint: „*Igitur Artabanus, Arsacidarum e sanguine, apud Dahae adultus, excitus*“³⁾. Egy törzsfajhoz tartozott a' parthus, a' dáha, valamint honunkban testvére a' tahó a' magyarnak. Még bővebben megvilágosítja parthus rokonságukat Strabo, állítván, mikép a' Caspiumtenger körül lakó scythák jobbára daáknak nevezettek, a' keletfelé lakozók massagetáknak meg sákáknak: a' többiek köznéven scytháknak, ámbár minden felekezetnek lenne saját neve. Beszéli tovább: A' scytha Arsakes némelly daakon, kik melléknéven parthusoknak (barmos?) és nomadeseknek hivattak, 's kik Ochusnál laktak, uralkodván, Parthiát megtámadta és elfoglalta. Mondják (így folytatja tovább), hogy a' parthus daák azon daáktól költöztek ki, kik Maeotistón fölül lak-

¹⁾ C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. VI, cap. 19. ed. Harduini.

²⁾ Justinii Historiarum Philippicarum ex Trogo Pomp. excerptarum. Lib. XL, cap. 1.

³⁾ C. Cornelii Taciti Annalium Lib. II. cap. III.

nak és Xanthiusok- (szántó?) meg Pariusoknak hivattak. Nem épen bizonyos (így okoskodik végre) a' Maeotis tón fölül némelly daa scytháknak léte, kiktől ugyanis Arsacest eredni mondják, ki midőn Diodatus' gyarpulta alól menekült, Parthiát el zakadásra bírá ¹⁾. Illy szoros összeköttetés bizonyára nem lehetett vérségi kapcsolat nélkül. Maga azon ingadozó véleménye a' régieknek, hogy az első parthus országló majd bactriai azaz barkó, majd dáha azaz tahó eredetűnek mondatik, igazolja közös származatukat. Föltűnő az is már magában, miként a' barcanok, dahák és parthusok többnyire egymásmellett neveztetnek. Elvitázhatlan tehát vagy csak ezekből az érdeklett aggkori három népnévnek egyedül a' magyar-nemzet' keblében fönmaradása, azon magyarénak, mellyel geographiai összeköttetésüket már Ázsiában eléggé bizonyítja Ammianus Marcellinus' főnebb idézett fontos sora (Lib. XXII, cap. 8), t. i. hogy a' Pontus körül Halys víztől keletnek dahák és makronok azaz magyarok egymásmellett éltek. Herodotusnál is egy sorban állnak némi helyütt a' matienek és makronok; Ctesiasnál dahák, barcanok és parthusok egyvégben számítatnak el, már szinte előadtam igéiben.

A' magyarok'
régibb lakhe-
lyei.

19. §. Ennyi egybevágó, fontos emlékek' utmutatásánál fogva nem lehet aziránt kételkedni, hogy Persia' vidékein, jelesen a' régi Parthiában lakott a' magyar nép. Ez áll rendithetetlenül igen is: de valljon kapcsolatba hozhatjuk-e és miként ideköltözött őseinket az ottaniakkal? kimutatható-e nyomunkint az ut, mellyeni ideszármazásunk bebizonyul? Erre megint csak az feleletünk: „A' magyarok' régi lakhelye 's költözködési vonala' nyomozásánál épen nem a' Jegestenger felé, hanem Persia' vidékére, különösen Parthusországba vezettünk vissza.“ Ezen állítás további bebizonyításául a' történeti adatok' nyomozását folytatandók, előbb ismét némi rövid kitéréssel foglaljuk el az olvasót. Valamint egyes családok származásának kimutatásában legbiztosb mód alulról fölfelé haladni, úgy valamelly költöző nép' ősfészke legbiztosban határoztatik meg, ha vándorlásának nyomán fölfelé mindaddig kísértetik, míg a' történetek' fáklyája vizsgálódásunk mütételénél ki nem aludván, annak régi állandóbb lakához nem érünk. A' Pannoniában letelepült magyar nemzetnek Constantinus Porphyrogenitus görög

¹⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Camsaboni Paris, 1620. pag. 515.

császár, kinek e' részben leghitelesb tanutételével birunk, időszerint a' mostanin kívül három lakhelyet tulajdonit, ilyen geographiai renddel:

I. Etelköz.

II. Lebedia.

III. Egy általa meg nem nevezett, — honnan Lebediába költöztek. Ezen utóbbinak biztos kipuhatolását veszem immár egy különös szempontból munkába.

Azt állítja a' tudós császár az általa mindig turkáknak hívott magyarokról, hogy Lebediában laktukkor bizonyos oknál fogva még SAVARTOEASPHALI néven hivattak. „*Et quidem tunc non Turcae, sed SAVARTOEASPHALI quadam de causa dicebantur.*“ Alább beszéli, miszerint a' magyarok Lebediában két részre oszolván, egyik kelet felé Persia' mellékin telepedett le, és azok mainapiglan (írt 949—951. évben) a' magyarok' (turkák) régi neve szerint SAVARTOEASPHALI néven hivatnak; végre említi, hogy ezen kelet felé Persia' részein lakó magyarokhoz az ő korában is kereskedőiket küldözik a' nyugoton (Moraviában) lakó magyarok, meg is látogatják őket, és gyakorta választ kapnak tőlük. „*Ad Turcas vero orientem versus in Persidis partibus habitantes, quorum supra mentionem fecimus, negotiatores suos mittunt etiam nunc ii, qui occidentem incolunt praedicti Turcae, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt*“¹⁾. A' hazai és byzanczi történetek' alapos ismeretével bíró részrehajlatlan írók közül alig van olyan, ki Constantinas' imez utóbbi soraiból elmélkedve azon egyszerű oknál fogva, hogy a' kétfelé szakadt nemzetest' egyik felének Persia' vidékére költözése nem egyébre mutat, mint régibb hazájuk' ottlétére: ne hitte volna persiai származásunkat. De mindezen hiedelem elegendő gyámok- és történeti bizonyítványok' hiányában nem volt ingatlan állású a' messzibb éjszokról, a' finn világból philologok által hozott okoskodások' ellenében; hiányzott még a' legerősb lánczszem, mi egy déli tartománynyal hozza szoros kapcsolatba a' magyart: mert nem tudák megfejteti a' SAVARTOEASPHALI nevet, 's ki találni azon bizonyos okot miért hivattak régibb időben

Savartoea-
sphali név.

¹⁾ De Administrando Imperio. Cap. 38. In Constantini Porphyrogeniti. De Thematibus et de Administrando Imperio, recogn. Imm. Beckerus. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168, 169, 171. A' latin fordításban a' görög β betűt v-nek mondván ki, Sabartoeasphali helyett Savartoeasphalit írunk.

ekkép a' magyarok. Az ezen név körül fölmerült alaptalan fejtegetéseket előszámlálni untató egyszersmind hálátlan működés lenne, azért csak annyit nyilvánítnunk, hogy a' régiebbeken kezdve, Dankovszky' fejtegetésével sem nyert e' részben a' magyar őstörténet kellő világosítást. Számosak boldogult Horvát Istvánnak a' magyar őstörténetek körüli érdemei: de ha nem volnának is számosak, maga azon tény, hogy ő volt legelső, ki a' Constantinus Porphyrogenitustól magyarázatlanul hagyott „sabartoe-asphali“ nevet megfejtette, és hogy ezen megfejtéssel kulcsot adott a' maradék' kezébe egy ős magyar világ' rejtélyét fölnyitandót, — hervadhatlan koszorút viva halantékára. Ő volt, ki kevesek által értett és sokaktól félre magyarázott Rajzolataiban első mondá ki egész határozottsággal, miszerint a' „*Sabartoe*“ a' Justinus által emlegetett „*Zapaorte*“ parthiai hegygyel, mellyen a' vihatlan erőségű DARA vár építetett, azonos, és hogy az „*asphalos*“ külön görög toldalék, bátorságos, erősített, védett értelemmel bíró ¹⁾; ő volt, ki bővebben megmutatá, mikép a' Sabartoe, Savartoe, azaz Závártó nevezet Parthia' magos hegyeihez, különösen azok' záváros, kapus hegyszoroasihoz vezetnek bennünket ²⁾. Soha nem esküdtem mester' szavára; — személyes viszonyom sem vala az elhunytal olly közeli, hogy irántai hajlam- vagy előszeretetből néha túlságig vitt állításait vakon elfogadjam: sőt ifjúkori törekvéseim' általai részvétlen, 's némi féltékenységet sejtető rideg fogadtatása ösztönyszerűleg visszatartoztatott: örömmel bevallom mégis, hogy, minél mélyebben hatottam a' hajdankor' ismeretébe, minél gondosabban hasonlítám össze a' régi világ' nemzetünkre vonatkozó tova szétszort történettudományi maradványait az újabb idők' naponta fölmerülő régiség' alaposb ismereteivel, kiaknázott emlékeivel: annál élénkebben győződém meg helyelyel-közel csak vázlatokban közlött rendszerének valósága, sok részben rendithetlen igazsága fölött. Nem csuda, hogy részletekben be nem bizonyítá rendszerének számos tételeit; olly nagyszerűek, olly roppant munkálatot föltételezők azok, hogy merőben föltalálásuk, összeállításuk és az adatok' egybegyűjtése kedvező helyzetben is egy emberéletemet kívánnak. E' nyilatkozattal Horvát István' árnyékának tartoztam, de tartoztam megnyugtatósul azok' irányában is, kik úgy vélekednek, mintha nem felelt

¹⁾ Horvát István, Rajzolatok a' magyar nemzet' legrégiebb történeteiből. Pest, 1825. 8r. 54. l.

²⁾ Horvát Istv. A' Szlavínokról, azaz kérédőkéről. Pesten 1844. 8r. 95. s. k. II.

volna meg a' boldogult, körülményeihez képest nehéz föladatának. Jóni fog még egy boldogabb kor, mellyben most erős záruk alatt levő készülleteit 's összegyűjtött anyagait némi értelmes magyar kellően fölhasználván, roppant studiumának bámulatos eredményét a' tudós világ elé hozandja. Én, — elszigetelten, magános erőmből, gyámolítás nélkül törögetem a' járatlan ösvényt. Ösztön- vagy jutalomdíj sem kecsegteté 's buzdítá soha fáradalmaimat; igen középszerű állásom pedig terjedelmesb működésre épen nem kedvező. Ha tehát keveset eszközölhetek, annak ismét csak az az oka, hogy hosszas tanulásaim után hanyatló kort értem el, míg a' magyar nemzet' legrégibb története iránt elegendő ismeretet 's meggyőződést szerezheték, míg tisztán láthatám azt, miről az egyetemi világtörténet-tudomány eddigelő nem álmodott. Mosolyogjanak illy kifejezésekre a' külföld' nagy tudományú historicusai: mindegy. Igazolni fog az idő: *Opinionum commenta delebit dies.*

20. §. Megtanított bennünket Horvát István arra, hogy a' „SAVARTOEASPHALI név mit jelent; 's megmondá, hogy e' név lánczolatán egyenesen PARTHIÁBA vezetetünk; mihezképest a' magyarnak Constantinus Porphirogenitus által meg nem nevezett: III-dik Hazája PARTHIA. Talán azt fogják némellyek ellenvetni: jóllehet Horvát ekként magyarázá a' Sabartoe nevet: mivel azonban magyarázatára történeti világosításokat kevesbé hintett: még nem vált csalhatatlanná az állítás. — Szolgálunk mi tüstént illyenekkel is. Constantinus Porphyrogenneta császárral egyidejű Luidprand cremonai püspök, korának nagy tudományu férfia, ki Otto német császár részéről kétszer, u. m. 946 és 968-dik évben viselt követséget Byzanczban, ki a' magyar nemzet és ország' ismeretéről több helyütt mint szemtanu teszen bizonytságot; kinek mint diplomaticai személy- és történetírónak egyszersmind lehetetlen volt nem ismernie Constantinus' 949 — 951-ben készült és az akkori politikusoknak nélkülözhetlen munkáját, így ir Frankfurtban 958-ban, tehát az első követség után, magyar őseinkről 885 — 927-ig terjedő tárgyak között; mint akkor szokás volt, merő epés kifakadással: „*Ungariorum gens cuius omnes poene nationes experte sunt servitiam, quae miserante Deo sanctissimi atque inuictissimi regis Ottonis potentia, ut latius dicturi sumus, mutire non audet exterrita, nobis omnibus tunc temporis habebatur ignota. Quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas CLUSAS nominat*

Savartoeasphali név Parthiába vezet.

vulgas, ut neque ad meridiem, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem“¹⁾. Jegyzésbe teszi a' kiadó a' „*Clusas*“ szóra, hogy a' kézirat' másikkában „*Clusuras*“ áll, mi nem egyéb a' „*Claustra, pilae, portae*“ nevezetnél, 's mit a' régiek hegyek közti szoros és keskeny utak' kifejezésére használtak, nyelvünkön pedig „ZÁVÁR vagy KAPU“ jelentéssel bir. Használtatott ezenkívül még „*Clissa*“ és „*Clissura*“ nevezet is épa azon értelemben. Kérdjük már, nem azt mondja-e Luidprand latinul és körülírva, a' mit épen Constantinus Porph. magyar és görög összetett szóval irt? nem azt állítja-e, hogy a' magyarok midőn még európaiak által nem ismertettek, erős závárak által voltak minden felől környezve? azaz: *savartoe-asphali* = závartői erősítettek voltak. Igen is azt mondja, mit Constantinus; azt mondja, mit Justinus főnebb említett soraiban *Zapaortene* parthiai hegyről ír; t. i. minden oldalról meredek szikláktól úgy körülvetetett, hogy a' hegy' ótalma védőkre nem szorulna. „*Ita enim a praeruptis undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat.*“ Azt mondja, mit Procopius Daravár' fekvéséről följegyzett: „*His in partibus mons editissimus inaccessis horret praecipitis.*“ Úgy állítja előnkbe, mint a' minőnek Dara' vidékét az újabbkori utazók lefestik, szirtes, magos hegyekkel körülvelt és szoros utakkal maga a' természet által fölruházott tartományt: következőkép a' parthiai závárak (*clusurák*) voltak a' magyarok véd-lakhelyei. Értette tehát Luidprand a' magyarok' geographiai régi nevét, és igen helyesen írta körül régi hazájukra vonatkozólag; melly körülírással Constantinus' elhalgatta „*némelly ok*“ megfejtetvén, kellő világosságra hozatik; de hibázott még is, midőn azon hegy-záváros lakhelyüket földiratilag nem oda látszik tűzni, mint alábbi soraiból kitűnik, hol tulajdonképen létezett, ezen hibája azonban annál inkább megbocsátható, mivel ünnepélyesen bevallja a' magyar nemzet' akkoriban mindnyájuk általi ismeretlen voltát: „*nobis omnibus* (úgy mond) *tunc temporis habebatur ignota.*“ Midőn előbb ugyan is Arnulf császárnak Sventibald (Svatopluk) morvák vezére elleni sikeretlen harczát megemlítvén, a' magyarok' segítségül hívását előadná, úgy állítja előnkbe a' dolgot, mintha Arnulf azon hegyszorosakból hitta volna ki őket: „*Arnulfus interea* (ekkép ír) — *cum Centebaldum Maravanorum Ducem — debellare nequiret, depulsis*

¹⁾ Luidprandi-Antapodosdis Lib. I. cap. 5. Apud Pertz G. H. Monumenta Germaniae Historica, Hannoverae, 1839. fol. Scriptorum Tom. III. pag. 276.

his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo CLUSAS nominari praediximus, HUNGARIORUM gentem — in auxilium convocat.“ Mi e' tévedésen föl nem akadhatunk, mindenek által tudva levén a' magyaroknak Arnulftól Árpád fővezér' korában etelközi lakhelyökből kihivatásának, hová dél- és nyugotfelőli hegyszorosok és závárok épen nem alkalmazhatók, kevesbé zárhelyeikből történte; mert a' Moldva- és Erdélyközti havasokon kívül minden oldalról szabad tér nyílt a' magyarok kirohanására. A' későbbi krónikások, jelesen Albricus a' XIII-dik század közepén élt franciaországi apát Luidprand' magyarokra vonatkozó sorait igról igré leirván a' závár hegyet (Clusa) épen úgy alkalmazza, mint maga Luidprand ¹⁾; nem csuda azért, ha annyi történetbuvárok e' szóban nem találták föl eddigelő Constantinus Porphirogenneta' „Sabartoe-asphaloi“ nevezetének megfejtését, tulajdonkép latin fordítását. A' magyar krónikairóknak is volt némi homályos sejtelmük a' ZÁVÁRTÓ parthiai őshazáról; de csak homályos és néphagyományokon alapuló, annélkül, hogy azt megnevezni, vagy helyét világosan kijelenteni tudták volna. Midőn Kézai Simon XIII-dik századi krónikásunk Scythiáról a' magyarok' őshonáról beszél, ilyen jellemző geographiai leírást ad róla: „*Situm enim naturalem habet tam MUNITUM, ut in solo locello paruissimo, ibi aditus reperitur*“ ²⁾. Mi ez egyéb mint tökéletes körülírása Constantinus' Savartoeasphali nevezetének? Nemde húnél hivebb ecsetelése Justinus kijelölte Zapartenon parthiai hegyes vidék' tulajdonságainak? Az utánna következő sorokban is azon scythiai hely' bevehetlensége, termékeny, mindenekkel bővelkedő volta olly elevenen rajzoltatik Kézaitól, valamint Justinus és egyebek ismertetik Parthia' egy részét. A' mit Kézai a' magyarok lakta Scythiáról mond, majd nem szóról szóra utánozza a' bécsi képes krónika Turoczinál, hasonlókép nem nevezve Závártót. Ímezek szavai: „*Situm etiam eiusdem tam MUNITUM, ut in vno tantum loco paruissimo, introitus illac reperiatur existere*“ ³⁾. Annyi lefolyt századok után bizonyára elég hű leírása ez néphagyomány után a' parthiai Závártó, bátorságos, erősített, védett ókori lakhelynek; elég nyomós billegzése 's kifejezése a' görög „asphalos“ értelmének.

¹⁾ Albrici Monachi Triumphontium Chronicon. Hannoverae, 1698. in 4. p. 226, 242. ad An. 893, 903.

²⁾ M. Simonis de Keza Chronicon Hvngaricvm. Budae, 1782. in 8. Cap. I, pag. 34.

³⁾ Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum. Part. I. cap. V. Apd Schwandtnerium, Scriptores Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 50.

Ne véljük mindazáltal, hogy a' parthiai závár hegyek csupán egy kis környékre szorítottak volna. Strabo I. századi földleíró az Eufrates mellett annak jobb felén fekvő Amanus hegyet, inelly szinte Parthiához tartozván huzamos ideig, a' romaiakkali harczoknak többször volt színhelye, úgy írja le, mint závárakkal ellátott 's védett hegyrészeket: „*Amanus mons (úgy mond) est in confinio Ciliciae et Syriae, tantaeque sunt in eius transitu ANGUSTIAE, ut quondam PORTAE fuerint in iis cum MURO CONSTRUCTAE, LOCO NOMEN INDE INDITUM*“ ¹⁾. Világosan kimondja ime Strabo is, hogy závárairól hivatott e' vidék, de elhalgatja a' neki barbarusnak tetsző „ZÁVÁR“ nevet. A' parthiai závár - hegyről beszél a' Miscella írója midőn ekkép nyilatkozik: „*CLAUSURAS tenere quae ducunt in Persidem*“ ²⁾. A' závárhegy' nevét ime itt is lefordítva találjuk, és csak ez a' legnagyobb nehezség.

Ott állunk tehát már, hol bizton kimondhatjuk, miszerint „a' magyarok régi SAVARTOE neve merő geographiai, mi az ASPHALOS görög hozzáttétellel világosítást nyer; és hogy ezen geographiai név egyenesen Persia' vidékére, a' régi PARTHIÁBA, annak a' parthus-magyar korban SAVARTOE azaz ZÁVÁR hegy és TŐ (Radix montis) nevet viselő helyére vezet bennünket, hol DARA vár állott.“ Nemcsak Parthiába vezetettünk be e' név' megfejtése által, hanem a' Darius Histaspes korából fönlevő ékírásos emlékekben bámulattal olvashatja a' tudós világ a' magyar nemzet' e' hajdankori nevét. Ott áll a' leghatalmasb persa királynak adótfizető ázsiai népek és tartományok' sorában „ZÁVÁRTÓ“; ott mondatik Lassen' értesítése szerint: „*Darius Histaspes rex populorum bonorum posui. Hi adorationem igni, mihi tributa attulere. Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, SAPARDIA, Hunae etc.*“ ³⁾. Tűzimádók voltak a' legrégibb kelleti kutfók szerint a' magyarok is ⁴⁾. Illy csalhatatlan nagyszerű emlékeket nem mutathat föl őseinkről csak a' hajdani népek' bölcseje Persia.

Vannak kik a' „SAVARTOE ASPHALI“ névben azért nem lelhetik föl a' magyarok' „ZÁVÁRTÓI“ nevét, mivel ilyen nemzeti név előttük szokatlan- a' zavártói erősítették' pedig hihetlennnek látszik. Figyel-

¹⁾ Strabonis Geographia. Lib. XVI.

²⁾ Fabrotti Glossarium. In operibus Cedren. Ed. Bon. T. II. pag. 910.

³⁾ Lassen Chr. Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn, 1836. in 8. S. 39. ff. u. 152.

⁴⁾ Tudománytár. Budán, 1842. II. füz.

meztetni kell az illy véleményűeket legelőbb is arra, hogy Constantinusnak a' „savartoe“ szóhoz ragasztott „asphalos“ görög szava az előtte álló magyar névnek görög kitételű általános értelmezése; mert erős záváráról ekkép nevezett hegynél lakván egykor a' magyarok, bizonyára bátorságos, erősített, védett lakhelyűek voltak; a' minemű kijelentésre az „asphalos“ elég alkalmasnak találtatik, miután nyilvánosá lón a' főnebbiekből az elnevezés' általa elhalgatott oka. — Megfeledkeznek továbbá a' kétkedők arról, hogy a' „zavártói“ épen olly geographiai név, mint: erdei, erdélyi, havasalföldia, hegyalljai, (Hylaeus, Transylvanus, Transalpinus, Pedemontanus); mint a' provincialis nevek: bodroghközi, muraközi, rábaközi, vagy: cserhádi, nyírségi, tiszszahádi; végre: marczaltói, marostói 'stb. A' scytha népről áll az leginkább, miszerint kiterjedett ágazatai miatt sokféle felekezeti, nemzeti és lakhelyzeti nevekkal is különböztettek meg egymástól. Mi lehet a' II. Béla kir. névtelen jegyzőjének „Dentumoger“-ja egyéb don-tói magyarnál? Hiszen Dentia, Mogeria és Bascardia scythia tartományokból jöven a' krónikák szerint a' magyarok, kellett lenni dentiai vagy doni, mogeriai és baskardiai magyaroknak is. Az illy helyekről kölcsönzött népnevek különösen a' húnfelekezeteknél mutatkoznak. Theophanes a' IX-dik században élt író mondja: „*Ad Eurum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingua Khermichiones dicunt*“¹⁾. Ezen tanutétel szerint a' persák nevezék saját nyelvükön a' Don-tól délkeletre lakó turkákat, kik szerinte hajdan Massa-Geták (nagy-geták) neve alatt voltak ismeretesek, kermi chionoknak. Persa és török nyelvben mais cherman, chirmen, germen, hirman, hirmen: várost, várat jelent; innen Akkerman, Fejérvár, Bielogrod a' Dniszternél; Kara-hirmen, Feketeváros a' Dunánál; Sar-Germen, Sargavár Krimeában: melly szerint: Chermichion: vár-chun azaz kún. És vizsgáljuk mára a' történeteket, találunk-e illy nevű hún népfelekezetet? Igenis találunk: itt vannak a' Var-chuniták azaz várkúnok. Theophylactus írja ámbár a' név' eredetére kétes értelemmel de magára a' névre világosan: „*Haec in Oriente ad Fluvium Til accolit, quem Turcae Nigrum appellare solent. Eius vetustissimi principes Var et Cheunni vocabantur, a quibus etiam nonnullae illarum gentium adeptae sunt appellationem, ut Var et Chunni nominarentur*“²⁾. A' kik még ma is kételkednek

¹⁾ Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Bonnae, 1821, in 8. pag. 26. a.

²⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Bonnae, 18⁴. in 8. pag. 281.

a' **chan**, hun, kún azonegy jelentésén, reájok kár volna szót vesztegetnünk. Ha voltak vár-kúnak; ha létezett egykor Bosporanus (As-purgio, vasvári) nép; ha voltak továbbá Tyri-Geta (Tur, Tyras folyó melletti Geta), Ost-Fal, Vest-Fal 'stb. geographiai nevű népek, miért ne lehettek volna závártói magyarok? A' „zár, závár“ mint geographia nevezet földaláttató Persia' vidékein „zoar, zur“ formában hegyszoros vagy kapu' jelentésére. Procopius írja a' kaukaszusi závárrol: „*Ad Portas — quae Hunnos vicinos in Persarum ac Romanorum oras inducunt: Tzur altera, altera veteri nomine Caspia dicitur*“¹⁾. A' római időkben Amidának, (most Kara-Hamid, Diarbekr) hol Ammianus szerint a' V. Legio Parthica tanyázott, egyik kapuja Mar-Zoara nevet viselt²⁾. De miért mindezeket bizonyítgatni, midőn ott áll Darius emlékeiben a' szomszéd tartományok közé sorolva „Sapardia“ az előbb fölhozottak szerint; miből Závártó vidék vagy tartomány' lételet épen a' kérdéses részekén, az nem fogja föl, ki efféléket kombinálni nem akarja. Hogy krónikáink mélyen halgatnak a' „zavártói“ névről, semmit sem bizonyít állításunk ellen; Etelköz és Lebedia névről sem tesznek egy szóval is említést; de azért ugyan kételkedhetni-e a' régibb magyar lakhelyek' illy neve fölött? —

Parthiából
kiköltözés.

21. §. Mikor költözött ki Parthiából a' magyar nemzet? ezen kérdés gördül immár előnkbe a' parthus vérség' földéítésénél.

Itt sem alszik ki a' világitó szövétnek, ha elég gondot fordít rá a' nyomozó.

A' sassanida persa új dynastia által 229-ben szétszórt Parthusbirodalomból, hogy ki nem költözött az egész parthus néptömeg, hanem birtokának a' persák- és római uralom alá jutásával azokban hatalma tiprottan vonta meg magát: igen természetes. Egy részük, különösen a' főbb családok, az éjszakibb vidékeken honoló scytha rokon népágazatokhoz, kik húnok, khazarok, massageták, turkák- 's egyéb különböző névvel jegyzettekhez csatlakozék: ugyanazért, majd ennek, majd amannak neve alatt találjuk föl őket a' Kaukaszus és Caspiumi tenger körül, hol a' rómaiakkal, hol a' persák mellett harczolva. A' Parthiában maradt magyar felekezet egyik része, mint fönebb a' matzarvári dolgokból értettük a' szerencse' forgandóságához képest néha a' romaiaknak, majd ismét a' persák-

¹⁾ Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 3. Ed. Lipsiae, 1833. Part. II. Vol. II. p. 469.

²⁾ Assemani, Bibliotheca Orientali. Tom. I. pag. 274.

nak lőnek alattvalói. A' római hirtokokban, jelesen Fölső-Mesopotámiában lakó parthus ivadékok nem jelentéktelen szerepet viselének a' IV-dik században mint római zsoldosok, több római parthus ezred alakulván keblük-ből, kik szülő földükön védték persák ellen a' római hatalmat. Ammianus Marcellinus írja Tigris melletti Singara város' 360-dik évben persák általi ostromáról: „*Tuebantur autem hanc (Singaram) civitatem Legionēs duae, prima Flavia, primaque PARTHICA, et indigenae plures; cum auxilio equitum illico ob repentinum malum inclusorum: qui omnes, et dixi, victis manibus ducebantur, nullo iuvante nostrum*“ . — Alább ugyancsak Tigris melletti Bezabda vagy Phöenica város' ostromáról: „*Ad cujus tutelam tres legiones sunt deputatae, secunda Flavia, secundaque Armeniaca, et PARTHICA itidem secunda, cum sagittarum pluribus Zabdicenis, in quorum solo tunc nobis obtemperantium hoc est municipium positum*“ ¹⁾. Ismét Valerius Constans császár' korát érdekelve a' 359-dik évben persák által elfoglalt Amida városról beszéli főnebb: „*Cuius oppidi (Amidae) praesidio erat semper quinta PARTHICA legio destinatus, cum indigenarum turma non contemnenda*“ ²⁾. Némi római sirkövön olvastatik Muratorius-nál: „*LEG III. PARTHIC.*“ ³⁾. Rómában a' Capitolium' udvarán levő emlék' sorai: „*Leg. I, Leg. II, Leg. XIII. PARTHICA*“ nevek is tartalmazzanak magukban. Az 1, 2, 3, 5 és 13-dik parthus legióról világos bizonyosságokkal birunk im' ezekben; mikből eléggé kitűnik, hogy birodalmuk össze-rogyta után a' IV-dik században nagy sokaságú parthus nép lakott a' mesopotámiai római birtokban, melyből a' persa hatalom' terjedtével nyomult éjszakra scytha néprokoniaik közé. Nem tudatik ugyan minden légio nevének eredete 's oka; azért határozottsággal állítani mind e' kinyomozott parthus legióknak született parthusokból szerkezetét valamint vakmerőség, úgy másrészt egyedül a' parthusokon vett győzelemről ekkép nevezetüket állítani merő csalódás lenne. A' Parthusbirodalom' enyészte után a' persiai határoknál tanyázó legiók is viselék e' nevet; ebből méltán következtethetni, hogy a' Legio Brittanica, Legio Germanica 'stb. példájára nemzetségi és származa i billeget viselt a' parthus legio. Meg kell jegyeznünk általában a' parthus névről, hogy az arsakidák birodalmának összerogyta

¹⁾ Ammiani Marc. Hini Rerum gestarum. Lib. XX, cap. VI, VII.

²⁾ L. c. Lib. XVIII cap. IX.

³⁾ Katancsich M. P. Istri Adeolarum Geographia vetus. Budae, 1827. in 4. Part. II, pag. 383.

után is használtatott egyideig a' sassanida persákra főleg római írók által. Így például olvassuk Eutropius IV-dik századi irónál Licinius Valerianus császárról irtában a' persákat parthusoknak is nevezni: „*Vallerianus in Mesopotamia bellum gerens, a Sapore Persarum rege superatus est: mox etiam captus, apud Parthos ignobili servitute consenuit*“¹⁾. A' massageta nevezet is kedvező eredményt ad kutatásunknál. Daravár ostrománál 530-dik évre láttuk fönnebb, mikint 1200 massageta vivott együtt Belizár alatt a' rómaiakkal persák ellen, Sunicas, Augan, Simas és Ascan levér vezérük. Hol vették magukat ezen massageták? talán a' Volga' torkolatátó menének Dara' védelmére? ó nem. Ők a' závártói parthus magyarok' ivadéki valának a' scytha néptörzsök' eme' gyakorta fölváltva használt neve alatt. Nem gyéren hivattak később korban is massagetáknak a' magyarok. A XIII-dik század' első felében élt spalatroi főesperest Tamás egyenesen a massagetáktól származtatja le a' magyarokat ekkép irván: „*His fere tcmtemporibus, pars aliqua Gentis MASSAGETUM egressa de regione sua quae MAGERIA nuncupatur, venit in multitudine gravi, obstantia quaedam devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit*“²⁾. Telvék a' byzanczi írók a' kaukaszusvidéki chun, hún, massageta, turca 'stb. változatos nevű scytha népnek görögökkel együtt harczolásáról szóló híradásokkal, főleg Heraclius korában; és épen ez időre tűzi a' nagy hitelű Nestor a' magyarok' föltünését fejező Ugriknak nevezvén őket, valamint a' besenyő-kúnokat fekete ugriknak. Így ír a' legrégibb szláv krónika: „*Hierauf kamen die weissen Ungern, und erbten das schlaronische Land, nachdem sie die Volochen verjagt hatten, die dieses Land vorher eingenommen hatten. Diese UNGERN fügen sich unter dem HERACLIUS zu zeigen an, und ZOGEN MIT IHM GEGEN DEN PERSISCHEN ZAR KOSRU*“³⁾. Ingadozhatlanul áll tehát az orosz évkönyvek szerint, mikép a' Pannoniába költözött magyarok Heraklius császár korában (610—641) tűntek föl mint újlag független nemzet, és mellette harczoltak is Kozroes persa király elleni háboruban. — Tekintsünk már most a' byzan-

¹⁾ Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. IX. cap. VII.

²⁾ Historia Salonitana. Cap. 14. In Schwandneri Script. Rerum Hungar. Lipsiae, 1746, in fol. T III, pag. 548.

³⁾ Nestor, von A. L. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 144.

czi irókba, 's vizsgáljuk, kiket és milly nevű scytha népet hirdetnek Heraclius' frigyesének a' persák ellen.

22. §. A' VIII-dik század végével élt († 828.) constantinápoli patriarcha Nicephorus 615-dik évre tűzve Chosroes persa királynak a' rómaiak ellen ujabban indított háboruját, 622-dik évnél írja: mikép Heraclius cs. a' Feketetengerre kelve a' lázok' tartományában (Lazica) kikötvén, onnan a' turkák fejedelméhez (ad Turcarum principem) ajándékokkal ellátott követeket küld, azt a' persák elleni hadba társnak hivandóul; ki is megígéré a' segedelmezést. 625-ben Heraclius a' megérkező seregnek elébemenvén, midőn a' vezér hallá a' császár' jelenlétét, a' turkák' nagy sokaságával eleibe siet, és lováról leszálván, előtte földreborúlt; melly tisztelkedést követői is utánzák. Látván a' császár a' nagy megtiszteltetést, a' vezérnek kijelenté, hogy, ha állandó és hű barátságra akar vele lépni, lovon ülve is közelítsen hozzá, fiának nevezvén őt. És így, a' császár ölelésére bocsátatván, az, fejéről levévé koronáját, 's a' turka vezér' fejére tévé. Ezután vendégségre híván meg, a' lakománál használt mindenemű edényeket és eszközöket, királyi öltözettel és drága kövű ékességekkel együtt neki ajándékozta. Hasonlókép adott más ékességeket az őt környező két főnöknek, miket saját kezével osztta ki. Azonban, tartván a' császár, ne hogy valamint az avarokkal történt, magának ártson, ezen frigyet erősen megkötötte, mert leányának Eudokiának arczképét előmutatván, így szólt a' vezérhez: midőn az Isten összehozott bennünket, akará, hogy fiam légy. Ime, itt leányom, a' rómaiak' királynője, kit, ha engem gyámolítandasz, és ártóim ellen segedelmet adandsz, neked nőül ígérem. Erre e' turkák' vezére a' gyönyörű arczkép' eredetiének szerelmére gyúladván, az által e' szövetség' megerősítésére hajlandóbbá lőn. Tüstént átadá a' császárnak a' turka hadsereget, mellyel Persiába nyomulván a' városokat földülá és tűzoltárokat szétszórta. „*Statim igitur Turcarum copias cum duce imperatori tradidit. Quibuscum in Persidem irruens, oppida subuertit atque ignis delubra prosternit*“¹⁾. — Szinte azon időkorban élt Theophanes csekély különbséggel de nyomósabban így adja elő az esetet 617-dik évre jelölve: Heraclius Lazicába menvén, ottani kevés mulatás után a' keleti turkákat, kik kazaroknak hivatnak („*Turcos orientales*,

Húnok' neve
alatt élése a'
magyarok-
nak.

¹⁾ Sancti Nicephori Breviarium rerum post Mauritium gestarum. Bonnae, 1937. in 8. p. 17, 18.

quos Chazaros vocant“) hadi szövetségre édesgeti. — A' kazarok a' caspiumi kapukon áthatolva Persiába rehintak, és Ziebel (Ζιεβήλ) vezér alatt (ime a' Csepel' Árpád lovászmesterének és arról hívott dunai szigetnek már a' kazaroknál használt kún-magyar neve, melyet Béla kir. névtelen jegyzője cap. XLIV. Sepel-nek ír), ki a' csákán (Chagan) utánni-méltósággal birt, Adroega tartományba behatottak, és a' merre csak menének, a' persákat rablánczra fűzék, 's a' városokat meg falvakat tűzzel pusztíták. Azonban a' császár Lazicából eltávozván, azoknak eleibök menni 's hozzájuk csatlakozni igyekezett. Midőn Ziebel a' császárt meglátá, eleibemene, nyakát megcsókolá 's hódola neki, mit a' persák Tiflisből néztek. A' turkák hadserege pedig földig hajolván ábrázattal leborúlt, miután a' fejedelmi tekintélytől áthatva, szokatlan tisztelkedés nemével, melly azonban a' pogányoknál ünnepélyes divatú, a' császárt üdvözlé, a' hadvezérek bércztetőkre menve, hasonló módon leborulának. — Ezután Ziebel negyvenezer válogatott vitéz férfiakat a' császárnak haditársképen rendelvén, saját tartományába mene vissza. A' császár azokat maga mellé vevén Chosroes ellen indult. „*Selectos tandem viros strenuos ad quadraginta millia Ziebelus belli sociis imperatori assignavit, et in propriam postmodum regionem secessit. Imperator illis sibi adiunctis, adversus Chosroem perrexit*“¹⁾. Ismét írja 618-dik évre: „*Hoc anno iam a mense Septembri Heraclius una cum Turcis inopinato propter imminentem hiemis rigorem in Persiam intrumpens Chosroem, ubi rescivit expeditionem, in animi anxietatem et stuporem coniecit*“²⁾.

Világosan kitűnik e' két hiteles íróból a' Heraclius idétt szövetséges gyanánt negyvenezer vitéz férfiakból álló, Kozroes ellen vívott magyar seregnek a) Turka és Hun meg Kazar névvel illete; b) nyilván áll, már akkor a' Kaukaszus' éjszaki részén lakta a' magyaroknak, miután a' caspiumi kapukon menve rontottak be Persiába.

A' mi a' Turka, Hun és Kazar neveket illeti: már ekkor vegyesen és fölváltva használtattak byzanci íróktól e' nevek a' rokonnyelvű és vérségű scytha felekezetekre. Turcusoknak neveztettek közönségesen a' magyarok, ekkép hívá őket Leo Sapiens és Constantinus Porphyrogenitus;

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 485, 486.

²⁾ Theophanes l. c. pag. 489.

melly nevezet Theophylactus szerint a' persáktól ruháztatott rájuk : „*Hunnis itaque in oriente Boream versus incolentibus, quos Turcas vocare Persis mos est.*“ — Ismét : „*Sunt autem Hunni habitantes in Oriente, Parsarum vicini, quos multi usitatore vocabulo Turcas nuncupant*“¹⁾; és tulajdonkép egy értelmű a' parthus névvel; a' miből azonban távul sem következik a' mostani törököknek parthus származásuk, mert ezek Ozmanról a' nemzet' alapítójáról ozmanoknak (Ozmanli) szeretvén inkább hivatni, maiglan idegenkednek a' „türk“ névtől. A' hun, chun (kún) nevezet használtatott a' parthusokra is; ekkép (Uni) nevezi őket Menasses Constantinus; valamint megfordítva parthusoknak hivatnak a' kúnok némelly lengyel és német írók, mint Radevicus, Kadlubko, Anonymus Saxo, 's a' livoniai krónika' névtelen írója által.

Heraclius idétti lakhelyükből parthus magyar őseinknek tisztán földerül már az is, hogy a' VII-dik században nem laktak többé Parthiában; és e' kiköltözésük határozottabb időszakára nézve is birunk történeti adatokkal. A' *Derbend-Nameh*, vagy derbendi krónika, melly eredetiekép arab nyelven íratott, és sokkal később Mohammed-Avali-Akaszi által töröb-tatár nyelvre fordítatott le, melly hibás fordítása, még hibásabb leírása, és később beleszótt adatai által sokat veszített hitelességében a' criticusok előtt; általánosan elismertetik mégis azon érdeme, hogy számtalan tényeket foglal magában, mik hiteles és tiszta forrásokból meritvék, 's a' keleti történetekre becses világosításokat nyújtnak. Ezen *Derbend-krónika* érdekes tudósítást hagyott fön a' magyaroknak Kr. sz. után 550. év körüli éjszakfelé költözéséről, midőn egy helyütt *mogol* népről beszél. Hogy e' *mogol* nép alatt *mogor* azaz magyar népség értetendő, világossá lesz magából a' szövegből; más részt, kézzel fogható az arab R betűnek (Re) L betűvel (Lam) hibás fölcserélése. Az mondatik benne, hogy Muhammed' születése előtt 70. év körül a' *mogor* nép' számtalan felekezete mutatkozván *Derbend'* vidékén, (itt volt a' kaspiumi kapu, vaskapu) minthogy tömérdek néptömeg' hódításainak a' vidék' térei elégtelenek voltak, azért egy nagy részük tovább nyugot felé költözött, a' másik a' Volga folyó' mentiben messzibb éjszakfelé fordula, hol Bulgár

¹⁾ Theophylactus Simocatta, *Historiarum Libri*. Bonnae, 4834. in 8. Lib. III. cap. 8. Lib. I, cap. 8. pag. 124, 47.

várost építé, mely most Kazánnak hivatik. A' nyugot felé költöző mogyorok inkább éjszak-nyugotra terjeszkedének ki, és MADZSAR várost alapíták. Ekkép hangzanak a' krónika' saját szavai Reineggs' fordítása szerint: „*Ungefähr 70. Jahre vor Mohamed's Geburt, zeigte sich ein unzähliger Schwarm verschiedener Mogolischer Völker. — Da aber für diese grosse Anzahl der Völker der Raum ihrer Eroberung in diesen Gegenden nicht zureichte; so zog ein grosser Theil davon weiter nach Westen, andere wandten sich längst der Wolga Ufern, mehr nördlich und erbauten die Stadt Kosan, welche sie damahls Bulgar nannten. Der westliche Zug der Mogolen breitete sich mehr nach Nordwest auf, — und MADZSAR gründete*“ ¹⁾. Csudálatosan emeli a' Derbendi krónika' ezen előadását vagy csak az is, hogy a' messzibb éjszakra költözött a' Volga' martjainál letelepült, és Bulgar vagy Bular várost alapította másik felekezetben, — hol IV. Béla király' korában Julianus prédikatori szerzetesbeli magyar utazó' tudósítása nyomán még léteztek magyarok ²⁾, a' Takson vezér alatt (960 — 972) honunkba költözött bulyárföldi magyar nyelvű, egyedül valószínű különböző izmaelitákra ismerünk, mint egyhelyütt bőven bebizonyított ³⁾. A' hikiöltözött parthus magyarok ekkor építék im' Kuma mellett a' nagyszerű romokról most is ismeretes MAGYAR várost ⁴⁾. E' tartományból csapkodtak be, mint előbb láttuk, később is több ízben a' cassiumi és kaukaszusi kapun által Persiába, hún, chazar meg turka nevezet alatt, már nem ugyan a' persa sassanidák, hanem az ezeket 652-ben végkép megbuktatta arab abbasidák ellen harcolók. Theophanes beszéli többi közt 720-dik évre a' kazarok' Persiában nyert győzedelmét: „*Hoc anno filius Chagani Chazariae principis Mediam et Armeniam infestis armis vexavit, et Garachum Arabum ducem in Armenia obviam factum una cum adiuncto exercitu delevit tum vero Armeniorum et Medorum provincias depopulatus, magno sui nominis terrore Arabibus relicto, domum rediit.*“ Is-

¹⁾ Reineggs, Allgemeine Historisch-Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg u. Gotha. 1896. in 8. Bd. I., S. 66.

²⁾ Desericii Innoc. De initiis ac Majoribus Hungarorum. Budae, 1748. in fol. Tom. I. pag. 175.—Hormayr, Die Goldene Chronik von Hohenschwangau. München, 1842. in 4. II, S. 67, 68. Ebben egy másik, az előbbtől különböző tudósítása foglaltatik Julianusnak.

³⁾ Jerney J. A' magyarországi izmaelitákról, mint volgai bulgárok- és magyarnyelvű néplekezetéről. Budán, 1845. 8r.

⁴⁾ Jerney, A' Kuma melléki Magyar városról. Tudománytár. 1843, I. Köt. 7. k. II. Köt. 67. kk. II.

mét 721. évre az araboknak' a' turkák' határába beütését: „*Hoc anno Mosalmas in Turcorum terras expeditionem suscepit, consertoque in invicem praelio, plures ex utraque parte cecidere*“¹⁾). Ugyan ő a' 756. évre előadja, miszerint a' turkák másodsor a' caspiumi kapukon áttörvén, az arabokkal összeütköztek, midőn is mindkét részről számosan hullottak el: „*Hoc anno Turci in Caspias portas et Iberiam irruptionem secundam fecerunt, pugnaque cum Arabibus conserta, ex utraque parte cecidere non pauci*“²⁾). Ezen Kaukaszus fölötti hazájukra czéloz Constantinus Porphyrogenitus, midőn Volga és Jaik' torkolati körül, már nem általános nemzet-ségi, hanem felekezeti MAGYAR névvel jelölve, a' besenyők (Paczinakitae) és azok' szomszédságában lakó mazarokat emleget, mondván: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui MAZARI atque VZI cognominantur*“³⁾). Czáfolhatatlan bizonyságok ez elsoroltak, őseinknek Heraclius idétt már a' Kaukaszus' felső részein Magyar város körüli laktának meghatározására.

23. §. Eléggé indokoltatott a' fűnebbiekben abbeli állításom, hogy a' Parthusbirodalom' 229-beni fölbomlása után a' parthusok' egy része a' sassanidák által elfoglalt tartományokban maradt; másik a' Rómaibirodalom' persiamelléki vidékein vonta meg magát; a' megaláztatást s idegen uralmat nem tűró nagyobb felekezet pedig a' Kaukaszus' éjszaki tájékin, masageta, hún, kazar's turka név alatt ismeretes kún rokonaikhoz költözve, a' Volga- és Dontorkolat közti tág földeket azokkal együtt lakván mind az ideig, mig nem a' Donon átköltözve, Lebediában tűntek föl. Ezen, majd 500 évre terjedő időszakban a' hatalmasb hún felekezetével olvad egybe történetünk. Állításomnak történeti valóságát a' mondottakon kívül még két rendbéli tény' bebizonyításával igazolhatni, melly is ide megyen ki:

Hún-Saba-
rok.

1. A' závártói nevet Parthiából magukkal vivén a' húnok közé, annak egyik felekezetét alkotva több századokig meg is tartották némi kiejtési csekély változattal.

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I, pag. 626.

²⁾ Theophanes, l. c. pag. 672.

³⁾ Constantinus Porphyrogenitus De Thematribus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 164. — De Admin. Imp. cap. 37.

2. A' parthus országoló család' ivadéakai a' húnoknál mint királyok tűnnek föl a' későbbi időkben.

Az elsőre nézve kéttelené teszik a' byzanti egykorú írók a' húnok között s a' var nevű felekezet' fönlétét. A' kutfók' következő elsorolásából tanulhatjuk ugyanis, miszerint valójában a' Kaukaszus körül laktak ók a' többi húnokkal együtt. Priscus Rhetor 440-dik körül emleget a' húnok közt létező és az abarok ellen harczoló Sabir (Σαβειροι, Σαβίροι) népet. „*Hae gentes (Saraguri, Urogi et Onoguri) propriis sedibus eiectae, commissa pugna cum SABIRIS, quos expulerant Abares, et ipsi quoque extorres facti a gentibus, quae Oceani littus accolebant, sed sedes suas relinquerant propter ingentes nebulas ex maris vaporibus ortas et propter magnam ingruentium gryphorum multitudinem, quos non prius recessuros esse fama erat quam genus humanum devorassent: quibus calamitatibus exciti in finitimorum sedes irrumperunt*“¹⁾. Procopius 500-dik év körül élt történetíró beszéli: „*SABIRI (Σαβειροι), gens Hunnica, ad Caucasum habitant, frequentissimi, et in multos principatus rite divisi. Principum alii cum Imperatore Romano, alii cum Persarum Rege amicitia veteri coniuncti sunt*“²⁾. Továbbá, ugyan ő: „*Iis se adiunxerant tria Hunnorum millia eorum, qui vocantur SABIRI: bellicosissima sane gens*“³⁾. A' kaukaszusvidéki népek' elszámolásánál írja: „*Zechi praeterea postque hos Hunni cognomento SABIRI*“. — Ismét: „*Ibi Hunni, quos SABIROS appellant, et aliae quaedam gentes Hunnicae*“ — „*SABIRI Romanorum socii*“ — „*Allectis Hunnorum SABIRO- RUM numerosis auxiliis*“⁴⁾. A' VI-dik század' első felében élt Agathias beszéli róluk mint előbb a' rómaiak, aztán a' persák mellett harczoló népről: „*Milites autem mercenarii natione Hunni, qui SABIRI vocantur*“. Alább: „*Aderant vero Persis etiam Hunnorum SABIRO- RUM mercenaria auxilia. Est enim haec natio et maxima et populosissima simulque et bellorum et rapinae sitientissima, quae perpetuo foris externo in solo degere amat, semperque aliena appetere, solius mercedis causa et praedae spe modo quidem his, modo illis, nunc alteri alicui sese*

¹⁾ Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bon- nae, 1829. in 8. pag. 158.

²⁾ Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 11. ed. op. Bonnens. Tom. II. pag. 509.

³⁾ Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 15. Ed. cit. Tom. I. p. 74.

⁴⁾ Procopius, De bello Goth. Lib. II. cap. 29. IV. cap. 3, 14, 17. ed. cit. Tom. II. pag. 288, 469, 529, 548.

in belli et periculorum societatem coniungendo, in contraria subinde mutatur. Frequenter enim cum Romanis, frequenter vero cum Persis inter sese bellum gerentibus praelium inierunt, et exiguo temporis spatio interposito modo his, modo illis mercenariam suam operam locarunt“ ¹⁾. Menander is több ízben emlékezik a' sabirokról. Az avarok' hadviseléséről írja: „*Primum quidem Utigueros, tum Salos, Hunnicam gentem, debellarunt, et SABIROS everterunt“* ²⁾. Továbbá: „*Sub Tiberio Caesare Romanorum duces, impetu in Albaniam facto, obsidibus a SABIRIS et aliis gentibus acceptis, Byzantium venerunt. Et cum legati Alanorum et SABIRO RUM venissent, qui se Romanis dederant, Caesar eos benigne et humaniter excepit“*. Ismét: „*Nec enim exercitus Romanorum collectus erat; sed militibus, qui sub Curso et Theodoro merebant, nuntiatum erat, Imperatorem iratum esse propterea, quod in Albaniam irruentes, SABIROS et Albanos non penitus sustulissent et exterminassent: quod quam imprudenter fecerint; ipsos ex eventu cognitum habere: etenim confestim SABIRI a Romanis defecerunt. Itaque rebus tam male gestis, poenitentia commoti, rursus in Albaniam impetum fecerunt, et legationibus SABIROS et Albanos suis sedibus excitos citra ripas Cyriam collocarunt, ut in posterum in Romanorum ditionis regionibus habitarent* ³⁾. Theophylactus Simocatta VII-dik századi írónál olvassuk: „*Sarselt et Unniguni et SABIRI et insuper aliae gentes Hunnicae, postquam partem Var et Chunni ad loca sua confugientem viderunt, ingenti metu percussae sunt, quod advenas illos Abaros esse suspicarentur“* ⁴⁾. A' IX. század' elein élt Theophanes következő nevezetes történetet beszél ezen, általa már Saber névvel illetett népről 520-dik évre tűzve: „*Hoc insuper anno mulier quadam barbara ex Unnis SABER vulgo nuncupatis, nomine Boarrex, vidua, adductis secum Unnorum millibus centum, in Romanas partes transit: haec animoso viro suo Balach Unnicis regionibus imperitabat. Duos vero reges ex alia Unnorum natione, quae partes interiores habitat, nomen uni Styra x et alteri Glones, a Cabade Persarum rege ferendis sibi suppetiis, et Romanos bello vexandis accitos, et iam per regionem subditam ad Persarum loca, cum millibus hominum viginti transitum habentes, armis*

¹⁾ Agathiae Myrinaei Historiarum Libri quinque. Bonnae, 1828. in 8. Lib. III. cap. 17. Lib. IV cap. 13. pag. 177, 235.

²⁾ Excerpta e Menandri Historia I. cap. 2. Ed. cit. Bonn. pag. 284.

³⁾ Excerpt. Menandri I. c. 22. II. c. 13. ed. cit. pag. 317, 393.

⁴⁾ Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Ed. Bonnens. pag. 284.

*illa excepit, et in frusta concidit: et eorum quidem regum unum Styracem vocatum in bello comprehensum, vinculis alligatum, Cpolim imperatori misit: Glonem autem in pugna interfecit. Ita demum armorum societatem et pacem cum imperatore Iustiniano mulier perpetue servavit“¹⁾. Szintezesen esetet szóról szóra adja Cedrenus XI-dik századi író, Hunni, Bareza, Malach és Gloes névváltozatokkal²⁾. Ugyancsak Theophanes jegyzé föl 508-dik évre: „*Hoc anno Unni, quibus SABER appellatio, Caspiarum portarum limitibus emensis, Armeniam suis incursionibus infestarunt, Cappadociam que et Galatiam et Pontum depopulati, ad Euchaita usque, quae tantum haud subegerunt progressi sunt“*³⁾. Létezett tehát e' hiven elsorolt adatok nyomán az V-, VI- és VII-dik században a' húnoknak saber és sabir névvel megkülönböztetett felekezete; mellyről bizonyos: hogy Kaukaszus' vidékein lakó, harczias, független, majd a' keleti császárnak, majd a' persáknak háboruság alkalmával segédkezet nyújtó nép vala. Minthogy a' Parthusbirodalom' elenyészte után merül föl leginkább jelentékeny népségre ruházva a' Sabar nevezet: annak a' parthiai Sabartenon vidékéről származása kéttelené valik; valamint az is bizonyossá leszen, miszerint a' magyarok' Constantinus föntartotta Sabartoe név ezen Saber-ral kapcsolatban áll, sőt azonos; mellyekből önként foly, a' mit már több oldalról mutogattam, hogy őseink Parthiából kiköltöztük után a' rokon vérű és nyelvű hún nemzet közé vonták magukat, 's azoknak egyik ágazatát alkotva harczoltak Heraklius idétt a' persák ellen. A' sabar, saber, sabir vagyis igazabban závár név eltűnik ugyan már VIII-dik században a' historiából: de világos tanubizonyyságot teszen Coustantinus császár, hogy Árpád' magyarai régenten sabartoe-asphaliknak azaz závártói erősítetteknek hivattak. Egy cseppet sem hibázott ezeknélfogva Hammer Purgstall József, midőn kutatásinak egyik fontos eredménye sorában fölmutatva a' magyar és savar név' azonegy népségre vonatkozását vitatá imezekben: „*Dafür, dass die Mathscharen Theophylakt's eins mit den Hunnen Zavaren oder wie sie die morgenlántischen Geschichtschreiber nennen mit den Chuneschwaren und den byzantinischen Hunnen Sabiren (Σαβηροι) seyn, spricht der Name der nich ferne von dem Maschar Theophylakt's gelege-**

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Tom. I. pag. 269.

²⁾ Georg. Cedrenus. Bonnae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.

³⁾ Theophanis Chronograph. l. c. pag. 249.

nen Stadt der Sabiren Βενδοσαβειρων (Thoph. L. III, c. 5.) Bend (das deutsche Band) ist der persische Name für Damm (oder Wall) und Βενδοσαβειρον heisst der Damm oder Wall der Sabiren“¹⁾.

A' m á s o d i k rendbeli tényt illetőleg következőket jegyezzük meg. Már többször szóba hozattak a' massageták, kiktől őseinket némelyek által származtatni imént láttuk. A' parthusoknak azokkali rokonságát, és birodalmuk' föloszlása után uralkodó családbelieknek éjszakfelé ugyanazon massagetákhoz vonulását legtisztább fényben mutatja előnkbe Faustus Byzantinus IV-dik századi örmény történetíró, állítván: hogy a' massageták' királya Szanészán a' parthus arszakok' véréből vala, épen mint az örményeken uralkodó királyok is abból származtak. Szinte parthus királyi családból eredett Gergel püspök, kinek a' húnok általi megöletését, vagyis szilaj lóra kötözve a' v a d o n-ban halálra lett hurczoltatását hiven megírja Faustus; melly előadásánál az legméltóbb figyelemre, hogy midőn szerinte Gergel püspök a' massageták királyánál hirdette a' keresztyén vallást, az ellene fölbószúlt nép nem messageta, hanem hún nevezettel illetetik²⁾; a' miből nyilván leszen a' két névnek azonegy nemzetre vonatkozása. Ezen kül Theophanes' bizonyítása is, melly szerint a' messageta név a' turkák- (magyarok és kermikhionoknak (vár-kúnoknak) vala tulajdona, „*Ad Euxinum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingua Kermichiones dicunt*“³⁾). Hasonlókép Ammianus Marcellinus, midőn a' parthusok' őstörténetére visszapillant, mindazon eseményeket nekik rója föl, miket az aggkor massagetákról hirdet. Megerősíti nyilvánításunkat Procopius, ki a' messageta és hún nemzetet mindig egynek veszi, 's világosan írja: „*Massagetas, sive, ut iam vocant Hunnos*“⁴⁾. Alább: „*Inter Massagetas quidam erat parvi agminis dux, magno vir animo et robore praeditus, qui paterno adeoque avito iure privilegium hoc habebat, ut in quovis Hunnorum exercitu primus hostem aggredideretur*“⁵⁾. Ismét más helyütt beszéli: „*Insequentes enim Massagetae, pro sua intractandò arcu singulari dexteritate cum vel celerrime currunt impulsis in terga telis, nihilo illos minus sternebant. Hoc re modo gesta Constantinus Romam sub noctem cum Hunnis redi*“⁶⁾. Végre a' byzantiak' hajviselésének massa-

¹⁾ Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283.

²⁾ Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.

³⁾ Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Berolini, 1824. in 8. pag. 26. a.

⁴⁾ Procopius. De bello Vandalico. Lib. I. c. 11. ed. cit. vol. I. p. 359. c. 18. p. 386.

⁵⁾ Procopius. De bello Gotthico. Lib. II. cap. I. ed. cit. vol. II. p. 146.

geták' módjára a' fejtetön üstökbe eresztéséről írván, ugyanazt hún szokásnak nevezi: „*Sinciput capillitio ad tempora usque nudarunt, coma ad occipitium promissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere: quare et hunc habitum Hunnicum appellavere*“ ¹⁾. Hogy többeket elhalgassak, Evagrius VI-dik században élt egyháztörténetíró hasonlókép húnok' régibb nevének vallja a' massagetát így: „*Hunni, olim Massagetae, trajecto Istro ac nemine obsistente incursiones faciebant*“ ²⁾. Ennyi hiteles és egykorú írók' bizonyásgtétélei után bizvást szűkkeblű tudatlánoknak vallhatni azokat, kik a' különféle nevekből ítélve mindannyi különböző népeket vélnek a' massageta, hún, sabar, parthus rokonfelekezetekben. Bezárom már a' két tétel' támogatását, 's úgy hiszem, hogy mind a' parthiai sabartoének a' hún-sabarban fönmaradása, mind a' parthus országlói családbélieknek a' húnok között királykodása eléggé kimutatott.

Chioniták v.
kúnok, 's te-
metési szer-
tartásaik.

24. §. Meggyőződhetett az elmondattakból mindenki arról, hogy a' hún-scytha népcsaládhoz tartozó, a' Kaukaszus' éjszaki szorosainál, és azon túl a' Maeotistó, úgy a' Don- meg Volga' torkolatai körül lakott népefelekezetek, kik a' körülményekhez képest néha a' rómaiak-, néha pedig a' persák mellett harczoltaknak iratnak, majd egyetemi és nemzeti, majd ismét ágazati különböző néven fordulnak elő; meggyőződhetett jelesen az iránt, hogy a' massageta, hún, turka, sabar, kazar 'stb. nevezetek azon egy rokon népségnek legyenek sajátjai. Ezen adatok' kimutatása után bocsátkozhatunk már Ammianus Marcellinusnak a' történetvizsgálók által ekkorig figyelembe nem vett, de nem is értett, a' húnokra némi szokásaikat élénken jellemzőleg, vonatkozó, és a' kún-magyar hajdanságokat bámulatosan világosító sorainak magyarázatába. Régen észrevétetett már a' hún, vagy saját nemzeti kiejtése szerint kún nemzetnek az írók által különféle 's ezek között főleg Chun formában használt nevezete. Így hívja őket Ptolomaeus görög író már a' II-dik század' közepén. Horvát István hosszú sorát közlé az ezen kiejtést használta íróknak, kiemelvén a' húnok' tulajdonkép kún néven hivatását ³⁾. A' Chionita, Marcellinus használta formára még senki által nem tétetett észrevétel, minthogy ugyan ő más helyein Hunni (Lib. XXXI. c. 23), és Chunni (Lib. XXX. c. 8) név-

¹⁾ Procopii Historia Arcana, cap. 7. ed. cit. vol. III. pag. 48.

²⁾ Evagrii Scholast. Hist. Eccles. Lib. III. cap. II.

³⁾ Hasznos Mulatságok. Pesten, 1828. II. félév. 2, 3, 4, 5, 6. szám.

vel élve beszél a' húnokról; pedig, ha Theophylactus' és Theophanes byzanti írók' már fűnebb (21. §.) idéztem sorai egybehasonlítva fontoltatnak meg, tisztán álland, mikép a' húnokat vagy kúnokat a' persák Cheun és Chion, vagy Kermi-Chion az az Várkún (Menandernél: Varchonitae) néven hívák; és ugyanezen helyes persa nevezet „ita“ nemzetséget jelentő raggal, mint Chamita, Semita, Kananita, Cumanita 'stb. nevek-nél láthatni, alkalmaztaték Marcellinus által. Ezen író leginkább a' keleten tanyázó római hadseregben katonáskodván huzamos ideig, fűnmaradt (XIV — XXXI) könyveiben 353 évtől 378-ig terjedő sajátkorabeli dolgokat rajzoló; miknél, jelesen II. Sapor persa király elleni hadjáratban személyesen szerepelt. Előadásaiba ethno- és geographiai ismertetések szótt be: de minthogy mindenre saját tapasztalása ki nem terjedhetett, több tárgyaknál régibb munkákból meritgetése derül ki. Illyennek nyilvánul húnokról előadása is. A' persa háboruról tudósításnál a' miket föl hoz, tudománya közelebbi érintkezésből származott. Miután az idétt a' húnok persáknak voltak szövetségesei, azok' neve szinte persa csatornán jutott hozzá, melly szerint persák módjára Chionitáknak írja őket. Midőn 359-ben Sapornak több szövetséges népekkel Mesopotamiába beütését érdekelné. és némi megelőzött eseményekről bezzélne, megjegyzi: „*Dumque ad Chionitas et Eusenos (Uz?) haec scripta mittuntur, in quorum confiniis agebat hiemem Sapor, tempus interstitit longum.*“ Alább: „*Rex Persarum in confiniis agens cum Chionitis et Gelanis (Alan? Ghilán?), omnium acerri-mis bellatoribus, pignore icto societatis, rediturus ad sua, Tamsaporis scripta suscepit, pacem Romanum principem nunciantis poscere precatuam.*“ Ismét, midőn a' persák' Mesopotamiába nyomulását a' cordueni hegyekről kémkedve történt önszemlélete után előadja: „*Ibi morati integrum biduum, cum sol tertius adfulsisset, cernebamus terrarum omnes ambitus subiectos, quos horizontas adpellamus, agminibus oppletos innumeris, et antegressum regem vestis claritudine rutilantem. Quem iuxta laeuius incedebat Grumbates Chionitarum rex, aetate quidem media, rugosisque membris, sed mente quadam grandifica, multisque victoriarum insignibus nobilis: dextra rex Albanorum (Alanorum?), pari loco atque honore sublimis: post duces varii auctoritate et potestatibus eminentes: quos ordinum omnium multitudo sequebatur, ex vicinarum gentium roboribus lecta, ad tolerandam re-*

rum asperitatem diuturnis casibus erudita“¹⁾. Érthetni ezekből világosan, hogy a' chionita nemzet, és annak jelentékeny hadsereggel Sapor' segítségére érkezett Grumbates nevű királya, kit Marcellinus méltóságos tekintete- és elhírhedt számos győzelmei miatt emel ki, a' persákkal szomszédos vala, de mégis messzibb tartományból jöve, és épen a' kúnok vagy húnok valának ezen időszaki geographia szerint éjszak felé tőszomszédaik. Végre, midőn ezen benyomulás következtében Amidának (most Kara-Hamid) 359-ben lett megtámadtatását, ostromát és persák általi bevételét leírja, olly történetet ad elő, mellyből a' chionok' halotti szertartása, torozása és pompája, mi több: emberalakú szobornak készítése derül ki. Elbeszéli ugyan is, hogy legelőbb a' chioniták királya támadta meg a' rómaiakat, és midőn nyillóvérsnyi távulságra állna tőlök, mellette levő deli természetű serdülő korbéli fia mellben lövetett. Ennek elestére a' chioniták megfutamlottak, de, hogy a' holt test el ne ragadtatnék tőlök, nyomban visszavonultak, lármáikkal harcra buzditván hadaikat, kiknek egybetódulásukkal jégzaporként hullván nyilaik, egész estig tartó kegyetlen harc kerekedett: Midőn pedig már sötét lőn, a' holtak' rakásából vérpatak közt vivék el a' királyfinak testét, saját nemzeti szokásuk szerint tartván fölötte tort és gyászos pompát, t. i. szokott fegyverében némi széles és magos zsámolyra tétetvén, körötte tiz pad helyezteték, miken holt emberhez hasonló ékesített alakok fekvének; aztán hét napig a' férfiak csapatokba seregelve lakmároztak és tánczoltak, énekelvén a' királyfit sirató szomorú dalokat. A' nők pedig jajgató sirás közt kesergék nemzetük' reményének zsenge virágában lett kiirtatását; valamint Venus' tisztelői Adonis' ünnepénél siratni szokták ennek szobrát. A' holt test' megégetése után hamvai és csontjai ezüst edénybe tétetvén, eltemetés végett nemzetéhez küldetett atyja által; egyszersmind tanácsot tartva megesküvék a' király, hogy a' város' elhamvesztésével boszúlandja és engesztelendi meg egyetlen fia' árnyékát. De halljuk Marcellinus' saját szavait: „*Cum prima lux aduenisset, rex Chionitarum Grumbates fidenter eam operam nauaturus tendebat ad moenia, cum manu promptissima stipatorum: quem ubi venientem iam telo forte contiguum contemplator peritissimus aduertisset, contorta ballista filium eius primae pubis adolescentem lateri paterno hae-*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum Lib. XVI. cap. IX. Lib. XVII. c. V. Lib. XVIII. c. VII.

rentem, thorace cum pectore perforato profudit, proceritate et decore corporis aequalibus antestantem. Cuius occasu in fugam dilapsi populares eius omnes, morque ne raperetur ratione iusta regressi, numerosas gentes ad arma clamoribus dissonis concitarunt: quarum concursu ritu grandinis hinc inde conuolantibus telis, atrox committitur pugna. Et post interneciuia certamina adusque finem diei protenta, cum iam noctis esset initium, per acervos caesorum et scaturigines sanguinis aegre defensum caligine tenebrarum extrahitur corpus: ut apud Troiam quondam super comite Thessali ducis exanimi acies Marte acerrimo conflixerunt. Quo funere regia maesta, et optimatibus vniuersis cum parente subita clade percussis, indicto iustitio iuuenis nobilitate commendabilis et dilectus, ritu nationis propriae lugebatur. Itaque ut armari solebat elatus, in amplo quodam suggestu locatur et celso: circaque eum lectuli decem sternuntur, figmenta vehentes hominum mortuorum, ita curate pollincta, ut imagines essent corporibus similes iam sepultis: ac per dierum spatium septem, viri quidem omnes per contubernia et manipulos epulis indulgebant saltando, et cantando tristia quaedam genera naeniarum, regium iuuenem lamentantes. Feminae vero miserabili planctu, in primaevio flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant; ut lacrymare cultrices Veneris saepe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris, quod simulacrum aliquod esse frugum adultarum religiones mysticae docent. Post incensum corpus, ossaque in in argenteam urnam coniecta, quae ad gentem humu mandanda portari statuerat pater; agitata summa consiliorum placuerat, busto urbis subuersae expiare perempti iuuenis manes: nec enim Grumbates inulta vnici pignoris umbra ire ultra patiebatur“¹⁾. Nagy fontosságú 's megbecsülhetlen sorok ezek a' régi kún meg magyar szertartások' fölvilágosítására. Rendíthetlenné válnak immár általuk mindazon adatok, mik halottégetés tárgyában főnebb lebediai utamnál 109-dik 's következő lapokon elsoroltattak; világosítást nyer Jornandes és egyebek által Atila' halálakori gyásztorozásról meg halottsiratásról elbeszért körülmény; hitelt nyer Atila' arany- és ezüst koporsójáról azaz hamvvedréről eddigelő mesék' sorába iktatott történeti és hagyományi ősmonda; de végre, a' mi legfontosb ránk nézve, különösen pedig a' keleti régiségek' is-

¹⁾ Ammianus Marcellinus. l. c. Lib. XIX. cap. I, II.

meretében, a' sirhalmi kőszobroknak kúnok általi emeltetése fölött oszlik el minden még gyanítható homály és kétség: mert ugyan, mik lehettek egyebek a' holtemberekként alakított művek' olly gondos ékesítései, hogy eltemetett holttestekhez lennének hasonlók („*figmenta hominum mortuorum, ita curate pollincta, ut imagines essent corporibus similes iam sepultis*“): mint a' Maeotistó' környékén maiglan találtató kőszobrok? Valóban, kevés képzelő tehetség kíváncsít arra, hogy a' kún szobrok halotti ábráknak nézessenek avatlanok által. Minthogy ezen alkotmányokat saját szemével nem láthatta az ostromlott amidai várban tartózkodó Marcellinus, kétségkívül a' ki- 's bejáró értetlen köznéptől vón értesítést, az alakoknak valódi kőanyagát tehát meg sem határozható 's tudatható velünk: különben e' tárgyról kún nemzeti szokásból vont ismertetéssel örvendeztet vala meg bizonyára bő leírásaiban. Hogy tiz példányban készitettek alakok, csak úgy lehet megfejtetni, ha a' véres csatában elhullott több jeles egyének' síremlékeiül, hamvaikkal együtt szinte hazájukba küldendőkül vétetik e' többes szám; vagy talán a' királyi méltóság- és nagyobb dísz' kifejezésére alkattak több példányú emlékek, a' kún sirhalmokon több helyütt fölállítandók? Fölvilágosítatunk a' kúnok' azon szokásáról is e' tény által, miszerint az idegen földön elesett jeles férfiak nem az ütközet' helyén, hanem saját hazájukba vitetve ősi sirhalmaik közé temettettek. Eképen történt Atila' korában a' Cetiusnál (Zeiselmaur, Austriában) elhullott Bela, Keme és Kadicsa hún vezérek' tetemeinek Százhalomhoz a' nemzeti necropolisba hozatása is mint Kézai ime sorai bizonyítják: „*Quorum (Hunorum) aduentum Detricus ut cognouit in Cesummaur eos conuenit, et a mane usque nonam praelium est commissum tam vehemens ac hostile, ut Wela, Rewa et Caducha Hunorum illustres Capitanei cum aliis XL millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadauera abinde remouentes apud STATUAM memoratam cum ceteris sociis subterrarent*“¹⁾. A' mennyiben lebediai vizsgálódásim tiszta fényt nem deithettek a' kőszobrok' eredete iránt: parthiai kutatásim lánczolatában a' hézagok immár tökéletesen kipótolvák.

A' húnok'
bálványai
mik voltak?

A' Maeotis körüli szobrok' kún népekhez tartozásának ez által is újabb bebizonyultával tisztába hozathatik már azon kérdés is: melyre Theo-

¹⁾ Simonis de Keza Chronicon Hyngricvm. Budaë, 1782. in 8. pag. 43.

phanes és Cedrenus' némi tanutételei nyújtának alkalmat. Amaz írja 520-dik évre tűzve, hogy a' húnok királya Gordas Byzanczban megkeresztelkedvén, midőn népéhez a' Maeotis' mellékére vissza mene, a' húnok által tisztelt ezüst és gyantakő-bálványokat összeolvasztá, melyyért a' húnok megbosszankodván, őt legyilkolák és Muager nevű testvérét választák királyuknak: „*Hoc etiam anno rex Unnorum Bosporo proximus, nomine Gordas, cum imperatore foedus habiturus accessit. Is Christianam religionem amplexus, baptismi lumine illustratus est, et ex lavacro ab imperatore susceptus: multisque subinde ab eo muneribus acceptis, ad Romanos fines tutandos, et Bosporum civitatem, a boum nummorum et pecuniarum vice annuatim penso tributo ita vocatam, armis propugnandam missis in propriam regionem secessit. Locavit autem et militum Romanorum numerum et tribunorum, ut custodirent civitatem propter Unnos, et boum tributa exigent: magnum quippe in civitate Romanis cum Unnis commercium intercessit. Unnorum itaque rex factus Christianus, in propriam regionem reversus, fratri, quem illic offendit, imperatoris humanitatem atque liberalitatem, seque Christianum factum esse narravit. Ad haec direpta undequaque SIMULACRA, quae venerabantur Unni, cuncta conflavit: erant enim illa argentea, et electrina. Quemobrem ira succensi Unni, coniuratione cum eius fratre excitata, in eum irruentes necem intulerunt, et fratrem eius Muagerem creaverunt regem. Veriti porro, ne poenas et regem occisum expeterent Romani, in civitatem Bosporum convolarunt quantocius, et tribunum Dalmatium praesidiariosque milites interfecerunt. His imperator auditis, misit Joannem exconsulem, Joannis Scythae nepotem, patricii Rufini filium, cum numerosis Scytharum copiis, qui adiuncto sibi per terrestre iter et Odyssopolim Gobilla et Badurio duce, adversus eos movit exercitum. Hoc nuncio territi Unni, fuga arrepta, disparuerunt: ex quo pax Bosporo restituta, locusque a Romanis omni depulso timore occupatus“¹⁾. Hasonló szavakkal írja Cedrenus György 525-dik évre: „*Eodem anno Gordas, etiam Regulus Hunnorum Bosporo vicinorum, Romanis sese adiunxit et factus est Christianus; cumque fidem dedisset se Romanis rebus addictum fore urbemque Bospori custoditurum et boum tributum exacturum (nam urbi Bosporo inde nomen est, quod incolae**

¹⁾ Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 269, seq.

*Romanis loco pecuniae quotannis boves dabant), magnifice ab imperatore donatus domumque dimissus est. Reversus domum fratri suo imperatoris humanitatem liberalitatemque, et se Christianum factum esse exposuit; atque idem omnia Hunnorum SIMULACRA confregit et conflavit. Eam ob rem Hunni irati, cumque his Moageras eius frater, Gordam necaverunt et regnum Moagerae tradiderunt, ac Bosporum profecti tribunum Dalmatiae et milites interfecerunt. Quod ubi Iustinianus cognovit, Joannem consularem patricii Rufinii filium cum magnis Scytharum auxiliis eo misit, ac Godilam terrestri itinere ab Ulissipoli ad Cadurium copiarum praefectum. Harum adventus fama territi Hunni dilapsi sunt, paxque Bosporo reddita, tutoque ei Romani imperaverunt“¹⁾. Első tekintetre észrevehető-kép azonegy forrásból csergedező ezen előadásokra támaszkodva, többen olly magyarázattal léptek elő: hogy a' húnok bálványimádók valának. Akar e' tanutételek' szószerinti értelmét, akar a' történeti adatok' combinatioiból vonható eredményt vesszszük alap gyanánt, az ekkénti értelmezés' helytelen volta könnyen kiviláglik. Theophanes' e' kitétele: „*Simulacra quae venerabantur Unni*“ imádásra nem, csak tisztelésre vonatkozik. Cedrenus, ki Theophanest majd szóról szóra leírván, hihetőleg más régi történeti kutfóket is használt, végkép elhagyá a' tisztelést kifejező szót, 's egyedül „*omnia Hunnorum simulacra*“ kitévelt használ; mellyeket egybevetvén, istenek' bálványára gyámokot valamint nem lehet kihozni. úgy másrésről soha föl nem mutathat a' húnok- és rokonfeleikről bőven beszélő történet olly adatot, mellyből azoknak bálványimádását megbizonyítani valaki képes lenne: de igenis arról minden lépten-nyomon értesít a' történetírás, hogy ók a' napot és tűzet imádák, annak lovakkal áldoztak. Már pedig a' nap- és tűz' imádása homlokegyenest ellenkezik bálványok' emelésével 's imádásával. Azon bálványok tehát, miket Gordas király özszeromboltatott és olvasztatott, távulsem istenek' bálványai, hanem halottaik' emlékezetére készített szobrok valának. Az illy szobroknak szinte aranyból és ezüsből találtatását lebediai utamban megemlitém. Alkalmam volna itt ezen szokásnak Afrikából, jelesen Nubiából és Aegyptomból származását 's a' hún-scytha népség által Pontusmellékére hozatását is fölvilágositanom, de ezek' vitatása messzi Parthián kívül a' scythák' neve,*

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Imm. Bekkero suppletus et emendatus. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.

régisége, 's költözései' mélyebb vizsgálatába vezetnének, miket azonban még egykor külön kívánok tárgyalni; itt egyedül azt említem föl, hogy valamint a' magyarok és kúnok' neve később is élt Aegyptom' Mazir és Kyme nevezetében: úgy a' kúnok elhozák magukkal a' Kipt, Kift, Kept, Kopt, Gibz aegytsutit jelentő és Kepcsák vagy Kipcsák, az Azovitenger fölött elterült 's kúnok által lakott térségekre későbbkorban is ruházott nevet. A' mit Abulghazi újabb ideji türk-tatár író e' névnek üres fától származásáról beszél, nem egyéb tudatlanság szülte mesénél.

25. §. A' sabarok' hún-scytha népcsaláddhoz tartozása- és lakhelyeik' kimutatása után térhetünk által a' Darius Histaspes korabeli ékiratú per-siai emlékekben megnevezett és főnebb 20. §-ban érdeklött SAPARDIA tartomány' nevének vizsgálatába.

Lassen az emlékekben elsorolt tartományok- és népek' nevét így adja: Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, ÇAPARDIA, Hunae — Usçangae, Drangae, — Parutes, Açagartia, Parthae, Zarangae, Areiae, Bactria, Çogdia, Chorazmia, Zatagatus, Arachosia, India, Gadar, Çacae, Maci¹⁾ A' húnok mellett álló Sapardiára Ritter Károly következő jegyzést téshen: „Ç^ap^ar^d, Σάπειρες, Saspiren. *In den Keilschriften ist das d gegeben, welches aber am Ende des Namens bei Herodot VII. 79 fehlt, wo auch in der letztern Stelle das s vor dem p weg fällt, wie in der Keil inschrift. Sie kommen in der XVIII-ten Satrapie mit Matienern und Alarodiern vor. J. Rennel hat gezeigt, dass diese Satrapie nordöstlich an Armenien gränzt, nach Herodots eingnen Ausdruck waren die Saspiren Zwischen Medien und Kolchis bekannt, wo sie vielleicht ihren in Westen gebräuchlich gewordenen sonst noch unerklärten Namen dem Edelsteinhandel verdanken (mit den Saphirites, Sapphir)*“²⁾. Hogy a' persepolisi ékirat' Sapard kitétele helyes, Herodotusnál egyik helyen találtató Saspeir név pedig hibás és a' másolóktól elrontott legyen: kitetszik a' különböző kiadásokból. Aldinai kiadásban ugyanis Σάπειρες; Orpheus' Argonauticonában v. 753. Σάπειρες; Apollonius Rhodiusnál II, 397. szinte ekkép íratik a' nép' neve: mint már maga Ritter megmutatta³⁾. Sabiroknak is irattak későbbben; úgy nevezi őket (Σαβίρες).

¹⁾ Lassen Chr. Die Altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn., 1836. in 8. S. 152.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin. 1838. in 8. VI. Bol. I. Abth. S. 92.

³⁾ Ritter C. Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten vor Herodotus, um den Kaukasus und an den Gestaden des Pontus. Berlin, 1820. in 8. S. 129.

Stephanus Byzantinus megjegyezvén, hogy belföldi népség a' Pontus' vidékén (ἐθνὸς ἐν τῇ μεσογειᾷ τῆς Ποντικῆς) ¹⁾. Ammianus Marcellinusnál Sapires név alatt a' Pontuson belül daha, chalyb, byzar, tibaren, mossynoe, philyr és makro népekkel egyvégbe számítatik el, mint már fűnebb 206-lapon láttuk; megjegyezvén mindezekről, hogy ismeretlenek (populi nulla nobis adsvetudine cogniti); a' miből bizton következtethetni Marcellinusnak régibb munkákból vont előadását; valamint azt is, miszerint az elsorolt népek az ó korában nem azon ponton és név alatt laktak a' Pontus' környékét. Nem lehet tehát a' geographiai helyzetnél fogva kétség: hogy a' Darius' emlékeiben megnevezett Sapard, és a' régi görög Saber és Sapir nevezet ugyancsak a' fűnebb vizsgált Sabar, Saber és Sabir-hún népséggel legyen azonos, valamint aziránt sem kételkedhetni, miszerint a' magyarok' régi Sabartoe neve éppen ezekkel áll szoros kapcsolatban. Valamint a' persa emlékekben a' húnokkal említetnek együtt, azonkép Herodotusnál a' matyókkal (Matieni) egy satrapiába helyeztetnek; következésképp a' scythahún népnek egyik ágazatát alkották, és éppen scytháknak mondatnak Apollonius' Scholiastája által. Két fontos körülményről értesítnek bennünket a' hajdani irott emlékek e' népség' irányában. Egyik: hogy népes sűrű helységekben laktak „*Densa oppida Sapeirorum*“ ²⁾; tehát, ámbár a' scythanépcsaládhoz tartoztak, nem valának költöző nomádok; másik: miszerint ama' égszinű drága kő a' saphir (most Lapis Lazuli), akar azért, mivel ezek' honában ásatott; akar a' vele kereskedés miatt, tőlük nyeré az etymologok által meg nem fejthető nevét; ezt bizonyítja a' Kr. sz. e. 250 évben élt Apolloniusnak magyarázója jóllehet a' nép mondatnék ott, de hibásan, e' kőtől neveztetni ³⁾. Ide mutat Plinius' bizonyítása is, midőn ezen drága követ legjobb minőségben a' medusoknál találtatónak mondja: „*Sap-phirorum — optimae apud Medos*“ ⁴⁾. Marbodaeus XI-dik századi író éneklí a' szafírról:

„*Ille sed optimus est, quem tellus Medica gignit*“ ⁵⁾.

Mindezekből kiviláglik, hogy nemcsak Herodotus' korában, hanem már Darius alatt — sőt a' trójai harc előtt 40 évvel élt Orpheus' irata szerint

¹⁾ Stephanus Byzantinus De Urbibus. Ed. Pinedo. 587. 46.

²⁾ Orphei Argonautic. v. 758.

³⁾ Apollonii Rhodii Argonauticon. Lugd. Batav. 1641. in 8. II, v. 397. in Schol.

⁴⁾ Plinii Sec. Histor. Natur. Lib. XXXVII. cap. 39. ed. Harduin.

⁵⁾ Marbodaeus, de gemmarum lapidum praetiosorum formis, nctura et viribus. Cap. 53.

létezett *saber*, *sapard*, *sapir* nevű *scytha* népfelekezézet ugyanazon vidéken, hol őseinknek *sabartoe* nevezete nemcsak, hanem ősi lakhelye is czáfolhatlanul kimutatható. A' *b*, *p* és *v* betűknek hajdanta úgy, valamint korunkban is gyakori cseréjéről szólni, 's ezzel is a' ZÁVÁR jelentést újabban mutogatni, fölöslegesnek vélem. Geographiai név gyanánt használtatott ez minden időben a' hún-*scytha* nép' egyik felekezetét illetve: ugyanazért, elhagyván őseink nyugotra vonulásukkal a' záváros tartományt illy nevűknek természetesen megkellett szűnnie, helyébe a' saját nemzetiségi „magyar“, byzantiaknál „turka“, szlávoknál „ugri“ állván. Poraiban is áldandó azért a' porphyr palotában született Constantinus császár, hogy őseink' történetének töredékes ismertetése mellett sok ezer éves ZÁVÁR-i nevünket az örök enyészettől megmentette.

26. §. A' Parthusbirodalom' enyészte és a' magyaroknak Európába költözése között körülbelöl 500 év folyván le: ezen nagy idő távul sem ^{Éjszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak} hézag történetünkben; mert a' már megilletett hiteles kutfók' utmutatása után kimérhetők az időszakaszok, melyekben hollaktuk, tevékenységük habár nem annyira tündöklő 's világhirűvé vált is: de bizonyára nem halgatag, nem jelentéktelen. A' III- és IV-dik században jobbra a' rómaiak alatt harczolt egyrészük; az V-, VI- és VII-dikben már a' rokonfajú népekkel csatlakozva nagyobb részük a' Kaukaszus' éjszaki részén mint szabad nép tenyészett, több izben kelvén a' rómaiaknak segítségére. Ezen részekről a' VIII-dik században arabhódításoktól nyomtatván az Azovi- és Feketetenger melléki pusztaságokba (Descht-Kapcsák) vonta meg magát, hol Constantinus Porphyrogenitus szerint a' szinte azt jelentő Lebediában tűnnek föl; mihezképest a' Volga és Don körüli, Kaukaszus' éjszaki részeig terjedő hazájukat, visszafelé számítva IV-dik, Parthiát pedig V-dik hazájuknak tehetjük.

A' Kaukaszus' éjszaki részén, Kuma folyó mellett lakásukból elűzésükről is világos bizonyyságot teszen ez előbb idézett *Derbend-Nameh*, midőn az arabok által lett elűzetéseket ekkép adja elő: „*Die Giessr (Kazarok) und Mogolen (Mogorok, Magyarok) hatten ihre grosse Macht aufgebothen, und suchten die Araber auf alle nur mögliche Weise zu verdringen. Nachdem die Gissr unterjocht worden, fiel die Last des Krieges über diese, und die öftere Niederlage ward sehr beschwerlich, weswegen die am Kuma Flusse wohnende Völher sich von dem Chakan der Giessr trennten.*

*und mit aller Habe und Gütern, der in MADSCHAR wohnende Theil rettete sich über den Terek und Volga Fluss; ein grosser Theil blieb in Teste-Kiptschak zurück“*¹⁾. Láthatjuk imezekben költözködésük főokát, 's a' világeseeményekkel egybefüggő phasissait: valamint azt is észrevehetjük, miszerint a' történetírók' majd egyik majd másik rokonkép' neve alatt állítják elő a' magyar felekezetet. És ha az illy eljárásából a' régi írósegregnek tudatlanság billegét akarjuk rájuk sütni: minmagunk' tudatlanságát áruljuk el. Minden nagy nemzet különféle nevet viselő több ágazatok- 's felekezetekből alakulván, majd egyik ágazat másikának, majd ismét több felekezet egyiknek, talán hatalmasb és kitünőbbnek neve alatt mutattatik föl. Hasonlóan történt ez a' német és szláv népek' felekezeteivel. Mig tehát a' nagy scytha népcsalád' minden felekezetének neve iránt tisztába nem jó a' tudós se reg; hasztalan törekedendik a' világtörténet összefüggő egész láncolatát fölkarolni. Ezen nehezség, és nem egyéb, okozá a' magyar nemzet' eredetének 's hajdani eseményeinek vélt homályosságát. Ez és hasonló nehezségek mozditják elő azon zavaros eszméket, mikkel a' nemzet' eredete dolgában sok irni szerető, de a' nyomozó tanulástól, tiszta kutfók kikeresésétől visszairtozó magyar történetíró' feje kábulásig tele van; nem kevéssé táplálván zavaros eszméiket a' külföldi írók' egyoldalú, hibás fölfogású állításának drága étkekkint mohón falása. A' külföld' különben vasszorgalmú íróinak nem mehetett még az fejükbe, miszerint a' besenyő (bissenus, patzinakita) jász, kún és ezekkel egy eredetű rokon kazar, palócz, meg székely nép-ágazat, valamint most, úgy hajdankorban is azonegy nyelvet beszélő és csak dialetusban különböző nemzet' különféle ágazatai voltak; a' scytha, hajdan massageta, hún, parthus, turka, 's többeféle nevekkal illetett nagy nemzetnek. Bizton állithatni, hogy valamint keleti régiségek' szerencsés megfejtője csak az olyan nyelveket értő egyén lehet, úgy a' magyar hajdanságokat egyedül a' hon- és magyarnyelv' belső történetének alapos ismerője világosíthatja föl; e' részben pedig a' külföldtől segédeszközöket, 's töredékes földerítéseket igen is, de összeállított egész művet hasztalanul reménylünk. De hogy éjszakfelé nyomulásukra visszatörjünk: élénk bizonyosságát találjuk a' Kaukaszuson elmaradt, maiglan élő magyar nevezetben. Létezik ma is ott GUDA-MAGAR nevű kis népség Klaproth Gyula' bizo-

¹⁾ Reineggs, Allgemeine Historisch - Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg, 1796. in 8. Bd. I. S. 66.

nyitása szerint, általa *G v d a M a q a r i* néven jelölve ¹⁾. Erről emlékezik a' névtelen örmény geographus chorenei Mósesnél ekkép: „*Hae autem gentes plurimae Sarmatiam alteram incolant; Chaziri — — GUDAMACARII*“ ²⁾; melly név Saint-Martinnál „*KOV DAMAGAR*“ formában jó elő ³⁾. Mit jelentsen a' *G u d a* szó? még rejtély előttünk; valljon nem a' závárnak (persában *B e n d*: innen *B e n d o* *Sabir*) *G Á T* szóval is kifejezhető epyttona-e? a' huzamos nyomozások majd egykor földerithetik. Éjszakfelé terjedő nevünknek erős lánczyűrűjére találhatni minden esetre Constantinus császárnál még *Lebediában* megletelepedés előtt. Ő írja: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, usque conterminos habuisse populos illos qui MAZARI atque Uzi cognominantur*“ ⁴⁾. Hogy itt nem Chazarokról beszél a' tudós császár, mint némelyek (hibás másolatnak tulajdonítva az *M-et X (ch)* helyett) akarák magyarázni: az előadás folyama eléggé fölvilágosítja. Maga Constantinus is élt tehát őseinknek nem ágazati vagyis felekezeti nevével, máskor a' közös *T u r c a* nevezetet használván. Olly hű, biztos és csalhatatlan nyomok mindezek, mellyek után nem más mint Persia' vidékeire vezettetünk legvégül. Mutathatnak-e föl, kérdjük, a' Jegestengertől származtatni akarok nem ennyi, de bármi parányi emléket is?

Hosszú sorát adhatnám helyek és folyamok' neveiben őseink' éjszakfelé nyomulásával a' Kaukaszus' éjszaki alján, Kubán és Kuma folyó körül meg a' Maeotistó' keleti részein fönmaradt emlékeknek. Számtalanak már itt, úgy a' Volgatorkolatnál és azontúl a' csalhatatlan nyomok; miket, hogy végetlen ne legyenek, mellőznöm kell; némi geographiai nevezetességet azonban el nem halgathatok. Constantinus Porphyrogenitus többbizben beszél Zichi népről és Zichia- tartományról, mellynek a' Maeotis' keleti részén léteztét ekkép határozza meg: „*Ad orientaliorem vero Maeotidis paludis partem fluvii quam plurimi eam ingrediuntur, ut Tanais, qui a Sarcel venit, et Choracul, in quo oxiani piscis captura est; itemque alii fluvii, Bal, Chader, atque alii complures. Sed est et Maeotidis paludis-ostium, quod*

¹⁾ Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus u. nach Georgien. Halle u. Berlin, 1812. in 8. II. Bd. S. 301. Tab. II. — Jerney J. Világosítás, Ásiában a' Kaukaszus hegyen lakó avarok' és kúnágiak' nyelvének magyartalansága iránt. Szeged, 1829. 8r. 21, 25. l.

²⁾ Mosis Chorenensis Historiae Armen. Libri III. Londini, 1736, in 4. pag. 356.

³⁾ Saint-Martin, Memoires sur l' Arménie. Paris, 1819. Tom. II. pag. 357.

⁴⁾ Constantinus Porphyrog. De Administrado Imperio cap. 37. Ed. cit. Bonn. pag. 164.

*Burlic cognominatur et in Pontum defluit; ubi Bosporus est, cui opposita urbs Tamatarcha nuncupata; praedictum autem ostium est traiectu octodecim miliarium, et in medio octodecim miliarium insula magna et depressa est, quae Atech nuncupantur. A Tamatarcha octodecim aut viginti miliaribus fluvius est Ucruch appellatus, qui ZICHIAM et Tamatarcha separat. Ab Ucruch usque Nicopolin flumen, in quo etiam urbs eiusdem nominis habetur, ZICHIA est, ad spatium miliarium trecentorum. Supra ZICHIAM Papagia regio iacet, supra Papagiam Casachia, supra Casachiam mons Caucasus, supra montem Caucasum Alania regio. ZICHIAE autem ora maritima insulas habet, unam magnam et tres parvas, intra quas et aliae sunt insulae a Zichis cultae habitatae, puta Turganerech et Tzarbagani, et praeterea alia quaedam, et ad portum fluminis alia, et ad Ptelea alia, in quam Alanis invadentibus Zichis confugiunt. Quae vero mari adiacet regio a complemento ZICHIAE sive Nicopsis fluvii usque ad urbem Soteriopolim, Abasgia est; suntque miliaria trecenta“¹⁾. Nem székség e' világos sorok' megértésére fölhordanom azon magyarázatokat, miket az újabbkori vizsgálódók tőnek, érthetni magából Zichtartománynak a' Maeotistónál Kubán folyó' torkolata körül létét. A' mi különös, e' nevet is magukkal hozván őseink, a' magyar tengernél, Balatonnál, Somogyvármegyében őrizék meg. Most ugyan ZICH vagy Zics faluban él, de hajdan nagy földterületnek volt nevezete. Szüz Margit' életében, (mit annak halála után nem sokára a' XIII-dik század végével irotnak vallnak tudósaink) ezek alvashatók: „*Három esztendő, avagy egy kevéssé üdösebb lévén Szent Márgit az Annya Béla Kirábné hozzá hívatván nemely Nemes özvegy Aszszont ZYCHNEK TARTOMÁNYÁBAN, holott Apát Urak lakoznak vala, adá, és ajánlá az említett olympiades névő Nemes özvegy Aszszonnak, hogy az ő Leányát Szent Margitot őrizné, nevelné*“²⁾. Kétszelenül Somogyvármegyében, a' benzések' somogyvári hires apátsága' (Abbatia S. Aegydi de Symighio) közelében fekvő Zich' környékére ismerünk e' tartomány' nevében. A' zich népség még a' XIII-dik században is előfordul a' byzanti íróknál. Pachymeres az alánok, gothok és rhosokkal egy sorba téve úgy nevezi meg őket, mint a' kik a' mongolok által meghodítván, azok szokásait és nyelvét vették föl. Rubruquis is mondja: „*Ultimum ori-**

¹⁾ Constantinus Porphyog. De Administr. Imp. cap. 42.

²⁾ Pray G. Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis. Tirnaviae, 1770. in 4. p. 252.

ficium Tanais est Zihia, quae nunc obedit Tartaris.“ Constantinusnál említett Tamatarcha (később Tmutarakán), mit már lebediai utamban Matarca és Matriga néven előfordulni említettem, nem egyéb eredetikép Magyar-ka névvel illetett vidéknél. Edrisinél Mattarka-nak neveztetik; más keleti írók, mint Sukrollah persa Mahraka vagy Muharrika (Mhrka), Mohammed török Mahrika (Mhrka), Hadzsi Khalfa Mohrika vagy Mohraka (Mhrka) névvel illetik ¹⁾. De ha mindezen visszaemlékeztető nyomok nem léteznének is, ott áll a' Kumafolyónál Kis és Nagy MAGYARI (Madzsari) helység nagyszerű romjaival ²⁾, mint a' magyarok' átvonulásának csalhatatlan és maradandó emléke. Köztudományon van és több utazók által elmondott már az is, hogy a' kaukaszusi népek közül némelyek, például az ingusok és karacsaiak magukat maiglan magyar ivadéknak vallják. Rencz István hazánkfia 1826. tájban a' kaukaszusi bércek' szangi nevű lakóinak nyelvét hasonlónak találá a' mienkhez ³⁾; és miként lehet mindezeket megfejtetni, hanem ha átvonulásuk és nyugotfelé költözésük' alkalmával egy résznek ott elmaradását szükségkép föltesszük. A' kubecsi szinte kaukaszusi szabad nép közt létezik madzsar és kunak azaz magyar és kún nemzetség ⁴⁾. Pallas orosz academicus és utazó a' múlt században, több tavakat említ meg a' Don- és Volga-között, mellyek magyar szóértelműek vagy épen e' népség' nevét viselik. Sareptától 60 versztnyire Sarpa viz mellett az asztrakáni utnál léteznek: Sostu, Tungutu, Ulaastu és Ailmatu tavak, mikben sós-, halas- és almatóra ismerünk. Manytsch folyó' eredeténél van Madzsarskoe-osero; ez világosan magyartavat jelent ⁵⁾. Több illyes nyomokra találhatna mais a' gondos figyelemmel utazó.

27. §. A' Persiamelléki és Pannoniában letelepült magyarok közti atyafiságos viszonyok' mélyebb vizsgálatára, mellyet főnebb a' 9-dik §-ban szóba hazánk, kell még ujólag visszatérni: minthogy ezen tényből most vonhatunk már a' parthus származásra olly erős gyámokot, melly az elszámlált adatokkal egybehangzólag két tételt bizonyít be:

Persia' vidékén maradt magyarok.

¹⁾ Hammer, Sur les origines Russes. St. Petersbourg, 1826. in 4. p. 47, 65, 71.

²⁾ Tudománytár. Budán, 1843. I, II. füz.

³⁾ Hasznos Mulatságok. Pesten, 1829. II. f. é. 177 's köv. lap.

⁴⁾ Tudománytár. Budán, 1839. XII. 370. l.

⁵⁾ Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 u. 1794. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 173, 284.

a) Hogy a' Lebediában két részre oszlott magyar nép' egyik tömege keletnek, Persia' vidékére és nem más felé tartván, ott meg is telepedvén bizonyára jól ismerte régi elhagyott hont válastott lakásul.

b) Minthogy a' Pannoniát megszállók később is látogatók persiamelléki rokonokat: kellett ismerniök az oda vezető utakat; mit bizonyára nem tudhattak, és olly nagy távulból aligha föl is keresték volna, ha nem vala az régi elhagyatott hazájuk. — Ha megfontoljuk azon nehéz állást, melyben a' rokonfajú de ellenséges érzelmű, lakhelyét nyugot felé tágitni kényszerült besenyő (Patzinakita, Bissenus) néptől tolatott magyar népség létezett Constantinus Porphyrogenitus tanutétele szerint Lebediában lakta: lehetetlen meg nem engednünk, sőt föl nem tennünk, miszerint csak olly tartomány felé tartotta biztosbnak irányozni utvonalát, melyet már eleve ismert, lakott; melyben jövőjét bizonyosbnak, fönmaradhatását kéttelenebbnek hitte, mint a' nyugotfelé karddal hazát kereső felekezettel tartva, magát ezer viszály hányatásának kiteendő. — Csak egy föltétel! azontúl könnyű vala nekik Persia' mellékire behatni, nyugalmas hazát nyerendők. Az arab hatalomnak hódolás és az izlam' fölvétele vala ez; mitől az ide költözött tűzimádó magyarok annyira idegenkedtek. A' kalifák' hatalma, befolyása és vele a' muhammedánismus eláradt már ekkor Ázsiában a' Gangesig, Hindukuschig, éjszakra a' Kaukaszusig, sőt azon innen Volga' felső részein. E' föltét nem rettenté el a' való tömeg' ezen önzőbb részét. Így, a' keleti új hatalom' karjaiba veté magát, jóllétet, ideiglenes fönmaradást eszközölő ugyan általa: de nemzeti enyészetének ép ezen arab befolyás ásta meg sírját. Későbbi történetük fonalát kifejteni, vég elnyeletésük' korszakát meghatározni: nem a' jelen értekezés' föladata: elég annyi tárgyunkra, hogy régi traditionalis és emlékezetbe maradt hazájukat választák lakhelyül, midőn vissza, — vissza keletfelé, Persia' vidékére hatoltak; melly vidékek alatt egyebet mint PARTHIÁT érteni nem lehet. Mi is természetesb annál, kérdjük: hogy mig egy szorongatott nemzethadnak bátrabb, merészebb 's talán nagyobb része nyugotfelé új hazát indul keresni: a' másik, kényelem után sovárgó, azon vidékre, azon tartományba, azon uton tér vissza, melyet ismer, melyben őseinek régi fészket reményli veszélyes fáradság nélkül föllelnie? És ez merőben Persia' melléke, a' régi parthiai ZÁVÁRTÓ hegyes vidék vala; hol is ugyancsak Constantinus Porphyrogenitus szerint régi geographiai nevükön ismerve

élten éltek még a' X-dik században. „*Et HI etiam in HODIERNUM DIEM de veteri Turcarum cognomine SAVARTOE asphali* (Sabartoea-sphali) *nuncupantur*“¹⁾. — Örök némulást parancsolnak ennyi egybevágó, illy fontos adatok a' finnomanok' és azon rövidlátó irók' fejére, kik őseinket jegestengeri vidék' zordon ivadékanak szeretik hirdetni. Messzi térenék célomtól, ha a' persiai rokonok' látogatásából vonható nagyszerű jellem, lovagias kedély- és erkölcsi sajátság' rajzolgatását akarnám megkísérteni. Ez, sem szándékom, sem hivatásom. Én egyedül a' pusztá tények' száraz elsorolója, összeállítója vagyok; célom: nem festői tollal olvasókat magos eszmékre ragadni, hanem a' homályban rejlő mohos kor' eseményeit ki buvárkodnom, mélységeiből kiaknáznom. Abban, hogy a' Tisza és Duna' mellékeiről őseink izeneteket küldözgettek, sőt maguk is látogatásokat tőnek persiamelléki rokonaiknál: szinte azon alapigazságot látjuk elrejtve, miszerint e' messzi tartományok nem valának előttük ismeretlenek, nem idegenek. Óshagyományok, firól fira átszállott emlékezetek nyomán járdálának ők a' hegyek- völgyek- és síkságok' hosszadalmas utain; mit bizonyára annál örömeztőbb mivelének, minél nyilvánb vala előttük a' régi jeles ősök' csontjainak Parthia' halmai alatt nyugvása, tűzímádó ősvallásuk' kéttelenül számos ereklyéinek azidétt is fönmaradása. Kereskedelmi nyereség és vállalat is lehetett illy utazással egybekötve, mint Constantinusból kitetszik; de ez mellékes dolog gyanánt említetik, midőn mondja, hogy a' pannoniai magyarok kereskedőiket is küldik amazokhoz izenettel, és viszont ezek által vesznek tőlük válaszokat. Magyarhonból bizonyára kereskedő nem járt volna Persiába a' X-dik században, ha föltéve de meg nem engedve éjszokról szivárgott vala a' magyar. Nem akarom azt egész bizonyossággal állítani, hogy azon kereskedők született magyarok voltak; mert már a' legrégebb korban találunk itt örmény eredetű lakosokat, kiknek illyen vállalat legillőbben tulajdonítható. És maga ezen tény is oda vezet, hogy Armeniával szoros érintkezésük levén Parthiában laktukkor, onnani kiköltözésük alkalmával illetén viszony vonhatott ide armeniai hajkán népet. Hiszen az örményeken uralkodó család épen a' parthus országlók' véréből volt, 's a' Parthus-birodalom' virágzása' korában annak volt hűbéres tartománya. Más részről bizonyos, hogy

¹⁾ Constantinus Porphyrogen. De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. cit. pag. 169.

az izmaeliták, — kik honunkban az árpádi korszakban majd kizárólag űzék a' kereskedést, gyermekeiket Ázsiába, jelesen Aleppóba az arab főiskolába küldözgeték tanulás végett. Az összekapcsoló láncszemül itt tehát legbiztosban a' régi hazárai reflexiót lehet és kell tekinteni, melly örökké és ismét PARTHIÁT varázsolja előnkbe.

Parthus rokonságot bizonyító közös jellemek párhuzamai.

28. §. Kik a' parthus atyafiságot eddigelő szóba hozzák, főleg azok' erkölcsi életmódát, szokását, és hadviselését tevék párhuzamba a' magyarokéval: mi magában véve épen nem bizonyít annyit a' származás' dolgában, hogy merőben ollyas gyámokokra támaszkodva valamely nép' eredete meghatározathassék. Midőn tehát a' parthus jellemet a' magyaroknál részletenkint és minden színezeteiben fölhaladjuk, távulsem akarunk e' hasonlatosságból vonni következtetést a' magyarok' tőlük származására: de miután a' történeti adatok, összefüggő származtatási lánczolatok, nyelvmaradványok és geographiai összeillesztések minden egyéb elszámított körülményekkel együtt e' rokonságot nemcsak ujjal mutatják, hanem ellenmondhatlanul kétségen fölül helyezik: nem lehet mellőznünk az illy párhuzamokat; sőt inkább föladatrészt: hogy mind ezen éles vonásokat egyenkint is közelebből megvizsgáljuk.

Nyílazás előre és hátra.

Hódító harczias nép levén a' parthus, olly harczolási módja is sajátosságában tűnt ki, melly kiválólag és egyedül nekik tulajdonítatik az egykorú írók által. A' scythák és azoknak egyik elszakadt felekezete a' parthusok, nyilaikról hirültek el világszerte. Romának gyakorízben okozott aggályt és rettegést e' gyilkoló hadiszerszámuk: bizonyosság reá a' classicus írósereg. Elannyira jártasak valának az ezen fegyverrel harczolásban, hogy lovon nyargalva nemcsak előre, hanem nyeregben visszafordultán hátra felé is szórának vele halált ellenségeikre. Az I. század első felében élt Lucanus írja:

„ — *Et missa Parthi post terga Sagitta*“¹⁾.

Szintaz' időtájban élt Seneca tragoediaírónál olvassuk:

„*Versas equitis sagittas*

Terga fallacis metuenda Parthi“²⁾.

Horatius, Ovidius, Propertius, Virgilius, a' parthusok' virágzása' korá-

¹⁾ Marci Annaei Lucani Pharsalia. Lib. I, ver. 230.

²⁾ Annaei Senecae Oedippus, ver. 117.

ban élt római költőknél számtalan helyek találhatunk fortélyosan ártó hátra nyilazásaikról. Horatius énekli:

„*Miles sagittas et celerem fugam Parthi*“¹⁾).

Ovidiusnál:

„*Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae:*

Quid loca, quid rapidi profuit usus equi?

Parthe refers aquilas“²⁾).

Propertiusnál áll:

„*Parthorum astutae tela remissa fugae*“³⁾).

Virgilius írja:

„*Fidentemque fuga Parthum, versisque sagittis*“⁴⁾).

Claudianus énekli:

„*Torquebas refugum Parthis mirantibus arcum*“⁵⁾).

Ugyan ő:

„*Morem hinc traxisse Cydonas*

Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire

Prima sagittiferae pecudis documenta secutos“⁶⁾).

Szinte nagyszámuak a' parthusok' hátranyilazásáról szóló történeti bizonyítványok; közülök csak ezt említjük: A' parthus uralom' végső szakában élt Dio Cassius írja Luculus római vezérről, miszerint a' parthusok a' küzdés' közepette történt új segítség' érkezete miatt megfutamodának, azonban távulsem verettek meg a' rómaiak által, mert azok futtokban az űzőkre nyilaikat hátrabocsátván, sokakat leöldösének, többeket megsebesítének a' rómaiak' seregéből: „*Ibi vero hostes equitatu suo Romanis equitibus graviter insistere, omnem contra cum peditatu pugnam detrectare, statimque ubi Luculus cum scutatis suis equitatu succurrebat, terga vertere. Neque tamen cladem ullam acceperunt barbari, sed sagittis in insequentes retro emissis, multos e vestigio interemerunt, plurimos vulnerarunt*“⁷⁾). Maga Justinus sem értett egyebet a' hátralódózásnál, mi-

¹⁾ Q. Horatii Flacci Carminum Lib. II, Ode XIII, ver. 17, 18.

²⁾ Publii Ovidii Nasonis Fastorum Lib. V. ver. 500.

³⁾ Tib. Propertii Elegiae Lib. III, Eleg. IX, ver. 54.

⁴⁾ Virgilii Mar. Georgicorum Lib. III, ver. 31.

⁵⁾ Cl. Claudiani De Laudibus Stiliconis Lib. I.

⁶⁾ Cl. Claudiani De Hystrice.

⁷⁾ Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae Lib. XXXV. Frag. cap. 5.

dón a' parthusok' harczolásáról írja, hogy lovon nyargalva rohanják meg elleneiket, vagy visszafutnak 's gyakran futamodást színlenek, hogy ezáltal a' vigyázatlan úzóket megsebezdhessék: „*Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus: saepe etiam fugam simulant, ut incautiores adversum vulnera insequentes habeant*“¹⁾. Nehány sorokkal fönebb ugyanott beszéli a' lovaglás és nyilazásnak náluk elannyira didatozását, hogy még szolgálkat (jobbágyaikat) is azok ügyes forgatására tanítanak: „*Hos — et equitare et sagittare magna industria docent*.“ Fölösleges volna itt a' scythia nemzet' közös tulajdonáról, világhírű nyilazásmesterségéről adatokat fülhordani: annak bizonyítását állitjuk csak elő, hogy valamint a' parthusok e' fegyvernem' forgatásában tñtették ki főleg magukat, úgy a' magyarok is nyilazás és különösen hátuk mögé lövésükről tétetnek figyelmessé az egykorú íróktól. Leo Sapiens görög császár kiemeli Tacticájában a' nyilazásnak általuk nagy gonddal üzetését, és előforduló esetekben az őket úzó ellenségre nagy előnnyel alkalmazását ekkép irván: „*Magno studio atque exercitatione arcum ex equis sagittas emittendi condiscunt*.“ Ismét: „*In receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt*“²⁾. A' többször említett X-dik századi író Luidprand szinte nevezetesség gyanánt említi a' magyarok' futásközben hátra felé nagy sikerrel nyilazását e' szavakkal: „*Versi terga, seu in fugam, directis acriter telis plurimos sternunt*“³⁾. A' XII-dik század' első felében élt freysingi püspök Otto írja őseinkről: „*Valent autem Vngarii in sagittarum ictibus plurimum, quibus etiam dorsa vertentes nocere solent*“⁴⁾. Ugyan ezen szavakat mondja el róluk a' XIII-dik századi krónikás Albericus⁵⁾. Mindezekből világosabb a' két nemzet' sajátyszerű hátranyilazással harczolása, melly egyenlő harcztant nem más, mint a' magyarok' parthiai származásából fejthetni meg.

Lucretius római költő, alig ha nem mesés hagyomány után írja, hogy szokás volt a' parthusoknál harczközben oroszlányokat bocsátani az ellenségre, ekkép énekelvén:

¹⁾ Jvstini Historiarvm Philippicarvm Lib. XLl. cap. II.

²⁾ Kollár Ad. Fr. Historiae Jurisque Publici Regni Vngariae Amoenitates. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 29.

³⁾ Muratorii, Scriptores Rerum Italicarum. Tom. II, Part. I, pag. 454.

⁴⁾ Ottonis Frisingensis Chronicon. Lib. VI. cap. 10. Ed. An. 1585. pag. 123.

⁵⁾ Albrici Monachi Triumphontium Chronicon. Ed. Hannover. pag. 205. ad. An. 893.

„*Et validos Parthi prae se misere leones
Cum ductoribus armatis, saevisque magistris:
Qui moderarier hos possent, vinclisque tenere*“¹⁾).

Ezen harczolás-módról az egykorú történetíróknál említés hiányában méltán kételkedhetni, 's inkább az hihető, miszerint Lucretius oroszlányai nem voltak egyebek parthus nyilaknál, mikkel annyi inséget idéztek elő többszörte a' római seregben, és ennek talán költői képesleirását olvasván valahol Lucretius, valósággal oroszlányokat hitt harczolni. Dühös oroszlánykint pusztítottak öltek igen is a' parthus scythia nyilak — méltó azért, hogy ismerjük alakjában és alkatrészeiben is e' fegyvert, 's föntartsuk emlékét azon eszköznek, mellyel az Árpádok e' hont szerzék és megőrzék irigy szomszédaiktól. Több részek- és szerszámdarabokból állott e' scythia-parthus-magyar fegyver.

1-ör Nyilnak hivatott azon vessző, melly kilövetvén, ércszuronyú végével a' testbe hatott. Rómaiaknál *tela, sagitta*.

2-ör Kézíjj (Arcus) azon hajtott iv alakú eszköz, melly ideggel vagy húrral levén két végén megkötve, a' nyíl' kilövésire szolgált. Régi eredeti szó, mutatja a' jász név, melly az íjj-ból keletkezett. Az Íjgyártó magyar családi név is divatos. Az íjgyártás mesterségneve volt őseinknél. István ifjú királynak 1266-diki némi adománylevelében áll: „*Tres terras Vonux appellatas, quae quondam fuerunt Paratorum arcuum nostrorum in Comitatu Csanad.*“ — Az íjnek nélkülözhetlen része levén az ideg vagy húr (Nervus, Corda) ez bélhúrok- 's egyéb bőrműekből sodortatott össze; melly ideg szótól az ideges hangszerek is idegű, hidegű, hegedű, végre hegedű nevet nyerének. Könnyen megmagyarázható innen, miért neveztetik a' lázas forró (nervosa) betegség hideglelésnek.

3-ör Tegez (Pharetra), mellyben a' nyilvesszők mint hivelyben, tokban tartattak, a' harczfiak oldalán vagy hátán függvén. A' „*Tegzes*“ régi családnevekben él maiglan e' szavunk. Tigris (Tiglat) folyó' neve némi régi írók által a' nyilnak örmény, persa, némellyektől ismét scythia nevetől mondatik származni; és valójában a' tigriz, tegez szóval legjobban látszik egyezni.

¹⁾ Titi Lucretii Cari, De Rerum Natura. Lib. V. versus finem.

4-er Púzdra. Az íjnek kézen nem tartása- és használatkor szolgált hively, tok vagy tartó gyanánt.

Leírják a' régi írók e' gyilkoló eszköz' — mellynek szerintük a' scythák valának mesterei és föltalálói — alakját is. Ammianus Marcellinus mint tapasztalt fegyverviselő így értesít róla: „*Cum arcus omnium gentium flexis curuentur hastilibus, Scythici soli vel Parthici circumductis utrinque introrsus pandis et patulis cornibus, effigiem lunae decrescentis ostendunt, medietatem recta et rotunda regula dividente*“ ¹⁾. Terentius pedig ekkép rajzolja:

„*Neruis mollibus inuicem
Iunctis in teretrem struem
Ceu Parthus solet aut Scythes
Arcus cornibus extimis
Laeuem nectere lineam*“ ²⁾.

Melly leírásokkal ha a' parthus pénzeken a' királyok' kezében látható íjje-
ket, úgy az Antoninus Pius tiszteletére, midőn császárrá lettek Volage-
ses parthus király neki aranykoronát küldve ajándékol Rómába, veretetten
lévőt, melly pénznek ugyanis egyik lapján parthiai nő áll, jobbájában nyílt-
koronát tartva, baljával a' nyilakkal teli hátamegett álló tegezre mutat,
minek mellette egy ideges kézíjj van ³⁾ — összeegyeztetjük, meggyőződünk
nem egész félkör, hanem két végénél vagyis gömbjénél visszahajtott vol-
tárról, 's épen illy alakot: } mutatásáról; mellynek két vége összesodrott
lágy húrral köttetett egybe. Illyen alakú íjjekeket szemlélhetni a' pogánykori
magyar vezérek' régi képein is ⁴⁾.

Hátranyilazó
magyar, em-
lekművön.

29. §. A' mit az írói sereg egy hangulag a' parthusok- és magyarok'
hátranyilazásáról előad, azon sajátyszerű műtételt egykoru emléképekben
is láthatjuk színről színre; láthatjuk pedig hazánk' ősrömeiből vont némi
nevezetes műtöredék' hű rajzban végül idemellékelt másán, következő vi-
lágosításban ismerttetendőn: Szőke Dunánk' közepén Buda-pest között lé-
tező sziget, melly előbb nyúlak-, később boldog szűz-, végre napunkig

¹⁾ Ammianus Marcell. Rerum Gestar. Lib. XXII. cap. VIII.

²⁾ Terentianus Maurus, Carmina de Metris. In Putschii Grammaticis Antiquis.

³⁾ Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 324.

⁴⁾ Mausoleum Regni Apostolici Regum et primorum Ungariae Ducum. Norinbergae, 1661. in
fol. pag. 6, 27, 72.

Margit nevéről ismertetik, az Árpád családi korban népesített levén, négy szerzetes monostorral és két védtoronnyal meg néhány házból álló falucs-kával ékeskedett, mint már Érdi János hiteles adatokból kimutató ¹⁾. A' védtorony' egyikét bírák a' buda fülhévvi keresztesek vagy kórházi szerzetesek, másikat az esztergomi érsek. Ez utóbbiról a' mohos régiségből következő adatokat nyomozhattuk ki: 1279-ben Kún László király a' szigetet abban levő némelly kolostorok- és vártornyok' kivételével Erzsébet nevű testvérének 's általa az ottani apácza szűzeknek ajándékozván, a' kivételes épületek között megneveztetik ezen vár és torony is, imígyen: „*Exceptis claustris, et septis fratrum minorum, et fratrum Ordinis Praemonstratensium de monasterio B. Michaëlis, ac Castro Cruciferorum domus hospitalis et castro, turri, ac domibus Archiepiscopatus Strigoniensis, in eadem insula constitutis*“ ²⁾. 1285-ben Lodomer esztergomi érsek ezen várat Tamás váci püspök- 's királyi cancellárnak barátsági hajlamból lakásképp nyolcz év' leforgásaig és a' végre, hogy ott az akkori békétlen, a' tatárok, kúnok meg magyarok' belső mozgalmak által háborgatott gonosz időkben magát és vagyonát megvéddhesse, általengedvén: ezen engedményt ugyancsak Kún László király megerősíti. Ezen oklevélben világosan kimondatik, hogy kőfallal környezett udvar- és kőtoronyból áll a' sziget' felső csúcsán helyezett védhely: „*Curiam muratam et turrim lapideam Archiepiscopatus nostri in superiori parte, sine fine insulae Beatae Virginis iuxta veterem Budam, in medio Danubii constitutas, cum aliis aedificiis situatis ibidem*“ ³⁾. 1294-ben, — tehát nyolcz év' multával — szinte Lodomér érsek ezen szigeti birtokát a' Tengurdi nemesekkel (nobiles de Tengurd) Bulch nevű faluért (Búcs helység Esztergommegyében Bátorkeszin alul) fölcserélvén, III. András király e' cserét megerősíti; a' miről szóló oklevélben kastélynak és torony-nak mondatik a' kérdéses hely ekkép: „*Permutationem turris et castelli existentem in capite insulae B. M. V. iuxta veterem Budam possidendam*“ ⁴⁾. Világos ezekből, miszerint kőfallal és toronnyal ellátott urilak, minő majd minden nagy birtokú nemes' főszállásan találtatott hajdan-

¹⁾ Szere'mey, Magyar Hajdan és Jelen. Pest, 1847. in fol. 42 's köv. 11.

²⁾ Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. in 8. Tom. V. Vol. II, pag. 437.

³⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. in 8. Tom. V. Vol. III, pag. 288.

⁴⁾ Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. Tom. VI. Vol. I, pag. 297.

ta, nem pedig valami nagy erőség volt az esztergomi érsek' szigeti tornya és vára, mellyben távul sem fegyveres külellenség, hanem belső zavargásokkor történhető ragadozás ellen védhette magát Duna által is őrzött belakója. Mi történt e' kastéllyal későbbi időkben? vastag homály fűdi. A' török időkben hazánk' közös sorsára jutván, most csak némi alap romjai mutatkoznak, midőn a' folyam apadásban levén, a' sziget' fülső csúcsa egészen megjárható. Hihetőleg vizáradások is elősegíték végpusztulását. 1847-ben főnebb nevezett academiai rendestag 's museumi régiségőr Erdi János a' sziget' romba dült maradványait fülsőbbi engedelemmel vizsgálva 's kutatva, épen ezen torony' alapkövei' halmazában némi tégladarabot talált, jelennen a' nemzeti muzeum' birtokában levőt, 's hű hasonmási rajzban ez értekezés' bővítéseül megelőző szívességgel közlöttet: mellyen a' régiségbuvárok nem kis csudálkozására lovon nyargaló 's hátranyilazó parthus harczi szemléltetik elég tiszta és ékes nyomatban. A' lónak csak feje, háta és fara látszik e' töredéken. Föltűnő képünkön a' parthusok- és kúnoknak egyelőre tulajdonított 's tőlük nevet nyert hegyes süveg, miről mindjárt leszen különösen szó; úgy a' lovag' karjait ékesítő perczek. Illy karpereczeket értve mondja Ammianus Marcellinus a' persa sassanida uralom alá jutott parthiai népnéli kelendőségéről: „*Armilla et monilibusque aureis, et gemmis, praecipue margaritis, quibus abundant, adsuefacti post Lydiam victam, et Croesum*“¹⁾. Már a' sabinusokról olvashatni az aranykarpereczek' viselete iránt Liviusnál: „*Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laeuo gemmatosque magna specie annulos habuerint*“²⁾. A' nyereg- és lószerszámékesség, minő a' lófarán látható magos boglár; valódi parthus viseletet bizonyitnak. Justinus is eléggé tanusítja arany- és ezüstékességnek hadi- és lószerszámokra parthusok általi alkalmazását, mondván: „*Auri argentique nullus nisi in armis usus*“³⁾. Becses emlék találtatik a' parthus drága viseletről, jelesen a' bogláros forgópaszomántos vörösdolmány- és aranyzabláról Claudianus' ime verseiben:

„*Talis barbaricas flavio de Tigride turmas
Ductor Parthus agit, gemmis et divite cultu
Luxurians sertis apicem regalibus ornat.*”

¹⁾ Ammianus Marcellinus. Rer. Gest. Lib. XXIII. cap. VI.

²⁾ T. Livii Patavini Historia Romana. Lib. I, cap. 12.

³⁾ Justinus, Histor. Philippicae. Lib. XLI, cap. II.

*Auro frenat equum, perfusam murice vestem
Asiria signatur acu, tumidusque regendo
Celsa per Tyrias acies ditione superbit*¹⁾.

Azt kérdezzük már: hol vette magát e' tagadhatlanul parthus nyilazót mutató téglá a' Margitsziget' düledékei között; 's minő bűvös hatalom varázsolta oda: miután tudván tudjuk a' történetkönyvekből parthus nemzet' e' földrészen soha nem laktát? Ha jól megvizsgáljuk az eredetit 's annak nem több mint 2 hivelknyi vastagságát és meszes részek nélküli voltát, könnyen tisztába jöhetünk nem épületi téglá, hanem ékesség gyanánt valamelly homlokfalazatba alkalmazása iránt. De ugyan ki épített a' Duna' szigetén legelsőbb lakhelyeket vagy kastélyt, hová illy ékesség alkalmaztatott? Erre csak azt feleljük, hogy IV. Béla kir. előtt a' szigetnek e' célra használatáról adatok nem léteznek: és valamint kolostorok' fölállítása e' körbe esik, úgy a' védhely' alapítását sem lehet másnak, mint magyaroknak tulajdonítani. Szűz Margit' legendájából tanuljuk, hogy IV. Béla a' monostorok' építése végett olaszországi építészeket hozatott Budára, lombardiai kőművesek- és faragokról emlékeztetvén Margit' temetésekor a' legenda' ime sorai: „*Ez ideuben az seerre meeg keuet nem teuttek vala, de Zent Margyt azzonnak eltemetese utan tyzenmeged napon teane egy otromba faragatlan keuet az zekrenre avagy koporsora felyul; ugy mondnak vala az heumyves mesterek, kyket hoztak vala Lombardia ből, egynek vala neve Albert, masyknak Peteur, hog mykoron az keuet, az serre teueek, nagy edes illatot erzenek. Ennek utanna az felyul meg mondot keumyves mestereuk faraganak koporsot Zent Margyt azzonnak vereus marvanbol, kyben mostan es fekzyk ez zent zuz. Mykoron ez koporso meg kezeult volna, keet avagy három holiap utan, es mykoron az mestereuk el vettek volna az eleby faragatlan keuet az seerreul, es akarnayak az vereus marvan koporsot az seerre tenny, legottan hog meg nytottak volna az seert, es akarnayak rea tenny az vereus marvant koporsot oly igen edes illatu para fust es illat ju vala fel az Zent Margyt Azzon koporsoyabol, mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot, mykeppen ezen Lombardia y keumyves mestereuk ezreul byzonsagot teutteneh, ezenkeppen leun ez zentseges zuznek Zent Margyt Azzonnak temetese Bela Kyrálnak leaonyanak bodog Azzonnak egyházaban, bodog Azzon oltara eleut, bodog Azzon zygeteben, ky mas keppen neveztetjk nyulak-*

¹⁾ Cl. Claudiani Epigrammata, De Phoenice.

*nak szügetynek, Ur Istennek tisztessegere, Zuz Marianak ereunere, es Zent Margyt Azson erdemenek ky mutatatasara. Amen Alleluja Jesus Maria“*¹⁾. Ezek építették hihetőleg az esztergomi érsek' kastélyát is. Könnyű volt olasz faragóknak a' téglá' mintáját készíteni, reá az előttük mutatkozó tárgyat, a' hátra nyilazó lovagot vésni, miben a' régiségbuvár első tekintetre nyilazó parthust vél lenni; azonban nem egyéb parthus ivadeku magyarnál. Igaza, kétszeresen igaza volt azért Reginonak midőn őseinket jellemezve, Justinus' parthusokról sorait írja le. Csudálkozásra méltó találkozását kellene föltenni a' véletlennek, ha mind azon fővonásokat, mik a' harcolás és fegyverviselés körül a' parthusok- és őseinknél mutatkoznak közös származást nem tanusítóknak vallanók; olly megfoghatlan 's kimagyarázhatlan találkozást, minőt a' történetírás más nemzetekben föl nem mutat. Mondjátok meg ti a' magyarok' eredetét 's régi jellemét törpíteni vágyó külföldi írók: hol van a' föld'hátán nemzet, melly magát parthus eredetűnek hirdetné? hol: mellynek legélesb vonásai a' parthusokéval olly hajszálig, hogy úgy mondjuk, egybevágnának, mint épen a' parthusok- és magyaroké? Mindenütt a' scythá, a' parthus, a' magyar kéziij és nyíl szerepel majd kizárólag mint rettentő gyilokszer a' messzi hajdanban: és ne volna ennek történetkapcsolati, rokonsági jelentősége? Az ellenvéleményűeket e' részben is meggyőzendő, olly hiteles íróból tükrözöm elő a' közös vonást, ki a' parthus történetekkel nem foglalkozva magyar őseinket színről színre úgy, mint a' XIII-dik század végén és XIV-dik elein fegyverkeztek 's nyilaikkal előre meg hátra lődöztek, látta és ismerte; ki gondolatán kívül ugyan azt mondja a' magyarokról, mit a' classicus írósereg hirdet a' parthusokról. Zittai Péter königshofi cseh apát ez; 1300 körül ekkép rajzolja a' magyarokat, helyenkint krónikájába szőtt leoninus verseiben:

*„Est mihi hoc certum, per multos sepe repertum,
 Usus armorum gens non habet Ungaricorum:
 Sed quando bellum committit, sive duellum,
 Pellicium strictum portat, tunicae vel amictum,
 Qui nimis est artus, quo stringit fortiter artus,
 Et se sic aptat ad bellum, postea captat,
 Ut sibi fiat equus velox, et cursibus aequus,
 Plures offendit suus ARCUS, quem cito tendit,*

¹⁾ Pray G. Vita S. Elisabethae Viduae nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae, in 4. p. 307—8.

*Vulnera non parva facit, hinc volitando per arva
Non vult tranquille stando pugnare, sed ille
Aut fugit, aut agitat aliquem, sic prelia vitat,
Que sunt dura servando Suevica Jura.
Sed si scire velis, sunt magna praelia TELIS,
Arcum tendendo velociter et iaciendo,
Ex omni parte se tali protegit arte,
Nam jacit ANTE RETRO, quod debes credere Petro,
Nec parcut uni TELIS volitantibus HUNI.
Ne fias funus, hostis non sit tuus HUNUS.
Et cernes cunctos lardo vel carne perunctos.
Ungarice gentes portant curtas quoque MENTES,
Est gens ista levis, JACULIS sevissima sevis,
Que cum te pressit Moravia, quot male gessit
Ungara turba tibi, nequit dici neque scribi,
Juxta taas postes vicinos habes hostes,
A quibus eripiat te Christus, et hoc cito fiat¹⁾.*

Következő szószerinti hű fordítása ez egyszerű rajzolatnak elébünk allítja a' szűk ruhás karsu magyart nyargaló lóvával, minden irányban szállongó véres nyilával, épen úgy, mint a' téglamaradványon látszatik:

„Bizonyosan tudom, sokak tapasztalák
Hogy a' magyar nemzet nem él fegyverével:
De midőn hadba mén vagy viadalra kel,
Szoros ruhát visel, öltényt 's egyéb gúnyát,
Melly igen szűk, 's vele megszorítja tagát,
És úgy készül hadba, aztán gondoskodik
Hogy gyors lova legyen futásban páratlan.
Sokakat sért ÍJJA mit hirtelen fölhúz,
Nem kis sebeket ejt, nyargalva mezőkön
Nem akar egy helyben állva viaskodni,
Hanem vagy fut vagy úz, így kerül ki harczot,
Melly sváb törvény szerint szokott lenni tüzes.
De ha tudni vágyol, NYILAKKAL van nagy harcz,

¹⁾ Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regis. P. I. cap. CXXIV. Vid. Dobner G. Monumenta Historica Boemiae Pragae, 1784. in 4. Tom. V. p. 336.

Fölhúzza az íjját gyorsan és kilőve,
 Minden részről ekkép, védi 's ója magát,
 Mert ló ELŐ-HÁTRA, hidj nekem Péternek,
 Nem kiméli a' HÜNNAK szálló NYILA senkit.
 Hogy meg ne halj a' HÚNT ne tedd elleneddé.
 Látandod őt élni szalonnával hússal.
 Magyarok viselnek kurt a MENTÉKET is,
 E' nép fürge, sebzó NYILAKKAL kegyetlen,
 Melly hogy téged sujta Morva, tön sok rosszat
 A' magyar hadsereg, mondani sem lehet,
 Ajtódnáli szomszéd e' nagy ellenséged,
 Kítől mentsen Krisztus, 's mindjárt ne sokára.“

Annyira rettentők valának a' magyarok' nyilai már a' vezérek' korában, hogy azoktól megmentésért litániai imádságok mondatnának Olaszország' templomaiban hiteles emlékek szerint ¹⁾).

30. §. Éltek a' parthusok imént megismertetett kézijjaik- és nyilaikon kívül főleg közelharczoknál lándzsákkal is, mik szinte hiresek valának gyilkoló alkatásuk és nagyságuk, de még jobban ügyes hagyításuk miatt. Lucianus a' II-dik században 's így a' parthus időszakban élt görög író nevezetes tudositást hagyott reánk a' parthus lándzsáról egyik túlvilági beszélgetésében, midőn némi parthus Arsáknak egy thrakiai katonával történt viaskodását 's akkor történt halálát leírná, állítván, hogy az Arsák huszsingnyi (tehát mintegy tíz ölnyi!) hosszaságú lándzsával támadta meg ellenét: „*Arsaces autem, senior enim iam erat, et per Jovem non illiberali facie, barbaro more aegre ferebat, atque indignabatur, quod pedibus incederet, sibique equum adduci volebat. Nam et equus una cum eo mortuus erat, ambobus una plaga transfossis a Thrace quodam scutato, in eo praelio, quod cum rege Cappadocum ad Araxem fluvium commissum fuerat. Nam Arsaces infesto cursu in hostem ferebatur, longe ante alios, ut ipse narrabat, erectus. Thrax vero illum expectando subsistens, ac scutum obtendens, Arsacis hastam excussit: ipse autem subiecta sarissa, illum et equum transfodit. — Hic enim viginti cubitalem contum praetendens cursu ferebatur: Trax vero, ubi pelta objecta plagam excussit, ipsumque cuspis prae-*

¹⁾ „In den kirklichen Litanien Italiens wurde der Himmel um Rettung vor ihren Geschossen angefleht.“ Wachsmuth Wilh. Europäische Sittengeschichte. Leipzig, 1833. in 8. II. Th. S. 27.

terit, in genu procumbens, venientis impetum sarissa excipit, ac equum sub pectore vulnerat, qui prae furore ac vehementia cursus se ipsum transadegit Tum etiam eadem hasta per inguina utrinque ad nates penetrante Arsaces transfoditur“ ¹⁾). Azon ázsiai régiségek között, miket Burnes Sándor angol utazó munkájában lerajzolva kiadott, találtatik a' kundusi fejdelem' birto- kából került némi ezüst tálnak (patera) képe. Látható rajta egy lándzsájá- val oroszlánt döfő lovag. Az mondatik ugyan a' lándzsás alakról, hogy Sa- port ábrázolná: de a' lovag' parthus süvege, magyar szűk dölánya és na- drága valamint panyókája meg topánja lószerszám-ékességeivel egyetemben inkább parthust mint sassanidai persát árul el, 's valamelyik arszakot lát- szik előtüntetni ²⁾). Nem is lehet ennélfogva egyébnek tartani parthus ré- giségnél, minthogy a' scytha népcsaládnál levén szokásban illy fegyverrel hadakozni, annak egyik felekezete ettől A lan, keletieknél Lan azaz lánd- zsás nevet viselt. A' magyarokat mi illeti: ide költöztük után 925-dik évre már a' sz. gáli évkönyvekben följegyezve találtatik róluk, hogy kopjakkal vagyis lándzsákkal voltak ellátva: „*Ingruunt tandem (Ungri) pharetrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*“ ezek a' krónika szavai ³⁾); sőt ugyan azon történeti előadás szerint lándzsájával akará leütni egy magyar a' sz. gáli egyház' tornyának kakas-czimerét; lándzsákkal piszkálták a két halott' hamvasztása' alkalmával a' tüzet. A' besenyők, mint etelközi utam' egyik bizonyítványában olvashatni, lándzsákkal tőnek leginkább hadi szolgálatott a' magyar hadseregben; 's midőn még saját birodalmuk (Patzinakia) állott, hadosztályuk' egyik része Szűró-kopjáznak (Sy- rucalpee Constantinus Porphyrogenitusnál) hívaték kopjaik- vagyis lándzsá- ikról. A' magyar lándzsások Lán, vagy Alan nevérol megjegyzendő végre, hogy a' szepesi lándzsások' némi régi oklevélben alánoknak (Alani) neveztetnek; 's honunkban találató Lánvár nevű helyek távol sem leányról, hanem lán azaz lándzsáról neveztettek így; melly utóbbi amannak csak ki- csinyítője nem pedig a' latin „lancea“ból alakult szó. Nyilvánossá válik tehát ezekből, miszerint a' lándzsa épen olly sajátságos hadszerük vala őseinknek, mint a' parthusoknak.

¹⁾ Luciani Samosatensis Colloquia. Dialogus XXIII.

²⁾ Burnes Al. Kabul. Schilderung einer Reise nach dieser Stadt des Aufenthaltes daselbst, in den Jahren 1836, 1837 u. 1838. Aus den Englischen von Th. Oelkers. Leipzig, 1843. in 8. S. 191. Tab. IX.

³⁾ Casus S. Galli. cap. 3. Apud Pertz G. Monumenta Germ. Scriptorum. T. II. pag. 105.

Hadi öltözet
a' parthusok-
nál és magya-
roknál.

31. §. Őseink' hadi ruházata 's fegyverkezése is azonos volt a' parthusokéval. Justinus írja emezekről: „*Munimentum ipsis equisque loricae plumatae sunt, quae utrumque toto corpore tegunt*“¹⁾. Dio Cassiusnál pedig olvassuk: „*Scuto uti non solent, sed equites sagittarii et hastati, plerumque cataphracti pugnant*“²⁾. Mind a' kettőnek előadásából kiviláglik, miszerint vaspánczélból (vértből³⁾) állott főleg hadászati öltényük, melly Justinus szerint pikkelyes lemezből szerkeszteték. Dio általánosan vasba öltözötteknek mondja őket. A' mi továbbá a' parthusok' fegyverkezését illeti, becses tudósítást hagyott reánk Herodianus III-dik századbéli görög író, bőven elbeszélvén, miként ők hajdan jobbára bő 's könnyű ruhában lovakról nyilazva harczoltak, kevesbé használván vasöltényt, lándzsát és kardot; de miután Pescennius Niger a' parthusoktól is pártolt anticaesar Severus által (Kr. sz. u. 194-ben) legyőztetván megöletett, a' hozzá ragaszkodó római katonaság Sever' bosszujátóli félelemből tömérdek számmal Parthiába, Tigris folyón túl menekült; kik ott megtelepülvén és honosulván, nemcsak illy fegyverek' használatára megtaníták őket egész csudálkozásig, hanem közöttük találtató kovácsok e' nemű szerzőmök' gyártását is bevitték hozzájuk, mint ide illő soraiból kitetszik: „*Gnari antea pugnare tantum arcu ex equis, neque armatura muniti, neque hasta gladiove satis audaces, levi pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversi, sagittas intendebant: postea vero quam Romani aliquot milites, fabrique nonnulli in eas regiones confugerunt, ibi aetatem acturi, nonsolum armis uti, sed ea quoque fabricari barbari didicerunt*“⁴⁾. Vaslemez és sodrony öltözetükön kívül lovaikat is betakarák efféle védeszközzel Justinusból érthetőleg, Dio és Herodian szerint kezükben levén íjj, dárda (lándzsa) és kard. Hasonlitsuk már most össze e' hadi kellékeket mindazokkal, miket Bölcs Leo görög császár az ő idejében bulgárok ellen frigyesekkint harczoló magyarokról főnebb is idézett soraiban saját tapasztalása után előad; ugyanazon eszközöket, u. m. pánczélt, kardot, kéziíjt, dárdát, és pedig némellyiket kettősével is találjuk; de fölleljük a' lótakaró sodroy-védszereket is szintazonkép, mint a' parthusoknál vala szokásban. „*Nonmodo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, qui-*

¹⁾ Justinii Historiarum Philippicarum. Lib. XLII. cap. II.

²⁾ Cassii Dionis Cocce. Historiae Romanae. Lib. XL. cap. 14.

³⁾ Hajdan a' vért nemcsak paist, hanem pánczélt is jelentett.

⁴⁾ Herodiani Historiarum. Lib. III. cap. 4. ed. Argent. 1694. pag. 132, 133.

bus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro, aut denso centunculo muniunt“¹⁾). Számtalan bizonyságokat hozhatnék még föl hiteles oklevelekből mind a' XV-dik századig őseinknek vasba öltözéséről, ha illyesek elsorolását fölöslegesnek nem tartanám. Léteztek a' magyaroknak árpádházi korszakban vasas és könnyű lovas csapatai, 's ezek nevezetnek krónikáinkban „vilissimi“ kitétellel. Olvashatni a' bécsi képes krónikában Turóczinál : „*Vilissimi Bissen*“ „*Bissen* atque *Siculi vilissimi*“ „*Bissen pessimi, et Siculi vilissimi*“ (P. II. c. 55, 63, 65). Ezen kifejezést némelyek hibázva, gyarló értelemre magyarázák.

A' parthusok- és magyarok' hadi öltözeteikről előadott történeti bizonyítványok' folytán a' hadászat kívüli rendes vagy nemzeti viseletükről is hogy előterjesszem a' fönlevő adatokat: kitűzött tárgyunk és a' két nemzet' azonegységének minden oldalról kimutatása igényli.

A' parthusoknál kétféle öltözet' neme találtatik, n. m. szűk és bő. Népöltözet.

Azon parthus pénzeken, miket Vaillant nagy gonddal összekeresve és rendezve legnagyobb számmal együtt világ elé terjesztett²⁾), a' parthus királyok mindig aranszékbe ülve, dolmányban, kaczagányosan vagy vállra vetett panyókával, szűk nadrágban és topánkában ábrázoltatnak; jobbukban kifeszített íjjat tartók. Mind a' felső, mind az alsó testrészt ruházata tehát szűk szabású. És ez, kéttelenül diszöltözet vala náluk, melylyet a' fejedelmek, nagy urak és főbb rendbeliek használtak. A' régiségbuvárok *candys* és *anaxyris* nevet adnak e' parthus királyi öltözet neműeknek; „*Vétu du candys et de l'anaxyris et tenent un arc dans la main droite*“³⁾). Világosan köntös szavunk rejlik azokban; ez utóbbinak hún eredetét és jelentését bevallja Procopius ekkép írván, midőn a' byzantiaknak idegenektől, jelesen a' húnoktól kölcsönözött szokásaikat és viseleteiket föl emlitené: „*Αἱ ἐπωμίδες δὲ καὶ ἡ νὰξυρίδες καὶ τῶν ὑποδημάτων τα πλείστα ἐς τῶν Οὐννων τὸ τε ὄνομα καὶ τὸν τρόπον ἀπεκέρχτο σφίσι*“⁴⁾ mely sorokat Niebuhr és a' byzanti írók' fordítói ekkép adák: „*Humeralia, tibialia, et pleraque calceamentorum genera, Humorum ad ritus, no-*

¹⁾ Leonis Sap. Tacticorum. Cap. XXVIII. In Kollarii Hist. Jurisque Publ. Amoen. Vol. I. pag. 29.

²⁾ J. Foy Vaillant, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia. Parisiis, 1728. in 8. Tom. I.

³⁾ Mionnet T. E. Description de Medailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. p. 648, 685.

menque usurparunt“¹⁾; azaz: A' vállravalók, nadrágok és majdminden lábbeliek neveit a' húnok' szokása és nevezete szerint használák. Lábszár-ra való bő nadrágnak (salavári) értelmezik a' szótárak is az anaxyrt, de megjegyezve idegen eredetét 's jelentését. Minthogy tehát hún eredetű, lábszárt kifejező szónak kell lennie; mihezképest a' köntössel (candys) együtt ezt is nyelvünk' sajátjának vallhatjuk. Strabo a' tarajos süveg, ujjas mente- és nadrág-viselést eredetiképen a' medusoknak tulajdonítja imígy okoskodván: „*Mores fere communes sunt Medis atque Armeniis: quia et regio adsimilis est. Medos tamen principes autoresque fuisse et his istorum ferunt, et Persis, qui Media occupata in dominationem Asiae successerunt. Nam qui nunc dicitur Persicus vestitus, et sagittandi ac rei equestris summum studium, regumque cultus, ornatus, et honores quasi diuini regibus ab subditis qui habentur, a Medis sunt profecta. Idque verum esse, maxime e vestitu apparet: nam tiara, pileus, manicatae tunicae, et anaxiridis (siue eae sunt braccæ) in frigidis locis et aquilonaribus, vt sunt Mediae, gestamen sunt commodum, in austrinis minime. Persae autem habitationem suam vt plurimum habent ad Rubrum mare, meridionales Babyloñis et Susiis, sed euersis Medis, etiam quaedam Mediae contermina in suam redegerunt potestatem. Sed victoribus ita ob maiestatem et regio ornatui comenientem dignitatem placuerunt a victis Medis recepta, vt nuditate et levissimo vestitui muliebrem stolam ac vestem ad talos dependentem praetulerint*“²⁾. Engedjük bár meg ezen viseletnek medusoktól származását, annyi bizonyos marad, hogy már a' legrégibb korban scytha és hún népek' viseletét találjuk illyeknek. Strabonak azok kifejezése továbbá, mellyben persa viselet- és szokás' hivatásának vallja („qui nunc dicitur Persicus“) az elmondottakat, minthogy az ő korában már nem létezett önálló persa nemzet; egyenesen a' parthusokról 's királyaikról mint amazok' helyeit elfoglaltakról értetendők, nem pedig a' persákról; ezt bizonyítja az író sereg, illy értelemben van maga is Strabo más helyein. Érthetjük már ezek után, minő viseletet tulajdonita Kézai Simon Áttilának és a' hún nemzetnek következő hibás sorában: „*Indumentorum vero modus, et forma, sibi et gente modum Medorum continebat*“³⁾. Ujjas mente, dolmány és nadrág

¹⁾ Procopii Historia Arcana, cap. 7. Ed. cit. vol. III. pag. 48, 49.

²⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Casavboni. Paris, 1620. pag. 525, 526.

³⁾ Sim. de Keza, Chronicon Hungar. Budae, 1782. in 8. Cap. II. pag. 47.

alakíták diszes öltönyeiket, valamint a' parthusokét és magyarokét. A' nép általánosan divatozó öltözetéről elég világosan írja Justinus, hogy a' medusoké szerint bő és világos színű vala: „*Vestis olim sui moris : posteaquam accessere opes, ut Medis, perlucida ac fluida*“¹⁾. Azon római arany pénzekben is, miket Augustus császár a' római hadi jeleknek a' parthusoktól lett visszanyerése' emlékére illy fölirással veretett : „CAESAR. AVGVSTVS. SIGN(is) RECEPT(is)“ bő nadrágos, csizmás és hegyes süvegű parthus szemléltetik ábrázolva Vaillantnál (pag. 176). A' bo-kaig érő bő nadrágról, mint általános nemzeti viseleteikről nevezetes tudósítással birunk Herodianusnak azon parthus ünnepély' leírásában, melyet következő körülménnyel ad elő: A' kegyetlen Antoninus Caracalla római hadvezér hogy a' meg nem törhetett büszke parthus nemzetről vont dicső „parthicus“ nevet elsajátíthassa, imilly alacsony orgyilkoshoz illő fortélyt használja föl: IV. Artabán utolsó parthus királynak gazdag ajándékokkal ellátott követek által levelet küld, abbeli óhajtását kifejezőleg, miszerint leányát adná neki neül; melly szövetség által a' két roppant birodalom egybeforradván, összevetett vállakkal világurai lehessenek. Artabán a' szokatlan kívánságra eleinte nem hajol, de később Antoninus' nem szüntetett kérelme- és hű vonzalmának esküvel is erősítése következtében az ajánlatot elfogadja; minek a' parthusoknál elhírhedtével a' nép tüstént Antoninus' ünnepélyes elfogadásához készül. A' várt vőlegény katonáival az Eufratesen átkelven, mindenütt pompával 's öröm ujjongatások közt fogadtatik, és miután Artabán' székhelyéhez közelednék, ez a' városon kívül némi térségen fogadja jövendőbeli vejét. A' kitódult sokaság virágokkal koszorúzottan 's különféle színű, arannyal ékesített rubáztatba öltözve diszünnepet tartván, trombita, síp- meg dob'zengzeténél csoportokban tánczola. Illy tánczokban ugyanis fölötte gyönyörködnek, úgy mond Herodianus, midőn főkép bővebb borítal által hevitetnek föl. Miután azonban a' nagy sokaság egy tömegben vala, és lovaikat elcsapva, tegzeiket meg púzdraikat letéve, rendetlen vegyületben borozással töltének idejüket a' parthusok, senki rosszat nem gyanítván, kiki az új vőlegény' látására törekedett: akkor jelt ad Antoninus katonáinak, hogy a' parthusokra rohanván őket lekonzolnák. Megrémülve a' rómaiak' vérengzésén azok

¹⁾ Justinus Historiarum Philippicarum, Lib. XLI. cap. 2.

futni kezdenek. Artabán önnönei által környezve általuk kiragadtatik, és lóra tétetvén, alig menekült meg kevesed magával. A' többiek lábíg legyilkoltattak, minthogy lovaik, miket minden alkalomra használnak, kezüknél nem léteztek, mert azokról leszálván, legelőre ereszték, 's így el sem futhattak; szaladás közben pedig lábfejjig (bokáig) érő bő ruháik volt akadályukra, („*impediente cursum fluxa veste, ad pedes usque deducta*“¹⁾). Szinte Herodianus' azon másik helyét, mely könnyű, lefolyó, 's futást gátló viseletükről teszen említést („*levi pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversa*“), már fönebb kiemelttem. Ammianus Marcellinus, ki az Arsacidák' bukta után irván, a' parthus és persa nép közt kevés különbséget teszen, így ír ezek viseletéről: „*Indumentis plerique eorum ita operiuntur lumine colorum fulgentibus vario, ut licet sinus laterque dissuta relinquant flatilus agitari ventorum, inter calceos tamen et verticem nihil videatur intectum*“²⁾). Lehetett-e egyéb a' bő és lobogó ruha a' magyar ingnél és gatyánál? Persiában máig épen olly kelendősege van köznépnek az efféle ölténynek, mint az alföldi magyaroknál. A' parthusoktól elmaradt régi ruhanemű, t. i. bő ing és lábravaló anynyira nemzetivé vált Persiában már a' sassanidák' korában, hogy az abbasidák által kiűzött Keletindiában élő guzerathi parz maradványok is egyelőre póre gatyában és tátott szárú ingben járnának maiglan, valamint csikósaink és juhászainknál divatos. Láthatni ennek példányát Niebuhr utazása' egyik tábláján³⁾. Köznépünk' viseletét tehát parthus eredetűnek bizton állíthatni; olly különbséggel még is, hogy régidőkben nem egyedül vászonból és fejer színűt viseltek, hanem különböző világos szín kelméből. Még a' XV-dik században léteztek a' magyar hadsereg között olly csapatok, melyek régi parthus viseletű bő ingben és gatyában harczoltak. Ilyenek valának különösen a' besenyők (Bisseni), kiknek kéttelen utódai a' vasvármegyei, főleg őrségi magyarok. Bonfinius korában még saját ősi szokása szerint élvén e' valódi scytha-magyar felekezet, igen jól ismerhette őket viselet- és életmódjuk tekintetében: ugyanazért tökéletes hitelt érdemel azon róluk adott jellemzés, mellynek értelmében zászlós lándzsákat hordván, nagy

¹⁾ Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 11.

²⁾ Ammiani Marcellini Historiarum. Lib. XXIII. c. VI.

³⁾ Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Kopenhagen, 1778, in 4. II. Bd. tab.

szakált és bajuszt, taréjjos forgókkal ékesített csákót (hosszú farkú süveget), persák módjára selyemből készült bő öltözetet hordának ¹⁾. Ha Bonfin a' bő ruhának parthusoknál divatozását és azoktól származásunkat tudta volna, bizonyára a' persa szokás szerint (in Persarum morem) helyett parthus kitéltet használ vala. Egyébiránt, józanul csak az előkelők- és főnőkökről érthető a' selyem ruha; a' közrendű bizonyára megelégedett fejér, vagy különösen kék színre festett egri, eperjesi és miskolczi vászonnal is, épen úgy, mint századunk elein a' francziák ellen harczoló önkéntes magyar seregnél használtatott a' kék gatyá és ing, míg a' tisztek arany rojtokkal díszlő selyem kelméket viseltek. Tévedett tehát Liszti János veszprémi püspök, midőn 1568-dik körül saját kezével azt jegyzé meg Bonfinius' említett soraira, hogy e' szerint más alakú vala régente a' magyar öltözet mint az ő korában „*Unde colligere licet, prouti verum est, Hungaros o'im alio, quam nunc, vestium habitu usos*“ ²⁾. Két féle volt biz az minden időben valamint a' parthusoknál, úgy azok' magyar ivadékaiknál, és két féle formájú maiglan is. A' magyar köznépi ing, gatyá, sőt bunda vagy suba, guba, szűr, zeke, ködmön, kankó 'stb. hasonlóképp uri viseletben a' dolmány, mente, nadrág, csekély változáson ment keresztül a' legrégibb kortól fogva: elég bizonyosság erre a' keletieknek most is fönlevő ruha formák.

A' parthus öltözet' egyik darabjáról némi nevezetes adatot hagyta reánk a' VII-dik század' első felében élt Isidorus szevillai püspök Spanyolországban, de eredetre nézve scythá tudós férfiú, ki a' sarabár nevű, az ő frigyí könyvekben, jelesen Danielnél (cap. III, 94) is emlegetett ruhaneműt valódi parthus öltözetnek, bő és igen ránczos alakúnak mondja imezekben: „*Quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, ut Parthis Sarabarae.*“—„*Sarabarae sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele: Et sarabarae eorum non sunt immutatae. Et Publius: Ut quid ergo Parthi in ventre tuo sarabaras suas suspenderunt?*“ ³⁾. Ezen ruhaneműnek nevében is első tekintetre saját nyelvünket ismerjük föl. A' szár, ma is a' test' alsó részét, a' lábakat jelenti, mon-

¹⁾ Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. II. Lib. IV. Ed. Colón. Agripp. 1690. in fol. pag. 151.

²⁾ Kovachich M. G. Scriptores Rer. Hung. Min. Budae, 1798. in 8. T. I. pag. 233.

³⁾ Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum. Lib. XIX. cap. XXIII. 1, 2. In Lindemannii Corpore Grammaticorum Latinorum veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 602.

datik közönségesen: lábszár (crus), gatyaszár. De maga a' Sarbar is él népünk' emlékezetében salavári nevezettel, melly alatt a' lábravalónak (nadrágnak; ez arabul: netak) bizonyos nemét érti. Molnár Albert következő értelmezést ad a' salavárinak: Tibiale, Tibialia, Ocrena lanea, Strümpfe, Reithosen ¹⁾. Hajdankorban is változóan íraték, majd sara-bara, majd saraballa majd ismét sarabra kitétel. A' régi persáknál épen úgy, mint honosinknál schalavar néven ismertetett e' ruházat, mint Anquétíl du Perron megjegyzi a' sarbali szó alatt; braca, Dánielnél (III, 21) előforduló testi ruhát értvén alatta ²⁾. Valljon nem a' szárra való- vagy szárbelítől származott-e eredetikép neve? Mondjuk most is: lábravaló, lábbeli, saru vagy csizma és gatyá helyett, a' nyakravaló hasonlatosságára. Bő volta mindenesetre a' gatyáneműt árulja el, melly kizárólag a' magyarnak' tulajdona.

Befejezőleg, hogy az ósapáinknál különös kedvességben állott, 's most is a' magyar nőknél divatozó piros csizmákról mondjak valamit, Persia' vidékeiről származtunkat minél kéttelenebbé teendő: csak azt jegyzem meg, miszerint a' régi persa szokásokat sokban utánozó új persák udvari pompa és ünnepély' alkalimával maiglan illyet húznak lábaikra: „*On porte encore aujourd'hui, dans les jours de cérémonie à la cour de Perse, une espece de bottes rouges*“ így nyilatkozik hiteles kutfők után értesülve Mohl francia tudós ³⁾. Még a' legapróbbságokban is föltaláltatnak tehát Parthia' népeinél ősi viseletünk' nyomai az elmondottak szerint: miből szoros kapcsolatnál egyebet kiokoskodni nem lehet.

Parthus sü-
veg.

32. §. Szólnunk kell ez alkalommal a' parthus süvegről is röviden, minthogy e' füvegnemű változatlanul mindenkor használtaték őseink által. A' rómaiak közéletben födetlen fővel járván; csak a' harczfiai viselésének sisakot: nem csuda azért, ha a' parthusokkal érintkezésük alkalmával bámulák a' parthus süveget. Később nemcsak hirre kapott, hanem köztet-
szést is nyere Rómában. Ezen füveg sajátyszerűségét eléggé tanusítja Mar-
tialis verse, ki Lib. X. Epigram. 7. ekkép énekli:

„*Ad Parthos procul ite Pileatos.*“

¹⁾ Dictionarium Vngarico-Latino-Germanicum, olim studio Alb. Molnár, Fr. Pariz Pápai et Petri Bod conscriptum. Cibirii, 1801. in 4. Tom. II. pag. 314.

²⁾ Zend-Avesta, von Kleuker. II. Th. S. 80.

³⁾ Journal Asiatique. 1841. Mars (Nr. 61), pag. 209. not. 1.

A' parthus füveg' alakja látható Augustus' említett pénzén, de kitetszik leginkább a' margitszigeti tégladarabon, melyet már leirván itt rajzban is közlünk. Hegyesen fűlsugárzó magos kalpag volt ez; és ilyennek divata még időkig is eljött. A' régibb, jelesen 1700 év körüli huszárviseletek' rajzain is szemléltetnek hasonló csákós süvegek. A' kúnok, kikre hiteles régi írók egyre parthus nevet ruháznak, szinte parthus süveget viselének. Ilyenben állítatik elő a' Sz. Lászlóval viaskodó kún Turóczi krónikájának némi első kiadásai czimén: valamint a' bécsi egyetem' magyar nemzeti osztály' még 1414-ben kezdődött matriculája vagy jegyzőkönyve' elein; sőt hasonló parthus süvegben rajzolva találtatik Kún László király a' bécsi 1358-ban íratott képes krónika' festvényei között, mint Schwandtner' kiadásából is láthatni ¹⁾. Az effélé parthus süvegeknek magyarok általi viselését erősen tiltja az 1278-diki budai zsinat, már ugyan nem parthus, hanem kún süvegnek nevezve ²⁾. Ugyancsak a' bécsi képes krónika írja Turóczinál Kún László királyra vonatkozólag: „*Hinc insuper contra eum, quia Cumanice, et non catholice conversabatur, Philippus Firmanus sedis apostolicae legatus, advenit; qui barbas radere, crines detruncare, contra mores Hungaricos, et pileos Cumanicos, quorum usus, in Hungaria iam in consuetudine habebatur, abiicere demandabat*“ ³⁾. Nem lehet ezeknél fogva kétség a' parthus és kún süveg' épazon alakúsága iránt, ha még azt is tudjuk, hogy a' honunkban lakó oláhok báránybőrből készült magos süvegeiket kumánnak nevezik. Persiában az előkelők közönségesen parthus szabatu fekete báránybőr hegyes sipkákat viselnek. Ide tartozik még annak is megemlítése, hogy nyelvünk rendkívül gazdag a' füvegne-műek' nevezésében; ilyenek ugyan is; csákó, csalma, kalap, kalpag, kucsma, sapka vagy sipka (Túl a' Dunán csapka vagy csopcsa) süveg; mellyek mind saját eredeti nevek levén, azok' régi használatát tanusítják. Ne is gondoljuk, mintha a' sapka a' franczia chapeau-ból származott volna. Ázsiában Rich angol utazó szerint a' kurdok' egyik felekezete, az úgy nevezett kaldok Vantó körül, Hehari' vidékén bőrből és riskásaszalmából készített tschapha nevű füveget viselnek ⁴⁾. Valamint ezek nem

¹⁾ Schwandtner J. G. *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 151.

²⁾ Péterfy Car. *Sacra Concilia in Regno Hungariae*. Posonii, 1741. in fol. pag. 93.

³⁾ Thuroczi Chron. Hung. Part. II. Cap. LXXX. Ap. Schwandt. T. I. pag. 152.

⁴⁾ Ritter, *Die Erdkunde von Asien*. Bd. VI. 1. Abt. S. 660.

kölcsönözték a' francziáktól, úgy keletről származó eleink sem szorulásnak hozzájuk fővegük' elnevezésében. Miután tehát öltözetünk' majd minden neme a' parthusokéval hasonlónak bizonyul, közös, vagyis inkább azoktól származásunk e' részben is kétszertelenné válik.

Hajviselés.

33. §. Nem kevésbbé támogatja parthus eredetünket a' régi magyarok' hajviselése. Évkönyveinkben, mint már főnebb etelközi utam alkalomával a' kőszobrokról értekeztemben kimutatám, nyomós tanulságokat találhatni arról, hogy pogány eleink hajukat egyrészen leborotválván, több oldalról üstököt eresztettek, melyet csimbókokba fontak be. Vátáról a' pogányhitre vissza tért magyarok' fő izgatójáról írja a' krónika, hogy ősi pogány szokás szerint haját leborotválván, három részen üstököt eresztett. „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus dedicavit se daemonis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“¹⁾. Ezen magyar divatról valamint számos adatok léteznek, úgy később, sőt jelenkori viseleteknél is találhatunk népünk közt élénk nyomai. Hasonlókép üstököt hordtak a' parthusok. Nero római császárról írja Dio Cassius, hogy némi alkalommal, midőn a' megjelent üstökös csillag' jóslatáról előtte beszélne, ekkép nyilatkozott: Az nem nekem, hanem a' parthus királynak jövendől valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok. „*Is vero, qui de comete quaedam inter se colloquebantur; non mihi, „inquit“ sed regi Parthorum aliquid portendit: ille enim comatus est, ego calvus sum*“²⁾. Hasonlóul üstökös csillag' föltüntével hozatik szóba a' parthus király' üstöke Suetoniusnál, midőn Vespasianus császár' enyelgéseiről mondja: „*Cum inter cetera prodigia Mausoleum derepente patuisset, et stella crinita in coelo apparuisset: alterum ad Juliam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat: alterum ad Parthorum regem, qui capillatus esset*“³⁾. A' hajnak üstökbe eresztése Herodotus' Suidas' és egyebek' állítása szerint már a' régi persa királyoknál is szokásban vala, s hihetőkép azokról hárult a' parthusokra, emezektől és a' hún felekezetűektől magyar őseinkre. Niebuhr szerint a' guzerathi parzok, sőt maguk a' hinduk is viselik az üstököt két fül mellett eresztve.

¹⁾ M. Joannis de Turocz. Chron. Hung. Part. II. cap. 39. Apud Schw. T. I. pag. 105.

²⁾ Cassii Dionis Coec. Histor. Rom. Lib. LXVI. cap. 17.

³⁾ C. Suetonius Tranquillus, in T. Flav. Vespasiano.

Midőn Plinius az írák- és kenőcsökről szólóban ezeket mondja: „*Ergo regale unguentum appellatum, quoniam Parthorum regibus ita temperatur, constat myrobalano, costo, amomo, cinnamo, comaco, cardamomo, nardi spica, maro, myrrha, casia, styrace, ladano, opobalsamo, calamo, junco oenanthe, malobatro, serichato, cypro, aspalatho, panace, croco, cypiro, amaraco, loto, melle, vino*“ ¹⁾), nemlehet más, mint olly kenőcsöt érteni, mellyel a' parthns királyok bajuszaikat és üstökeiket kenték. Hogy valójában kenték sőt pödörték bajuszaikat, azt pénzeikről könnyen észrevehetni, miután némely királyoknak igazán pörgére áll hosszukás bajusza. A' királyok drága kenőcsöt sőt illatossat használtak, azonban a' köznép zsírral vagy egyéb olcsó kenőcs-keverékkel is megelégedett; igen természetesen következik. A' magyarnak haj- és bajuszkenése nem új divat, hanem messzi keletről hozott sajátlagos szokása, mellyet ezeket tudva szinte Parthiában föllelünk.

34. §. Jellemző két sajátságával különböztette meg magát hajdankortól fogva ez ideig Europa' többi népeitől a' magyar. Egyik kitünő tulajdona a' lo v a g l á s; másik, hogy soha sem jelent meg disz-, tisztelet-, tanácskozás- vagy másegyéb nyilvánosgyülekezethelyen kard nélkül; 's annyira hozzá szabatott nemzeti ruházatához a' kard, miszerint azt odalra nem kötve, nevetségesnek tartatnék diszesen öltözni. A' kardviselésről, 's annak mellőzhetlenségéről csak azt jegyzem föl, hogy a' főnebbi századokban még papjainknál is olly nélkülözhetlen vala, hogy zsinati törvények által kellett őket a' fegyver' letételére bírni. Kun László kir. alatt 1278-ban Budán tartatott, már megemlitem zsinat' XI-dik capituluma rendeli: „*Districte praecipimus, ne Sacerdotes vel clerici in quovis ordine constituti, gladium, vel cultellum, quod vulgariter dicitur kord* (igazabban kord, azaz kard) *portent, nisi eis manifesti timoris causa ingruerit, nec tunc absque licentia praelatorum portent*“ ²⁾). Ha már a' papok is annyira ragaszkodtak a' fegyverviselési szokáshoz, mit lehet itélni a' világiakról? A' parthusokról is irva találjuk a' római classicusoknál, hogy soha fegyver, különösen nyíl és kard nélkül nem jártak. Tiridatesről, a' Tib. Nero császárnál Rómában megjelent arsakidáról írja Dio Cassius, hogy midőn oldalán levő kardjának letételére szólítatott föl, attól megválni nem akarván, in-

Lovaglás és kardviselés.

¹⁾ C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. XIII, cap. 2. ed. Harduini.

²⁾ Peterfy Car. Sacra Cocilia in R. Hungariae. Posonii, 1741. fol. P. I. pag. 109.

kább hűvelyébe szögezé be. „*Quem (Neronem) adiens, gladium, licet jussus, deponere tamen noluit, sed vaginae clavis affixit*“¹⁾. Dionak ellenben Angeli Mai által kiadott vaticanumi kéziratában úgy adatik elő e' jelenet, mikép Tiridates átadván kardját Neronak, elmenetelekor visszaadandónak kíváná²⁾. Akar mellyik legyen igaz, mind kettő nemzeti szokást, 's ahhoz hű ragaszkodást tanusít; de bizonyítja egyszersmind a' szabadság' szeretetét, mellynek a' fegyverbirás örökös symboluma; azért izené és bölcsen izené Vologeses Corbulo által Tiridatesnek, hogy a' szolgaságnak semminemű képét ne tűrje, 's kardját át ne adja: „*Ne quam imaginem servitii Tiridates perferret; neu ferrum traderet*“³⁾, mint Tacitus följegyzé. Azonos volt tehát ezen szokása a' parthusoknak nemzetünkével, mellynek divata már a' régi persáknál föltaláltató classicus írók szerint. Mellőzve a' többit, Ammianus Marcellinus írja róluk: „*Omnes promiscue, vel inter epulas festosque dies, gladiis cincti cernuntur*“⁴⁾; 's így, e' tekintetben is Persia felé vitetünk vissza ismét és ismét.

A' lovaglás' mestereiül jellemeztetnek történetírók által a' parthusok; ugyan ollyaknak ismertettek mindig 's tartatnak ma is a' magyarok. A' mit Justinus a' parthusokról ír imezekben: „*Equis omni tempore vectantur: illis bella, illis convivio, illis publica ac privata officia obeunt; super illos ire consistere, mercari, colloqui*“⁵⁾, szintazon rajzok alkalmaztattak *Regiono* és egyebek által a' magyarokra. E' közös tulajdon' kútfejét kell inkább vizsgálnunk; és ha a' szülő okok' azonságával mind kettőnél találkozunk, úgy vonhatunk e' párhuzamból a' parthus származásra legbiztosban erőseget. Ezen okfő a' két nemzet' rokon institutiojában rejlik. A' parthusok ugyanis, nem zsoldos katonákkal, mint a' rómaiak, vitták ki maguknak a' világhírű hatalmat, hanem háboru idején kiki fegyvert ragadva, fejenként mene a' harczmezőre; 's a' vagyonosb nagy urak saját zászlóik alá gyűjtván szolgálkat (jobbágyaikat), kik gyermekeik gyanánt nézetvén, fegyverben és lovaglásban szüntelen gyakoroltattak, ekkép kitanitva állitattak szükség idején sikra, mint többi közt Justinus megjegyzi: „*Hos (servos) pari ac liberos suos cura habent, et equitare et sagittare*

¹⁾ Dionis Cassii Cocc. *Historia Romanae* Lib. XLIII. cap. 2.

²⁾ Dionis Cassii Cocc. *Hist. Romanarum supersunt*. Lipsiae, 1843. in 8. Vol. IX. pag. 107.

³⁾ C. Cornelii Taciti *Annalium* Lib. II. cap. XXXI.

⁴⁾ Amm. Marcellini *Rerum Gestarum*. Lib. XXII. c. VI.

⁵⁾ Justinus *Historiarum Philippicarum* Lib. XLI, cap. III.

magna industria docent. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in bello equites regi suo praebet“¹⁾; melly hadbakerést az országló, irott parancsa' következtében a' nemzetségi 's tartományi főnökök (sátorapák) kihirdetvén, talpon vala az egész nemzet, győzelmet aratandó. „*Parthus autem, satrapis imperaturum per epistolas, ut copias congregarent, ita enim facere consuevit bellum comparaturus, siquidem mercenarios milites atque ordinarios exercitus Parthi nullos habent*“ ezek Herodianus' szavai²⁾. Hasonló honvédelmi szerkezet létezett nálunk az előidőkben. A' magyar mind született katona lévén, kiki tartozott illető zászlója alá seregelve hadba menni 's vérét honának föláldozni. Nyilvánbbak ezek törvényeinkből, semhogy bizonyításokkal támogatni kellene. Honvédelmi szerkezetünknek épen ezen modor vala főkelléke, melly által, mint parthus őseinknél, a' zsoldos katonatartás könnyen nélkülözöttetett. Illy institutio mellett, hogy béke időben is fegyvert visele a' harczias nép, igen természetes; de szinte megfejtethető lovaglási ügyessége; mert nálunk is, valamint a' parthusoknál főleg lovon katonáskodás- és harczolásnak volt divata. Antoninus római fővezér Artabán parthus királyhoz irott levelében imígyen fejezi ki magát: „*Esse Romanis pedestrem exercitum, qui hastis et stataria pugna caeteros antecellat: Parthis vero equitatum plurimum, perritissimosque sagittarios*“³⁾. Dio Cassius világosan mondja, hogy gyalog harczos csekély számú vala közöttük, az is csak a' selejtsöbkekből rendezve: „*Pedites inter eos pauci sunt, iique inferris sortis, sed et ipsi omnes sagittarii, ad quod genus exercitationis a pueritia advescunt*“⁴⁾. Mindezek tehát híven egybehangzanak Justinusnak az ő lovaglások- és lovon harczolásukról már fönt közlöttem előadásával, de szakasztott egyenlő sajátságok Leo Sapiens, Regino 's egyebek' eleinkről adott rajzolataival; egyszájjal vallván ezek a' magyarokról, hogy szüntelenül, sőt még békeidőben és tanácskozás alkalmával is délczeg lovaikon ülének. A' lovaglási hajlam még a' nőnemben is mutatkozik a' parthusoknál. Dio beszéli Tiridatról, hogy a' hosszú utat Rómába lóháton tevén őt neje szintolly módon követte: „*Tiridates equo ubique rehebatur quousque in Italiam venit, ac propter ipsum etiam uxor equitabat,*

¹⁾ Justini Historiarum Philippicarum Lib. XLI. cap. 2.

²⁾ Herodiani Historiarum Lib. III. cap. 1.

³⁾ Herodiani Historiarum Lib. IV. cap. 10.

⁴⁾ Dionis Cassii Cocc. Historiae Romanae Lib. XI. cap. 14.

galeam gerens auream pro integumento, ne contra morem Patriae conspiceretur“¹⁾. A' parthus és magyar hadszerkezet hozá tehát magával, hogy ez úgy, valamint amaz legügyesebbnek ismertetnék a' lovaglásban: mért gyermekkorától fogva lóhoz és harcziás életre szokván, belőle legjobb lovagló-nak kellett válnia. Honfiainknak a' csikósoktól kezdve a' világhírű huszárokig, eléggé ismeretes ebbeli ügyessége és lovakkali bánásmoduk külföldiek által is. Örült hajdan a' római gazdag ur, ha parthus sihederre tehetett szert, ki által Róma palotái közt délczeg lovait fényes kocsijában kormányoztathatá. E' kitűnő sajátságához tartozott még az is, hogy nagy sokaságban különös szép fajta lovakat tenyésztettek, mik világszerte parthus lovaknak hivattak. Strabo írja az ő korában (Kr. sz. u. 20 év körül) parthusok birta Mediáról: „*Haec regio (vt et Armenia) equis alendis excelsit: et inde quoddam pratum Hippobotum dicitur, per quod transeunt qui a Perside et Babylonia ad Caspias proficiscuntur: in eo ali aiunt L. millia equorum e Persis, esseque armenta ea regia. Niseus equus, quibus reges utuntur, optimis et maximis, quidam hinc peti aiunt, alii ex armenia. Forma sunt peculiari, vt et qui nunc Parthici dicuntur, a Graecanicis aliisque nostratibus diversa*“²⁾. Hiresek voltak Európában is szinte a' magyar lovak; innen lehet megfejteti a' paripák' (herélt lovak) „hongre“ franczia nevét. Ugyancsak Strabó kizárólag scytha népeknek tulajdonítja a' lóherélést: „*Peculiare hoc omnibus Scythicis et Sarmaticis est gentibus, quod equos castrant, ut eo habeant eos ad parendum mansuetiores: sunt enim parui, verum acres admodum, et contumaces*“ (Lib. VII); és ezen körülmény is ujjszólásul szolgálhat eredetünk' kimutatásánál.

Dio Cassius' imént idézett sorai, mellyben a' gyalog parthusokat alábbvalóknak „*pedites inferioris sortis sunt*“ mondja, nyelvünk amazokéval egységére látszik ujjal mutatni. A' „gyalog“ szó ugyanis régente egyértelmű vala azon jelentéssel, mit e' latin „*inferioris sortis*“ fejez ki, 's most gyarlónak mondunk. Gyöke a' gyar vagy jár; innen gyarló vagy jár-ló, az az gyáró vagy járó, ki saját lábán jár, kel. A' székely nemzetet illető némi 1096-diki levélben áll: „*Utriusque ordinis, tam Loohfew, quam Giharlog vocati, militares et fortes viri*“³⁾, mellyből a' gyalog-

¹⁾ Dionis Cassii l. c. Lib. XLIII. cap. 2.

²⁾ Strabo, Rerum Geographicarum Lib. IX. Ed. Cavaillon. Paris, 1620. p. 525.

³⁾ Benkó Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 56.

nak régente gyarlog-gali mondása világos. És úgyebár, a' g y a r l ó közép-szerűt, alábbvalót, selejtőst jelent. Nem kételkedhetni e' szónak és értelmezésnek még Parthiában a' gyaloghadakozó néptől kölcsönöztetése iránt. Számtalanok nyelvünkben az illy képes értelmű szavak.

35. §. Bő anyagot nyújt továbbá jellem, szokás és életmód' párhuzamba tételinel a' parthus és magyar historia. Mellőzve azon általános bizonyítványokat, mellyek szerint a' parthusoknál scytha törvény- és szokások uralkodtak: állodalom' szerkezetükből kiemelendő Justinus után, hogy náluk az országos RENDI szerkezet alkotta a' polgári viszonyok' derékkapcsát. „*Proximus maiestati regum POPULORUM ORDO est: ex hac ducēs in bello, ex hac rectores in pace habent*“¹⁾. Gotarcz király ellen a' római tanács előtt vádat nyújtotta parthus követek világosan nemes és néposztályról mondák ime' szavakat: „*Dominationem Gotarxis, NOBILITATI PLEBI que iuxta intolerandam*“²⁾. Épilly osztályú polgári szerkezetet hoztak őseink magukkal Ázsiából, illyennel éltek a' mostoha körülmények' daczára is majd ezer éven át. A' parthusok' erős hatalma, nagysága és hadi ügy, mint polgári szerkezete olly mély benyomást tőn a' rómaiak lelkére, hogy későbbi időben is, midőn már azok' birodalma lero-gyott, eszmekép gyanánt szolgálta a' nagyszerű, dagályos és szokatlanok' rajzolásánál. Illyen volt előttük a' parthus aristocratiai institutio, melyről énekli Claudianus:

Alkotmányi szerkezet.

„*Stupere severi*

*Parthorum PROCERES, et PLEBS pharetrata videndi
Flagravit studio*“³⁾).

A' mit Strabo Posidoniusra hivatkozva mond, hogy t. i. kétféle, úgy mint nemzeti és országos birákból alakult tanács létezett náluk: „*Posidonio teste duplex esse concilium Parthorum: unum cognatorum, alterum sapientum et magnorum: reges ex utroque deligi*“⁴⁾; épazon ősi szokást állítja előnkbe, mellynek az árpádi korszakban eleven nyomaira találhatni; voltak ugyanis a' magyaroknak kezdetben saját nemzeti és biráik, különbözök az országnagyok- és zászlósaktól. Tiszteletben tartották a' parthu-

¹⁾ Justini Historiar. Philippicarum. Lib. XLI. cap. II.

²⁾ Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. X.

³⁾ C. Claudianus. De Laudibus Stiliconis. Lib. I.

⁴⁾ Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Causabon. pag. 515.

sok a' hadizenési nemzeti jogokat, anélkül ellenségeiket, még az őket leigázni törekvő, általuk mindenek fölött gyűlölt Romát sem támadták meg hadizenés nélkül, mint a' római törvényekből kitetszik. Így hangzik annak egyik czikke: „*Hostes, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano caeteri Latrunculi, vel Praedones appellantur. Et ideo, qui a Latronibus captus est, servus Latronum non est. Ab hostibus autem captus (ut puta a Germanis et Parthis) et servus est hostium et postliminio statum pristinum recuperat*“¹⁾. Épílyen népjogi tisztelet tűnik ki a' magyarok' vezérek alatti hadviseléséből. Árpád, jöllehet Arnulf császár' hívására jöve Nagy Moraviába Szvatoplukot legyőzendő, mégis nem orozva támadá meg azt, hanem nemzeti hagyományaink' nyomán ünnepeles követség által szólitá föl Pannoniának; II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint pedig Ménmarót bihari és Zalán alpári herczeget birtokaik' átadására

Parthus hit-
vallás.

36. §. A' parthus és magyar pogány vallásnak összehasonlítása is kedvező eredményt mutat föl tőlük származásunk' bizonyítására. Csalhatatlanul áll mind a' kettőnek nap- és tűzimádó volta; de ezen általános jellemzéssel ki nem elégitve, némi szertartásokat szükség részletesen vizsgálunk. I. András korából fönmaradt imádságunkban megbecsülhetetlen emléket birunk az iránt, hogy a' pogány ősök jeles elődeiket mintegy istenítve tisztelék. Világosan fejeztetik ki benne ugyanis a' szent jelesek' imádása; melly szokás ismét a' parthusokkal hoz szoros kapcsolatba. Nem más, mint épen a' parthusoknál divatozott olly szokás, miszerint jeles elődeiket, vezéreiket és királyaikat, kik nagyszerű jótéteményeikkel a' nemzetre dicsőséget és boldogságot árasztottak, isten gyanánt tisztelnék. Ekép tisztelék és imádnak a' birodalom alapító I. Arszákot, ki a' syro-makedói járom' leráztával faját dicsóségre, méltóságra és a' jóllét' tetőpontjára emelé. Nemcsak ő, hanem maradékai iránt is olly hű ragaszkodással viselteték majd 500 év' leforgása alatt, hogy senkinek másnak, mint egyedül ezen Arszák' véréből származottnak adák kezébe a' legfőbb hatalmat; királyi aranszékét épöl y nagy gonddal 's hű buzgalommal őrizék, mint később a' magyar nemzet bámulatos ragaszkodással viselteték fejedelmi koronájához. Halljuk csak e' vallásos érzelmükről Ammianus Marcellinust,

¹⁾ Digestorum Libro XLIX. Tit. XV. De Captivis de Postliminis et redemptis ab Hostibus. Leg. 24. e Libro I. Institutionum Ulpiani.

miképp festi az I. Arszaak tiszteletét: „*Certatimque summatum et vulgi sententiis concinentibus, astris (vt ipsi existimant) ritus sui consecratione permistus est omnium primus. Vnde ad id tempus reges eiusdem gentis praetumidi, adpellari se patiuntur Solis fratres et Lunae: vtque Imperatoribus nostris Augusta nuncupatio amabilis est et optata; ita regibus Parthicis abiectis et ignobilibus antea, incrementa dignitatum felicibus Arsacis auspiciis accessere vel maxima. Quamobrem NUMINIS EUM VICE VENERANTUR ET COLUNT, eousque propagatis honoribus, vt ad nostri memoriam non nisi Arsacides is sit, quisquam in suscipiendo regno cunctis anteponatur: et in qualibet civili concertatione, quae adsidue apud eos eueniunt, velut sacrilegium quisque caueat, ne dextera sua Arsacidem arma gestantem feriat vel priuatum*“¹⁾. Az illy emberimádó tisztelésnek élénk nyomaira találhatni mainap is a' Tigrisfolyón túl Kurdisztán' déli részével határos Lurisztánban, maguknál a' khermanschahi kurdoktól csak szójárásban különböző lúroknál, kikről beszéli 1838-diki utazó angol Rawlinson: hogy, jóllehet vallásukra nézve az Ali-Ilahi felekezethez tartoznak, azonban anthropomorphiták azaz emberimádók, és sok helyben a' mohammedanismus előtt megrögzött szokásokat követik. Mohammed- és a' korán iránti tisztelet náluk szembetűnőképp hiányzik. Vallásos buzgalomuk egyetlen főtárgya az általánosan tisztelt 's Baba Buzurk azaz nagy apának nevezett szent egyén, azonkül még néhány szent emberek, kik az istenség' élő képviselőiként tekintetnek, és az ezeket környező tanítványokat is majdnem istenítve tisztelik. Azon hegylánczról végre, hol Baba Buzurk van eltemetve, megjegyzendő, hogy Kuh Bawalin azaz kőbálvány nevet visel²⁾. Kéttelenül a' parthusoktól maradt el a' lúrok' e' vallásos szokása, valamint illy ritusnak hódoltak eleink még Pannoniába jövetelükkor.

A' minő szertartás a' pogány magyarok' lóvali áldozatáról II. Béla kir. névtelen jegyzője által megíratik, szinte azt találjuk föl a' parthusoknál is. Amaz beszéli Ound, Ketel és Turzol hadnagyoknak Tarczalhegyen létök' alkalmával, hogy ott a' legkövérebb lovat leölvén, nagy áldomást azaz áldozatot tőnek: „*Et in eodem loco, OCCISO EQUO PINQUISSIMO,*

¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XXIII. cap. VI.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI. 2. Abth. S. 217, 340.

magnum aldamas fecerunt“¹⁾. Szinte lovali áldozatnak találhatni világos nyomaira a' parthusoknál. Midőn Lucius Vitellius Syria' praefectusa III. Artabán parthus országlónak vetélytársát, szinte arsakida ivadéki Tiridatest Parthia' királyi székébe emelendő, erős haddal Eufrates' vizéhez ért, azonni szerencsés átkelésért római szokás szerint süldőt, juhot és tulkot, Tiridates pedig lovat ölvén, áldozatot tőnek, mint a' jól értesült Tacitus imezekben beszéli: „*Sacrificantibus quum hic (Vitellius) more Romano Suovetaurilia daret, ille (Tiridates) EQUUM placando amphi (Euphrati) adornasset*“²⁾. Őseinknek nap- és tűzimádásról szóló tanútételeket már több ízben érintvén, a' parthusok is, hogy vallásos buzgalommal üdvözölték a' napot, mint az istenség' legnyilvánbbi képét, számtalan hiteles írók hirdetik. Herodianus írja róluk: „*Sole autem oriente conspiciunt Artabanum maximas secum copias adducentem. Vt autem SOLEM barbari (Parthi) de more propitiarunt, confestim edito ingenti clamore concurrunt in Romanos, usque adequantas sagittas ingerunt*“³⁾. Ugyancsak a' napimádás vagy Mithratiszteletről teszen bizonyosságot Romában Nerónál megjelenő arsakida Tiridatesnek következő szólása: „*Porro adsum ut te numem meum, haud secus quam Mithram venerem*“⁴⁾. Épen illy vallási eszme adhatott eredetet a' naptól és menyőtől e' két szavunknak: nap-asszony és menyasszony. Elsővel nevezi a' magyar bizonyára tisztelet és szeretet jeléül nejének anyját (socrus); másodikon az új nő hivatik menyegzőkor, utánna menyecskének, de a' férj szülei mindig menynek vagy menyükasszonyuknak (nurus) mondják a' házassági öröm- és boldoglét' képes kifejezésével. — Még egy kis észrevétel a' parthusok' és magyarok' vallási szertartása közti hasonlatosságról. Gotarzes XX. arszakról írja Tacitus, hogy Sambulos nevű hegynél isteneinek, főleg a' had' istenének (Hercules) tiszteletére áldozatot tőn: „*Interea Gotarzes apud montem, cui nomen Sambulos, vota diis loci suscipiebat, praecipua religione Herculis*“⁵⁾. Telvék krónikáink scythia eleinknek Hercules' tiszteletéről előadásokkal, Hercules' kardjáróli hagyományokkal, melly főleg a' hún

¹⁾ Anonymi Belae R. Notarii De gestis Hungaror. ed. Vienn. 1827. Cap. XVI. pag. 125.

²⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. VI. cap. 37.

³⁾ Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 15.

⁴⁾ Dionis Cassii Cocc. Historiarum Romanarum quae supersunt. Lipsiae, 1843. in 8. Vol. IX. Excerpta Vaticana ab Angelo Maio edita. pag. 107.

⁵⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 13.

időkben szerepelt. Nem is ellenkezik illy szertartás a' napimádással vagy parsismussal. A' Zend-Avesta szerint megvolt a' parzoknál is a' jó szellemek' (Ized) tisztelete, 's egyik kitűnő helyet foglalá köztök A der (Haddur?) a' háboru' nemtője. Másrésről, hiteles bizonytságot tesznek arról a' régi írók, miszerint Hercules nem egyéb vala a' napistennél, 's annak 12 győzelme a' 12 égi jegyre czéloz, egyenesen a' nap' cyclusára vonatkozván. Végre, hogy már befejezzem: Ammianus Marcellinus az első parthus országlót a' csillagzatok' imádásáról kitűnőkép emliti előbb idézett ime soraiiban: „*Astris — ritus sui consecratione permistus est.*“ Nap, hold és csillag látható számos parthus pénzeken: szintezen jelek fordulnak elő némi árpádházi királyaink', jelesen II. András' pecsétén ¹⁾. Óspogány hit dogma nyilatkozik villámot jelentő e' két nevezetben: istennyila és menykő; minek eszméjét ha Pliniusnak a' ceraunkő (meteorkő' neme) fölött tett azon észrevételével, hogy a' parthusok' mágusai által nagyra becsültetnek („*Faciunt et aliam raram admodum, et Parthorum Magis quaesitam non aliubi inveniatur, quam in loco fulmine icto*“ L. VII, 51) összeállitjuk, hasonló hitágazatát leljük föl a' parthusoknak.

Vallásos szertartáshoz sorolható a' frigykötési és szövetségi eskű, 's annál végbevitt vérontás is. Hosszan előadám lebediai utamban 89, 90. lap. ósatyáink' szövetség alkalmával történt vérbocsátását, el mondám, mikép t. i. II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint azon esküvés, melyet a' hét magyar vezér Almusnak tőn, vérök bocsátásával erősített meg: „*Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo FUSIS PROPRIIS SAGUINIBUS in unum vas, ratum fecerunt iuramentum*“; ugyanezen vérbocsátási szertartásról becses és körülményes tudósítás maradt reánk a' parthusokat illetve Tacitusnál. Ők ugyan is szövetség kötéseiknél jobb kezüket bekötvén, ujjaikat megszoriták, 's midőn végereikbe szorula a' vér, könnyű vágással illetve bocsáták ki, azt kölcsönösen egymásnak lenyalák, és ez vala szentesítése frigykötéseiknek: „*Mos est Regibus (a' parthus királyról írja Tacitus) quoties in societatem coeant, implicare dextras, pollicesque interse vincere, nodoque perstringere: mox, ubi sanguis in artus extremos suffuderit, levi ictu CRUOREM eliciunt, atque invicem lambunt: Id foedus arcanum habetur, quasi mutuo cruo-*

Frigykötési és szövetségi szertartás.

¹⁾ Pray Georg. Syntagma Historicum de sigillis Regum et Reginarum Hungariae. Budae, 1805. in 4. Tab. II, fig. 2. Tab. III, fig. 2. Tab. VII, fig. 1. Tab. IX, fig. 1.

re sacratum ¹⁾). Közös, hajdani, már Herodotus kora előtt divatozó szokása vala ez a scytha népágazatoknak: olly jellemző sajátsága, mint a lovaglás, hátranyilazás, hitvallásukban a napimádás és lóvali áldozás, melyet tőlük idegen nemzeteknél föl nem mutathat a történetírás.

Családi élet-
mód.

37. §. A parthus népeletből és közszokásokból hordandok már föl némi éles vonásokat, mikben a magyar életmódra első tekintettel ráismerhetni. Illyenek

I. Kenyér- és kalácssütés. Hires volt világszerte a parthus kenyér és kalács jóságára nézve, elannyira: hogy Róma is megkedvellvén ollyannak készítését utánozá. Fő sajátsága vala amannak a vizzel dagasztás és jól megkelesztés, úgy hogy szivacs (spongia) gyanánt ritka, dagadt bélű's emésztésre könnyű, s egyszersmind kedves ízű lenne. Emez tojással és tejjel kevertetett. Plinius őrzötte meg hírét nevét és sajátságának leírását következő soraiban: „*Panis ipsius varia genera persequi supervacuum videtur: alias ab obsoniis appellati, ut ostrearum: alias a deliciis, ut artologoni: alias a festinatione, ut speustici: nec non a coquendi ratione, ut furnacei, vel artopticum, aut in clibanis cocti: non pridem etiam a Parthis invectus, quam aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur, tenuem et spongiosa inanitate, alii PARTHICUM. Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt*“ ²⁾). Előroklék a magyar nők a parthusoknak ebbeli ügyességét, mert bátran állithatni, hogy a magyar, jelesen: debreczeni, kolosvári, komáromi, miskolci, rimaszombati és szegedi kenyérnek jóságra és szépségre Europa' piacza in nem lelhetni mássát. A mire a magyar ezred évek előtt eljutott, más kül nemzetek tudományos kísérletek által alig képesek elérni. A kalácssütésnek is mesterei voltak ősanyáink: nem csuda azért, hogy a fejedelmek- várak- és monostoroknak már kezdetben valónak olly külön osztályu jobbágy népei, kik kenyeret és kalácsot tartoztak uraiknak szolgálatni. A posoni káptalan' 1251-diki levelében olvasom némi csallóközi várjobbágyokról, hogy kalácsadóknak hivattak: „*Filii Jobbagonum qui vulgo galasodov dicuntur*.“ Maga a név is, melly Európában, különösen a szláv és német népeknél elterjedt, tőlünk kölcsönöztetéek. A héber chalas is ennek felel meg.

¹⁾ C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 47.

²⁾ C. Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. XVIII. cap. 27. ed. Harduini.

II. Szakácskodás. Hogy saját szerűleg és jól éltek a' parthusok annál fogva szakácsaik is hiresek valának, kitetszik Plinius ezen szavaiból: „*Dedere et Parthi cocis suos mores*“ ¹⁾, mellyre Harduin illy jegyzést teszen: „*Est quaedam in arte coquorum, ut in Parthorum moribus, luxuries*“. Étel készítésüknél a' fűszerek használtattak módnélkül, azért írja alább Plinius a' citromról szólóban: „*Haec est autem, cujus grana Parthorum procures incoquere diximus esculentis, commendandi habitus gratia*“. Főnebb pedig ekkép fejezi ki magát: „*Parthorum populis hoc praecipue, et a juvena, propter indiscretos cibos: namque et vino foetent ora nimio. Sed sibi procures medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas praecipua, in esculenta addito*“ ²⁾. Nem sok figyelmeztetés kell arra, mi nagy különbség létezik a' magyar szakács készítménye és külföldi étkek között; valamint az sem újság, hogy a' magyar köznép ételébe ha bors, gyömbér 'stb. drágább fűszerek nem tétethetnek a' saját termesztményi paprikának elmulthatlanul vegyitetnie kell főzeményeibe, olly szenvedélyesen szereti a' fűszereket; melly hajlamot más népeknél kevesbé találhatni föl.

III. Borivás. Mennyire szerette a' parthus a' boritalt, kiviláglik szinte Pliniusból, állítván, miszerint azok dicsőséget helyeznek az ivásban: „*Tiberio Claudio Principe (úgy mond) ante hos annos XL. institutum, ut jejuni biberent, potusque vini antecederet cibos: externis et hoc artibus, ac medicorum placidis novitate alique sese commendantium. Gloriam hac virtute Parthi quaerunt*“ ³⁾. De még azzal sem elégedtek meg magával, hanem fűszerrel vagy is némi illatos levéllel adának nekik kellemesb ízt ugyancsak Plinius szerint: „*Petunt igitur in Elymaeos arborem bratum cupresso fusae similem, ex albidis ramis, iucundi odoris accensam, et cum miraculo historiis claudii Caesaris praedicatam folia ejus inspergere potionibus Parthos tradit*“ ⁴⁾. Régi, még Ázsiából hozott kedves itala volt őseinknek a' bor, mellynek ősidei használatát a' név' eredetisége is bizonyítja. Hogy néha kelletnél is bővebben élt vele a' magyar: leginkább véralkatának 's harczias életmódjának tulajdoníthatni. A' szeszesitalokba némi illatos fűszerek vagy édességek' például méz' keverése most is kelendő köznépünknel.

¹⁾ C. Plinii Sec. Histor. Naturalis. Lib. X. cap. 71. ed. Harduini.

²⁾ Plinius l. c. Lib. XII. cap. 7. — Lib. XI. cap. 35.

³⁾ Plinii Hist. Natur. Kib. XIV. cap. 28.

⁴⁾ Plinii Hist. Natur. Lib. XII. cap. 39.

IV. Tánczolás. Főleg borozás közben kedves mulatsága volt a' parthus népnek a' táncz. Az Antoninus Caracalla előidézte véres lakodalomnak Herodianus utáni hű leírásából már értesültünk némikép a' parthus tánczról, itt saját szavaival méltó megismerkedni, melly tárgyunkra vonatkozólag ekkép hangzik: „*Barbarorum (Parthorum) magna multitudo, floribus indigenis coronati, atque induti vestes auro diversisque coloribus varias, festum agitabant, ad tibiarum fistularumque et tympanorum sonitus saltantes numero se. Quippe hujusmodi tripudiis supra modum delectantur, praesertim cum se temeto largius invitarunt*“¹⁾. Tehát leginkább akkor tánczoltak ők, midőn bortól hevülének, 's így szoros kapcsolatban állá egymással e' két szenvedélyük; szintekkép tűnik ki a' vigalom' ezen meme köznépünknel. Azt gördithetné itt valaki ellenünk; hogy táncz szavunk idegen 's nyugodi szomszédainktól kölcsönzött levén, magát a' dolgot sem ismerhette a' magyar itteni megtelepedése előtt. Az illy sokat bizonyítani akaró, azért semmit sem érő okoskodásokra csak annyit felelünk, hogy volt és van ma is tánczot kifejező saját szavunk, ámbár gyérebbs divatu ennél; de azért ezt sem kölcsönöztük idegenektől következőkben bebizonyíthatóan: A' táncz ama' régi római mondat szerint „*Nemo ebrius saltat*“ eredetikép a' lélek réndkívüli állapotát tételezte föl, és ép illy hevültségükben, mondhatni bizvást, bor- és örömittassan tánczoltak a' parthusok leginkább; ezen állapot pedig, de a' táncz' mechanismusa is a' lábák' mozgását t a n t o r g á s á t voná maga után. A' tánt-torog származék; minek régen tánt vagy táncz lehetett gyöke. Mondjuk most is, ácsorog, mi bizonyosan áll-csorog vala egykoron; így lőn a' tánt- vagy tánczból: tánt-torog. Hagyjuk ezt azonban idegennek, 's lássuk a' valódi magyart. Él nyelvünkben a' dombérozni vagy tombérozni, és dobzódni vagy tobzódni szó, mindig olly értelmet kifejezve, melly lakmározást, evést-ivást jelent; már, hogy ez a' domból, tombol szótól ered, senki sem kétli, tehát föltételezi lakomázás- és vigadás-közben a' lábakkal tombolást, dobolást; és ez éppen a' tánczolás' eredeti eszméjére vezet. Használtatik honunk' több vidékein most is a' toborzó szó táncz helyett, melly nem egyéb az eredeti tomborozó, tomborzó nehezebb kiejtésű szónál, magában foglalva a' tombolást, tombérozást, vagyis tánczot, mi mindég együt üzetett pogány őseinknél, valamint a' parthusoknál a' borivással, lakmározással. Most szűkebb ér-

¹⁾ Herodianus Historiarum Lib. IV. cap. 11.

telemben és újabbkori „Werbung“ táncz' jelentésére használtatik leginkább a' toborzó, de a' tárgyról vont nevezet, magával a' vigalom nemével együtt a' legrégibb, parthusokéval azonos.

V. Zene. Herodianus' előbb idezett sorai, mikben ez is áll: „*Ad tibia-rum fistularum que et tympanorum sonitus saltantes numerose*“ világosan értésünkre adják, hogy síp-, trombita- és dobból állott zeneműszerük, 's azokon játszaták nemzeti nótáikat. Hasonlókép Árpád vezér alatt Budára érkeztek alkalmával hangszerek' zenéi mellett vigadának a' magyarok: „*Et epulabantur quotidie cum gaudio magno, in palatio Athilae regis, conlater-aliter sedendo, et omnes symphonias, atque dulces sonos cythararum et fistu-larum, cum omnibus cantibus jocularum, habebant ante se*“¹⁾. Mind a' két nemzet' vigadó derült hajlama 's nemzeti zenéjüknek olyankor használata eléggé nyilvánul ezekben.

Végül, a' parthus kedély' egyik éles vonásáról a' büszkeségről lássunk némi észrevételt. Telvék a' római írók' munkái a' parthusok' büszkeségét jellemző kifejezésekkel, dagály- 's kevélység miatt róván meg őket némellyike. Így az antiochiai származású, katonaságában sok tapasztalást 's emberismeretet gyűjtött Ammianus Marcellinus, ki a' parthusok' tönkre jutása után élván, jellemük' szomorú eredményével eléggé megismerkedett, egyenesen büszkeségüknek tulajdonítja bukásukat. Ez a' maradékot életbölcsességre intő hű tükrözés: „*Satisque constat hanc gentem (Parthicam) regna, populis vi superatis conpluribus, dilatasse adusque Propontidem et Thracias: sed alte spirantium ducum superbia, liventer grassantium per longinqua, a erumnis maximis imminutam*“²⁾. Eleven képmássa a' vezérek' korabeli Europa szerte harczolásoknak hadfőnökeink' történe-tekből kitűnő dagályainak, mik a' nemzetre számtalanszor vészt és pusztulást árasztottak.

38. §. Azon hajdankorban, midőn még Ázsia volt a' szép- és kézi mű- Bőrkészítés. vészet' hazája 's ápolója, a' parthusoknak is jutott némi osztályrész ily-lyek' gyámolításában; ámbár szüntelen harczban élve Kelet' hódításával foglalkozának, a' kézi mesterség egy ágát a' timárságot történetkönyvek' tanutétele szerint olly hathatósan gyakorlák, hogy a' készítmény, melyet nagy mennyiségben és kitűnő jóságban állítottak elő gyáraik, világsszerte ró-

¹⁾ Anonymi Belae R. Notarii De Gestis Hungar. cap. XLVI. ed. cit. pag. 177.

²⁾ Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXIII. cap. VI.

luk hivatnék az első és közép századokban; „*Parthica Tergora — Corium Parthicum — Pelles Parthicae* vagy *Persicae*“ név alatt. Olvassuk egyebek közt Corippus VI-dik századi keresztyén költőnél (I, 2):

„*Cruraque puniceis induxit regia vinclis,*

Parthica Campano dederant quae tergora fucō.“

Puhaságuk simaságuk és élénk pirosságuk miatt tartattak nagy becsben. Később elterjedt ezen készítésmód Armeniában is, sőt a' mókrok által Kordubában Spanyolországban űzeték' nagyszerűen, 's azért majd ermelin (Pelles Armenicae, nem hermelin) Ermesin (karmesin), majd Cordubensis, Cordubiscus (kordovány) nevezettel lőnek divatossá. Tulajdonainak napjainkban a' török szattyán (Türkisch Leder, Moraquin, Saffian) felel meg mint Reishe megmutatta ¹⁾. A' bőrkészítésnek nemzetivé vált e' sajátlagos mesterségét elhozák magukkal Parthiából kaczagányos őseink. Hogy is ne hozták volna, midőn itt is szükségük vala piros- és sárga csizmára, bundára, küdményre 's egyéb ruhaneműekre és bőrszerszámokra. Elhozák igenis, nemcsak, hanem ők terjeszték el egész Német- és Franciaországban a' timárkodás ezen nemét. E' tárgyról, annélkül azonban, hogy a' parthusok' timárkodásával kapcsolatban létét észrevették volna, már többen értekeztek. Az éles ítéletű Fesler, miután a' tabakos és cserző varga vagy timár mesterségnek a' magyarok régi hazájából származását valószínűnek állitaná, nem kételkedett őket a' timárság' Europaszerte mestereik gyanánt fölmutatni következő okoskodásában: közismereten van, hogy a' timárkodás minden neme korábban tükélyre jutott keleten mint Európában. A' tabakosok finom 's puha bőrt készítenek, magyarok által írhanak nevezettet, Magyarországból ezen gyártmány a' mesterséggel együtt Németországba vitetett által, hol is régenten a' tabakos timárok (Weisgerber) Irher néven hivatának, 's tőlük Norinbergában az általuk lakott utca Irhergasse nevet nyert. Franciaországban is a' magyarnak hívott bőr, melly Németországban timsósbőrnek (Alaunleder) mondatik, ősmagyar eredetű; valamint magának a' kézmesterségnek timár neve és a' timsóé ősi eredetet bizonyít. Fesler ezen állításainak támogatására következő kutatókat sorolja el: Murr, Journal zur Kunstgesch. und allgemein. Literatur.

¹⁾ Reiskii Commentarii ad Constantinum Porphy. De Cerimoniis Aulae Byzantine. In Const. Porph. Operibus. Bonnae, 1830. Vol. II. pag. 420, 490.

V. Th. S. 107. De la Lande, Die Kunst das Leder auf ungarische Art zu bereiten. Leipzig, 1767. Cornides, Bruchstücke zur Gesch. der städtischen Cultur in Ungarn, herausgegeben von Engel, in Bredeczky's Beiträgen zur Topographie des Königr. Ungarn. IV. Bd. S. 22 ff. — Meggyőződhetik tehát mindenki ezekből, hogy valamint a' parthusok egykoron hires timárok voltak, szintazoknak ismertettek magyar ivadékaik is, mesterek gyanánt lépven föl Európában.

A' parthusok' más egyéb jeles gyártmányairól is emlékeznek a' régi írók; így Pliniusnál találhatik a' gyapjuszövet-festésről föl jegyezve: „*Aliter haec Galli pingunt, aliter Parthorum gentes*“ (L. VIII, 73); dicsértetik általa vasuk' keménysége (L. XXXIV, 41); legfontosb emlék azonban szép művészet-kedvelésük- és becsülésükről az, mit ifjabb Plinius Traján császárhoz írott egyik levele által számunkra megőrzött, elbeszélvén benne, hogy bizonyos Callidromus nevű, akkoriban Nicomedia városban tartzkodó egyén régebben Moesiában Susag által elfogatott, és Decebaltól ajándékba küldetett Pacor parthiai királynak, kinél több évekig szolgálván, később megszökött és Nicomediába jött vala. Ezen szűkevény magával hozza egy drága követ, melyre Pacor' képe volt vésve, (gemmam, habentem imaginem Pacori), és némi parthiai érczkövet (glebulam ex Parthico metallo) ¹⁾. Ez, és hasonló adatokból őseink' régi műveltségének magvát, habár nem virágozhatott is az magóstra a' vizsályteljes.költözések' korában, ellenmondhatlanul föltaláljuk; ugyanazért nem leendő előttünk csudálatra méltó rögtöni haladással történt európai kifejlődésük; nem nevezhetjük Spittlerrel phoenomennak, szellemi és anyagi erős megalakulásukat; mert biztos és csalhatatlan előzményekkel találjuk kapcsolatban mindazon eseményeket, mik neki tüneménykép gördültek elő ime' nyilatkozatából érthetőleg: „*Uebrigens ist es in beiden Fällen, man mag die Finnische oder Kalmyckische Abstammung annehmen, fast ein und eben dasselbe schöne Phoenomen, wie sich ein Volk, so bieder und tapfer und cultivirt, als unstreitig die Ungersche Nation ist, vom Finnischen oder Kalmyckischen Stamme aus, habe bilden können? Die Völkergesichte hat wenige Beyspile einer solchen Veredlung, und man musz dieses herrliche Phoenomen nicht dadurch schwächen, dasz man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Carpathen und dem Saustrohme erobert haben, der Geschichte zuwieder,*

¹⁾ C. Plinii Caecilii S. Epistolarum Lib. X. Ep. XVI.

*recht vorthelhaft zu schildern sucht. Warum den Ungern der vier, fünf letzteren Jahrhunderte dadurch, dass man ihre Voreltern unhistorisch erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?“*¹⁾ Természetes renddel ment a magyar nemzet' emelkedése európaiszerűsége vergődésénél, miután már messzi keleten ismereteivel birt sok olly tárgyaknak, mellyek Európa' népei előtt elzárattak huzamos ideig.

A' kúnok' parthus neve.

39. §. Azon, már nagy számmal előmutatott kapcsolatokon kívül, mellyek által egyesített a' magyar és parthus, letéznek még más szempontok is, mikből tekintve a' kérdés szintazon eredménnyel oldathatik meg; ilylyen különösen, hogy a' kúnok (lengyel és orosz történetkönyvek szerint polovczok) hasonlóképen parthusoknak neveztetnek több jeles történetíróknál. Ha már azon rendithetlenné vált, és nyomozásom' több szakaszaiban napfényre hozott igazságot vesszük szemügyre, miszerint a' magyar és kún azonos eredetű 's nyelvű vala, a' kúnok' parthus neve szinte támogatja emezektől származásunkat. Lássuk azonban az ide vonatkozó tanutételeket. Radevicusnál olvashatni a' kúnokról: „*Quo viso Poloni de tam improviso malo percussi, et vehementer exterriti, cum jam nihil praeter exitium sui, et destructionem terrae superesse viderent, quamvis auxilio vicinarum gentium, Ruthenorum videlicet PARTHORUM, Pruschorum et Pomeranorum maximum collegissent exercitum, in sola fuga spem vitae constituunt*“²⁾. Még a' Kúnbirodalom' állása korában élt († 1223) lengyel történetíró Kadlubkó Vincze a' lengyelekkel szomszédos Cumaniát Parthiának a' kúnokat pedig parthusoknak nevezi ekkép szóló soraiban: „*Istorum (Polonorum) vero hinc vsqve PARTHIAM, isthinc vsqve Vngariam, illinc usque Carinthiam crevit accessio*“ Ismét: „*Rursus Sbigneo muliebriter illacrymante PARTHI Poloniae fines populantur, quos trans flumina tandem consequitur Boleslaus, et hostes passim fundens, captivos suos ense redimunt, et Praedones in praedae praedam convertit*“. Megint: „*Verum ille PARTHICO plus quam PARTHVS fugam eligit potius, et Marii exemplo in Mazoviae carectis delitescis*“. Tovább: „*Adest namque Dux Belziae Vseuoldus cum Principibus Laodomiriensium praecipuis, cum electis Tibianorum turmis, cum PARTHORVM millibus urbis subsidio*“. Végre: „*Romanus (Dux Haliciae) Duci Leszkoni obnixre supplicat, eum perpetuo et famulatu sibi obliget, ut ejus obsequio cunctis Ruthenorum Principibus ac*

¹⁾ Spittler, Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten. Berlin, 1794. in 8. II. Th. S. 249.

²⁾ Muratorii Scriptores Rerum Italicorum. Mediolani. fol. Tom. IV. pag. 742.

*PARTHORVM per ipsum partibus imperaret*¹⁾. Az oroszok- és kúnoknak mongolok által 1222-dik év körül történt legyőzetéséről írja Anonymus Saxo: „*Temporibus istius Imperatoris quidam exercitus de Asya exiens, qui iuxta fluvium, qui Than appellatur, habitabant, invaserunt PARTHOS, quibus Rutheni auxilium ferebant, commiserunt que cum Thataris praelium, et victi sunt. Conciderunt itaque de Ruthenis et PARTHIS ad centum millia hominum*“²⁾. A' livoniai krónikában olvashatni ugyanazon eseményről a' kúnokat valvok- és partkusoknak nevezve: „1221. *Eodem anno fuerunt Tartari in Terra Valvorum paganorum, qui PARTHI a quibustam discuntur. — Et pugnaverunt Tartari cum eis, et debellarunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis*“³⁾. Valamint a' kúnok parthusoknak neveztetnek szélteben a' történetírók által: úgy a' parthusokat többször kúnoknak (Hunni, Unni) mondja a' régiség, jelesen a' scythia nép' hún ágazatából eredőknek. A' XII-dik század közepén élt, de történetkönyvét régi hiteles forrásokból szerkeszte, és az akkor még virágzó kúnokat igen jól ismerhette Constantinus Manasses görög író beszéli: „*Ceterum id temporis Aegypti Rex Sesostrius, auctus magnitudine potentiae supra Reges ceteros priores, non satis arbitrabatur esse soli Aegypto imperare. Quam ob rem coacto de tota natione sua exercitu, in quo erant hastati, cetrati, sagittarii, loricati praeliatores, viri mauortii, adsumtisque belli sociis ex VNNORVM Gente, quam muneribus sibi totam adiunxerat: terram universam, Asiam maxime, percurrit: et omnes ut tributa sibi penderent, vi coegit. Sublatis etiam ubique nationum principibus et satrapis, sub iugum suae potestatis eos redegit. VNNIS autem Assyriorum regionem dono dedit et pro VNNIS, sive Scythiis, PARTHOS appellavit*“⁴⁾. De ha' a' parthusoknak a' húnokkal minden lépten-nyomon kitűnő szoros vérségi kapcsolata's egyazon scythia népcsaládból eredése ki nem mondatnék a' történetírás által: a' közös scythia szokások, törvények és életmód, nevezetesen pedig a' lovaglás, hátra-nyilazás; parthus-kún süveg, szövetség nélküli várbocsátás, bámulatosan gyámolitanak a' közös eredetet. Nem egyéb tehát a' parthus eredet' kimutatásánál a' nehezség, mint az, hogy a' hún-scythia népcsalád' ágazatai majd közös majd többféle felekezet- és ágazatai' nevén jegyeztettek föl a' régi

¹⁾ Dlugossi, Hist. Polon. Lipsiae, 1712. fol. Tom. II. pag. 604, 675, 682, 787, 814.

²⁾ Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1730. fol. Tom. III. pag. 123.

³⁾ Gruberi, Origines Livoniae. Sacrae et Civ. Francofurti, 1740. fol. pag. 150.

⁴⁾ Constantini Manassae, Breviarium Historicum. Parisiis, 1655. fol. pap. 12.

írók által, mit már a' mély belátású Valesius történetünkre vonatkozva világosan kifejezett imezeket irván: „*Haec fusius sum persecutus, ut, qui Historicos legunt, intelligent, saepe unam eandemque Gentem pluribus nominibus cum communibus tum propriis, et nonnunquam impropriis; et plures Gentes una appellatione designari*“¹⁾. Ha ezt nem hisszük vagy tudjuk, hasztalanul olvasunk történeteket.

A' parthus' és magyar közös scythá eredete 's a' scythá név' jelentése.

40. §. Nem létezik régi történetíró, melly a' parthusokat scytháktól, vagy azok' falekezetétől hirdetett népségtől ne származtatná le, mint tárgyalásunk' alkalmával gyakori idézéseknél mindenki meggyőződhetett; színte scythá eredetűnek tartatott mindenkor a' magyar nemzet 's annak hiszi és tartja magát; a' közös származat tehát e' részben is megerősítetvén, vérrokonságuk jó hitele sok évezred óta ingadozhatlanul áll. De miután a' scythá nevet az újabb német vagyis inkább schlözeri critica tág, ingadozó, bizonytalan, sőt semmit jelentőnek hirdette, gyámokunknak megerősítését e' szempontból is eszközözlendők, legvégül a' scythá név' jelentéséről kell alapos fölvilágosítást adnom.

Sokat irtak már Bayertól kezdve Lindnerig²⁾ külföld' tudósai a' scythákról; szintannyit elmélkedtek róluk honi íróink; de még az sem világosított föl eddigelő tökéletesen, mit jelent tulajdonkép a' scythá név, 's honnan ered?

Nincs a' föld' kerekségén nép, mellynek nyelvén azon ércz, mit a' latin nyelv és leányai „*Ferrum*“ szóval fejeznek ki, a' magyaréhoz hasonló, azaz VAS szóval jelentetnék; tehát e' szó igazán credeti sajátunk; megismeri maga a' szlavomán Leschka is midőn írja: „*Vas, Eisen, ferrum est genuinum magyaricum*“³⁾. Gyarmathi Sámuel mondja, hogy a' vas persa nyelvben: baz⁴⁾; de ennek a' szótárakban nyomára nem jöhettem; ha tehát a' régi persiai dialectusokban maradt volna fön, egyenesen nyelvünkől vette eredetét. Ezen szó fölötté régi, 's már afrikai Scythiában 's Aethiopiában használtatott. Plinius, ki a' három világrészből gyűjtött kutfók után szerkeszté össze roppant munkáját a' keresztyén század' első fe-

¹⁾ Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1733. fol. Tom. II. P. I. pag. 394.

²⁾ Lindner Fr. Lud. Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebst Beschreibung des hientigen Zustandes jener Länder. Stuttgart, 1841. in 8.

³⁾ Elenchus Vocabulorum Europaeorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 261.

⁴⁾ Gyarmathi S. Vocabularium. Bécs, 1816. in 8. 89. l.

leben, de sokkal régibb időkorra vonatkozólag írja a' bazaltkőről: „*Invenit eadem Aegyptus in Aethiopia, quem vocant BASALTEN, ferrei coloris atque duritiae. UNDE ET NOMEN EI DEDIT*“¹⁾; azaz: Aegyptus találá föl Aethiópiában az úgy nevezett Bazaltkövet, melly v a s színű és keménységű, a' miért is e' nevet adá neki. Hozzá teszi többi közt Plinius azt is, hogy Thebában, Serapis' templomában a' Memnon' szobra illyen kőből vala; így tehát Aegyptus' legrégibb korára esik vissza föltaláltatása. Hasonlókat mond Isidorus Hispalensis Pliniust majdnem szóról szóra kiírva (*Originum Lib. XVI. cap. V, 6*). Élt tehát Afrikában Kr. e. sok századdal a' vasnak BAS azaz VAS neve; mert a' bas és vas csak írási és kimondási, régiségeinkben is gyakran előforduló változat; és e' bas- vagy vastól vevé színe meg keménysége' hasonlatosságáról a' b a s - a l - t e s nevet. Ezeket tudva, midőn olvassuk a' görög régiségek' roppant ismeretével birt Stephanus Byzantinus V-dik századi írónál: „*Καὶ Σκυθῆς, ὁ σιδηρός*“²⁾; azaz: És SCYTHA VASAT jelent; latinul; „*Et SCYTHA* (denotat) *FERRUM*“, nem kételkedünk az iránt, hogy a' scytha név merő fordítása a' v a s -nak. Még jobban meggyőztetünk ezen értelmezés' valóságáról némi körülmények által. Palaestinának a' Jordán viz' jobb parjánál feküdt, előbb Nysa néven ismert SCYTHOPOLIS városa jelennen Beisan, Bysan nevet visel Burekhardt, Richardson és Robinson angol utazók' vizsgálódása szerint; mellyet már Eusebius palaestinaei származású III-dik századbéli író Basan (*Βασαν*) névvel illet ezeket írván: „*Scythae Palaestinam invaserunt, et BASAN occuparunt, a se dictam SCITHOPOLIN*“³⁾, a' miből azonban, úgy abból, hogy az ó frigyí könyvekben előjő Basan neve: nem lehet kétségbe hozni a' scyth a szóval kapcsolatban létet. A' régiség- és pénztudományban ezen nevek' ugyanegy helyre vonatkozása eléggé ismertetik; Arnet írja geographiai sorsjegyzetében: „*Nysa. SCYTHOPOLIS. BEISAN*“⁴⁾. Eckhel⁵⁾ és Forbiger⁶⁾ bőven előadják régi írók után nevezetét, az elsőbbi egyszer'smind pénzeit. Eredetére néz-

¹⁾ C. Plinii S. *Histor. Naturalis. Lib. XXXVI. cap. 11. ed. Harduini.*

²⁾ Stephanus Byzantinus, *De Urbibus. Lugduni Batav. 1694. fol. pag. 675.*

³⁾ Eusebii Pamphili, *Chronicon. Lib. I. pag. 336.*

⁴⁾ Arnet Jos. *Synopsis Numorum Graecorum qui in Museo Caes. Vindobonensi adservantur. Vindobonae, 1837. in 4. Part. I. pag. 74.*

⁵⁾ Eckhel Jos. *Doctrina Numorum veterum. Vindob. 1794. in 4. P. I. Vol. III. pag. 438, 439.*

⁶⁾ Forbiger Alb. *Handbuch der alten Geographie. Leipzig, 1844. in 8. II. Bd. S. 696.*

ve Plinius ekkép nyilatkozik: „*Scythopolin, (antea Nysam a Libero Patre, sepulta nutrice ibi) Scythia deductis*“¹⁾. Szerinte tehát scytháktóli lakatása már a' legrégibb mythusi korban merül föl. Vagy akarjuk vagy nem, el kell ezeknél fogva hinnünk, hogy a' bas = vas; scytha = vas-bas; Scythopolis = Vasan, Basan, azaz Vasváros. Az an, en rag, számos helyeinkben most is élő keleti forma a' helyek, tartományok és városok' neveinél; honunkbeli Bosán és Besen nevű helyek a' régi oklevelekben Voscian, Vosian és Vosjan névvel jegyeztetvék.

Azon kérdés következik immár: volt-e VAS nemzet, és ha volt, egy volt-e a' Scythia nemzettel? Erre röviden felelek. Mióta az emberi nem' története fölött a' történetírás világít, Vas nemzetnek: Bas, Bes, Vas, Ves, Vos; Basan, Besen, Bosan; Vasian, Vesen, Voscian; Bessi, Vessi; és összetéve Bas-kon, Bas-kurd, Bas-terna, 'stb. formában egyre élt emlékezete. A' persiai ékiratú emlékekben Vscanga is a' Vasan nemzetet tükrözi vissza, a' későbbkori Besseni, Bisseni név, melly a' görögök által Patzinák, és Patzinakitá-ra ferdítetett, a' szláv íróknál pedig Petsenak- és Petseneg-be ment által, mindazon VAS nemzet' neve, melly nemzetünk keblében Besenyő név alatt mainapiglan él, és mint etelközi utam' egyik bizonyítványában bőven kimutatott, a' magyarral vérrokon 's egyazon nyelvű vala. Több keleti íróknál Magyarország Baskurdországnak, nemzetünk baskurdnak neveztetik, mint már egyhelyütt megbizonyítottam²⁾; ekkép hívja Abulfeda is, „*Basch-herdi, magna Gens, terris Alamanorum et Francorum interjecta. Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemii inter eos reperiantur*“³⁾; melly sorok egyenesen a' mostani magyarok' őseit illetik. Nem alap nélküli és hihetetlen azért Cseles Márton jesuitának a' vaticáni levél tárból vont, most a' pesti egyetem' gyűjteményében találtató imezen jegyzése: „*Anno 1695. die octava Aprilis locutus sum cum quodam Eremita Armeno* (véltétőkép mechtarista örmény barát volt), *Josepho nuncupato, qui refert apud Turcas se audisse de Hungaria minore, et de Hungaria majore: illam vocant Otto Magyar* (talán Guda-magyar), *hanc Vas Magyar*.“ Számtalanok honunkban a' Vasvár nevű helyek, régente még többek valának oklevelek-

¹⁾ Plinii, Hist. Naturalis. Lib. V. cap. XVI.

²⁾ A' magyarországi Izmaelitákról. Budán, 1845. 32. 's köv. 11.

³⁾ Abulfedae, Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831, in 4. pag. 171.

és összeírásokból kitetszőleg. A' hasonnevű megyének nevet adó Vasvár az ott letelepült besenyőktől vagy is vas nemzettől vette nevét. Létezik Szabolcsvármegyében V a s - m e g y e r helység, melly világosan a' vas azaz S c y t h a - m a g y a r nevet állítja elő.

Még az is figyelemre méltó, hogy a' thrákiai bessusok, kikről Plinius írja: „*Bessorumque nomina multa*“ (Lib. IV, 18), Eutropius szerint Uscudama nevű városban laktak. „*Oppidum Uscudamam, quod Bessi habitabant*“¹⁾. Procopius' előadásából érthetőleg ezen város Thraciae B o s p a r a és Vesiparum nevet is viselt²⁾; melly változó nevekből Us azaz Vus-, Bos-, Ves- vár jó ki; para, parum, p o r o s a' „vár“-szónak görögösített formája levén.

Minő nyelven jelentett a' vas scythát, vagyis minő nyelvből kölcsönöztetett a' scythá név? arról mind Stephanus Byzantinus, mind a' régi világ' többi classicus írói halgatnak. Görögben a' scythá (szkütha) szó értelemmel nem bir, következésképp más idegen nyelvből kellett kölcsönöztetnie. Herodotus csak annyit ad tudunkra, miszerint ők mindnyáján szkolotoknak hívtak Szkolótosz (Σκολότος, Szikolót?) nevű királyukról, és a' görögök nevezék őket szkyntháknak. „*Omnibus autem nomen esse Scolotis, regis cognomen, sed Scythas Graeci appellavere*“³⁾. Föltalálható-e régi kiholt nyelvekben a' vasnak scythá, vagy ehez hasonló kiejtésű neve? a' nyelvbuvároknak hagyom kutatás' tárgyául; valamint abba sem bocsátkozom: valljon egy-e a' csúd név a' scythával? az mindazáltal megemlítésre méltó, hogy a' rimaszombati és környékbeli magyar népség mintegy gúnyképen sz i t t y ó -nak mondatik. — Ha ez szintolly historiai emlékeztetésű volna, mint a' barkó, berenczó, besenyő, csangó, gányó, matyó, tahó: úgy bizonyára nem egyéb, mint scythá nemzeti név lappangna alatta. Annyi tehát kimutatható az előbb mondottak szerint, hogy a' magyarok azonkép mint a' parthusok scythá eredetűek, a' nevezet pedig vas vagy besenyő nemzeti névben mindenkor élt a' magyarok között; miáltal parthus származatunk e' részben is gyámolítatik. Nincs is a' föld' hátán népség, melly akar egyik akar másik nevezethez vagy azonfajú ősöktől származathoz olly hűséggel ragaszkodott volna, mint épen a' magyar.

¹⁾ Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. VI. cap. X.

²⁾ Procopius, De Aedificiis. Lib. IV. cap. 11. Ed. cit. Bonn. Vol. III. pag. 305.

³⁾ Herodoti Halicarnassei Histor. Lib. IV. cap. 6.

Bezárom e' szellemi utazás által Parthiában eszközölt kutatásimat; nemugyan azért, mintha mindent kiaknáztam, vagy parthiai származásunkat bizonyító adatokat fülhordottam- 's összeállítottam volna: hanem, mivel még többek és többek' elmondásával roppant terjedelmű leendenék. Számtalan helyek találtatnak elszórva a' görög és római classicusoknál, a' Zend-Avestában és az új persa krónikákban: mik a' parthus nemzet' jellemét, szokását, életmódját, bel- és külviszonyait derűre hozzák; melyeknek őseinkéveli összehasonlítása újabb meg újabb gyámokot nyújtanak állításunk' támogatására; mindezeket azonban egy szálíg kihalásznom czélon kívül vala. Nem fejtegettem itt ugyanis bővebben a' parthus törvény- és alkotmányi rendszert; nem illetém a' szokások' előadásánál a' sűr-italt (a' Zend-Avestában Zur). Halgattam a' táboralakításról, mely épen úgy, mint őseinknél kürt vagy félholdalakú vala („*Parthorum aciem forma lunari instructam.*“ Plutarchus in Antonio). De nem bocsátkoztam az örmény történetekben nagy számmal találtató bizonyítványokba sem: érintetlen hagyván, miként a' nagy Arszaak által Armeniában saját testvérei közül helyettesül rendelt Valarsaces nem egyéb Al-ország' nevénel ¹⁾. Az örmény történeti kutfők' előttünk még egykoron megnyíltával dús aratás következendik be a' parthus-magyar régiségek' tárgyában. Munkálódásom e' részben csak irányadó kezdet- és ösvénymutatóul tekintendő a' világtörténet' hívebb megírásánál.

¹⁾ Mosis Chorenensis Historia Armenica. Londini, 1736. in 4. pag. 21, 22, 86, 308.

FÜGGELÉK.

A' PARTHUSOK' TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKI VÁZLATA.

Előbb, mintsem a' parthusok' történetét rövid rajzban adnám, e' nemzet' életét tanusító kutfók' és világosító iratok' ismeretébe vezetem be az olvasót.

Eredetét illetőleg, scytha származéknak hirdetik: Arrianus apud Phot. Cod. 58. Cf. Strabo. Steph. Byzantinus. Malela Chronogr. pag. 26. Justinus II, 1, 3. seq. Curtius IV, 12, 11. VI, 2, 44. 'stb. Medo-persa eredetet tulajdonitnak nekik: Zeus és Flathe, Gesch. Macedoniens. II, S. 435. Ritter II, S. 435. Hermes XXXI, S. 101. Ausland 1839. n. 199. Jahn Philolog. XIII, 2. S. 50. Medo-germán fajhoz számitja Klaproth, Voyage dans les Steppes d' Astrachan par Potocki. I. p. 257. III. p. 347. Cf. Jornandes, de rebus Geticis. 6. Niebuhr mongoloknak akarja tenni; Malkolm kurdoknak mondja; Kolster végre a' finnekhez, nevezetesen a' magyarokhoz sorolja.

Kormányformájukról tudósitnak: Seneca, Epist. 17. Philostr. C. 27. seq. Strabo, 702, 749. Plutarch. Anton. 54. Demetr. 20. Posidonius után Athenaeus. IV. 152 T. 153. A. Voss. ad Virgil. Georg. IV. 210. Sveton. Caligul. 5. Vespasian. 23. Justin. XLII. 1, 3. Ammian. Marcell. XIII. 6. Martialis II. 53, 10. IX, 36. 3. X, 72, 5. Lucian. Navig. 34. Tacitus Annal. II, 2. VI, 31, 37, 42. s. XI, 10. XII, 8, 10, 12. XIII, 9. XV, 2. Justin. XLI, 1, 12. XLII, 4, 16. Horat. Od. III, 8, 18. s. Martial. XII, 8, 8. Plut. Crass. 21. Ant. 37, 46. Dio XLIX, 23. LXIII, 5. Strabo 288, 515, 223, 728, 744, 748, 509. Plinius H. N. VI, 25. VIII, 48. XXX, 11. — Saint-Martin in Journal Asiatic. I. p. 65. s. Hermes. XXXI. S. 95. s. Ritter. VIII. S. 179.

Vallásukról: Tacitus Annal. VI, 37. Hist. III, 24. Lipsius Ann. XI, 9. XII, 13. Herodian. IV, 5, 11. Philostrat. I, 31. c. 25. Dio LXIII, 5. Plin. Hist. Nat. XXI, 11. Appian. Syr. 58. Isidor. Char. I. p. 7. Justin.

XLI, 3, 5. s. Vellei. Patere. II, 24. Acta Apostol. II, 9. Agathias. Hist. II, 24. s. Brissonius, p. 341. s. Creuzer, Symbolik. I, 180. s. Ritter Erdk. II, 284. V, 601.

Kereskedésükről: Plinius H. Nat. VI, 28. VIII, 48. XII, 17. XXII, 23. XXVII, 10. XXXIV, 14. Amm. Marcell. XIV, 3. XXII, 4. Orosius VI, 13. Pollio D. Claud. 17. Seneca ad Helv. 9. Herodian. IV, 10. 8. s. Spartian. Hel. Ver. 5. Gallus I. 143. s. Heeren, Hist. Merk, X, 23. XI, 209. Commerc. urb. Palmir. p. 9. s. Flathe II, 467. s. Ritter Erdk. VII, 556. s. VIII, 176. ss. X, 133. s.

Szokásuk-, életmóduk- és jellemükről: Plinius Hist. Nat. VI, 25. X, 50. XI, 26, 29, 53. XII, 3, 17. XIV, 16, 22. XVIII, 11. Justinus XLI, 3. Herodian. IV, 10, 11, 15. Atheneus XIV, 633. Dio Cass. XL, 14. LXVI, 17. Plutarchus in Crass. 24. Xenoph. Cyrop. I, 3. s. Philostrat. I. 21. Tacit. Annal. II, 2. VI, 43. German. 17. Seneca Ep. 124. Sveton. Vespas. 23. Aur. Vict. Ep. 9. Apull. Flor. I, 6. Brisson. p. 561. Vaillant. p. 315. seq. Flathe II, 651.

Írásuk-, művészetük-, nyelvismeretük- 's köztük divatozó görög poesisről: Plinius Hist. Nat. XIII, 22. Herodianus Hist. L. III, c. 1. Plutarch. in Crass. 32. s. Polyneus. Strat. VII, 41. Philostr. 25. s. 31. s. Seneca ad Helv. 6. Plinii Epist. X, 16. Lucian. de Domo 5. s. Hieronim. Pr. in Pauli Ep. ad Gal. Dio Chrys. Orat. II. de reg. Hoeck, Monum. Vet. Mediae et Persiae p. 141. seq. Ritter Erdk. IX. 350.

Nyelvükről: Justinus XLI, 2. Quatremére, Journal des Savants. 1840, 1841.

Történetüket rendbeszedve megírák: J. Foy Vaillant, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia. Paris. in 4. et 8. Dufour de Longuerue, Annales Arsacidarum. in 4. Lewis, History of the Parthian Empire. in 8. Legújabbban: Richter C. Fr. Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden- und Sassaniden- Dynastie, nach den Berichten der Perser, Griechen, und Römer. Heeren, Handbuch der Gesch. der Staaten des Alterthums. 'stb.

Pénzeiket kiadák: Vaillant id. könyv. Froelich, Regum Vet. Numismata. és Accessio ad Numism. Gessner, Numism. Arsacidarum. 'stb.

A' parthus Aeráról értekezett: Vaillant és Froelich; ez utóbbi különösen illy munkájában: Dubia de Miunisari aliorumque Armeniae Regum

Numis et Arsacidarum Epocha. Viennae. 1754. in 4. Part. II. De Aera Parthica.

A' parthusok Sesostri's aegyptomi király' és Ázsia' hódítója által az európai scythák' hozzá csatlakozott felekezetéből Assyriában megtelepített népség. (Arriani, Expeditio Alexandri, et Historia Indica. Amstelod. 1757. in 8. pag XXXIV. Suidae, Lexicon. Cantabrigae, 1705. fol. Tom. I. pag. 489. Tom. III. pag. 356. Manassae Const. Breviarium Hist. Parisiis. 1655. fol. pag. 12. Steph. Byzantinus De Urbibus. Lugd. Batav. 1694. fol. pag. 628. Chronicon Paschale. Parisiis, 1668. fol. pag. 47. Georg. Cedreni, Historiarum Compendium. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 36.) A' persa achemenidák, jelesen Darius alatt tartományuk a' birodalomnak tette egyik alkatrészét, adozói levén a' persa hatalomnak; így fordulnak elő az ékirati emlékekben és Ctesiasnál (Lassen, Die altpers. Keilinschriften. S. 61, 71, 73. ff. Ctesiae Exerpt. e Pers. Hist. et Fragm.). Nagy Sándor' győzelme' következtében makedo, ennek halálával pedig syro-makedo uralom alá jutottak, melyet Arszaak lerázván, hatalmas birodalmat alapítva következő királyok alatt majd 500 évig virágzott:

1. ARSACES. (Kr. sz. e. 256 — 253 évig.) 256. Arsaces scythia fölzendül, harczol, győz és a' Parthusbirodalmat alapítja. 255. Antiochus Deus syriai király' vezérei ellen győzelmet arat. 254. Harczban megsebesülvén, kimúl. Neve a' persa íróknál: A s c h e k.

2. TIRIDATES. (Kr. sz. e. 253 — 216 évig.) 253. Arsacest testvére Tiridates követi a' királyszéken. 242. Seleucus syriai kir. a' parthusok ellen hadat viszen, 's rajtuk győzedelmeskedik. 241. Tiridates visszamén Parthiába, 's országát folytatja. 240. Bölcs intézkedések által országát megerősíti. 237. Hyrcaniát megtámadja 's elfoglalja 's így két ország' urává lesz. 235. Diodotus Bactria' királya ellene hadat viszen, de hirtelen meghalálózván, annak fiával békességet köt. 233. Mediába ront, mire Seleucus Parthiát megtámadván, népe' zendülése miatt visszavonul. 239. Seleucus Tiridatessel megütközik de általa elfogtván, egy évi rabság után bocsátatik szabadon. 217. Tiridates meghal. Persa íróknál neve: A s c h k, S c h a b u r.

3. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 216 — 196 évig.) 216. Artabán, Tiridates' fia lesz királylyá. 219. Mediát elfoglalja, legyőzvén Epigen satrapát. 211. Antiochus syriai kir. Artabán ellen hadat indít. 210. Artabán

Mediából Parthiába vonul. 209. amaz Hyrcaniába mén hadával. Végre öt évi háboruszkodás után 207-ben a' két király között béke áll be. 206. Bactria ellen Antiochusnak segítségére mén. 197. Artabán hosszas béke után meghalálozik. Persáknáli neve: Baharam, Gurdát; másoknál: Artases.

4. PHRIAPATIUS. (Kr. sz. e. 196 — 182 évig.) 196. Phriapát Artabán fia örökli a' királyi széket, kinek uralkodása alatti eseményekről halgatnak az írók. Meghalt 182-ben. Persáknáli neve: Balas, Baadi.

5. I. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 181 — 174 évig.) 161. Phrahatés Phriapát' fia foglalja el a' királyi széket. 175. A' mardok' tartománya ellen hadat vezet, 's őket leigázza. 174. Meghal, végrendelete által fiait az országlásból kizárván. A' persa krónikákban neve: Firuz (Hormuzd), Baadi.

6. I. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 173 — 137 évig.) 173. I. Mithridates, (Arsaces Magnus) Phrahatés' testvére ül a' parthus kormányra. 160. A' medusokat megtámadja 's végre őket legyőzi. 159. Győzelme után Parthiába visszamén. 153. Babylont a' viszálkodó syriai fejedelmektől elfoglalja. 146. Mithridat Bactriát elfoglalja, 's tartományokra osztja föl. 144. Indiáig vezeti táborát, 's következő évben tér vissza Parthiába. 140. Demetrius Nicator syriai kir. ellen, ki az Eufrates vizen átkelve Mesopotamiába lépett, hadvezéreit küldi; melly alkalommal Demetrius elfogatván Mithridateshez küldetik, ki is később (138. év.) Rodoguna nevű leányát adá neki neül. 137. Mithridates, miután nemzete közé sok hasznos intézeteket vitt be, hosszas és dicső országlásának a' halál véget vet. Keletieknél neve: Narses (Nosche, Anusch) Firuz, Baadi.

7. II. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 136 — 128 évig.) 136. II. Phrahatés atyja után örökli a' királyszéket, 's mindjárt kezdetben a' Hyrcaniából megszökött Demetriust elfogatja, 's vigyázat alá rendeli. 132. Antiochus Sidetes a' parthusok ellen hadat viszen 's 131-ben Idát nevű parthus hadvezért Lycus folyónál megveri. 130. Demetriust Syriába haza bocsátja. 129. Syria ellen készül Phrahatés, de a' scythák által hadi zsold' megtagadása miatt okozott dulongásokat gátolandó, visszatér, 's ellenök harczolva megöletik 128-ban. Persa íróknál neve: Firuz, (Hormuz) Iguz, Baadi.

8. II. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 127 — 125 évig.) 127. II. Artabán, Phriapát' fia lesz királylyá. Bactriában a' görög lakosokat irtó scythák ellen menvén 125-ben általuk megöletik. Neve a' keletieknél: Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

9. II. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 124 — 88 évig.) 124. II. Mithridat, Artabán' fia örökli a' királyságot, ki 95-ben Örményország ellen hadat indít, 's azt legyőzi. 92. Az Eufratnál táborozó Sylla ázsiai praefectushoz Orobaz nevű követet küldi, vele barátságra lépendő. 91. A' viszázkodó syriai fejedelmek közül Cyzicenust pártolván, azt székébe visszahelyezi. 90. Demetriust elfogja és holtig rabságban tartja. 88. Meghal a' számos győzelmei és az elpártolt tartományok' visszahódításaért nagy melléknevet nyert király. Persa 's egyéb keleti kutfókben neve: Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsacamus.

10. MNASKIRES. (Kr. sz. e. 87 — 77 évig.) 87. Mnaskires I. Phrahatés' fia jut a' kormányra. 86. Közte és rokona Sinatrok között belháboru kerekedik a' királyszek' öröklése miatt. 77-ben meghal 96 éves korában. Persa krónikákban neve a' közönséges Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

11. SINATROECKES. (Kr. sz. e. 76 — 70 évig.) 76. Sinatroeckes I. Mithridates' fia örökli a' királyságot; de 72-ben már fiának III. Phrahatnak adja át az ország' és hadsereg' vezetését, ki is 71-ben az örmények ellen kevés szerencsével harczol. 70. Meghal Sinatroeck. Keletieknél neve mint az előbbinek.

12. III. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 69 — 61 évig.) 69. III. Phrahatés leszén királylyá, kit a' Nagy Mithridates pontusi király Róma elleni szövetségre levél és követek által kéri. Követeket küld Lucullus római vezérhez. 68. Lucullus Nisibinvárost, melyet a' parthusoktól Tigranes örmény király elfoglalt, beveszi. 66. Lucullusnak utóda Pompejus romai hadvezér megújítja ezen királylyali szövetséget. 65. Phrahatés Örményország ellen hadat viszen és az idősb Tigranessel hadakozik. 63. Pompejus Syriát római tartományá teszi 's 62. ifjabb Tigranest Phrahatés' vejét diadalszeke-reben viszi. 61. Phrahatés Mithridates nevű fia által beadott méreg' következtében meghal. Neve a' persáknál szinte mint az előbbieké.

13. III. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 60 — 74 évig.) 60. III. Mithridates atya után örökösödvén, Örményország ellen hadat viszen. 59. Testvér-öccse Orodes' ellene törekszik 's elfoglalja Parthiát; de Mithridates hadának visszanyomultával idegen tartományba menekül. 58. Mithridates az öccséhez pártoltakon kegyetlen véres bosszút áll, azért a' nemzeti tanács által székétől megfosztatván, Orodes hivatik királyságra. 57. A' Mediába vonult

Mithridates onnan kiűzetvén, Syriába Gabinushoz menekül, kitől szinte kijátszatik. Orodes sokáig üldözi; végre 54-ben magát megadja 's megöletik. Neve a' persáknál mint az előbbieké.

14. I. ORODES. (Kr. sz. e. 53 — 37 évig.) 53. Orodes tellyes hatalommal uralkodván, a' rómaiakon dicső győzelmet veszen, 's Crassus lires táborát junius hónapban Carhaenál (Haran) Mesopotamiában semmivé teszi, az Eufratig mindent vissza foglal. 52. Tavasszal Syriát támadják meg a' parthusok, de Cassius által visszanyomatnak. 51. Pacorus, Orodes kir. fia és Osaces újlag Syriában teremnek hadaikkal. 50. Babylont ostromelván, onnan hazatérnek. 49. A' római polgári háborúban Pompejus Orodestől Casesar ellen segítséget kér, de nem nyer. 46. A' Caesar által megöletett Pompejusnak párthive Caecilius Bassus segítségre hívja Syriába a' parthusokat Caesar ellen. 45. Rómában a' tanács által egyes akarattal háború határoztatik a' parthusok ellen. 44. Caesarnak meggyilkoltatása miatt, ki a' hadat vala vezetendő, a' hadmenet elmarad. 43. Cassius Syriába jó és a' parthusoktól segítséget nyer. 42. Labienus a' parthusokhoz küldetik 's közöttük marad, igyekeztvén Orodest a' rómaiak ellen harczolásra birni. 40. Orodes király csakugyan fiát Labienussal együtt a' rómaiak ellen küldi, kik Syriát elfoglalván Palaestináig hatottak. 39. Ventidius római vezér Labienust és Phranaspát parthus vezért megöli. 37. Ventidius Syriában a' parthus hadat fortélyal legyőzi, melly alkalommal Orodes kir. fia Pacorus megöletik. Ezen veszteség miatti keserűségében Orodes meghal. Hasonló névvel jelöltetik a' persa kutfőkben, mint az előbbiek.

15. IV. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 36 — Kr. sz. u. 4 évig.) 36. IV. Phrahates örökli atyja után a' királyi széket, mindjárt 30 testvéreit megöleti, 's több kegyetlenséget viszen végbe, miért a' parthus nagyok közül Monneses tőle elpártol 's Antonius részére áll, ki ellene hadat indit. 33. A' parthusok Mediában a' római hadat megverik és semmivé teszik. 32. Újban harcz a' rómaiakkal. 31. Tiridates ellene föl kel, de 30-ban Phrahates-től megfutamatitván, Syriába vonja magát. Több győzelmei miatt elbizakodva Phrahates, ismét kegyetlenkedni kezd, miért is 29-ben elűzetik a' nemzet által, és 28-ban Syriából Tiridates hivatik meg a' királyi székre. 27. Phrahates a' scythák' segedelmével visszaszerzi országlását. 26. Tiridates Phrahates' fiával Augustus császárhoz megyen Hispaniába, kivel együtt 25-ben Romába érkezik. 24. Phrahates' fia Thermusa dajkálása mellett aty-

jának visszaküldetik Parthiába, Phrahat es ezen hölgyet, miután tőle gyermeke lőn, 20-ban neül veszi. 18. Phrahat es a' római hadjeleket, melyek Crassus' legyőzetésekor elfoglaltattak, Romába küldi, 's azok az e'végre újon-épült Mars' templomába tétetnek nagy ünnepélyel. 12. Phrahat es kezességül adja négy fiát Titius syriai praefectusnak, kik is Romába vitetvén 11-ben Augustus által az Arenában nyilván mutattatnak a' nép előtt. 2. Armenia a' rómaiak ellen fölzendül, és Tigranes a' parthusoktól kér segítséget, meg is nyeri a' római had' nagy kárával. 1. Caius Caesar küldetik Ázsiába a' parthusok ellen. (Krisztus születése után) 1. évben C. Caesar Antiochiába érkezik, és 2. Phrahatessel Eufratnál személyesen értekezik, melyre béke következett. 4. Phrahat es meghal. A' keletieknél Belasch II. Khosru, Iguz, Baadi, Arsavires néven fordul elő.

16. PHRAHATACES. (Kr. sz. u. 4—5 évig.) 4. Phrahat esnek az itáliai Thermusától született fia volt ez; kiról midőn megtudák a' parthusok, hogy atyját erőszakkal végezte ki, és anyjával fertőzetes életet viszen, néhány hónapi uralkodása után népzendülés közepette megölelék.

17. II. ORODES. (Kr. sz. u. 5 évig.) Phrahat es' kivégeztével II. Orod szinte Arsacida választatott királyul, de minthogy a' nép iránt legott kegyetlenséget tanusita, néhány hónap múlva az ellene esküvőktől megöletett.

18. I. BONONES. (Kr. sz. u. 6—14 évig.) 6. IV. Phrahat es' Romában kezeskép levő fia Bonones választatik királynak, ki, minthogy római szokás szerint nevelteté, idegen élet-módot viselt, melyért is gyűlöletessé válván a' nemzet előtt, 11-ben Artabán, anyai ágról arsakida származású scytha király hivatik meg uralkodónak; ebből háború kerekedik, Bonones Artabánt legyőzi 12-ben, de emez harczot újit, Bononest 13-ban Armeniába futamítja. Neve a' persa krónikákban: Ardavan, Khosru.

19. III. ARTABANUS. (Kr. sz. u. 15—43 évig.) 15. III. Artabán veszi át a' királyságot, ki is az ő fiát Orodot Armenia' királyává teszi. 18. Germanicus Orodot kiűzi 's Artaxiat teszi helyébe. 19. Artabán Germanicushoz követeket küld Bononesnak messzibb Ciliciába vitele 's őriztetése végett. 20. Bonones Ciliciából futtában elfogatik 's megöletik a' rómaiak által. 21. Germanicus Syriában meghalálózván, Artabán a' vadászattól és a' megistanokkali együtt vendégeskedéstől megszűnéssel gyászolja. 22. Némely tartományok a' parthusoktól elpártoltak. 23. Babylonia' praefectura a' zsidók ellen hadat vezet. 26. Zsidó nemzetbeli Asineus és Anilaus test-

vérek Artabánhoz mennek népük ügyében, kiknek elsőbbike méreg által irtatik ki. 30. Anilaus Mithridatesnek, Artabán vejének helységeit pusztítja. 34. végre elfogtatván, megöletik. 35. Artaxia' halálával Artabán, fiát Arsacest Armenia' királyává teszi. 36. Némelly parthus nagyok titkon Rómába mennek, és Tiberiustól Phrahatest kívánják királyukúl. 57. A' parthusok' egyrésze által Tiridates fogadtatik el, másik által Artabán hivatik vissza. 38. Tiberius cs. halálával Artabán Caligula' barátságát igyekszik megnyerni. 39. Caligula Dáriust, Artabán' kezeiségül Rómába küldött fiát kocsi-jában maga mellett hordozza. 42. Ízates adiabenek' királya Artabánhoz kezeseket küld. 43. Artabán' halálával Gotarzes lesz királylyá, de kegyetlentége miatt nyomban elűzetik. A' keleti kutfókben Ascheg, Ardavan, Khosru, Baadi, Artases néven találtató.

20. BARDANES. (Kr. sz. u. 44—47 évig.) 44. Gotarzes elűzetésével annak testvére Bardanes választatik meg. 45. Az elpártolt seleuciaiakat vissza szerzi országának. 47. Meghal. A' persáknál: Khosru, Iran, Baadi néven említetik.

21. GOTARZES. (Kr. sz. u. 47—50 évig.) 47. Gotarzes foglalja el e' királyi széket, 's ismét kegyetlenkedik. 49. A' parthusok Rómába követeket küldenek, kik Gotarzust gyávasága- 's kegyetlensége miatt vádolván, Meherdatot kérik királyuknak. 50. Ez a' római hadakkal Gotarzes ellen szerencsétlenül harczol 's elfogatik. Gotarzes meghal. Persáknáli neve: Godariz, Darius.

22. II. BONONES. (Kr. sz. u. 50—51 évig.) 50. II. Bonones arsakida, ekkoron Media' kormányzója választatik királyul, de rövid országlása után meghal.

23. I. BOLOGESES. (Kr. s. u. 51—90 évig.) 51. I. Bologeses Bonones' fia örökli az országot, Media' kormányát Pacor nevű bátyjának adván át. 52. Megtámadja Armeniát, Tiridates nevű testvérét törckedvén abba helyezni. 53. Rhadamistus foglalja el Armeniát. 54. Claudius' halálával újbán megtámadják Armeniát a' parthusok. 55. Nerohoz követeik által járulnak az armeniaiak, mellyre Nero 56-ban Corbulót küldi segítségükre. 57. Bologeses kezeseket ad a' rómaiaknak béke okáért. 58. Armenia végett a' parthusok és rómaiak között tovább is tart a' villongás. 60. Tigranes tetetik a' rómaiak által Armenia' királyává. 61. Bologeses, testvérét Tiridatest Armeniába vissza helyzendő, újbán harczol Corbulóval. 62. Rómába

követeket küld béke és Armenia végett. 63. Corbnlóval Armenia fölött béke köttetvén, 64. Tiridates nagy pompával Romába mén 3000. parthus lovag' kíséretében, ott Nerótól az armeniai királyczimet és koronát át veszi. 65. Királyságába visszatér. 66. Bologeses Nero által Rómába hivatik, de menni vonakodik. 68. Nero halála után Bologeses Vespasianushoz Alexandriába követeket küld, 40,000 parthus lovagot igérvén a' rómaiak' segítségére béke- és barátság' bizonyításául. Bologesesnek aranykorona küldetik Rómából a' zsidók' legyőzéseért. 69. Antiochus comageni király Rómától elpártol, és a' parthusokkal szövetkezik. 70. Tiridates újlag Rómába készül. 71. Antiochus elfogtatván, fiai Parthiába menekülnék. 72. Bologeses Antiochus' fiai' ügyében Vespasianushoz fönhangú levelet ír. 73. A' scytha alánok Armeniába és Mediába ütnek, rabolnak, és Parthiát fenyegetik. 74. Bologeses Rómától segítséget kér, 's Vespasian' válaszára megbosszankodik. 90. Huzamosb béke után Bologeses meghal. Keleti kutfókbeni neve: Belas, Afrid, Palasch, Narsi, Hordos, Darius.

24. PACORUS. (Kr. sz. u. 91—107 évig.) 91. Pacorus, Bologeses' első szülötte foglalja el a' királyi széket. 92. Domitianus császárt megfélemlíti. 93. Dekebal dák királylyal barátságos viszonyban él. Békés uralkodása alatt Ctesiphon városát, melyet még Bardanes alapított, bővítette 's magos fényre emelte, ott levén a' parthus királyok' téli laka. Pártolója volt a' szép művészetnek és mesterségeknek. Ifj. Plinius' Trajánhoz írott levelében Pacornak drága kőbe vésett képeről emlékezik. Jeles hadi események nélkül, de belső villongások közt végzé uralkodását, 's úgy látszik, székétől a' zendülők által megfosztva. 107-ben Traján cs. idétt múlt ki. Keletiekneéli neve: Gudars, Hormuz, Arduvan, Arsaces IV. Artases III.

25. CHOSROES. (Kr. sz. u. 108—121 évig.) 108. Chosroes, Pacorus' öccse lépett királyságra. 109. Exedarestől, Tiridates' fiától elveszi Armeniát. 110. Harczol Abaisarus és Mannes kis fejedelmekkel. 111. Traján consulságot vesz föl a' parthusok ellen harczolandó. 113. Trajánus az Eufratesen átkelvén, Edessába érkezik. 114. Nisibis és Batna városokat Mesopotamiában elfoglalja, 's Parthicus nevet nyer. 115. Ctesiphont is elfoglalja, 's imperatornak kiáltatván, a' parthicus névben megerősítetik. 116. A' mesopotamiai népek elpártolván római hódítóiktól, azok ellen dühöngnek, míg Traján a' vöröstengernél időzik; miért is nyomban Ctesiphonban terem, 's a' parthusoknak Parthamaspates nevű királyt ad, kit azon-

ban el nem fogadtak. 117. Trajánus betegségbe esvén, annak halálával következő Hadrián császárral Chosroes békében él, miután a' kiki törő háborút a' két fejdelem' személyes együtt értekezése elhárítá. Chosroes hátra lévő békes idejét, sok háborúk miatt elgyengült országának meg erősítésére fordítá. 121-ben kimúlt. Narses I, Firuz, Chosro, Artases III, Peroses néven ismertetik a' keleti történetíróknál.

26. II. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 121—150 évig.) 121. II. Bologeses Chosroes' fia örökli a' királyi széket. 135. Rómába követeket küld, kik az iberek' királyát vádolják. 137. Hadrián' halála után Antoninushoz szinte követeket küld. 139. Parthemaspates örmények' kir. halála után Armeniát elfoglalni törekszik, de a' rómaiak által gátoltatván, 140-ben hadát visszavonja. 149. Bologeses meghal. Keletiekne'li neve: Narses II, Balasch, Gudarz, Chosro, Aschkan, Perozes, Valarses.

27. III. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 150—192 évig.) 151. III. Bologeses leszen országlóvá. Mind Antoninus' kimúltáig nyugalom állt be keleten, 's a' parthusokról mély halgatás uralg a' római íróknál. 161. Bologeses Antoninus' halála után Armenia' elfoglalására hadat vezet. 162. L. Verus parthusok elleni hadvezérnek mén. 164. Bologeses Syriába rohan, de Cassius által kiűzetik. 165. Cassius átkel a' Tigrisen hadával 's Ctesiphont elpusztítja. 166. A' parthusok' között egyenetlenség származván, Bologesest elűzik 's helyébe Monneses parthus nagyot, és nem arszakok' véréből származót választják; de a' rómaiakkal kötött békeszerződés miatt, melly szerint Mesopotamiát a' Tigrisig nekik engedé, nyomban elűzik, 's Bologesest hívják vissza, ki végre 192-ben meghalálozott. Neve a' persáknál: Ardavan, Narsi, Balasch, Aschkan, Valarses.

(A' következő arszakok' nevei iránt meghasonlanak az írók. Vaillant II. Bologeses után emlit: III. Bologesest 189-től 213-ig, utánna IV. Artabánt az utolsó arszakot. Richternél: II. Bologeses 120; III. Bologeses 150; utánna Arsaces 193; ezután ismét Pacorus 199-dik évben kezdenek uralkodni, ezután tétetvén IV. Bologeses 209, végre IV. Artabán 216-dik évre. Én az újabb nyomozások' következtében IV. és V. Bologesest is tartok uralkodottnak ime renddel:)

28. IV. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 193—199 évig.) 193. IV. Bologeses országol, és Pescennius' Syriában Imperatornak kiáltott római hadvezér' részére áll. 194. Pescennius a' parthnsokhoz menekülendő Severus elől,

elfogatik és megöletik. 197. A' parthusok vissza foglalják Mesopotamia' városait. 198. Severus a' parthusok ellen viszen hadat. Győzelmeskedvén 199-ben Ctesiphont földülja. Kimulása nem tudatik, a' pénzek szerint azonban ezen évre már előjő:

29. PACORUS. (Kr. sz. u. 199—209 évig.) Severus' győzelmei után hanyatlani kezd a' parthusok' dolga, siettetvén romlását a' főnökük' egyetlenségéből eredett belháborgásai.

30. V. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 209 és 216 év között.) Caracalla hadvezérnek, ezen király alatti győzelmről emlékeznek az írók.

31. IV. ARTABÁN. (Kr. sz. u. 214 vagy 216—226 évig.) Ezen király idétt 217-ben Caracalla, esküje ellenére orgyilkoskép megrohanja a' vigadó békes parthusokat, 's köztök rettentő mészárlást viszen végbe Ctesiphonnál; 's mindezt csak azért, hogy a' „parthicas“ dicső melléknevet megnyerhesse: de nem sokára életével lakol. 219. Béke köttetik Róma és Parthia között. 225. Artabán testvérét Arsacest Armenia' királyává teszi. 225. Artaxerxes régi persa származású sassancsaládbeli férfit fültámad Artabán ellen. 226. Artabánt megöli 's a' Parthusbirodalmat elfoglalja; minek következtében a' parthusok' nagy része kiköltözvén, az új Persabirodalom sassani dynastia alatt már 229-ben virágzásnak indul. Ezen utolsó parthus arszák Ar d a v a n nevet visel a' keleti iratokban.

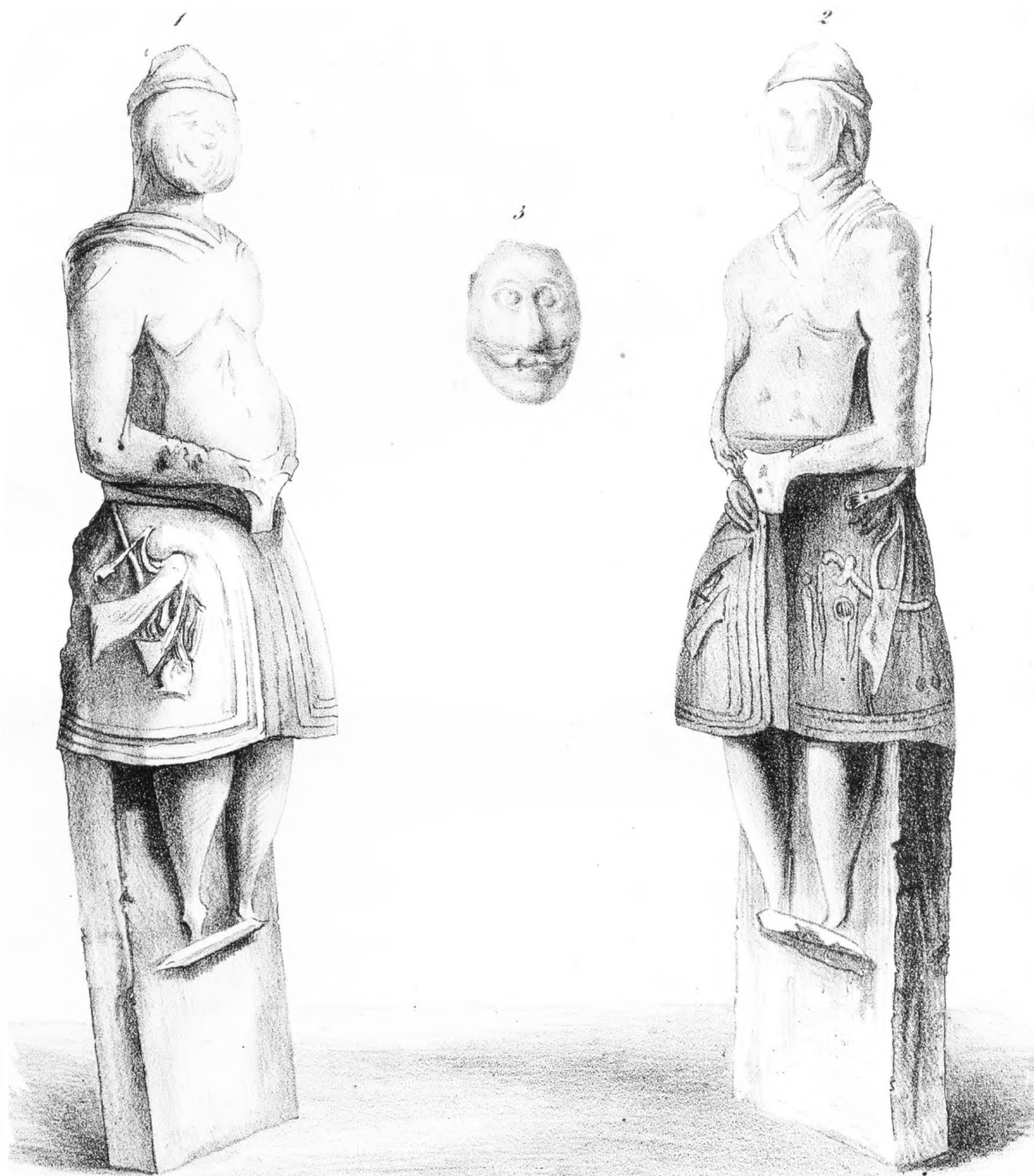
KÖNYOMATOK' MAGYARÁZATA.

I. 1 és 2-dik szám alatt az odessai museumban levő kőszobor' rajza jobb- és baloldaltól. Nagysága 8 láb talapzatával együtt, szélessége 22 hüvelyk. Anyaga kemény mészkő. Lásd: 14. lap. — 3-dik sz. a. a' mariopoli szobor' fejének előrésze. Hossza 1. láb, széless. 8 hüv. Lásd: 63, 64. lap. Ennek eredetie a' magyar academia' gyűjteménye között látható.

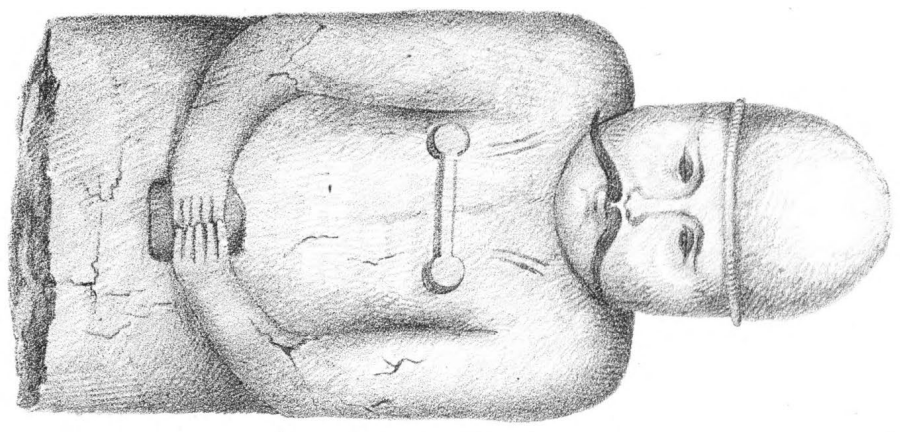
II. 1 sz. a. Cserniovka faluban Matyusevics Fülöp' háza előtt álló szobor' rajza. Nagysága térdhajlatig 1 öl, széless. $1\frac{1}{2}$ láb. Karjainál töredezett. Lásd: 60 lap. — 2-dik sz. a. Takmak városban Kacsics sorában létező szobor. Nagysága térdig $4\frac{1}{2}$ láb, széless. $1\frac{1}{2}$ láb. Lásd: 58 lap. — 3-dik sz. a. Kazeratyina faluban utcán levő szobor' képe, czombig 4 láb, széless. $1\frac{1}{2}$ láb. Anyaga barnás gránitkő. Lásd: 67 lap.

III. Margitszigeti tégladarab' rajza természeti nagyságban és szímmel. Lásd: 266 's köv. II.

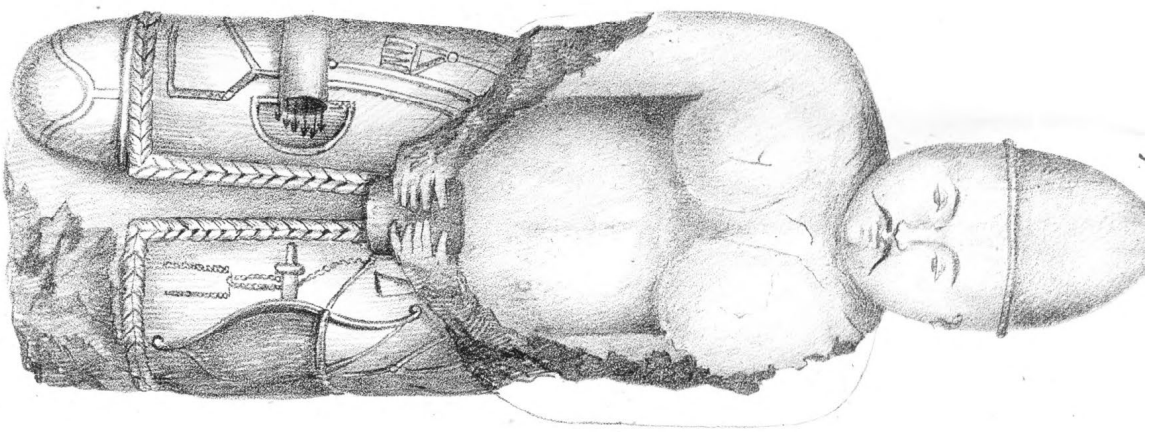
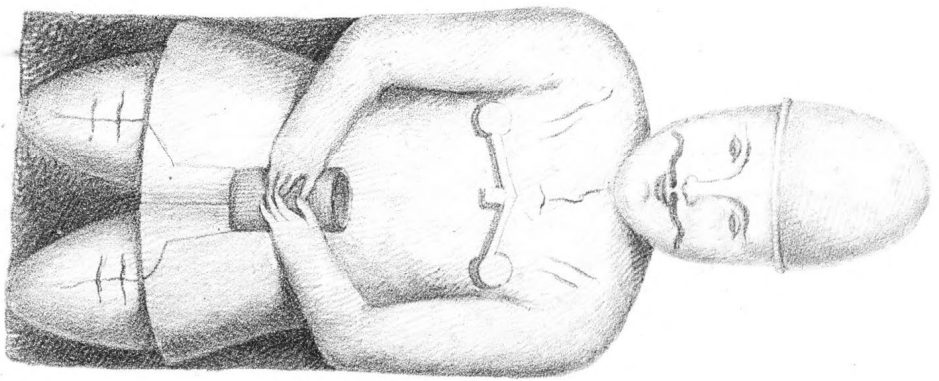
IV. Az aldunai tartományok' és Dél-roszország' feketetengermelléki vidékének földképe.

3

2

Nyomt Wai / A. F. Pesten

